

Шарҳ налеҳизи

1998

2

67-ЙИЛ ЧИҚИШИ

АДАБИЙ-ИЖТИМОИЙ
ЖУРНАЛ

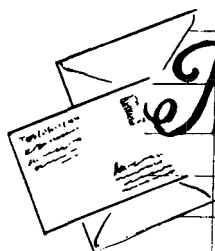
БОШИ МУҲАРРИР

Ўткир ҲОШИМОВ

ИКАХРИЙ ҲАММАНДА

Омон МУХТОР,
Юсуф ФАЙЗУЛЛО,
Мурод МАНСУР,
Икром ОТАМУРОД,
Нуруллоҳ МУҲАММАД РАУФХОН,
Бахтиёр КАРИМ,
Асад ДИЛМУРОД

МУАССИСЛАР:
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ
НАШРИЁТИ

Тахририятга хат

Ассалому алайкум, ҳурматли «Шарқ юлдузи» тахририяти ходимлари!

Мен, Ҳақимов Асадулло, Наманган вилояти Янгиқўрғон тумани Кўкёр қишлоғида яшайман. Сизлардан ушбу хатим орқали «бир қўлёзма тарихи» ҳақида сўрамоқчиман. «Сайқалий» тахаллуси билан ёзилган «Ислоҳ тарихи»га оид 610 бетли шахсий қўлёзма менда 1942 йилдан буён сақланади. Бу қўлёзмада пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ва тўрт халифаларининг мукаммал ҳаётларидан ҳикоя қилинади.

Сайқалий ким ва қаерда ва қачон яшаб ижод этган? Анчадан буён пойлайман, на радио ва на телевизорда бу одам ҳақида маълумот ололмадим. Охири сизларга мурожаат этмоқдаман.

Яна шу қўлёзманинг 551-бетида Сайқалий қўли билан:

«Дунё тегирмони Заҳмат суви билан айланса,

Сенга қачон хурсандлик нонини юборади бу тегирмон», деб ўз ҳаётидан шикоят қилган ҳолда тугатади ва давомини бошқа одам давом этдирар экан.

Бу хатимга албатта жавоб қиларсизлар, деган умидда:

Асадулло Ҳақимов

Кўкёр қишлоғи.

Муҳтарам журналхон!

Ушбу хатда исми зикр этилган муаллиф ҳақида эҳтимол, сизда бирон-бир маълумот бордир? Шу ҳақда бизга билдирсангиз, сиздан миннатдор бўлиб қоламиз. Бу савоб ҳам булар эди.

© Шарқ юлдузи № 2 1998 й.

Шоҳида Бобожонова

БОБУР ВА ТАБИАТ

*Агар лочин қоқиб кук сари қанот,
Бориб етса ҳамки осмон тўрига, —
У кукда яшолмас мангу-умрбод,
Барибир, қунади учган ерига...*

Заҳириддин Муҳаммад Бобур фақат ижтимоий фанларгина эмас, балки аниқ фанлар бўйича ҳам қомусий билимга эга, табиий фанларни чуқур эгаллаган, табиат сирларидан ҳар томонлама хабардор эди. «Бобурнома»да у мамлакат аҳолисининг таркиби, табиати, жўрофий тузилиши, тоғлари, тоғларда усадиган дарахтлари, усимликлари, сувлари, даштлари ҳақида бой маълумотлар беради. Бундай маълумотларни туплаш учун Бобур тоғ-даштларни кезган, атрофидаги воқеа-ҳодисаларга олимга хос синчковлик билан қараган. У тоғда қандай сайр қилгани ҳақида: «Аксар яланг оёқ юрар эдим. Яланг оёқ куп юргандин аёқларим андоқ бўлиб эдиким, тоғ ва тош тафовут қилмас эдим», — деб ёзади. Зукко олим, жушқин шоир бўлиш билан бирга, Бобур одамларни уз орқасидан эргаштира оладиган ташкилотчи, мард, чидамли, бардошли, виждонли инсон эди. У қийин шароитларда ҳамма билан бирга бўлиб, машаққатни ҳам баҳам курар эди. Бобур бир қиш Ҳиротда эканида Кобулда нотинчлик юз бериб, тоғ йўли билан Кобулга қайтишга мажбур булади. Улар тоғда оту одамни кумадиган қалин қорга дуч келдилар. Шунда Бобур аскарлари билан баробар юриб, қор тепиб, йўл очишади. Кечас уни дам олгани горга таклиф қилганларида, кунмайди. Бошқалар қатори очиқ ҳавода, қорда тунайли. Бобурдаги ана шундай табиатга бевосита муносабат унинг шоирлик эҳтироси шаклланишида ҳам муҳим аҳамият касб этган. Биз бу шеърларда шоирнинг табиатга қизиқиши, меҳри қанчалик кучли эканлигини курамиз. Бу шеърларда Бобур табиат куринишларини инсоннинг руҳий дунеси, ички кечинмалари билан боғлаб тасвирлайди:

*Хотирни баҳор фаслида гапг оладур,
Куз нурини ранги долаи дашт оладур.
Хуш улки толаларда юриб сайр этса,
Бу фаслда ким латифу дилкаш толадур.*

(Бобур шеърятидан. Т. 1982 й. 100 бет.)

Бобур табиат тасвирини узининг маъшуқага муносабати ва маъшуқа кайфиятининг тасвирига боғлаб юборади:

*Юзинг, эй сарв, жоним гулшанининг тоза гулзори,
Қадинг, эй гул, ҳаётим боғининг сарви равонидур.*

(Уша китоб, 57-бет.)

Баҳорда ҳамма ер ям-яшил рангга бурканади. Кишига ҳузур-ҳаловат бағишлайди. Бутун борлиқ уйғонади. «Табобатчи, руҳшуносларнинг уқтиришича, яшил ранг асабни бушаштиради. Киши чарчоғини ёзади. Урмонзорлар, боғлар, водийлар, катта-кичик дарахтзорлар атмосферани зарарли газ ва чанглардан тозалаш, барча жонзот яшашининг биринчи шarti — кислород ишлаб чиқариш билан бирга, қурраи заминимизга яшил қиёфа бахш этади, чиройини оширади». («Шарқ юлдузи» 1989 й. № 12. 163-бет.)

Бобур узининг қатор рубоий ва ғазалларини туғридан-туғри ям-яшил дарахтзорлар, долага бурканган қир-адирлар, хазонга кумилган чорбоғлар бағрида туриб яратган. Мана, шулардан бири: «Баҳорлар Борон ёзиси ва чоштуба ва Гулбаҳор доманаси бисёр хуб булур. Сабзаси Кобул вилоятининг узга ерларига боқар, хили яхши булур, турлук-турлук долалар очилур, бир қатла дола анвоини буюрдумким санадилар, утгиз турт навъ дола чиқди, нечукким бу ерларни таърифида бир байт айтилиб эрди:

*Сабзау гуллар була жаннат булур Кобил баҳор,
Хосса бу мавсумда Борон ёзисию Гулбаҳор.*

Ушбу сайр қилганда бу ғазални тугатгим:

*Менинг кунглумки гулнинг гунчасидек таҳ-батаҳ қондур,
Агар юз минг баҳор улса, очилмоғи на имкондур.*

Икки байтнинг биринчисида у манзара тасвирини беради. Кейингисиде шоир табиатга боқиб туриб, қалбига нигоҳ таштайди. «Бобурнома»ни уқир эканмиз, табиат манзаралари чизилган лавҳаларга, табиий ҳодисалар тасвирига дуч келамиз. Бобур улкани билган кишиларни хурмат қилган, уларнинг қадрига етган ва улар билан ҳамиша маслаҳатланган. Бирон сафарни бошлашдан аввал ер ва сувларни биладиган мутахассисларни чақириб, атроф ва ҳавонинг тадқиқ қилинишини буюрган.

«Бобурнома»да Ҳиндистоннинг жуғрофий тузилиши, иқлими, сувлари, усимликлар дунёси, ҳайвонот олами, табиий бойликлари кенг ва чуқур, зур тажриба ва билимдонлик билан ёритилган. Уз даврида Ҳиндистон ҳақида ёзган Абу Райҳон Берунийдан кейин ҳеч бир олим мукаммал асар яратмаган эди. Бобур Ҳиндистонни уз мамлакати Мовароуннаҳрга таққослаб ёзади: «Ғариб мамлакате воқий булубтур. Бизнинг вилоятларга боқа узга оламедур. Тоғ ва дарёси ва жангал ва саҳроси, мавозеъ ва вилоти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва емғири ва эли—борча узгача воқий булубтур» (342-бет.)

Асарда муаллифнинг ер ости бойликларини, умуман замин билан

боғлиқ кузатишлари талайгина: «Латофатеким... Ҳиндистонда бир улуг вилоғтидур. Ва олгинлар ва ярмоғи кумушлар қалин буладур». (267-бет.) Ахборот тарзидаги бу гапни ёзиш учун Бобур бирор тадқиқот олиб бормаган. Лекин, унинг синчковлиги, кузатувчанлиги пайти келиб уз амалий исботини топди. Ҳозир Ҳиндистон олтин конларга бой мамлакат. Уларнинг энг муҳимлари Майсур штатидаги Колар ва Хаттия конларидур. Нодир ва қимматбаҳо тошлар, шулар қаторида олмос ҳам бор. Бобур Ҳужанднинг шимолидаги Миту — Гил (ҳозирги Оқуртов)да феруза ва бошқа маъдан конлари мавжудлигини ёзган. Кейинчалик уша Оқуртовда қурғошин, рух, кумуш, олтин, феруза, волфрам ва бошқа минераллари булган қўп-қўп конлар аниқланди.

Бобур иқлимга ва метеорологик ҳодисаларга қизиқади, узи борган ҳар бир мамлакатнинг қайси иқлимга мансублигини айтади. Уша замондаёқ Ҳисор тоғларининг жанубий этакларида ёгингарчилик куп эканини айтган. Дарҳақиқат, ҳозирги фаннинг аниқлашича, Урта Осиёнинг нам жойи айни шу Ҳисор этакларидур.

Бобур даврида масжид, мадраса, ҳаммом, ҳовуз, иншоотлар бунёд-корлигида манзарали тошлар қўп ишлатилган. Чунки Бобур шунақа тошларга қизиққан, уларнинг фарқига борган. Унинг хизматидаги меъморлар шоҳнинг юксак дидига мос тушадиган тошларни топиб, турли курунишда теришган.

Бобурнинг невараси Гулбаданбегим бобоси даврида барпо қилинган биноларни Агра шаҳрида олиб борилган қурилиш ишлари мисолида шундай тавсиф қилади: «Аграда сув буйида иморатлар бино қилишни буюрдилар. Тошдан ясалган бир иморатни, узларининг хилваттоҳларини ҳарам ва боғ уртасида қуришни буюрдилар, девонхонада ҳам тошдан ясалган бино солинди. Бу бинонинг уртасига ҳовуз ва турт бурчагига ҳужралар қилинди, дарё қирғоғига бир шийпон солишди».

Бобур узининг қўл остидаги мамлакатларнинг қўп-қўп сарой ва қасрлар ҳам қурдириб, боғлар яратди. У гулзорлар ва йўлкаларни обод қилишдан қувонарди. Бобур яхшигина боғбон ва табиатшунос ҳам эди. Айрим мева ва манзарали дарахтларни бир мамлакатдан бошқа мамлакатга олиб келиб, янги иқлим шароитига мослаштирар эди. (Уильям Эрокин. «Бобур Ҳиндистонда». «Чулпон» нашриети). Доривор усимликларни ҳам топиб-қўпайтиради.

«Фаргона вилоятининг гирдонинг гирди тоғларида яхши яйловлар бор. Тобулгу бир ёғочтур, пусти қизил, асо қилурлар, қамчи дастаси ҳам қилурлар, қушларга қафас қилурлар, тарош қилиб яна таргаз қилурлар, хили яхши ёғочтур. Табарруклик билан йироқ ерларга элтарлар. Кобулнинг шимоли-шарқиди тоғларда ножу, қарағай, чилгуза, кедр, болут дуб ва ҳанжақ ёғочлари бисёр булур... Ҳиндистон дарахтларидандур, бу қўхистон элининг нароғлари тамоm чилгуза ёғочидандур, шамъдек ёнар, хили гаробати бордур». («Бобурнома» 160-бет.)

Бобур Ҳиндистонда барпо эттирган уз боғларида битган ҳосиллар ҳақида гапириб яна бундай дейди: «Балқий полизкорни қовун эккали қуюлиб эди. Бир неча қовун сақлагон экандур, келтурди, эди яхшигина қовунлар эди. Бир-икки бутан тоқ «Ҳашт беҳишт» боғида ёқтуриб эдим, анинг ҳам яхшигина узумлари булиб эди. Шайх Гуран ҳам бир сабад узум йибориб эди, ямон эмас эди. Ҳиндистонда қовун, узумнинг мунча булурилини филжумла андақ хурсандлиги булди. («Бобурнома» 450-бет.)

Бобур Фаргона водийсидаги ажойиб боғлар ва у ерда етиштирилган мева ва ҳақида қўйидагиларни ёзган эди: «Анджон руди Уш маҳоллотни ичи билан ўтиб, Анджонга борар. Бу рудининг ҳар икки жониби боғот тушубтур, тамоm боғлари рудқа мушаррафтур, бинафшаси бисёр латиф булур, қалин лола ва гуллар очилур...»; «Ошлиғи во-

фир, меваси фаровон, қовун ва узуми яхши булур. Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм эмас. Андижоннинг ношшотисидан яхшироқ ношшоти булмас». («Бобурнома» 60-бет). Марғилон мевалари ҳақида: «...гур неъмат, анори ва уриги асру хуб булур. Бир жинс анор булур, донакалон, дерлар, чучуклутида зардоли майхушлигидан андак чошни бор. Самон анорларига таржиҳ қилса булур. Яна бир жинс урик булурким, донасини олиб ичига мағз солиб қурутурлар, бисер лазиздир», («Бобурнома» 61-бет) деб ҳам ёзади.

Бобур умрининг бошидан охиригача дарбадарликда юрса ҳам, уз она тупроғини ҳамаша ёдда тутган. Қасрда булмасин, ҳаммага яхшилик қилган, уша ерларни ободонлаштириб, кукаламзорлаштирган...

Жуманиёз Жабборов,

БИР ЯХШИ СЎЗ ЮРАКДА ҚУРГАЙ ОЛТИН ИМОРАТ

Наврўз бугун

*Ёйди сеп офтоб — буюк зардўз бугун,
Яйра дил, нохуш хаёллар тўз бугун,
Аргумогим, пойгаларда ўз бугун,
Булди олам жилвагар, Наврўз бугун,
Қўлда созу дилда жўшқин сўз бугун.*

*Рост яшай билмайди ёлгонлар аро,
Порлагай дур шода маржонлар аро,
Қалқди шодлик ёши мужгонлар аро,
Эзгу ҳислар мавж урар жонлар аро,
Тўймагай борлиққа боқиб кўз бугун.*

*Бир ажиб завқу сафодир ўнгу сўл,
Рангу оҳанг ичрадир бўстону чўл,
Улфату суҳбатга элтгай барча йўл,
Кез чаманлар ичра, кўнглум, завққа тўл,
Зора, дуч келса ўшал гулюз бугун.*

*Бунда сиз даврон тақозосин кўринг,
Бунча сайлу бу тамошосин кўринг,
Бахт ила шодликнинг маъносин кўринг,
Даврада қизлар таманносин кўринг,
Ҳар бири ойдир бугун, юлдуз бугун,*

*Қўл ҳино, қош ўсма этмиш ихтиёр,
Сурмалик кўзлар висолга интизор,
Бағрига гулдаста босган гулузор,
Рози дил айтсам агар ўйланма, ёр,
Тенг келибдир кечаю кундуз бугун.*

Товланур куй — нозли дил иқрори бу,
Шўх хаёлу туйгулар изҳори бу,
Илтифоту илтижо, инкори бу,
Рангу оҳангинг улуғ бозори бу,
Авжда «Ушшоқ»у «Баёт», «Феруз» бугун.

Не улуғ бахтким, диёр озод эрур,
Баҳр олиб кўнгул кўнгулдан шод эрур,
Ҳам боболар руҳи дилда ёд эрур,
Хонадон меҳмон ила обод эрур,
Дуст ила соз яхши давра туз бугун.

Қиш губорин бошига ёз урди тиг,
Абри найсон бағрида шўх ҳайқирик,
Бу — барокат, нурли хирмондир аниқ,
Тутма, Наврўз, бизни меҳрингдан дариг,
Чун меҳр қошинда ожиз муз бугун.

Наврўз айёмида, илҳом, ёз қулоч,
Яхши бахтларга, элим, бағрингни оч,
Меҳнату ижод берур юртга ривож,
Марҳабо, офтоб, жаҳонга шуъла соч,
Эрк бугун, байрам бугун, Наврўз бугун!

Нисбийлик

Нисбийлик деган қонун бу дунё ичра ҳоким,
Гўзаллигинг, ёшлигинг, донолигинг нисбийдир.
Бу ҳаёт оғушида юрар экансан токим,
Кимдир сени яхши дер, кимдир ёмон ҳам дейдир.

Сен биридан шод бўлиб, биридан этма газаб,
Турли фикр, турли ҳис, турлича ўй ҳар жонда.
Танбур торлари янглиғ ҳар куйга тайёр асаб,
Турфа садолар бергай қувончу ҳаяжонда.

Мураккаб бу оламни акс этиб турар юрак —
Томчидаги уммондай, заррадаги — офтоб.
Турли синоатларга тайёр турмогинг керак,
Қаендаки савол бор, керак, албатта, жавоб.

Дунёнинг мағзи-мағзи мулоқотдан иборат,
Кўқдан инган томчини яйраб кутар майсалар.
Бир яхши сўз юракда қургай олтин иморат,
Одамлар бир-бирига меҳр ила жилмайсалар.

Осмондаги оқ булут денгизлар ҳосиласи,
Кичкина бир учқунда қуёш тафти яширин.
Тоғлардан баҳра олар водийларнинг сийнаси,
То аччигин тотмасдан ўзин кўрсатмас ширин.

Фасллар, воқеотлар товланурлар ранго-ранг,
Тарихнинг кўзгусида минг тус олур туйгулар.

*Нисбийдир яхши-ёмон, зиддиятлар аро жанг,
Бир-бирининг давоми бўлиб ҳислар тугилар.*

*То инсон эрк фарзанди, у оламга боқур тик,
Хур ёгду билан унинг багрин ёритгай Ватан.
Бу олам ҳузурида боши бўлмагай эгик,
Ҳеч қандай нисбийликни Ватан меҳри олмас тан.*

Ўзбек гўзалига

*Офарин хуснингаю қадду камолингга шараф,
Офарин дер сенга дунё — етти иқлим, тўрт тараф.*

*Бунча дилбарлик билан оламни мафтун айладинг,
Сен қуёшсан, талпинур диллар гўёким ўт-алаф.*

*Гунчалар мулзам бўлур, гар лаб очиб кулсанг ширин,
Тишларинг барқин кўриб, дарёга қочгайдир садаф.*

*Бир гўзал гулсан, парирўсан, санамсан, сарвқад,
Йўлларингда гул пойандоз, сарвлар таъзимда саф.*

*Сен Самарқанду Бухоронинг мужассам ёгдуси,
Балки унган гулшанинг Фарғона, Урганч ё Насаф?*

*Сир Гулистонию Сурхон соҳили масканмидур,
Жиззаху Тошкент аро кўргач сени, жисмимда заъф.*

*Ҳар нечук сен Ўзбекистон кўркидан шўх бир жило,
Хуснингга кўз тегмасин, бўлсин бало гумдону даф.*

Чортоғ ичрамен

*Не ажаб, дўстлар, тагин мен нурли Чортоғ ичрамен,
Дема Чортоғ, мунтазам минг кўркли чорбоғ ичрамен.*

*Кўзларим тўймас неча сайру тамошо этмасин,
Бул гўзалликдан мудом мен сирли чанқоқ ичрамен.*

*Шарқираб чиққан булоқлар, вожаб, жон роҳати,
Бул илоҳий сеҳр асрорини чақмоқ ичрамен.*

*Интилиб келдим бу манзилни зиёратгоҳ этиб,
Гарчи куп қийналмаган бўлсам-да, чарчоқ ичрамен.*

*Бунда қушлар шўх садосидан самолар сарфароз,
Саъваю тўти, загизгон, загча — чорлоқ ичрамен.*

*Гоҳ муаттар хуш ҳаводан мастур мустағриқ кезиб,
Роҳат этдим гоҳ булутлар ичра — чақмоқ ичрамен.*

*Ҳайрату илҳом деган дунёда бор бўлсанг агар,
Кир дилимга ёприлиб — мўъжиза Чортоғ ичрамен.*

* * *

*Ишқ-муҳаббат кашф этур бир кун, азиз одам, сени,
Шунда сен оламни билгайсен, билур олам сени.*

*Ёритур кўнглунг уйин шундоқ мунаввар бир қуёш,
Бағрига олгай баногоҳ нозанин кўклам сени.*

*Кўзларинг дунёни кўргайлар ажойиб шавқ аро,
Туйгулар элтгай самога мавж уриб илдам сени.*

*Сўзларинг маъно гулистонида унгай гул бўлиб,
Қутлагай Ишқ инжусидек ярқираб шабнам сени.*

*Орзулар саҳросида кездинг умидворлик билан,
Дардларингдан фориғ этмиш Ишқ бўлиб малҳам, сени.*

*Ишқ аталмиш бул улуг йўлнинг адоғи бўлмагай,
Муддао водийсига Ишқ элтажак кам-кам сени.*

*Сен мукамаллик давосин қилмоғинг мушкул эрур,
То муҳаббат этмайин ўз мулкига маҳрам сени.*

Муҳтарама Туркой

КУЗИМ ҚАРОГИГА

ЖОЙЛАШАР ЧАҚИН

* * *

*Овозинг симларни силаб чопади,
Ғолибона кулар туйгуларим алп.
Қадрдон товушдан ором топади,
Қайғу тоғи қулаб, енгил тортган қалб.*

*Қўл етмас, йўл отмас масофа яқин,
Юрак зўр чавандоз, севинчим — улоқ.
Кўзим қароғига жойлашар чақин,
Гушакка энтикиб тутаман қулоқ.*

*Соғиндим... сарғайган кўнгул дафтаринг
Очасан, синашта сирларинг беҳад.
Сим йўлдан ҳаллослаб келар мен сари,
Сени сендан юлиб олган муҳаббат.*

* * *

Тақдирдан нолисам онжўрлик булар,
Шукр, ҳаётимда устувор шодлик.
Дилимга илоҳий ёғдулар тўлар,
Ишончларим — отлик, умидим — отлик.

Қалбимга киради қайгулар яёв,
Муҳаббат намлайди гоҳ қора кўзим.
Вужудим ўртайдди гоҳ сув, гоҳ олов,
Самандарқуш мисол билмасман тўзим.

Севгида ҳеч ўзни омадсиз демам,
Севдиму севилдим, азобни енгиб.
Маломат тошлари, калтак, таҳқир, гам,
Тийра тунлар ўтди чеҳраси ўнгиб.

Кунларим туз тутди, муз тутгани йўқ,
Кечалар ухлайман узатиб оёқ.
Толейим хорликка юз тутгани йўқ,
Қисматдан норизо эмасман мутлоқ.

Тўкис бахтлиман, деб айта олмайман,
Бахтсиз ҳам аташга ҳаққим йўқ ўзни,
Йулчиман, йўлимдан қайта олмайман,
Юракда опичиб юраман сизни.

Танграм тилагимга туморлар тақар,
Сийлайди беминнат қарами билан.
Дўст меҳри-чимилдиқ, руҳ — кунгабоқар,
Меҳрга тўйиниб айтаман ўлан.

Қуюнлар қўйнида қайнови тинмас,
Булоқмиди севгим, қайнадим, тошдим?!
Тошни ёриб чиққан гул асло синмас,
Сўнмас ишқни қучиб доvonлар ошдим.

Ғанимни ўлдириб, камим тўлдириб,
Сизни ҳузуримга йўллади Худо.
Пок кўнглумни поклаб, гуллар ундириб,
Яшайман ҳаётдан, қисматдан ризо!

* * *

Ўтди неча куну неча ой,
Борлигимни сезмайсан гўё.
Қутиб, кунларимни бердим бой,
Тунларимда жилмаяр рўё.

Саробми ишқ? Юрагингни оч,
Кўзларингда зиё тош қотмиш.
Сўзларинг-да, совуқ, яланғоч,
Муз парчаси қалбимга ботмиш.

Офтоб қани? Ёрқин осмоним
Қора булутларга чўлғанди.

Гуноҳим не, сотқин посбоним,
Савол сиртмоғида тулғандим?!

* * *

Зинҳор, «Сени севаман», деманг,
Ёлгон айтманг кўзимга қараб.
Бас, лоақал ўзни алдаманг,
Зардоб ютай, бўлманг мен тараф.

Кўзларимнинг остида ажин,
Сочларимни тароклаган оқ.
Мен мангуга йўқман сиз учун,
Менинг ёлғиз ҳамдамим — фироқ.

Ишонч тоғин аввал кул қилиб,
Севгидан сўз очмоқ бўласиз.
Жафокорим мени кул қилиб,
Яна ташлаб қочмоқ бўласиз.

Маст бўлмагум, ёлгон сўзлардан,
Тайёрламанг лаззатли шароб.
Оҳ, ишонмам, кулган кўзларда
Чақнаётган чақинлар сароб!

Зинҳор, «Сени севаман», деманг...

* * *

Саккиз йилки ғамдан сўнг,
Кулди қисмат, ниҳоят.
Тақдир эмас экан гунг,
Бахтдан ўқийдир оят.

Кўзим-кийик ҳурқади,
Толе қурган тузоқдан.
Бахтдан юрак қўрқади,
Сизга боқгум узоқдан.

Саккиз йиллик азобдан
Сарсон жонни қутқариб,
Санамин изтиробдан
Тортиб олган Шоҳғариб.

Рух — ҳурликка чиққан кул,
Меҳрингизга асирдир.
Биз томон тополмас йўл,
Жудолик кўр, басирдир.

Тилло топган гадо — дил,
Қувончлари жунунваш.
Дарддан униққан кўнгул
Ийглаб-кулган париваш.

Шукур, сидку вафонинг
Ичди сири ёрингиз.
Саккиз йиллик жафонинг
Саккиз ўзри борингиз.

Аҳмад Лутфий

Ҳуҷуботаб арафотаб

Нуруллоҳ МУҲАММАД
РАУФҲОН таржимаси

Ҳузайма шоҳид бўлди

Бир куни Жаноби Расули Акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадина бозорида бир отга харидор бўлдилар. От эгаси Саваъ ибн Ҳорис исми бир бадавий эди. Олди-сотди келишиб бўлингач, Расулуллоҳ (с.а.в.) пулни келтиришга кета бошладилар.

Бу орада отнинг сотилганини билмаган баъзи кишилар у бадавийнинг атрофини ўрадилар. Бозорлашишга киришдилар. Бадавий Набийи Муҳтарам жанобимизнинг ортларидан:

— Агар отни олмоқчи бўлсанг, пулини ҳозироқ бер. Бўлмаса, мен уни сотиб юбораман! — дея бақирди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) орқаларига қайтдилар.

— Мен бу отни сендан сотиб олмадимми? — деб ҳайрат изҳор этдилар.

— Йўқ, валлоҳи, уни сенга сотганим йўқ.

— Аммо мен уни сендан сотиб олдим.

— У ҳолда сўзингга гувоҳ опке!

— Отни сотганингга мен шоҳидман! Сен уни бозорлашиб сотдинг.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ажабланиб, бу сўзларни сўйлаган одамга ўтиридилар. Гапирган Ҳузайма ибн Собит эди. Билардиларки, отни савдолашаётганларида у йўқ эди. Ўзи кўрмаган бир воқеага шоҳидлик бериши гаройиб эмасми?!

-- Нимага асосланиб гувоҳлик беряпсан, эй Ҳузайма? — деб сўрадилар.

— Сизнинг пайгамбар эканлигингизга қандай ишонсам, ушанга асосланиб, эй Оллоҳнинг пайгамбари! Сиз Оллоҳдан келтираётган шунча хабарда содиқ (ростгуй) буласиз-да, бир от савдосида ёлгон сўзлармидингиз?!

Ҳузайма аниқ нишонга урган эди. Унинг бу гапи мустаҳкам иймонининг бир далили эди.

Расули Акрам (с.а.в.) Ҳузайманинг бу ҳаракатидан мамнун бўлдилар. Унинг бу шоҳидлиги бадавийни ҳақсизга чиқариш учун эмас, балки пайгамбарининг асло ёлгон гапирмаслиги асосига таянарди.

Ҳузайма узининг бу оқилона ҳаракати эвазига Расулуллоҳнинг хусусий бир икромларини кўрди. Ҳотамул Анбийё ҳазратларининг лаблари орасидан ушбу сўзлар тўкилди:

— Ҳузайманинг гувоҳлиги икки кишининг гувоҳлигига тенгдир.

Оламларнинг Сарвари айтган бу сўзларга уша ерда турган бир неча саҳоба ҳам шоҳид эди.

Жаноби Пайгамбар (с.а.в.) отни олдилар. Пулини бадавийга бердилар. Ушандан кейин бу от «Муртажиз» лақаби билан машҳур бўлиб кетди. (Абу Довуд, 3/418.)

...

Орадан йиллар кечади, Ҳузайма у куннинг азиз хотирасини кўнглида сақлайди. Пайгамбаримизнинг вафотларидан кейин Қуръон оятлари бир орага тўпланаётганда, Тавба сурасининг охири икки ояти Расули Кибрийё жанобимизнинг ҳузур саодатларида ёзилганини айта оладиган ёлғиз шахс шу Ҳузайма булажақдир.

— Бу оятларни Расулуллоҳнинг ҳузурларида ёзганига гувоҳ келтир, эй Ҳузайма! — дейишганида;

— Фахри Коинот афандимиз менинг гувоҳлигимни икки кишининг гувоҳлиги ўрнига қабул қилганлар, сизлар буни биласизлар, — дея жавоб беражак.

Масала бу тарз ҳал этилажак, Расулуллоҳ афандимизнинг (с.а.в.) севгили биродарлари Ҳузайма Қуръоннинг охириги ёзилган оятларига имзосини бу тарз босажак...

...

Ҳижратнинг олтинчи йили муҳаррам ойининг ўнинчи куни Муҳаммад ибн Маслама бошчилигида бир қисм аскар Мадинадан чиқиб, Нажид томонларга тўғри йўл олди.

Маслама ўғли бу сафардан кўзлаган мақсадга эришиш имконини топмади, борган қабилаларига тегишли бир қанча туя ва қўйларни улжа олиб қайтди, холос. Йўлда келишаркан, бир одамни учратишди. Унинг мушрик эканини билгач, тутишди ва Мадинага келтиришди. Масжиднинг устунларидан бирига боғлаб қўйишди.

У одам қўлга тушганида бир қўрққан булса, кетаётган йўлла-

рининг Мадинага элтишини англагач, пешонасидан оқаятган совуқ терлар тамоман ажал терларига айланганди. Бир вақтлар Расулуллоҳ ҳазратларининг (с.а.в.) жонларига қилган суиқасдининг жазосини энди аччиқ ва огир бир шаклда чекажагига ҳеч шубҳа йўқ эди.

Уни устундан ечиб оладиган бир хайрхоҳ инсон ҳам топилмайди. Ҳолбуки, у бундай яхшилик эвазига кўп нарсалар бериши мумкин эди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) бомдод намозига чиққанларида, устунга боғли бу одамни кўрдилар, танидилар.

— Бу одамнинг кимлигини биласизларми? — деб сўрадилар саҳобалардан.

— Йўқ, билмаймиз, — деб жавоб қилишди.

— Бу одам Сумома ибн Усалдир.

Сумома бир титраб тушди.

Намоздан кейин Жаноби Пайгамбар (с.а.в.) унга яқин келдилар.

— Нималарни ўйлаяпсан, эй Сумома? — деб сўрадилар.

— Яхши нарсаларни ўйлаяпман, эй Муҳаммад. Агар мени ўлдирсанг, қўли қон бир кишини ҳақли ўлароқ ўлдирган бўласан. Гуноҳимни кечиб юборсанг, яхшилигингни ташаккурла кутиб оладиган бир инсонга икром қилган бўласан. Шояд мол эвазига мени озод этишга рози бўлсанг, тилаганингни тила, ўташга ҳозирман, — деди Сумома.

Фахри Коинот афандимиз унга жавоб бермадилар. Ҳужраларига кирдилар. Хотинларига:

— Уйингизда бор емақдан Сумомага чиқартиринг, — дедилар ва «Сут икром қилинглар», деб қўшиб қўйдилар.

Сумоманинг ўша куни шу тарз кечди. Эртаси Расулуллоҳ афандимиз аини саволни яна сўрадилар ва аини жавобни олдилар.

Учинчи куни ҳам аини савол, аини жавоб такрор бўлди. Жанобимиз ёнларидагиларга ўтирилиб:

— Уни қўйиб юборинглар, — деб марҳамат қилдилар.

Кутилмаган бир пайтда жонига омонлик берилгани учун ҳаяжонланиб кетган эди. Уч кундан бери банди ўлароқ сақланганига қарамай, оч ва сувсиз қолдирилмаган, ҳатто хос меҳмонларга тортиқ қилинадиган емақлардан икром этиб турилган эди.

Сумома яна бир марта ўйлаб кўрди. Бир неча ой аввал жонига суиқасд қилинган бир инсоннинг ўзини афв этганини ўйлади. Расулуллоҳ афандимизни ўлдиришга ташаббус қилиши учун ҳеч бир сабаб йўқ эди. Умрида кўрмаган, умуман танимайдиган бир инсонни ўлдиришга чиққан эди ўзиям. Ҳозир ўша ишига жазо ўлароқ ўлдирилса, гоят табиий эди. Яъни, ўзига суиқасд қилган одамни тутиб олса, Сумома уни ҳеч бир ўйлаб ўтирмай, осонлик билан ўлдирган бўларди.

У қоронғи бирор хонага қамаб қўйилиши ҳам мумкин эди. Ҳолбуки, аксинча, мусулмонлар кунда беш дафъа тўпланиб ибодат қилинадиган масжидда сақланди; хоссатан, Расулуллоҳ жанобимизни яқиндан кўрди, у зот (с.а.в.) ўқиган Қуръонни ва мусулмонларга хитобан сўзлаган сўзларини эшитди.

Жами бу ишларнинг натижаси сифатида боғлари бушалган ва узи озода қўйиб юборилган пайт, ҳар хил туйғулар ила уни таъқиб этаётган кўзларни ортда қолдириб, масжиддан чиқди. Бир сўз демасдан, ҳеч миннатдорлик қарзи йўқ одам қаби, узоқлашди. Сувсиз қолган бир саҳройининг ишига ўшарди унинг бу ҳаракати... Ташаккур ҳам айтмасдан кетган бу одам элини-қўлини силкита-силкита Мадина уйларини ортда қолдирган пайтгина тамоман озода бўлганига ишонди. Масжидда бандан бушатилагач, айниқса, шаҳардан чиқиб кетаётганида орқасидан отилган бир ўқ ё найза ила нариги дунёга жўнатилиши ҳам қийин эмасди-да.

Саҳрода ҳар нарса кутса бўларди, зеро, чўлчилик. Аммо бу ер чўл эмасди, Мадина эди, Расулуллоҳ афандимизнинг шаҳарлари эди. Бу ерда чўл қонуни эмас, Оллоҳ таоло ўрнатган ва Расулуллоҳ жанобимиз юритаётган қонун устивор эди.

Сумома бир хурмозор богга кирди. У ердан сув топиб, чўмилиб чиқди. Сўнгра орқасига қайтиб, тўғри масжидга қараб йўл олди. Расулуллоҳ афандимизнинг ҳузурларига борди. Қаршиларига тиз чўқди:

— Сизнинг ҳақиқатан пайгамбар эканингизга ишонаман, мен ҳам сизнинг динингизга кираман, — деди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) шаҳодат калималарини айтиб турдилар, у айнан тақрорлади. Кейин айтдики:

— Ё Расулуллоҳ! Бу дунёда сизнинг юзингиздан ҳам мен кўп ёмон кўрган юз йўқ эди, энди менга юзларнинг энг сеvimлиси сизнинг юзингиздир! Бу кунгача энг кўп нафрат қилганим дин, валлоҳи, сизнинг динингиз эди, энди ҳамма динлар ичида энг сеvimлиси сиз келтирган шу диндир! Қасам ичаманки, сиз турган бу шаҳарчалик бошқа ҳеч бир шаҳардан ирганмасдим, энди менга ҳамма шаҳарлардан энг ёқадигани шу шаҳрингиздир!.. Одамларингиз мени тутиб олишган пайтда умра нияти билан Маккага кетаётган эдим. Менга нимани буюрсангиз, ўшани қиламан, — деб турди.

Пайгамбаримиз унга мусулмонликни қабул этгани учун мамнуниятларини изҳор этдилар. Муждалар бердилар. Умрасини охирига етказишни буюрдилар.

Сумома у ердан самимий мусулмон ўлароқ айрилди.

Сумоманинг умрага келаётиб Мадинада Исломни қабул этгани хабари узи ҳали Маккага кириб келмасидан буруноқ етган эди. Уни қаршилаганлар норози бир ифода ила:

— Собий¹ булибсанми?! — деб сўрашарди.

— Йўқ, мен собий бўлмадим. Аммо Муҳаммаднинг пайгамбар эканига инондим, динини қабул этдим, — деб жавоб қиларди Сумома.

Унинг бу жавоби маккаликларнинг тўнини тескари кийдирди:

¹ Собий — юдузларга сигинувчи.

— Дафъ бул бу ердан, эй Сумома. Бундан кейин орамизда сенга дўст кўзи билан боқадиган бир кимса йўқдир! — дедилар.

— Булмаса бўлмасин! Сизнинг дўстлигингизга менинг эҳтиёжим ҳам йўқ. Аммо шуни ҳеч хотирангиздан чиқармангки, агар Расулуллоҳ афандимиз (с.а.в.) амр этсалар, Ямома тарафдан сизга биттагина бугдой донаси ҳам келмайди. Мард булсангиз, эплаб опкелинг, кўраман.

Шундай дея Сумома Маккадан чиқиб, Ямома сари йўл олди.

Дарҳақиқат, келгусида Сумома сўзининг устидан чиқажак ва Маккага дон-дун келмай қўяжак. Охирида маккаликлар бу йўлнинг очилишини сўраб Расулуллоҳга бош уриб келажак ва Сумома Султони Анбиёдан (с.а.в.) келган бир мактубдан кейингина тақиқни ўртадан кўтаражақдир. (Муслим, 3/1386.)

Ҳижратдан буён олти йил кечди. Жумадул-аввал ойи келди.

Бир куни Зайд ибн Ҳориса етмиш кишилиқ бирликка бошлиқ этилиб, Шом тарафидан келётган тижорат карвонининг йўлини тўсишга чиқарилди. Бундай карвонларни қўлга киритишга ҳаракатдан мурод Қурайшнинг анча-мунча кучайган, ваҳшийлашган душманлигини кесиш, юрагига ваҳима солиш эди.

Зайд (р.а.) қўл остидаги бу куч ила дарҳол йўлга тушди. Ис деган жойда карвон тутилди. Қофиланинг бошлиғи Абул Ос ибн Рабиъ бошлиқ ҳамма асир олинди. Маълумки, Абул Ос Жаноби Пайгамбарнинг севимли қизлари Зайнабнинг эри эди.

Келтирилган молларни Расулуллоҳ (с.а.в.) аскарларга бўлишиб бердилар. Абул Ос эса, кечаси қочиб, хотини Зайнабга бош уриб борди, ҳимоя истади.

Бомдод намози ўқилаётган бир пайтда масжидда Зайнабнинг (р.а.) овози янгради:

— Эй мусулмонлар! Мен Расулуллоҳнинг қизлари Зайнабман. Хабарингиз булсин, мен Абул Осни ҳимоямга олдим, — деди.

Намоз ўқиб бўлингач, Набийийи Акрам (с.а.в.) асҳобларига ўгирилдилар:

— Намоз чоғи мен эшитган гапларни сизлар ҳам эшитдингизларми?

— Ҳа, эй Оллоҳнинг пайгамбари, эшитдик, — дейишди.

Жанобимиз бу ҳодисани саҳобалари каби ҳозиргина эшитиб турганларини, аввал беҳабар эканликларини билдирдилар. Кейин қизларининг уйига бордилар. Абул Оснинг мушрик эканини, шу сабабдан ундан қатъийан узоқлашишни, оилавий ҳаёт давом этиши мумкин эмаслигини тушунтирдилар.

Ҳазрати Зайнаб (р.а.):

— Абул Ос молларининг қайтариб беришини истаб келибди, — дея ўртада бошқа ҳеч қандай гап-сўз бўлмаганини аңлатди. Набийийи Акрам (с.а.в.) хабар юбориб, мужоҳидларни тўпладилар. Ўлжа олинган моллар қайтариб берилса, мамнун бўлажакларини, қайтарилмаса ҳам қайгурмасликларини, чунки жиҳодлари ила бу молларга тўла ҳақ қозонишганини аңлатдилар.

Мужоҳидлар Расулуллоҳ афандимизнинг бу рижоларини

қабул этишди. Улушларига теккан ҳамма нарсани қайтариб беришди. Расулуллоҳ (с.а.в.) Абул Осга мусулмон бўлишни таклиф қилдилар, лекин у қабул қилмади. Озодсан, қаяққа кетсанг, кетавер, дейлиди.

Абул Ос Ҳазрати Зайнабнинг (р.а) ҳимоясидан фойдаланиб, Мадинани тарк этди. Карвонни бошлаб Маккага йўл олди. Шаҳарга етгач, молларини эга-эгаларига топширди.

— Менда ҳеч кимнинг ҳақи қолмадими, эй Қурайш халқи? — деб сўради.

— Йўқ, қолмади, — дейишди.

— У ҳолда мен ўзимнинг мусулмон бўлганлигимни эълон эта оламан. Шоҳидлик бераманки, Оллоҳдан бошқа ҳеч бир илоҳ йўқдир. Яна шоҳидлик бераманки, Муҳаммад унинг қулидир ва пайгамбаридир! — деди.

Эшитганлар нима деярларини билмай қолишди. Сўнгра:

— Хўп, майли, эй Абул Ос. Модомики сен унинг динига кирибсан, аммо-лекин бу молларни бизга опкелиб беришингда не ҳикмат бор? — деб сўрашди.

Абул Ос мард инсонларга ярашадиган бир жавоб қилди:

— Агар келтирмаганимда, бу молларни қўлга киритиш учун мусулмон бўлди, деб уйлашларинг мумкин эди.

Абул Ос ортиқ кутмади. Йўлга чиқди. Жаноби Пайгамбаримизнинг ҳузурларига етишди. Ўзининг мусулмон бўлганини бир марта яна ифода этди.

Сарвари Анбиё жанобимиз Ҳазрати Зайнабни яна унга бердилар. Янгидан никоҳ қилмадилар. Оила ҳаёти эски никоҳ устида янгидан бошланадиган бўлди.

Ҳудайбия

Ҳижратнинг олтинчи йили ҳам тугаб борарди.

Зулқаъда ойининг илк кунларида Жаноби Расулуллоҳ бир туш кўрдилар. Бомдод намозидан кейин асҳобга кўрган тушларини айтиб бердилар. Ким сочлари тақир олинган, ким калталатилган ҳолда Масжиди Ҳарамга кириб боришаётган эмиш.

Расулуллоҳнинг (с.а.в.) тушлари ваҳийнинг бир кўриниши ҳисобланарди. Бу туш гуё Маккага йўл очилганига ишорат қиларди. Сафар тадориги бошлаб юборилди. Қисқа вақт ичида бир минг тўрт юз кишилиқ қурол-яроғсиз бир ўрду ҳозирланди. Фақат, араб одатига кўра, сафар ҳамроҳи сифатида қиличларини тақиб олишди, холос.

Ичкарида Султони Анбиёнинг (с.а.в) кузатувлари остида «мўминларнинг оналари» бир жойга тўпланишди. Ойиша, Ҳафса, Умму Салама, Жувайрийа ва Зайнаб розиаллоҳу антунна узаро қуръа ташлашди. Омад Умму Салама онамизга (р.а.) кулиб боқди.

Мусулмонлар тез йўлга тушишди. Зул-Хулайфага етганда Расулуллоҳ гусл қилдилар, «Лаббайк, Оллоҳумма лаббайк..» дея эҳромга кирдилар. Қурбонликка атаганлари етмиш туюни

хос бир нишон билан белгилаб чиқдилар. Урқачларидан бўйнига қарата хиёл тортилган чизикдан чиққан қон эди бу белги. Туклари узра қон қотиб, кўрганлар бу ҳайвонларнинг қурбонликка аталганини билишарди. Баъзан ишорат сифатида бўйинларига бир нарсалар ҳам осиларди.

Асҳобдан ҳам кўпчилик эҳромга кирди ва йўлда давом этишди.

Маккани ўз ҳукми остига олган Қурайшнинг Ислом динига ва Жаноби Пайгамбаримизга муносабати маълум эди. Ҳандақ муҳорабасига келаётганда ер юзида Ислом динидан ном-нишон қолдирмасликни хаёл қилишган. Бир йил ичида уларнинг яхши томонга ўзгариб қолиши, «Каъбанинг зиёратига келдик», дейилса, «Марҳабо, биз ҳам азиз меҳмонларимизнинг йўлини кутиб турган эдик», дейиши амри маҳолдир.

Аммо бу мулоҳазаларга муқобил Жанобимизнинг (с.а.в.) тушлари ҳам беҳуда эмасди. Шунга қарамай, Расулуллоҳ (с.а.в.) Қурайшдан ҳар нарсани кутар, ҳатто бир уруш чиқаришини ҳам эҳтимол тутар эдилар. Шундан хавотирланардилар.

Дарҳақиқат, Усфон дегана жойга келишганида, Макка тарафдан Бишр ибн Суфён келиб қолди.

— Эй Оллоҳнинг расули! Қурайш сизнинг Мадинадан чиқиб, тўғри Маккага қараб юраётганингиздан хабар топган. Сизни орқага қайтариб юбориш масаласида бирлашишди, қоплон териларини кийишди. Зи Тивода кутишяпти. Маккага кириш ҳақларингизни тан олмаяжаклари хусусида қасамлар ичишяпти. Холид ибн Валид суворийлари билан бирга Қуроул Гамимгача етиб келди, — деб хабар берди.

Русулуллоҳни (с.а.в.) ҳам босди.

— Эссиз, Қурайш-а! Уруш уларни еди, битирди. Мени бошқа араб қабилалари билан юзма-юз қолдирсалар-да, ўзлари бир четга ўтиб турсалар, бўлмасмиди. Улар мендан устун келсалар, истаганлари бўларди. Оллоҳ мени улардан голиб қилса, тўпи билан Исломга кирар ёхуд ўзларида куч топсалар, урушишар эди. Нима хаёл қилишяпти Қурайш... Онт ичаманки, Оллоҳ менга юклаган бу вазифа учун том зафар қозонгунча ва ё бу йўлда ўлгунча мужоҳада қиламан!

Кейин Пайгамбар афандимиз асҳобларининг кўзга кўринганларини тўпладилар ва бундан кейинги ҳаракат тарзи ҳақида қандай фикрда эканликларини сўрадилар. Турли-туман қарашлар илгари сурилди. Ҳазрати Абу Бакр:

— Эй Оллоҳнинг расули! Сиз Каъбани зиёрат қилиш мақсади-ла йўлга чиққан эдингиз. Биров билан урушиш ниятида эмасдингиз. Шундай экан, айна мақсадда бораверамиз. Бордию Каъбани зиёрат этишимизга тўсқинлик қилишса, ўшанда урушамиз, — деди.

Жанобимиз (с.а.в.) бу қарашни маъқул топдилар.

— Қани бўлмаса, бисмиллоҳ деб йўлга тушайлик, — дедилар.

Ҳар эҳтимолга қарши бир эҳтиёт чораси сифатида жанг қуроллари келтирилди. Найзалар туяларга юкланди ва йўлда давом этилди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) йўлда маккаликларга дуч келишни истамасдилар.

— Уларга йўлиқтирмайдиган бошқа бир йўл билан бизни оборадиган одам борми? — деб сурадилар.

Аслом қабиласидан бириси чиқиб:

— Мен обораман, — деди ва йўлбошловчилик вазифасини зиммасига олди.

Сафар ҳар хил машаққатлар ила давом этди.

Холид ибн Валид бошчилигидаги аскарлар мусулмон урдусининг изларини кўришди ва бошқа бир йўлдан кетишганини англашди. Ноилож Маккага қайтишди.

Мусулмонлар бу пайтда Маккага энг яқин бир жой бўлмиш Ҳудайбияга етиб келишган эди. Расулуллоҳнинг (с.а.в.) туялари бирдан чўка бошлади. Бир неча марта тургазиб, юришга мажбур қилиб кўрдилар, бўлмади.

— Қасванинг феъли айниди, — дейишди ҳамроҳлари.

Расули Акрам эътироз билдирдилар:

— Йўқ, унинг бунақа қилиги йўқ эди. Аммо филни тўхтатган Оллоҳ буни ҳам тўхтатди, — дедилар.

Англашилдики, энди бу ерда дам олинади.

Қўндилар. Жаноби Расулуллоҳ (с.а.в.) таҳорат ола бошладилар. Саҳобийлари улкан бир издиҳом бўлиб тўпланишди,

— Сизга нима бўлди? — деб сурадилар.

— Ё Набийаллоҳ, бор сувимиз қўлингиздаги мешдадир, бошқа сувимиз йўқ, — деб жавоб қилишди.

Султони Анбиё жанобимиз қўлларини мешкобнинг ичига суқдилар. Ҳамманинг кўз унгида бармоқлари ораларидан сув отилиб чиқа бошлади. Худдики ердан отилиб чиқаётган булоқ каби. Бутун урду Оламларга Раҳмат булган афандимизнинг бармоқларидан қайнаб чиқаётган бу сувдан тўйиб-тўйиб ичди. Қўлларидаги мешларини тўлгазди. Ҳайвонларини сўторишга ҳам сув олди. Урдуда бу сувдан насибани олмаган битта ҳам жон қолмади.

Кейин Пайгамбарлар Имоми жанобимиз (с.а.в.) муборак қўлларини сувдан чиқардилар. Сувнинг қайнаши тўхтади. Чекилган заҳматларни унуттиргувчи, кўнгилларни тозалагувчи, қалблардаги иймонни кучайтиргувчи бир муъжиза булган эди бу... Шундайки, орадан узоқ йиллар кечажак, у кўнларда янги уйланган бир йигит булган Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) сочлари оқарган бир қария ўлароқ бу ҳодисани худди кўз унгида бўлаётгандек айнан англатажак эди.

Уша кеча гузал бир ёмгир ёғди. Бундай пайтлари Жаноби Расулуллоҳ (с.а.в.) азон айтувчи Билолга буюрардилар, у ҳам «Намозларингизни ўз жойларингизда ўқинглар!» деб овоз берар эди. Ёмгирли ҳавода, оёқ остини кўрмасдан, лойга ботиб-нетиб келишнинг машаққати бу тариқа унланган, ҳар ким намозини туясини чуқтирган жойда ўқир эди.

Бомдоқ азонини эшитиб келган мўминларга намозни ўқиб бергандан кейин Ҳазрати Расулуллоҳ (с.а.в.):

- Биласизларми, Раббингиз нима деди? — деб сўрадилар.
- Оллоҳнинг ўзи ва расули билади, — дейишди саҳобийлар.
- Қулларимдан бир қисми менга ишонган, бир қисми эса

ишонмаган ҳолда тонга етди. Биз Оллоҳнинг раҳмати-ла ва эҳсони-ла ёмгирга етишдик, деганлар менга ишонган, юдузнинг қудратини инкор этгандир. Аммо, биз фалон юдуздан ёмгир олдик, деганлар эса, юлдузга ишонган, менинг қудратимни инкор этгандир, деб марҳамат қилди Оллоҳ, — дедилар.

Ўша кеча ёққан ёмгирдан ҳар тарафда ҳовузчалар майдонга келди. Халқ уларнинг тепасига келиб, ичадигани ичар, ювинадигани ювинар, ҳайвонларини сугорадигани сугорар эди. Аммо тўла заруратга бу сувлар ҳам етарли эмасди. Шунинг учун келиб, Расули Акрамга (с.а.в.) ҳолни арз этдилар. Шунда жанобимиз чуқурроқ бир ҳовузчанинг бошига бордилар. Халқ у ерда тўпланган сувни ҳам кўз очиб юмгунча бушатиб қўйди. Расулуллоҳ у чуқурнинг чеккасига утирдилар. Сув сўрадилар, узатишди. Бир миқдорини оғизларига олиб, чуқурга пуркадилар. Дуо қиларкан, идишда ортган сувни чуқурга сепдилар. Бир ўқ олиб, Нажийа исми тўпонга бердилар, чуқурга тушиб санчиб қўйишга буюрдилар. Амр бажо келтирилади. Шу пайт ердан худди бир қувурдан отилиб чиққандек, сув отила бошлади.

Юзларни бир севинч қоплади. Нажийа чуқур ичида туриб олиб тўлатиб бераверди, одамлар мешкобларини узатаверишди. Яна бир неча киши чуқурга инди, лекин барибир сув тобора кўпайиб борарди. Атрофга тошар ҳолга келганда чуқурдан чиқишди. Шу кундан то Ҳудайбияда туришган муддатгача энди сувсизлик азобини чекмаяжаклар эди.

...

Қурайшийлар Расули Акрамнинг (с.а.в.) Ҳудайбияда қўноқлаганларини эшитишган эди. Музокара учун Ҳузоа қабиласидан Будаил ибн Варқони йўллашди.

Пайгамбар афандимиз:

— Уруш мақсадида келмадик. Байтни зиёрат ва унинг хурматини таъзимлаш учун келдик, — дедилар ва аввалроқ Усфонда Бишир ибн Суфёнга айтган гапларини илова қилдилар.

Будаил қурайшийлар ҳузурига мусбат бир қаноат ила қайтди.

— Сизлар Муҳаммад ва унинг дўстлари ҳақида шошқалоқлик ила хулоса қияпсизлар, — деди. — Ҳолбуки, улар бу ерга Байтни зиёрат мақсади билангина келишибди.

Қурайш терслади:

— Урушиш учун келган бўлмаса ҳам, у зўрлик билан бу ерга кира олмайди. Араблар: «Муҳаммад Маккага билагининг кучи билан кирибди», дейишига йўл қўймаймиз.

Расули Акрам афандимиз ила Қурайш номидан музокарага яна келганлар бўлди. Ҳар дафъа уларга ҳам Пайгамбаримиз (с.а.в.) нима мақсадда келинганини аңлатдилар. Бундан ташқари, у келган одамлар қурбонлик учун белги қўйилган туяларни ҳам кўришар, кўрган-эшитганларини Қурайшга бориб етказишар эди.

Бу музокаралардан бир иш чиқмагандан кейин Расули Кибриё афандимиз «Саълаб» лақабли туяларига Хирош ибн Умаййани (р.а.) утиргиздилар, келиш мақсадларини бевосита у ҳам бир англатиб кўрсин учун Маккага юбордилар.

Хирош Маккага кириб келгач, уни бир гуруҳ одам қарши-лаб, туянинг оёқларига қилич солиб, бечора ҳайвонни ерга қулатишди, ўлдиришди. Энди навбат Хирошни ўлдиришга келган эди. Аҳодиш қабиласидан бўлган кишилар ўртага тушиб, Хирош ўлимдан қутулиб қолди. Орқасига қайтиб, Жаноби Пайгамбаримизга бўлган воқеаларни айтиб берди.

Бу орада Қурайш яширин жўнатган ва мусулмонларнинг тинчини бузиш вазифаси юкланган бир тўда қўлга туширилди. Айбларини бўйинларига олишди. Оламлarga Раҳмат бўлган Жанобимиз (с.а.в.) ҳаммасини афв этдилар ва қўйиб юбордилар.

Сунгра Ҳазрати Умарни (р.а.) чорладилар. Маккага бориб, мақсадимизни тушунтириб келасан, дедилар.

Ҳазрати Умар:

— Ё Набийаллоҳ, Қурайш мени ўлдиради, деб кўрқаман. Чунки улар менинг ўзларига душманлигимни билиб туришибди. Қолаверса, қабилам бўлган Бани Арийдан мени қутқариб қола оладиган бир кимса йўқ. Аммо мен сизга Қурайш қадрлайдиган бир одам сифатида Усмон ибн Аффонни тавсия этаман, — деди.

Ҳазрати Умарнинг (р.а.) гоят ўринли бу таклифи қабул этилди. Усмон ибн Аффон йўлга чиқди.

Ҳазрати Умар бу масалада жуда ҳақли эди. Уни кўрган тақдирда тити-питисини чиқариб юбориши мумкин бўлган Қурайш Усмонга нисбатан юмшоқ муомала қилажак эди.

Дарҳақиқат, шаҳарга кираверишда Абон ибн Саид Усмони кўриб қолиб, туясига утқазиб Маккага олиб кирди. Натижа ўлароқ Ҳазрати Усмон (р.а.) уларга келиш мақсадларини англатди.

— Эй Усмон, хоҳласанг, бориб Каъбани зиёрат қилишинг мумкин, — дейишди унга.

— Йўқ, — деди Усмон (р.а.), — Расулуллоҳ (с.а.в.) тавоф қилмагунларича асло тавоф қилмайман!

Вазифасини адо этгач, орқага қайтмоқчи бўлди. Изн беришмади. Уни азиз бир асир сифатида тутиб қолишди. Иззатикром кўрсатиладиган, аммо чиқиб кетишга йўл қўйилмайдиган бир асир.

Бир неча кун утишига қарамай, Ҳазрати Усмоннинг қайтмагани ҳар хил гап-сузларга сабаб бўлди. Уни Қурайш ўлдирибди, деган миш-миш тарқалди. Бу миш-миш хабар катта бир қайгу-ҳаяжон уйғотди. Расули Акрам (с.а.в.) ҳам гоят маҳзун эдилар. Бир дарахт тагига ўтирдилар, асҳобларини чорладилар. Тарихда «Байъати Ризвон» номи ила машҳур буюк аҳдлашма қилинди. Муминлар битта-биттадан келиб пайгамбарлар ичра энг Буюк Пайгамбарнинг (с.а.в.) қўлларидан тутишар ва: «Эй Оллоҳнинг расули! То ўлгунимча ё зафар қозонилгунча қочмасдан жанг қилишга сўз бераман!», дейишар эди.

Бу пайтда Ҳазрати Умар нарироқда эди. Расулуллоҳ жано-

бимизнинг бир дарахт тагида утирганларини, одамлар битта-битта келиб, қўлларидан ушлаб, бирнималар деб кетишаётганини кўрди. Угли Абдуллоҳни билиб келишга юборди.

Абдуллоҳ чопди, одамлар байъат маросимини ижро этишаётганини куриб, узи ҳам Пайгамбар афандимизнинг қўлларини тутди, бир мусулмон йигитига ярашиқли тарзда сўз берди. Сунгра яна чопиб келиб, дадасига воқеани билдирди.

Буюк Умар (р.а.) келди. У ҳам сўз берганлар орасида шарафли ўрнини олди. Кейин эса, бир минг тўрт юз инсон билан айри-айри сузлашган Расулуллоҳнинг эҳтимол толиққан қўлларига дастак бўлиш ниятида тирсақларидан тутди.

Бу орада уч киши Пайгамбар афандимизни роҳатсиз қилаётган дарахт шохларини кўтариб турар, бу билан ҳам соя ҳосил қилар, ҳам байъат маросимининг роҳат-ла адо этилишини таъминлар эди.

Малаклар қанотларини ёйган бир он эди бу пайт... Ер юзида бундан ҳам фазилатли бир жамоат инсоният яратилгандан бери курилган эмасди, яна бир бор курилмаяжак ҳам. Олдинда инадиган Қуръон оятлари бу аҳдлашмадан Буюк Мавлонинг рози бўлганини, Жаноби Пайгамбаримизга сўз берганлар аслида Оллоҳ таолога сўз берганларини билдиражақдир. Айни чоқда, ёмгир каби ёққан мислсиз раҳматдан ҳам насиба олмайдиган бўлмиш бири ўзини кўздан олиб қочиш учун туясининг қорнига ёпишгудек бўлиб беркиниб олган эди. Шундоққина бурни тагигача келиб турган бу амсолсиз неъматдан бебахра қолиш учун ҳатто ер тубига кириб кетишга ҳам рози бўлган бу кимса Жадд ибн Қайс эди.

— Шўринг, қурсин сени, эй Жадд! Нима сени бундай яширинишга мажбур этди?!

Бекиниб турган жойидан топиб олинган ўтри каби, Жадд бошини илқис кўтарди:

— Қўрқинчли бир овоз, — деди. — Қўрқинчли бир овоз эшитиб, бу ерга яширинган эдим.

— Майли, қўрқувинг доим бўлсин, эй бенасиб инсон!..

Бу ёқда эса, байъат маросими тугаган эди. Расулуллоҳ (с.а.в.) чап қўлларини тутдилар, «Бу қўл Усмоннинг ўрнигадир», дея унинг номидан ўзлари байъат қилдилар. Бу ваъдалашув Жанобимиз (с.а.в.) том истаган шаклда булган эди. Сунгра асҳобларига юзландилар:

— Сизлар ер юзининг энг хайрли инсонларисиз! — дея мамнуниятларини изҳор қилдилар.

... .

Худайбияда амалга оширилган бу байъат маросими ҳақидаги хабар Маккага, Қурайшнинг қулогига ҳам етиб борди. Англадиларки, мусулмонлар Байтни зиёрат этиш йўлида ҳатто Улимдан ҳам қайтмайдилар. Бундай вазиятда энг тўтри йул уртада бир сулҳ тузишдир, деган қаноатта келишди. Бу вазифани Суҳайл ибн Амрнинг зиммасига юклашди.

— Бор. У билан сузлаш. Фақат бу йил унинг Маккага

киришига ҳеч рози бўлмаймиз. Араблар: «Муҳаммад келди, куч билан Маккага кирди», демасликлари лозим, — деб кўрсатмалар беришди.

Етарли таълимотларни олган Суҳайл ибн Амр ёнига яна икки кишини — Ҳувайтиб ибн Абдул Уззо билан Микраз ибн Ҳафсни олиб, Ҳудайбияга келди. Жанобимиз ила кўришди.

Узоқ давом этган музокара натижасида бир битимга келинди. Энди бу битим ёзма ҳолга келтирилиши лозим эди. Бу вазифани Расули Акрам Ҳазрати Алига юкладилар. Қогоз-қалам ҳозирлангач, Султони Анбиё (с.а.в.) ёздира бошладилар:

— Ёз: «Бисмиллаҳир роҳмонир роҳийм...»

Суҳайл дарҳол эътироз билдирди:

— Бўлмайди. Бунақа нарсени биз билмаймиз. Қадимдан биз биладиган ва қўлаб келаётганимиз сўзни ёзамиз: «Бисмикаллоҳумма», деймиз.

Жаноби Пайгамбар (с.а.в.) Ҳазрати Алига Суҳайл айтганидек шаклда ёзишни буюрдилар.

Ҳар икки сўз ҳам маънода бирлашар эди. Суҳайлнинг бу ҳаракати азбаройи бир эътироз билдириш учунгина холос, бундан бошқа маъно ташимасди. Яъни, сўзини қабул эттирганлик ҳисси берадиган маъносиз гурур...

Жанобимиз битим матнини тузишда давом этдилар:

— «Бу битим Оллоҳнинг расули Муҳаммад ила Қурайш номидан Суҳайл ибн Амр орасида тузилмоқда...»

Суҳайл яна эътироз қилди:

— Сени пайгамбар деб тан олсак, сенга қарши урушармидик?! Менинг каби отангни номини ёздир, — деб туриб олди.

Ҳазрати Али эса, Жанобимиз айтганларидек ёзаётган эди. Расули Кибриё унга «Оллоҳнинг расули» қисмини учирлишни, урнига «Абдуллоҳ угли» деб ёзишни буюрдилар.

Сулҳ жараёнини кузатиб турганлар орасида хавотирланиб ва асабийлашиб ўрнидан туриб кетганлар бўлди. Норози бўлишар, учиртирмаймиз, бошқа сўз ёздирмаймиз, дейишар эди. Ҳазрати Али ҳам Пайгамбари Зишоннинг бу амрларини адо этмади.

— Валлоҳи, мен «Расулуллоҳ» калимасини учирмайман! — деди.

Чунки у зотнинг (с.а.в.) Расулуллоҳ эканлигига бутун борлиги-ла ишонган эди. Шу ишонч асосида яшашига азм қилган эди. Шунини деб жангларга кирди, яна такрор-такрор кириши мумкин. Энди қандай қилиб у сўзни учиради?!

Ҳазрати Али ва унинг дўстлари бунга Пайгамбар жанобимизнинг амрлари сифатида эмас, Суҳайл ибн Амрнинг орзуи сифатида қарашаётган эди. Ҳазрати Али учирмасликка қасам ичгач, Жаноби Пайгамбар «Расулуллоҳ» калимаси қайси бири эканини кўрсатишни сўрадилар. Олиб, ўз қўллари билан учирдилар. Урнига «Абдуллоҳ угли» деб ёздирдилар. бу иш асҳоби киромни яхшигина асабийлаштирди.

— Сизлар ишонмасаларингиз ҳам, ёлгонга чиқарсаларингиз ҳам, мен Оллоҳнинг расулиман, — дедилар Суҳайлга Фахри Коинот (с.а.в.).

Сунгра Ҳазрати Алига юзландилар:

— Бир куни бундай ҳолат сенинг ҳам бошинга тушажак. Сенга ҳам шундай бир иш таклиф этилажак ва, эй Али, сен ҳам у таклифни қабул қилажаксан, — дедилар.

«Муҳаммаҳ ибн Абдуллоҳ» деб ёзилгани билан Жанобимизнинг пайгамбарликлари инкор этилган бўлмасди. Зотан, пайгамбарликкача «Абдулмуттолибнинг невараси» ё «Абдуллоҳнинг ўғли» бўлиб келганларки, бунинг ҳеч қандай зарари йўқдир. Агар «Муҳаммад ибн Абдуллоҳ» сўзи пайгамбарликларига зарар берадиган бўлганида эди, бунга ҳаммадан олдин ўзлари қарши турардилар.

Аҳдноманинг илк моддасини Жанобимиз олдин келишиб олинганига мувофиқ ёздирдилар:

«Икки тараф ун йил муддат ичида бир-бирига қурол кўтармайди, одамлар бир-биридан хотири жам бўлади».

Суҳайл бу моддага илова киритди:

— Шу шарт биланки, биздан бир киши сизларнинг динингизга кириб ораларингизга борса, ақрабоси талаб қилган тақдирда уни бизга топширасизлар. Аммо сизлардан кимдир динларингиздан қайтиб бизга қушилса, қайтиб бермаймиз.

Хавотири кўзлар яна Сарвари Оламга қадалди. «Йўқ!» дейишларини кутишарди. Ҳеч бўлмаса, биздан сизга утганларни ҳам қайтаришларинг лозим, дейишларини кутишди. Аммо Жанобимиз эътироз қилмадилар. Суҳайлнинг сўзларини айнан матнга киритишни буюрдилар. Оёққа туриб кетганлар бўлди, овозини баянлаётганлар бўлди. Ҳазрати Умар (р.а.) чидаб туролмади:

— Эй Оллоҳнинг расули, бу моддани ёздирасизми? — деб юборди. Ўзича Жанобимизнинг диққатларини жалб этмоқчи бўлди.

Яъни, демоқчи эдики: Биз бу моддага қаршимиз, ёзилишни истамаймиз, бу модда ҳақида бизнинг ҳам фикрларимизни олангиз бўларди...

Расулуллоҳ (с.а.в.) унга:

— Ҳа, ёздираман. Биздан уларга утиб кетадиганларни Оллоҳ йироқ қилсин. Биз қайтиб берганларимизга эса, Оллоҳ ўзи бир чиқиш йўлини кўрсатажакдир, — деб жавоб қилдилар.

Модда айнан ёзилди. Суҳайл яна сўзида давом этди:

— Сизлар бу йил қайтиб кетасизлар, Байтни келаси йил зиёрат қиласизлар. Чунки биз арабларнинг : «Муҳаммад келиб зўрлик билан Маккага кирди», дейишларини истамаймиз. Келаятганда ҳам, йўлчи силоҳи бўлган қиличдан бошқа бир қурол кўтариб келмайсизлар. Қиличларингиз ҳам қинида туриши керак. Маккада фақат уч кун турасизлар, бу уч кун биз Маккани ташлаб ташқарига чиқиб кетамиз, — деди.

Жаноби Расулуллоҳ бу таклифларни ҳам битимга киритганларидан сунг ўзлари модда қўшдилар.

— «Истаганлар биз билан, истаганлар Қурайш билан аҳднома тузиб, ҳимояси остига кириши мумкин».

Суҳайл бунга эътироз қилмади. Шу тариқа битим тайёр бўлди. Бу аҳдномага шохидлар сифатида мусулмонлардан ҳаз-

рати Абу Бакр, Умар, Али, Абдурахмон ибн Авф, Абдуллоҳ ибн Суҳайл, Саъд ибн Абу Ваққос, Маҳмуд ибн Маслама розийаллоҳу анҳу ёзилишди. Мушриклардан фақат икки гувоҳ тиркалди. Суҳайл билан бирга келган Микраз ибн Ҳафс билан Ҳувайтиб ибн Абдул Уззо.

Том бу ҳодисанинг устига ҳаяжонли бир воқеа содир бўлди. Суҳайл ибн Амрнинг угли Абу Жаңдал оёғига боғлиқ занжирларни сурғалай-сурғалай келиб, ўзини мусулмонлар орасига ташлади. Ҳолсиз ва паришон эди.

Абу Жаңдал Ислонни қабул қилгани учун яқинда отаси уни қамаб қўйган, занжирбанд этиб, қийноққа олинган эди. Отасининг Маккада йўқлигидан фойдаланиб Абу Жаңдал қамоқдан қочди. Жонини ҳовучлаб, Набиййи Акрам афандимизнинг ҳузурларига етиб олишни ўйларди. Орқамдан биров келиб тутиб олмасин-да, деган хавотир ҳамда оёғидаги оғир занжирлар берган азоб ичида кела-келгунча буткул ҳолдан тойган, адо бўлган эди.

Аммо нима бўлса бўлсин, энди жонини қутқарди, дин қардошлари сифатида бағирларига босажак инсонлар орасига етишди-ку! Бундан бу ёғига гўзал кунлар эшигида ҳис этарди ўзини. Лекин том қувонишга ҳали эрта эканини, севинчи эса, тугилмасданоқ сўнишини ҳам узи билмасди.

Дарҳақиқат, углининг қочиб келганини кўргач, Суҳайл ибн Амр роса кўпирди, газабга миңди:

— Эй Муҳаммад! Битимимизга биноан ўғлим Абу Жаңдални қайтариб беришингни талаб қиламан! — деди. Дедию ўридан сапчиб туриб бориб, Абу Жаңдалнинг юзига қаттиқ бир тарсаки туширди ва бўга бошлади.

Бу манзара қаршисида Расулуллоҳ (с.а.в.) теран бир қайғуга чўмдилар.

— Биз ҳали бу битимни имзолаганимиз йўқ, — дедилар.

Суҳайл кескин бир ифода ила сўзларини кесди:

— Унда қасам ичаманки, сен билан ҳеч қандай битим тузмайман!.. Асло тузилмайди ҳам!..

— Уни менга бағишласанг буладими? — дея сўрадилар.

— Йўқ, бағишламайман.

— Ҳеч бўлмаса, уни ҳимоянгга ол.

— Бундай ҳам қилолмайман.

Микраз ибн Ҳафс ўртага тушди:

— Ё Муҳаммад, сенинг хотиринг учун уни мен ҳимоямга оламан, — деди.

Абу Жаңдал қутулиш умиди қолмаганини ҳис этиб, йиғлай бошлади:

— Эй мусулмонлар, мусулмон бўлиб келганим ҳолда мушрикларнинг қўлига топшириляпман. Бошимга келган фалокатларни кўрмаяпсизларми?! — дея ҳайқирарди.

Бу ҳол барча мусулмонларни паришон қилган эди. Шунинг учун Жаноби Пайгамбаримиз:

— Сабр қил, эй Абу Жаңдал, ва олажагинг маънавий мукофотни кут. Оллоҳ сенга ва сенинг ёнингда бўлган заифларга

бир кенглик ва қутулиш йули ҳозирлаяжақдир. Биз Қурайш билан бир сулҳ битими туздик. Уларга Оллоҳ номидан сўз бердик. Ваъдамизни бузолмаймиз, — дедилар.

Сунгра Абу Жаңдал судраб олиб кетилди.

Ҳазрати Умар жойидан сапчиб турди. Абу Жаңдалнинг ёнида бораётган бўлиб, қиличининг қабзасини унинг қўлига яқинлаштираркан:

— Булар мушрикдир. Валлоҳи, улардан бир кишининг қони купшак қонидан фарқсиздир!.. — дерди. Бу билан «Отангни ўлдиршинг мумкин, бир итни ўлдирган бўласан, холос», демоқчи эди.

Абу Жаңдал унинг мақсадини англади, аммо бу ишни қилмоқчи эмас эди.

Абу Жаңдални ўлимга кузатгандек ғам билан хайрлашгандан сўнг Ҳазрати Умар ортига қайтди. Набиййи Акрам афандимизнинг ёнларига келди.

— Сиз Оллоҳнинг чин пайгамбари эмасмисиз? — деди.

— Ҳа, мен Оллоҳнинг чин пайгамбариман.

— Биз ҳақ устида эмасмизми?.. Душманларимиз ботил устида эмасмилар?..

— Ҳа, шундай...

— У ҳолда нимага динимизга пастликни раво кўряпсиз?

— Мен Оллоҳнинг расулиман, унга қарши туролмайман.

— Хўп, сиз бизга, Байтга борамиз, уни тавоф қиламиз, демаганмидингиз?

— Ҳа, шундай дедим. Аммо, бу йил борамиз, дедимми?

— Йўқ, демадингиз.

— У ҳолда, эй Умар, сен Байтга келасан ва уни тавоф қиласан!

Ҳазрати Умар Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларидан чиқиб бораркан, асаби ҳали ҳам таранг эди. Ўзича, қани энди ёнида юз киши бўлсаю Маккани босса, ишғол этса. Ҳазрати Абу Бакрнинг ёнига борди. Ундан ҳам Жаноби Пайгамбаримиздан сўраган саволларни сўради ва айни жавобларни олди.

Маккага бу йил кирилмаслиги қатъиййан маълум бўлди. Мадинага қайтилади энди. Фахри Коинот жанобимиз асҳобларига:

— Туринглар, қурбонликларингизни сўйинглар, сочларингизни олинглар, — деб буюрдилар.

Ҳеч кимса ўрнидан турмади. Худди эшитмагандек эдилар. Набиййи Акрам афандимиз иккинчи дафъа такрорладилар. Яна ўша-ўша ҳол. Амр учинчи бор қайтарилган ҳам аҳвол ўзгармади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) жуда хафа бўлиб кетдилар. Маҳзун, чодирларига кирдилар. Умму Салама онамиз у зотнинг ғамга ботганларини кўриб, ташвишга тушдилар.

— Менга нима бўляптики, Оллоҳнинг расулини хафа ҳолда кўряпман, — деб кутиб олди.

Жанобимиз унга, уч марта такрорлаганларига қарамай, амрлари адо этилмаганини айтдилар. Умму Салама онамиз пайгамбаримизга тасалли берди:

— Кўнглингизни хуш тутинг, эй Оллоҳнинг расули. Улар

ўзлари кўрган бу воқеанинг таъсиридалар ҳозир. Мақсадлари Оллоҳнинг расулига қарши бориш эмас. Сиз уларнинг итоат этишини истасангиз, чиқинг-да, ҳеч кимга бир сўз демасдан қурбонлигингизни сўйинг ва сочингизни олинг, — деди.

Набиййи Акрам афандимиз ташқарига чиқдилар. Одамларга бир сўз демасдан қурбонликка келтирилган туяларини сўйдилар, сочларини олдилар.

Асҳоби киром Жанобимизнинг ишларини қўриб, ўрниларидан туришди. Ҳар ким қурбонлигини сўйди, бир-бирининг сочини тарошлади. Айримлари тақир қилиб олдирди, айримлари калталатиш билан кифояланишди.

Энди ортга қайтиш вақти етган эди. Набиййи Акмал афандимиз бир дуо қилдилар. Дуо орасида, сочларини олдирганларга марҳаматинг-ла муомала қил, дедилар.

— Эй Оллоҳнинг расули, сочларини калталатганларга ҳам, деб қўшиб қўйинг, — деб рижо қилишди.

— Эй Оллоҳ, сочларини олдирганларга марҳаматинг-ла муомала қил, — дедилар.

Яна тақорр айни илтимосни қилишди. Жанобимиз ҳам яна айни дуони қилиш билан кифояландилар. Асҳобни қайгу босди, ичларини пушаймонлик тўлдирди. Набиййи Акрам афандимизнинг соч олдирганларни исрор-ла дуо қилишлари, сочларини челпиганлар бу дуога кирмайдилар, деган маънони ифодаларди. Уларнинг бу ишларини ёқтирмаганлари маълум эди. Туртинчи дафъа яна, ҳаяжон ва ёлвориш оҳанглари тўла бир ифода билан:

— Эй Оллоҳнинг пайгамбари, сочларини қисқартирганларга ҳам, денг... — дейишди.

Шундай Жанобимиз илова қилдилар:

— Сочларини қисқартирганларга ҳам (вал-мукассирин)...

Биргина калима бўлган бу дуо юзларга инган ташвиш чиқиқларини тузатди, кўксиларга қамалган ва ҳузурсиз қилиб турган нафаслар қўйиб юборилди. Асҳобдан яна бири Пайгамбарлар Султонидан сўраб қолди:

— Эй Оллоҳнинг расули! Сочларини тўла олганларни очиқ дуо қилдингиз, челпиганларни эса, дуога дохил этмадингиз. Сабаби нима?

— Улар шубҳага тушмадилар, — деб жавоб қилдилар Жанобимиз.

Мадинадан бу ёқларга умра нияти билан келишди. Ҳозир ҳам пушаймон бўлганлари учун қайтмаяптилар. У ҳолда бу умрадан кутилган савоб мукамал қўлга киритилган бўлиши лозим. Бундан олдин ҳижрат ниятида Маккадан чиққан Жундуб кексалиги ва хасталиги боис йўлда вафот этган, аммо ҳижрати том ҳижрат қаторида ҳисобланиши кейин тушган оятлар билан исботини топган эди.

Орқага сафар бошланди. Йўлда Ҳазрати Умар Жаноби Пайгамбаримиздан бир нима сўради. Жавоб ололмади. Айни саволни икки, уч марта сўради, яна жавоб бўлмади. Ночор нарироқ кетишга мажбур бўлди. Ичига бир қўрқув оралади. Туясини жадаллатиб, ўрдунинг энг олд сафларига борди.

— Онанг сени тугмасайди, эй Умар!.. — дея узини қийнашга, азоблашга тушди.

Орадан ҳеч қанча ўтмасдан қулоқларига бир овоз чалинди:

— Эй Умар ибн Хаттоб, қаердасан?! Жаноби Расулуллоҳ сени йўқлаштилар!..

Бу сўзлар Умарнинг бошидан қайнаган сув қуйгандек бўлди. Чорланибдими, энди тез-тез етиб боришдан бошқа ҳеч бир иложи қолмаган эди. Туясини чоптирди.

— Салом сизга, эй Оллоҳнинг расули!

— Сенга ҳам салом бўлсин, эй Хаттобнинг угли!..

Пайгамбарларнинг энг буюгини ҳар доимги табассуми ила кўрган Ҳазрати Умар кела-келгунча ҳис этган қўрқув ва ҳаяжонини унутди-қўйди. Сарвари Олам саломга алиқ олгандан кейин сўзларида давом этдилар:

— Бу кеча менга бир сура туширилдики, у мен учун дунё ва ундаги барча нарсалардан кўра қадрлироқ, — деб Фатҳ сурасининг аввалини ўқий бошладилар: — «Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Инна фатаҳна лака фатҳан мубина...»

«Албатта, биз сенга очиқ бир фатҳ (зафар) насиб этдик. (Бу фатҳ) сенинг ўтган ва келажак гуноҳларингни Оллоҳ кечиши, сенга бўлган неъматини комил қилиши, сени тўғри йўлга ҳидоят этиши, сенга устун бир ёрдам ила мадад бериши учундир. У иймонларига янада иймон қўшилиши учун мўминлар қалбига сокинлик солган Зотдир. Ва осмонлару ернинг лашкарлари Оллоҳнингдир. Ва Оллоҳ ҳар нарсани билгувчи ва ҳикмат соҳибидир» (1—4-оятлар).

Сурада байъат ҳақида ҳам оятлар бор эди:

«(Эй расулим!) Албатта, сенга байъат қилаётганлар (бу билан) фақат Оллоҳга байъат қилаёттирлар. Оллоҳнинг қўли уларнинг қўлига устидадир. Ким (бу байъатни) бузса, бас, у фақат ўз зарарига бузади. Ва ким Оллоҳга берган аҳдига вафо қилса, у ҳолда (Оллоҳ) унга улут мукофот ато этади» (10-оят).

«Дарҳақиқат, Оллоҳ мўминлардан улар дарахт остида сенга байъат қилаётганларида рози бўлди. Уларнинг қалбларидаги нарсаларни билди-да, уларга сокинликни туширди. Яқин бир зафар-ла уларга мукофот берди» (18-оят).

«Қасамки, Оллоҳ ўз пайгамбарига (у киши кўрган) тушни ҳаққирост қилди: албатта, сизлар (эй мўминлар), инша Оллоҳ, Масжида Ҳарамга омонликда, (сочларингизни қирдирган ва (ёки) қисқартирган ҳолларингизда хавф-хатарсиз кирасизлар. Бас, Оллоҳ сизлар билмаган нарсани билиб, ундан (яъни, Макка фатҳидан) олдин яқин бир ғалабани (яъни, Ҳайбар зафарини муяссар) қилди» (27-оят).

Ҳазрати Умар жазо олиш ҳадиғида бориб, буюк бир фатҳнинг муждасини эшитиб қайтди. Аммо одамларнинг хотиридан асло чиқмайдиган бир журъат ила Жаноби Расулуллоҳни (с.а.в.) ҳисоб-китоб қилганининг аламини кейинчалик ҳам ичидан чиқара олмайди ва умр бўйи қул озод қилиб, садақа улашиб, нафл рўзалар тутиб Буюк Мавлонинг кечиршидан умид этиб яшайди.

Фатҳ сурасининг нозил бўлиши билан Ҳудайбия сулҳи бекорга бўлмаганига ишонч ҳосил қилишди. Аммо бу фатҳ ва зафар нималар эканини, қандай юз беражагини вақт ўтиб кўражақлар, англажақлар.

...

Мушрикларнинг қаноати ўзгача бўлди: шунча йулдан келган Ислом қўшинини яна Мадинага қайтариб юбордик, араблар орасида тилимиз узун бўлди, деб ҳисоблашди.

Битим матнидан жой олган моддалар орзуларига уйғун шаклда ёзилган, бу борада мусулмонларнинг қаноати ҳам Қурайшийлар билан бир хил эди, шундан бениҳоя аламда қолишди, Расулуллоҳнинг амрларини ҳам эшитмагандек бўлишди.

Айни чоқда, бу битимнинг ҳақиқий маъносини Пайғамбарлар Буюғи (с.а.в.) жуда яхши билар эдилар. Шундай бир пайтда Жаноби Ҳақ азза ва жалла ўзларини ёлғиз ташлаб қўймажагига, душманларини тадбир ила мағлубиятга дучор этажагига ишонар эдилар.

...

Мадинага қайтиб келинганига ҳали кўп бўлгани йўқ. Шундай кунларининг бирида Маккада Исломни қабул этган бир йигит Мадинага келиб қолди. Исми Абу Басир эди. Тугри масжидга кириб борди. Пайғамбарлар Имомининг ҳузурларида шаҳодат калималарини сўйлади.

Аммо иш бу билан тутамасди. Қурайшийлар талаб қилишса, қайтариб берилиши лозим эди. Дарҳақиқат, дарров ортидан икки киши етиб келди. Мусулмонлардан Абу Басирни талаб қилишди.

Тутиладиган бир бошқа йул йўқ эди. Абу Басир истасамас маккаликларга топширилди. Уч киши йўлга чиқишди. Зулхулайфага келганларида роса толиқишди. Унинг устига, қоринлар ҳам роса очикди. Бир девор соясига ўтиришди.

Ҳунайс исми бири қиличини тошга суяб қўйди. Емакларини уртага қўйишди, тамадди қила бошлашди.

Гап орасида Абу Басир:

— Валлоҳи, қиличинг зўр экан аммо-лекин! — деди Ҳунайсга.

Мақтов Ҳунайсга роса ёқиб тушди. Қўлини чўзиб, қилични олди. Қинидан чиқарди.

— Ҳақиқатдан, шундай, — деди ҳаволаниб. — Мен уни кўп синаганман.

— Курсам бўладими?

— Албатта.

Ҳунайс қиличини узатди. Абу Басир ҳаяжонини сездириб қўймасликка тиришиб, олди. У ёқ-бу ёғини кўрган бўлди. Сўнгра ҳавога кўтариб, бор кучи била солди. Ҳунайснинг калласи қумлар узра юмалаб кетди. Вужуди ерга йиқилди.

Бу қўрқинчли ҳодиса шу қадар тез — бир сония ичида содир бўлганидан Ҳунайснинг қули нима қиларини билмасдан,

беихтиёр ўрнидан сапчиб турди. Телба каби Мадинага қараб чопа бошлади. Абу Басир унинг ортидан тушди. Лекин етиши гумон эди. Чунки у одам ўлим қўрқуви ила қочиб борарди.

Шунга қарамай, орқасидан қулаб бораверди. Ниҳоят, ҳалиги киши Расулуллоҳнинг (с.а.в.) масжидларига етиб келди ва ўзини ичкарига отди. Расули Акрам уни кўрган заҳотлари:

— Бу одам бир нарсадан қўрққан, — дедилар.

Нафаси упкасига тиқилгандек булиб:

— Одамингиз хужайинимни ўлдирди!.. Қочмасам, мени ҳам ўлдирад эди... — дея олди қул.

Бир оз фурсат ўтиб Абу Басир ҳам масжидга етди, Жаноби Пайгамбарнинг ҳузурларига келди.

— Эй Оллоҳнинг Расули! Сиз аҳдингизда турдингиз, мени уларга топширдингиз. Мен энди ҳур бўлишим керак, — деди.

Расулуллоҳ афандимиз Абу Басирнинг олов сачраб турган кўзларига боқдилар.

— Уруш чақмоғи янглиг одам!... — дея бош чайқадилар.

Абу Басир Мадинада қолиши мақсадга мувофиқ эмаслигини англаб, кетишга қарор берди. Ҳунайсага тегишли нарсаларни олиб келган эди, Пайгамбаримизга (с.а.в.) қолдириб кетмоқчи бўлди. Қабул этилмади.

Қочиб кетган қулга аввал изн берилди, у Макка сари жўнаб кетди. Кейинроқ Абу Басир Сарвари Анбиё жанобимиз билан видолашди, у ҳам Мадинани тарк этди. Ҳали қулнинг изидан тушса, етиб олиши, унинг ишини битириши мумкин эди. Фақат, бундай қилакўрма, деб огоҳлантириган эди.

Неча кун йўл юра-юра, маккаликларнинг Шомга қатнайди-ган тижорат йўли устида, дарё соҳилида жойлашган бир ерга қароргоҳ тикди. Энди шу ерда туражак, утган-кетган карвонларнинг йулини тўсиб, уларни роҳатсиз қилажак эди.

Ҳазрати Умар (р.а.) Маккага, Абу Жандалга мактуб ёзиб, Абу Басир ҳақида, у қўним топган макон ҳақида хабар берди. Абу Жандал Маккадан такрор қочди ва Абу Басирни топиб келди.

Кейин Қурайшдан қочиб қутулган бошқа мўминлар ҳам биттадан-иккитадан булиб келиб, Абу Басирнинг атрофида тўпланаверишди. Маккаликларни ташвишлантирадиган, юракларига ҳадик соладиган бир куч пайдо бўла бошлади. Бундан буён энди Қурайш карвонлари бу ҳудуддан эмин-эркин ўта олмай қолган эди.

Жаноби Пайгамбаримиз (с.а.в.) Маккадалик пайтларида энг катта душманларидан бири Уқба ибн Абу Муойт эди. Унинг қизи Умму Гулсум эса, иймон келтирган, лекин иймонини ҳеч кимга оча олмаган эди. Тирикдан ўликни, ўликдан тирикни чиқаришга қодир бўлган Буюк Мавло Уқбадай йиртқич бир мушрикдан Умму Гулсумдай бир мўминани ҳам чиқара олади, албатта.

Умму Гулсум анча бош қотирди. Қандай ва қанақа бир режа асосида қочабилажагини чамалади. Бир куни қалбида бир ҳаяжон тўлқини жўш урди. Ҳеч тарадудданмасдан, кўнглида тугилган режани амалга оширишга қарор берди.

Ора-сира Макка ташқарисидаги Танъим деган жойга борар, у ердаги бог уйларида ётиб қолар эди. Бу гал энди айни одатидан фойдаланади. Икки-уч кун уни ахтармасликлари аниқ, Унгача Умму Гулсум борадиган ерига етиб олади.

Дарҳақиқат, яна ўша ёққа кетаётгандек бўлиб Маккадан чиқди. Тўхтамай, илгарилай бошлади. Бир пайт олдидан кимдир чиқиб қолди.

— Йўл бўлсин, эй қурайшлик хотин? — деб суради.

— Бир иш билан кетяпман... Ўзинг ким бўласан?

— Мен Ҳузоза қабиласиданман.

Умму Гулсум Ҳузоза қабиласининг Расули Акрам афандимиз ила аҳдлашганини биларди. Шунинг учун бемалол:

— Мен мусулмон бўлдим, Мадинага бормоқчиман, — деди.

— У ҳолда мен сенга ёрдамчи бўлайин. Чунки мен Мадина йўллари яхши биламан. Мени шу ерда кутиб тур, — деди ҳалиги одам меҳрибонлик ила.

Сал ўтмай бир туя топиб келди. Умму Гулсумни миндирди. Ўзи туянинг жиловидан тутиб, йўлга тушди.

Чарчагунча йўл босишади, кейин туяни чўктиради, ўзи бир чеккага ўтиб туради. Умму Гулсум туядан тушади, дам олади, такрор йўлга чиқиш замони келганда яна туяга минади, ҳузозалик киши келиб туяни тургизади ва йўлда тагин давом этишади.

Шу тариқа юра-юра, бир куни Мадинага етиб келишди. Йўлчиликлари Мадина атрофида ниҳояланди. Ҳузозалик мард одам Умму Гулсум билан хайрлашиб, қабиласининг йулини тутди.

Иймон келтирганми-йўқми, Ҳузозанинг бу мард бадавийси маданият асри одамнинг хаёлига ҳам сигмайдиган бу асил иши учун ҳатто бир ташаккур кутмасдан орқасига қайтиб кетган эди.

...

Умму Гулсумни Расулуллоҳ афандимизнинг (с.а.в.) муҳтарам хотинларидан Умму Салама онамиз (р.а.):

— Хуш келибсан, эй Умму Гулсум, — дея қаршилади.

Бир-бирини неча йиллар илгаридан танийдиган бу икки аёл кучоқлашиб кўришишди. Умму Гулсум келиши сабабини ва сафар тафсилотларини гапириб берди. Сўзларининг охирида:

— Мен Маккага қайтавермасам, ахтариб балки бу ерларгача келишса керак. Абу Жандал билан Абу Басирни қайтариб юборганларинг каби мени уларга қайтариб берманглар. Мен бир аёл киши бўлсам... қийноқларга дош беролмайман. Жаноби Расулуллоҳга менинг аҳволимни тушунтир, — деди.

Бу орада Жанобимиз ўзлари келиб қолдилар. Маккалик қўшнилари таниб:

— Хуш келибсан, — дедилар.

Умму Гулсум аҳволини Фаҳри Коинотга (с.а.в.) ўзи тушунтира қолди. Бу масалада бир нарса дейишларига ҳожат қолмади.

Чунки Буюк Мавло ваҳий фариштасини юбориб, ушбу оятни туширди:

«Эй иймон келтирганлар, қачон сизларга мўминалар ҳижрат қилиб келсалар, сизлар уларни имтиҳон қилиб кўринглар. Оллоҳ уларнинг иймонларини жуда яхши билгувчидир. Бас, агар сизлар уларнинг (ҳақиқий) мўмина эканликларини билсангизлар, у ҳолда уларни кофирларга қайтарманглар. У мўминалар (кофирларга) ҳалол эмас, у (кофир)лар (мўмина)ларга ҳалол эмасдир. Ва уларга (бу хотинлари учун) сарфлаган маҳрларини (қайтариб) беринглар. Қачон сизлар уларга маҳрларини берсангизлар, сизларга уларни никоҳларингизга олишда бирон гуноҳ йўқдир. (Шунингдек) сизлар ҳам кофираларнинг қўлларидан ушламанглар (яъни, хотинларингиз кофира бўлса ва кофирлар билан қолиши истаса, сизлар уларнинг йўлларини тўсиб, никоҳларингизда сақламанглар, балки уларга уйланмоқчи бўлган кофирлардан) ўзларингиз сарфлаган маҳрни талаб қилинглар ва улар ҳам (ўзларининг никоҳидан чиққан ва мусулмонлар ҳузурига ҳижрат қилган) мўминаларга сарфлаган маҳрларини талаб қилсинлар. Бу Оллоҳнинг ҳукмидир. У сизларнинг уртангизда ҳукм қилур. Оллоҳ билгувчи ва ҳикмат соҳибидир» (Мумтаҳана сураси, 10-оят).

Шундай қилиб, Умму Гулсум орқага берилмайдиган бўлди. Бундан кейин келган хотинлар ҳам: «Мол учун, эр топиш учун эмас, Оллоҳнинг ва расулининг розилиги учун ҳижрат қилиб келдим. Оллоҳга қасамки, ҳижратдан мақсадим шудир», десалар, ортларига қайтариб юборилмайдилар.

Умму Гулсумнинг орқасидан иккита акаси келди. Уни олиб кетмоқчи бўлишди. Шунда уларга ушбу оят ўқилиб, Умму Гулсумнинг Мадинада қолиши англатилди.

Умму Гулсумга бир неча талабгор чиқди. Кимга тегишни билмай, роса боши қотди. Расулуллоҳ афандимизга маслаҳат солди ва тавсияларига кўра Зайд ибн Ҳорисага тегди.

Умму Ҳабива (розиёаллоҳу анҳо)

Расулуллоҳ (с.а.в.) Ҳудайбия сафарини тугатиб Мадинага қайтиб келгач, Ҳабаш султониغا хитоб этиб икки мактуб ёздирдилар. Элчиликни асҳобдан Амр Ибн Умаййага топширдилар.

Амр дарҳол йўлга тушди. Жиддага келди, у ердан бир кемага ўтириб, Ҳабашистон соҳилларига кечди. Нажошийнинг ҳузурига борди.

Ҳабаш подшоҳи муборак мактубни олиб ўқиди, юзларига суртди, боши устига қўйди. Унинг бу ҳаракатлари мактуб келтирганга ҳурмат ва севгисининг ифодалари эди. Сўнгра уни очиб ўқиди. Тахтидан тушиб, ерга тиз чўқди:

— Мен ишонаман ва гувоҳлик бераманки, Оллоҳдан бошқа ҳеч бир маъбуд йўқдир. Яна ишонаман ва гувоҳлик бераманки, Муҳаммад (с.а.в.) унинг қули ва расулидир, — деди.

Ҳеч эътироз қилмади, ҳеч тараддуланмади ҳам. Шу тариқа у Саййиди Анбиё (с.а.в.) афандимизга иймон келтирган илк подшоҳ бўлиш шарафини ва саодатини қозонган эди. Эҳтимол куп йиллардан бери юртида яшаётган мусулмонлар билан куришиб суҳбатлашгандир, Исломи дини ҳақида етарли маълумотни олгандир ва бу муборақ соат келгунча ичида асраб келган туйгулар-ла яшагандир.

Иккинчи мактубда Фахри Олам жанобимиз Ҳабашистонда муҳожирликда яшаётган Умму Ҳабибага уйланмоқчи эканларини, мабодо қабул этса, никоҳларини ўқиш хусусида вакиллари бўлишини сўраган эдилар.

Умму Ҳабиба машҳур Абу Суфённинг қизи бўлиб, эри Убайд ибн Жаҳш билан бирга Ҳабашистонга илк ҳижрат қилганлардан эди. Эри бу ерда айниди, Исломига муртад бўлиб, насороликни қабул қилди ва шу муртадлик ҳолича ўлди. Бу можаролар Умму Ҳабибани шошириб қўйди. Нима қиларини билмай қолди, паришон булди. Бир ёқда гурбат қайғуси, иккинчи ёқда эрининг бу аҳволи ва ниҳоят тул қолгани... буларга дош бериш осон эмасди.

Мана шундай ҳолда кунлари ўтаётган бир пайтда кулбасининг эшиги тақиллади. Чиройли кийимдаги бир жория ичкарига изн сўради. Киргач, келишдан мақсадини тушунтирди.

— Мадинадаги пайгамбарингиз сенга уйланмоқчи экан, рози бўласанми? — деб сўради.

Умму Ҳабиба бирдан узини йўқотиб қўйди. Туш кўрмаётгани аниқ. Аммо қулоқлари қизиб ёна бошлади, бутун вужудини ҳаяжон қоплади — булар ҳозиргина эшитган сўзларининг янгилиши бўлиши эҳтимолини ортирар эди.

— Гапларингни яна бир марта қайтар-чи!..

Жория келишидан мақсадини яна бир бор англатди.

— Албатта, розиман... Розиман, албатта.

— У ҳолда никоҳ ўқишга узинг томондан бир вакил топ, — деди жория.

Умму Ҳабиба усидаги бор зийнатларини ечиб жорияга ҳада қилиб юборди. Сўнг дарҳол яқин ақрабоси Холид ибн Саидни излаб топди. Воқеани тушунтиргач:

— Менинг вакилим бўласан, — деди.

Бир оз сўнгра Нажоший ҳузурида йигилган мусулмонлар икки қувончли хабарни бирдан эшитдилар: Нажоший мусулмон бўлган эди ҳамда Умму Ҳабиба Пайгамбари Зишон жанобимизга никоҳ қилинар эди!

Нажоший қисқа бир нутқ сўзлади. Абу Суфённинг қизи Умму Ҳабибани Оллоҳнинг расули Ҳазрати Муҳаммадга (с.а.в.) никоҳлаб қўйишга вакил қилинганини, тўрт юз дирҳам миқдорда маҳр бераётганини билдирди. Холиб ибн Саид ҳам Умму Ҳабибанинг вакили улароқ уни Расулуллоҳ афандимизга никоҳлаб берганини баён этди.

Нажоший амри ила дастурхонлар тузалди.

— Никоҳ чоғи емак ейиш пайгамбарларнинг суннатиدير, — дея ҳаммани зиёфатга таклиф қилди.

Зиёфатдан кейин йўл ҳозирлиги курилди. Нажошийнинг мактубини, тўёна ҳадяларини ва мўминларнинг онаси Умму Ҳабибани (р.а.) қимматли бир омонат сифатида олган икки кема Арабистон соҳиллари сари сузиб кетди. Бу кемаларда Маккадан келган мусулмонлардан ташқари бир замонлар Ямандан йўлга чиқиб, денгиз шамоли туфайли Жидда урнига Ҳабашистонга бориб қолган кишилар ҳам бор эди. Абу Мусо ал-Ашъарий ушалардан бири эди.

Яна бир кема ҳозирланиб, унисига Нажошийнинг ўгли Архо билан Исломни қабул этган олтмиш кишилик бир гуруҳ жойлашди. Улар Нажоший ёрдамида мусулмон бўлган, Пайгамбарни (с.а.в.) зиёрат қилишга ва динларини урганишга сафарга қўшилган кишилар эди. Албатта, йўл олис, машаққатли, роса толиқишар ҳам, аммо бунинг эвазига қийматли мукофотлар олишлари муқаррар эди. Оламларга раҳмат қилиб юборилган, Пайгамбарлар Султони бўлмиш жанобимизни ўз кўзлари билан кўриш, суҳбатида бўлишдек бир бахт уларни кутарди. Борадилар, Хотами Анбиё афандимизнинг ҳузурларида иймонларини янгилайдилар, у зотнинг (с.а.в.) шарафли саҳобийлари қаторидан урин оладилар.

Сафар бошланди. Аммо кема денгиз ичкарисига илгариланган сари кўнгилларни қоронги ўйлар босиб келаверди. Қаттиқ шамол туриб, денгиз сувини безовта этди. Катта-катта долгалар уларнинг кемасини чайқалта бошлади. Кўзлар Арабистон соҳилларини ахтарар, кўнгиллар ҳам ўлимдан, ҳам Расули Амин (с.а.в.) афандимиз ила кўриша олмай қолиш эҳтимолидан қўрқув ва қайғуда ёнарди. Қўллар очилди, «Оллоҳим, сен ҳар нарсага қодирсан», дея илтижолар қилинди.

Аммо кўрилган тадбирнинг белгиланган ишларига мувофиқ эмас экан. Отилган ажал ўқи асов тўлқинлар ила олишиб келаётган кемани тўнкариб юборди. Ҳаётларини сақлаб қолиш учун анчагача ночор типирчилаган инсонларнинг уринишлари бесамар ниҳоят топди; денгиз юзасида жасаdlари қолди. Долгалар унга, сўлга отиб — сочиб ташлаган жасаdlар орасида шаҳзода Архо ҳам бор эди. Энди унинг вужуди ҳам шериклариники билан бирга Қизил денгиз балиқларига ем бўлажак эди.

Бир вақтлар кекса Жуңдуб ҳам ҳижрат мақсадида Маккадан чиққан, аммо ажал унинг йўлини қисқа қилиб, Набийлар Сарварига етишишига тўсиқ бўлган эди. Жаноби мавло унинг ҳақида: «Ким Оллоҳга ва расулига ҳижрат қилиш ниятида уйдан чиқса-да, сўнгра унга ўлим келиб етолмай қолса, унинг ажри Оллоҳ ҳузуридадир», дея марҳамат қилган эди. Биз исmlарини билмайдиган бу инсонлар ҳам мақсаdlарига эришганлари хусусида шубҳа йўқ. Улар ҳам Олий Девонда «Пайгамбарнинг шарафли асҳоби» улароқ қабул этилгани муҳаққаҳ.

Бундан аввалроқ икки кема бўлиб йўлга чиққан мусулмонлар шаҳзода ва шерикларининг бошига келган фалокатдан хабарсиз йўлларида давом этардилар.

Бир ахлоқсизлик намунаси

Бир неча ой илгари мусулмон бўлган, лекин хасталиклари кучайиб кетгани учун Мадина ташқидаги Зулжадр деган жойга жўнатилган саккиз киши ниҳоят хасталиқдан қутулиб, кундан-кунга куч-қувватга кириб боришди. Бир куни улар гапни бир ерга қўйиб, Ҳазрати Пайгамбарга ва Байтулмолга тегишли бўлган туяларни олдиларига солиб ҳайдаб кетмоқчи бўлишди. Чупон Йасор уларнинг бундай бир ишга боришлари мумкинлигини сира кутмаган эди.

— Нима қиляпсизлар, ҳой?.. — деди норозиланиб.

— Биз кетамиз, эй Йасор, майли, яхши қол.

— Хўп... аммо, туялар-чи?

— Булар энди бизники бўлди, — деб жавоб қилишди.

— Ҳеч қачон сеники бўлмайди!..

— Нега бўлмас экан, жуда бўлади-да!

Яна биттаси гапга аралашди:

— Сен, Йасор, мадиналик дусларингга биздан салом айтиб қўярсан. Улар билан яна кўришгимиз бор эди-ю, аммо вақтимиз тигиз...

Келганларида хасталикларидан оқ-вой қилиб, Йасорнинг хизматларидан миннатдор бўлиб юрган бу одамлардан энди у хасталик билан бирга инсонлик туйғулари ҳам кетгандек эди. Акс ҳолда, шунча кўрган яхшиликлар ва неъматларига жавобан, бир онда ҳаммасини унутиб, туяларни тортиб олиб, худди ўзларининг молларидек ҳайдаб кетишмас эди.

Йасор такрор йўларини тўсиб чиқди. Аммо бу гал улар пачакилашиб ўтиришмади. Шартта устига ташланиб, ерга қулатишди-да, қул-оёқларини, кесишди. Ҳатто биттаси ердан тикан олиб, Йасорнинг кўзларига, ёноқларига, дудоқларига санча бошлади. Бу чексиз азоб изтиробидан овози чиққан қадар бақирмоқчи бўлган эди, тили ҳам тиканларга ҳадаф бўлди.

Қузгунлар каби атрофини қуршаб олган бу ёвуз «қаҳрамонлар» унинг тўлғонишларию бақиринларини қаҳ-қаҳалар ила қаршилашар, йиртқишларга хос бир завқ туйишар эди.

Ниҳоят, Йасорнинг қул-оёқларидан отилиб чиқиб турган қонлар озаydi, тўлғонишлари ўрнига бир мажолсизлик чўқди. Тепаларда акс-садо берар даражада чиқиб турган баланд овоз энди икки одим наридан ҳам эшитилмайдиган ҳолга келди. Шундагина уни ташлаб, йўлга тушишди. Бир оздаң кейин Йасор шаҳидлик шарбатини ичди.

Саккиз ҳаммаслак ўн бешта туяни олдиларига солиб, яхши иш қилдик, деган ишончда у ердан узоқлашишди. Энди уларнинг бу туяларни ора-сира кабога тортиб, маза қилиб яшашларига ким тўсқинлик қила олади?.. Ойларча меҳр-мурувват остида маза қилиб яшашди, хасталиқдан ҳам қутулишди, буларнинг устига яна ўн бешта туяга эга бўлишди... яхши-да!

Қисқаси, толеъ инсонга бу қадар кулиб боқмайди. Қани,

ким уларнинг бу шодликларини кеса олади, ким уларнинг йўлларига тўғоноқ бўлади?!

...

Амр ибн Авфнинг хотини эшак миниб борарди. Қонлар ичида ётган битта одамга йулиқиб, «Ё Оллоҳим!» дея фарёд чекиб юборди. Эшагидан тушиб, у одамнинг юзларига санчилган тиканларни чиқарди. Сўнгра вақтни ўтказмасдан Қубо қишлоғи сари шошилди. Бориб, йўлда курган қўрқинчли манзарани айтиб берди. Дарҳол Пайгамбар афандимизга хабар юборилди...

Жанобимиз ниҳоятда эзилдилар. Тез Қурз ибн Жобирнинг амрига йигирма суворий бериб, йўлга солдилар. Ўзлари ҳам орқадан бормоқчи бўдилар.

— Оллоҳим, йўлларини адаштир, йўлларини тор ва чиқмас йўл қил! — дея дуо қила-қила дўстлари ила ҳозирлик кўрар эдилар.

Қурз тўтри Зулжадрга от солган эди. Аввал шаҳид Йасорнинг тепасига борилди. Сўнгра у ваҳшийларнинг излари таъқиб этилди. Йасор энди ҳеч нарсадан беҳабар, паришон ҳолда ётар эди. Мусулмонлар нафратта тўлиб, хоинларнинг кетидан отланишди. Ниҳоят, у саккиз ҳамтовоқни бир туяни сўйиб, гўштини кабоб қилиб еб утирганларида шартта босиб ушлашди.

Бу дафъа толеъ улардан юз ўтирган эди. Атрофларини ўраб олган йигирма кишидан ҳам аввал пушаймонлик туйғулари уларни эза бошлади. Мусулмонлар тез қўл-оёқларини боғлашди ва Мадинага олиб қайтишди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келтиришди. Чўпонни қийнаган усуллар ўзларига ҳам қўлланди. Оллоҳ таоло оят туширди: «Оллоҳга ва унинг пайгамбарига қарши уруш очгувчилар, ер юзида фасод қилгувчиларнинг жазоси, албатта, ўлдирилмоқлари ёки осилмоқлари ёхуд қўл-оёқлари қарама-қарши томондан кесилмоғи ёки ер юзида сургун қилинмоқларидир. Бу (нарса) уларга бу дунёда ор бўлади. Охиратда эса, уларга улкан азоб бор» (Моида сураси, 33-оят), деб буюрди.

Шу тариқа улар жазоларини олишди.

Ҳайбар

Туячўпон ўлдирилиб, уни ўлдирган хоинлар ҳам тегишли жазоларини олгандан уч кун ўтиб, Расулуллоҳ (с.а.в.) Ҳайбар қалъаси устига юришга тайёргарлик эълон қилдилар.

Худайбия сулҳидан уч ой кечган эди. Хандақ жангининг сабабкорлари, қаерга оёқлари етса доим фитна-фасод чиқариб юрадиган яҳудийларнинг ниҳоят адабларини бериб қўйишнинг мавриди келди. Орадан вақт ўтказиб юборилса, улар бу фурсат ичида Қурайш ила бир аҳдлашма тузиб олиши мумкин, унда жазоларини бериш оғирлашар эди.

Қисқа вақт ичида қўшин тўпланди. Ҳар хил хизматларни

адо этиш умидида йигирмага яқин аёл ҳам кунгилли ўлароқ бу қўшинга кирди. Уҳуд газотида қаҳрамонларча иштирок этган Насиба, Анаснинг онаси Умму Сулайм ва мўминларнинг онаси Умму Салама розийаллоҳу анҳолар ҳам улар орасида бор эди.

Икки юз нафари отлиқ, жами бир олти юз кишидан майдонга келган қўшин ҳижрий еттинчи йилнинг бошида муҳаррам ойи охирларида Мадинани тарк этди. Сибав ибн Урфута (р.а.) Мадина волийси қилиб қолдириди. Уша кунлари Мадинага тижорат мақсадида келган Хусайл исми бир мушрик йўлбошловчи этиб ёллаб олинди.

Юриш давом этаркан, кечаси лашкардан баъзилари Амир ибн Аквоъга мурожаат қилишди:

— Бизга бир нарсалар гапириб берсанг-чи, эй Амир! — дейишди.

— Хўп, бўлади-да, — деди Амир ва гузал овози ила сўз бошлади: — «Оллоҳим, сен булмаганингда ҳидоят топмасдик, садақа бермас, намоз ўқимас эдик. Тула адо эта олмаётган бўлсак, маъфират қил. Устимизга амният ва ҳузур индир. Душман билан тўқнашганда оёқларимизни собит қил. Душманлар бизни куфрга чақирдилар, биз чекиндик, қабул этмадик. Улар эса куфр қўполлиги ила устимизга ташландилар...»

Бу чиройли овоздан ва шеърдан хушланган туялар шеърнинг ҳижоларига ва оҳангига мос қадам ташлаб борарди. Расуллоқ (с.а.в.):

— Туяларни бундай гайратга келтираётган у шаввоз ким? — деб сўрадилар.

— Амир ибн Аквоъ бу, эй Оллоҳнинг пайгамбари, — деб жавоб қилишди ёнларида кетаётган саҳобийлари.

— Оллоҳ унга раҳмат юборсин, марҳамати-ла муомала кўрсатсин, — деб дуо қилдилар.

Ҳазрати Умарнинг юраги сиқилди. Амирнинг қазоси яқинлашганини англади.

— Эй Оллоҳнинг пайгамбари, Амирни қолдирсанг-да, ундан ҳали фойдалансайдик, — дейишдан узини тия олмади.

Фахри Коинотнинг (с.а.в.) Ҳайбар қалъаси устига бостириб бораётганларини эшитган Гатафон қабиласи аввалдан яхши муомалада бўлиб келишган ҳайбарликлар ёрдамига етиб бориш учун тез ҳозирлик кўрди. Ўзларича, яхши қиялмииз, деб уйлашарди. Рост-да, чин дўст қора кунда билинади. Қолаверса, мусулмонларга яхшигина бир дарс берилади, кўпдан бери Қурайш эплаёлмаётган иш қилинади.

Расули Акрам афандимиз уларнинг шундай қилишлари мумкинлигини тахмин этганлари учун Ҳайбар билан Гатафон ўртасига бир қароргоҳ тикдилар, уларнинг Ҳайбарга қўшилиш йўлини тўсмоқчи бўдилар.

Юртларидан қаҳрамонона туйгулар ила чиққан гатафонликлар орадан ҳеч қанча ўтмасдан ичларига тушган бир андиша билан олиша бошлашди. Булар кетишлари билан қабиллага босқин қилинса-я? Бошида унча аҳамият беришмади, лекин бора-бора бу қўрқув катталашиб, тинчларини буткул йўқотиш-

ди. Ахийри тўхташди, тупланиб, масалани атрофлича муҳокама этишди. Ичларидан биттаси деди:

— Дўстга ёрдам деб болаларни ва хотинларни таҳликага ташлаб кетиш ақлли инсоннинг ишими? Биз кетсак, юртимизнинг хароб этилмаслигига ким кафолат беради?

Яна бир киши унинг сўзларини қувватлади:

— Ҳайбарлик дўстларимизнинг кучли қалъалари, мўл озиқ-овқатлари, урушқоқ йигитлари бор. Ясрибликлар қуш бўлиб учиб кирмасалар, бу қалъаларга кира олмайдилар. Улар ҳам, эслари бўлса, қалъадан ташқари чиқишмайди, — деди.

Ҳеч ким эътироз қилмади. Чунки бу сўзлар кўнгиллардаги ўртоқ тушунча ва орзуларни ифодалар эди.

— Қани, нима дейсизлар? Жим утирган билан бир иш битмайди. Бир қарорга келайлик: ё бориб урушайлик, ё юртимизга қайтиб бола-чақамизни ва мулкимизни қўриқлайлик, — деди бошқа биттаси.

Шунда қабила раиси ўз қарорини айтди:

— Мен орқамга қайтаман. Ким Ҳайбарга боришни истаса, унга биз монё бўлмаймиз.

Раис туясига минди ва Гатафонга қараб кетаверди.

Қабила аҳлидан Ҳайбарга боришни хоҳлаган битта ҳам инсон чиқмади. Худди бир айланиб келиш учунгина йўлга чиққандай, ҳаммалари яна юртларига қайтишди. Буюк Мавло яҳудийларга келадиган ёрдамни бу тариқа кесган, эътиборли бир қўшинни кўнгилларга солган қўрқув ила тўхтатиб, орқага қайтарган эди.

...

Юриш давом этарди. Бир бадавий Жаноби Расулуллоҳга (с.а.в.) мурожаат қилиб қолди:

— Эй Оллоҳнинг пайгамбари! Мен сенга иймон келтирдим. Изн берсанг, сен билан бирга Мадинага ҳижрат этишни истайман, — деди.

Расули Акрам жанобимизнинг муборак юзларида мамнуният излари балқиди. Бадавий қўшинга киритилди ва туяларга қараб туриш вазифаси топширилди унга.

Сафарнинг охириги кечаси ҳам утиб бораётган эди. Анас (р.а.) утай отаси Абу Талҳанинг туясига мингашиб олган, Пайгамбар (с.а.в.) билан ёнма-ён борар эди. Бир пайт туялари бир-бирига шундай яқинлашдики, Анас оёғига Жаноби Расулуллоҳнинг муборак оёқлари суртилганини ҳис этди.

Сал вақт ўтар-ўтмас тонгнинг илк ёруғлигида Ҳайбар қалъалари кўринди. Шу пайт Анас (р.а.) Саййидул Анбиёнинг (с.а.в.):

— Оллоҳу акбар!.. Ҳайбар мавҳ бўлди!.. Биз бир қавмнинг майдонига тушган вақтимизда азоб хабари олгувчиларнинг сабоҳи жуда огир келади, — деяётганларини эшитди.

Қўшин шу яқин ўртага қўнди.

Қуёш чиқар-чиқмас Ҳайбарликлар қўлларида деҳқончилик асбоблари, елкаларида замбиллар билан бог ва экинзорларига

ишга йул олишган эди. Қаршиларида кўрган манзарадан тара-ша булиб қолишди.

— Валлоҳи, Муҳаммад-ку! Муҳаммад қўшин тортиб келибди!.. — дея ҳайқира-ҳайқира кўргонларига қочиб кетишди.

Ислом лашкарининг хабари бирпасда ёйилди. Халқ ёпирилиб қалъаларининг деворларига чиқди ва мусулмонлар қўшинини ҳайрат ва даҳшат ичида томоша қилди.

Дарҳол оқсоқоллари, раислари, пешволари тўпланиб, нима қиларларини маслаҳатлаша бошлашди. Ичларидан Абу Зайнаб деган бири сўз олди:

— Уларнинг қаршисига чиқиб, қаҳрамонларча савашимиз керак! Биласизларки, Муҳаммад ҳозирга қадар қайси қалъани қамал қилган булса, таслим этган. Буйсундирилганлар эса, ё сургун этилган, ё асир қилинган, ё ўлдирилгандир. Ўзимиз гувоҳимиз бу ишларга.

Ҳеч ким Абу Зайнабнинг сўзларига қулоқ осмади. Анчадан бери тажрибаси ва Исломга қарши душманлиги билан танилган Саллам ибн Мишкам ҳам айна таклифни такрорлади. Энг тўғри йўл қалъадан чиқиб савашимиз эканини уқтирмақчи бўлди. Аммо:

— Бизнинг қалъаларимиз мустаҳкам, озик-овқатимиз ҳам етарли, — дейишди.

Шундай қилиб, улар ўзларига мудофаа жангини танлашди.

Пайгамбарлар Султони жанобимиз (с.а.в.) Ясрибга кўчиб келиб, бу шаҳарни шарафлангирган кунларда Бани Назир қабилиси кўчаларида чопқиллаб ўйнаб юрган бир қиз бўларди. Исми Сафиййа эди, Бани Назир яҳудийлари раиси Хуйай ибн Ахтобнинг қизи эди. Шу Сафиййа ҳижратнинг илк кунларига оид бир хотирани йиллар давомида кўнглида сақлаб қолган эди. Пайгамбар деб овозаси чиққан бир одамнинг Маккадан Ясрибга (Мадинага) келгани хабарини эшитиб, дадаси билан амакиси уни кўришга боришган, лекин ниҳоят даражада уйга ботиб, ҳасратга кумилиб қайтишган эди. Анчагача улардан сас чиқмади. Оғизларини пичоқ билан ҳам очиб бўлмайдигандек эди гўё. Охири ака-ука бир-бири билан дардлашди. Ўша куни Сафиййа дадасининг оғзидан Мадинага кўчиб келган Пайгамбарга у фақат яҳудий бўлмагани учунгина битмас-туганмас бир кин ва адоват сақлаяжagini эшитган эди.

Сафиййа тушунмади: энди бир марта кўришган одамга қандай қилиб кин ва душманлик туйиш мумкин? Ахир, ҳамма ҳам яҳудий була олмайди. Дунёда фақат яҳудийлар яхши, яҳудий бўлмаганга душманлик қилиш керак, дейиш ҳам инсофсизлик эмасми?!

Орадан йиллар ўтди, аммо Сафиййанинг отаси бу туйғуларидан воз кечмади. Пайгамбарларнинг энг буюғига нисбатан унда пайдо бўлган кин ва адоват туйғулари ортса орткини, аммо камаймади. бир куни яҳудийлар қилган хиёнат туфайли Сафиййа ҳам қавми билан биргаликда тугилиб ўсган тупроқларни тарк этиб кетишга мажбур бўлди ва Ҳайбар қалъасини отаси билан бирликда иккинчи ватан тутди.

Отаси бу ерда ҳам тинч утирмади. Маккага бориб, Қурайшнинг пешволарига учрашди, ун минг кишилик бир лашкарнинг тупланишига ва Ҳандақ жангининг руй беришига сабаб бўлди. Лекин бу жангнинг охирида қурайшийлар билан бирга боши кесилиб жазосини топган эди.

Сафиййа балогатга етгач, уни амакисининг ўгли Кинонага турмушга беришди. Янги келинлик кунларининг бирида эрининг тиззасига бош қўйиб ухлаб қолди. Тушида ой ва юлдузлар пирил-пирил порлаган бир кечада кўрди ўзини. Кейин ун тўрт кунлик ой ерга тўтри сузилиб келди-да, Сафиййанинг қўйнига кирди. Бу туш Жаноби Пайгамбаримизнинг Ҳайбар яқинига келган кунлари арафаларида кўрилган эди.

Сафиййа ҳаяжон ила уйғонди. Кўрган туши ўзига яхшилик ва бахт келтиражагига ишончи комил эди. Хурсандлигини ва севинчини эри билан уртоқлашмоқчи бўлди. Қаршисига утиб утирди ва:

— Менга қара, эй амакимнинг ўгли, — дея кўрган тушларини бир-бир айтиб берди.

Лекин Кинона бирдан кўпирди. Сафиййанинг юзига тарсаки тортиб юборди. Яна, яна содди. Қандай балога йўлиққанини билмаган Сафиййа кўкларга етгулик фарёдлар-ла ёрдам истаркан, еган бу таёқларининг сабабини энди-энди англай бошлади. Кинона ёввойи бир овозда бақиради:

— Демак, сен унга тегишни истаяпсан, шундайми?

Кейин англадики, эри «у» деганда назарда тутган одам мадиналик пайгамбар Муҳаммад Мустафо (с.а.в.) экан. Бу калтакланиши қалбини кўрган тушига янада зиёдароқ боғлади, эри Кинонага нисбатан кин ва адоватини кучайтирди.

* * *

Ҳабашлик бир қул бор эди. Уни ҳайбарлик яҳудийлар сотиб олишган, ўзларига чўпон қилиб қўйишган эди. Мана, неча йилки, сурувни оддига солиб, у тепалик сеники, бу тепалик меники, дея айланиб юарди.

Бир куни қалъа атрофининг ўралаётганини кўрди. Ҳайбар кўчалари ҳаяжонли чопачопларга сахна бўлиб қолган. Юзларда даҳшат ва қўрқув. Силоҳини оласолиб одамлар қаёққадир шошилишар эди.

— Нималар бўляпти?.. Нима қиялпсизлар?.. — деб сўради.

— Нима бўлаётганини кўряпсан-ку, қуролланиямиз, урушамиз.

— Ким билан?

— Пайгамбарлик даъвосида чиққан одам билан.

Чўпон қалъа буржига чиқди, келганларга боқди. «Пайгамбарлик даъвосида чиққан...» деган сўз гўё зеҳнига ўрнашиб қолгандай эди.

Ким у? Чиндан ҳам пайгамбарми?.. Одамларни нима нарсага даъват қиялпти экан?..

Рупарасида қайнаб ётган лашкарга боқа-боқа, хаёлга толди. Сўнгра бирдан қарорини берди:

— Бир марта бориб кўрганни еб қўймайдилар-ку!..
Қалъадан чиқди. Қўйларининг тепасига борди. Уларни су-
ра-сура Жаноби Пайгамбаримизнинг оддиларига борди.

— Одамларни нималарга даъват қилаётганингизни менга
англадинг, — деди.

Роббил Олабийнинг расули (с.а.в.) унга Ислом дини ҳақи-
да маълумот бердилар. Чўпон Ислом динини энг яхши билгув-
чи ва энг яхши тушунтиргувчи инсондан бевосита эшитди. У
кишида бир қабила раисининг, бир лашкар қўмондонининг
катталиги, кибри йўқ эди. Пайгамбарларга хос ва ярашиқли
тавозеъ. Бир чўпонни рўпарасига утиргизди, қул билан эмас,
энг муҳтарам инсон билан гаплашаётгандай суҳбат кўрди...

— Хул, мен бу динни қабул этсам, эвазига менга нима
бор?— деб сўради чўпон.

— Иймонли бўлиб ўлсанг, мукофотинг жаннат бўлажақдир.

— У ҳолда мен сизнинг динингизга кираман, сизнинг
пайгамбар эканлигингизга ишонаман. Мен нима қилишим ло-
зимлигини тушунтиринг.

Жаноби Пайгамбаримиз шаҳодат калимасини айтиб турди-
лар, у такрорлади. Сунгра деди:

— Лекин, эй Оллоҳнинг пайгамбари, бу қўйлар менга омо-
натдир. Уларни эга-эгаларига топширишни истайман.

Унга: «Йў-ўқ, энди қўйлар бу ерда қолади!» дейилмади.
Чунки бу дин омонатга риоят этишни буюрадиган дин эди.
Жаноби Расулуллоҳ унга йўл кўрсатдилар:

— Қўйларни бу ердан нарироқ олиб бор, бир-икки майда
тошлардан от. Оллоҳ таоло уларни сенинг ўрнингга эгаларига
етказади.

Чўпон тавсия этилгандек қилди. Сурув худди бир чўпон
қаровида кетаётгандай, ёйилмасдан, тарқалмасдан, тўғри
қалъага қараб кета бошлади. Ҳаммаси бориб, эга-эгаларининг
эшиги олдида тўхтади.

Ўша кунги жангда, илк тўқнашувларда чўпон шаҳидлик
шарбатини ичди. Ҳеч намоз ўқимади, намоз қандай ўқилиши-
ни ҳам ўрганишга фурсат бўлмади.

...

Қамалнинг иккинчи ва учинчи кунлари ҳам бир-бирига ўқ
ва тош отишлар билан кечди. Бу орада Ҳазрати Али кўзларига
тупроқ тўлиб, икки қадам олдини ҳам кўра олмайдиган ҳолда
бир чеккага ўтди.

Маҳмуд ибн Масалама тушки иссиқдан озгина тин олиб
олиш учун Наъим қалъаси деворининг тагига ўтирди. (Ҳайбар
уч-тўртта қалъадан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири алоҳида
ном ила аталар эди). Сояда терларини қуритиб олмоқчи бўлди.
Озгина тин олди. Нима бўлганда ҳам бу яҳудийлар лойиқ бўл-
ган жазоларини топажаклар, дея ўйларди. Аср вақти салқини
тушиб, иссиқ сал ҳовридан қайтса, саваш янгидан бошлана-
жак, икки томон бир-бири ила жон бозорига киришажак эди.

Аммо энди Маҳмуд бу ердан кета олмас, такрор душманга

қарши жангга кириш насиб этмас эди. Тепасига бир марта қараб қўйиш, «Мен дўстимнинг уйининг соясида ўтирганим йўқ, ахир», дейиш ҳаёлига келмади, натижада бирдан бошига тушган тегиримон тош уни ўтирган жойига ёпиштириб ташлади.

Узоқдан бу ҳолни кўриб қолган мўминлар чошиб келишди. Яримжон ҳолда уни Жаноби Расулуллоҳнинг (с.а.в.) ҳузурларига келтиришди. Набийий Акмал дўстларининг аҳволини куриб хафа бўлдилар. Юзидан шилиниб осилиб қолган терини қайтиб жойига ёпиштириб қўйдилар. Аммо Маҳмуднинг энди такрор ҳаётга қайтиши имконсиз эди. Акаси Муҳаммад ибн Масламанинг жигари доғланди, паришон бўлди.

Маҳмуд қўшиннинг орқа томонига даволанишга юборилди.

Тош ва ўқ отишдан зериккан яҳудийлар қалъадан чиқиб ташқарида жанг қилгилари келди. Қалъа раиси ва энг машҳур жангчиси бўлган Марҳаб исмли яҳудий олдинга чиқди, яккама-якка олишувга бир мард истади. Мўминлардан Амир ибн Ақвоъ чиқди. Бир неча бир ўзаро ҳамлалар бўлди. Шундай ҳужумлардан бирида Амирнинг калта қиличи Марҳабнинг қалқонидан қайтиб, узининг оёғини кесиб юборди. Амир ерга қулади. биродарлари чошиб келиб, уни майдондан олиб чиқиб кетишди. У ҳам даволаш учун орқа томонга жунатилади.

Кўп ўтмай, Маҳмуд ҳам, Амир ҳам Жаноби Ҳақнинг раҳматига қовушдилар. Фахри Коинот (с.а.в.) иккисини бир гўрга кўмдилар.

Замонлар ўтар, эҳтимол уларнинг ҳеч зиёратчиси бўлмас, ҳеч кимнинг йўли улар ётган гўрнинг яқинидан ўтмас, аммо, айни чоқда, оламларга раҳмат қилиб юборилган олий шонли Пайгамбарнинг муборак қўллари билан жаннат боғларидан бирига жойлаштирилган эдилар. Жаноби Мавлонинг азиз меҳмонлари сифатида икром кўражақлар, Расулуллоҳга хизматларининг, дини мубини Исломга мадад бўлганликларининг мукофотини олажақлар, жаннат дастурхонларида эъзоз кўражақлар.

Қамал бошланганига анча кун бўлган, қўлдаги озиқ-овқат тугаб борар эди. Абдуллоҳ ибн Мугоффал қалъадан бир тутун учиб тушганини кўриб қолди. Югуриб бориб, ҳалигини қулига олди. Лекин бу онда ўлжаларга масъул шахс ҳам етиб келган эди.

— Уни жойига қўй, биродар, у ганимат ҳисобига киради, — деди.

Абдуллоҳ эса бергиси йўқ эди.

— Валлоҳи, мен буни ҳеч кимга бермайман!..

Иккиси шу тариқа тортишиб туришган эди, бир пайт Жаноби Расулуллоҳнинг нигоҳларини ҳис этишди. Тўхташди. Пайгамбар ҳазратлари кулимсираб ўлжа йиғувчига боқдилар.

— Майли, бер унга, — дедилар.

Абдуллоҳ тутунни кўтарганча, нигоҳлари ер чизиб, биродарларининг ёнига келди. Бирга ўтириб, тутун ичидаги ёғ ва гўштни бирга-бирга ейишди.

Бу орада очликни кетказиш учун бир таом ҳозирланаётган, хонаки эшаклар сўйилиб қозонларга солинган эди. Атрофни пишайтган гўшт иси тутиб кетди. Расулуллоҳ (с.а.в.):

— Нима бу? — деб сўрадилар.

— Гўшт пиширишяпти, ё Набийаллоҳ.

— Ниманинг гўшти?

— Хонаки эшаклар сўйилди.

Сал утиб қўшин узра бир нидо янгради:

— Билиб қўйингларки, Оллоҳ таоло ва пайгамбари сизларга хонаки эшакларнинг гўштини манъ қиладилар, тўкиб ташланглар!..

Пишиб турган гўшрдан бир лўқма ҳам емай тўкиб ташлашди. Очлик давом этса этсин, Оллоҳнинг пайгамбарининг амри оёқости бўлмасин. Аммо йигилиб келиб, қўшиннинг дардини арз этишди:

— Эй Оллоҳнинг расули, очликдан тоқатимиз кесилди. Егани бир нарсамиз қолмади, — дейишди.

Лекин Расули Акрамда (с.а.в.) ҳам берадиган бир нарса йўқ эди. Қўлларини очдилар:

— Эй Оллоҳим, буларнинг ҳолларини билиб турибсан. Кучлари тутади, қувватлари қолмади. Менинг ҳам уларга берадиган бир нарсам йўқ. Буларга Ҳайбарнинг энг бой, озик-овқати энг мул бўлган қалъасининг фатҳини насиб эт, — дея ниёз қилдилар.

...

Бир куни Жаноби Расулуллоҳ (с.а.в.) роҳатсизландилар. Байроқни Ҳазрати Абу Бакрга (р.а.) бердилар, унинг қўмондонлигида жанг қилинди. Натижа чиқмади. Эртасига байроқ Ҳазрати Умарга (р.а.) берилди, яна аҳвол узгармади. Кейин ансордан бир зотга берилди, яна бўлмади. Олтинчи куни оқшомида Жаноби Саййидул Анбиё (с.а.в.) бундай ниёт қилдилар:

— Байроқни эртага шундай бир кишига бераманки, у Оллоҳни ва пайгамбарини севади, Оллоҳ ва пайгамбари ҳам уни севади, Оллоҳ унинг қўли билан фатҳ насиб этажақдир, — дедилар.

Бу сўзлар мусулмонлар орасида буюк бир ҳаяжон қўпишига сабаб бўлди. Ким экан у толеъли?.. Ҳар ким бу ерга Оллоҳни ва расулини севгани учун келган эди, аммо Оллоҳ ва унинг расули тарафидан севилган бир инсон бўлиш... бундай бир саодатга номзод бўлишни истамайдиган одам бормикан?..

Кечаси билан зеҳнлар шуни уйлаб чиқди. Тонгда уйгонилганда илк хаёлга келгани яна шу бўлди. Узига вазифа берилишини умри давомида бор-йўти икки дафъа жуда орзу қилган Ҳазрати Умар бир кўз ташлагандаёқ кўриниб турадиган узун буйига қарамай, ўзининг борлигини сездириш мақсадида яна олд сафга туриб олиб, кутарди.

Ниҳоят, Жаноби Пайгамбар чодирларидан чиқиб келдилар. Уша атрофда ҳозир бўлганларни кўздан кечирдилар ва:

— Али қаерда? — дедилар.

Қалбларда жўш урган ҳаяжонлар бир ондаёқ сув сепилган-

дай босилди. Тонгга қадар зеҳнларни банд қилиб келган масала — толеъли инсоннинг ким эканлиги масаласи ҳал бўлди.

— Эй Оллоҳнинг расули, Али кўзларидан нолияпти, кўзлари огрияпти.

— Чақириб келинглар.

Ҳазрати Алини кўзи ожизларни етаклагандай қўлидан тутиб олиб келишди. Жанобимиз туфукларидан пича олиб унинг кўзларига суркадилар, дуо қилдилар. Бир онда кўзлар очилди. Беркилиб паришон ҳолга келган кўзлар худдики бу кўзлар эмасди. Ва яна, келгуси ўттиз йилдан мўл ҳаёти бўйича ҳам кўз огриги нималигини билмай утажак.

Байроқ унга топширилди, чекинмасдан олга босиш ва жанг қилиш амр этилди. Ҳазрати Али бир неча одим юриб тўхтади, орқасига қарамай:

— Улар билан нима учун урушаман, ё Набийаллоҳ? — дея сўради.

— Улар билан токи «Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқдир, Муҳаммад Оллоҳнинг расулидир», дея гувоҳлик бермагунларига қадар жанг қил. Агар шаҳодат келтирсалар, молларини, жонларини қутқарган бўладилар. Фақат Ислоннинг ҳаққи қолади. Ҳисоблари эса, Оллоҳга оиддир. Тўғри уларнинг олдига бор, Ислонга даъват қил. Оллоҳ таолонинг ҳаққини уларга хотирлат. Қасам ичаманки, сенинг қўлинг билан бир инсонни Оллоҳ ҳидоятга солиши сен учун қирмизи туяларга молик бўлишингдан ҳам хайридир, — дедилар (Муслим, 4-1872).

Сўнгра Ҳазрати Али аскарлари билан бирга яҳудийларнинг кўргони сари юрди. Жаноби Расулуллоҳнинг (с.а.в.) амрларини бажо келтириш учун уларни Ислонга даъват қилди. Лекин фойдаси бўлмади.

Ҳайбар аҳли қалъадан ташқари чиқиб, мусулмонларга ҳужум қилишди. Зубайр ибн Аввом билан Абу Дужана арслонлар каби жанг қилишарди. Бир пайт Зубайр ўзи савашиб турган яҳудийга Ҳазрати Алининг ҳамла қилмоқчи бўлаётганини кўриб қолди ва:

— Оллоҳ ҳаққи, орамизга кирма! — деб уни нари кетказди ва душманига қайтадан ҳужум қилди. Бир неча бор ҳамлалардан кейин ҳалиги яҳудий қонлар ичида ерга чузилди. Ҳолбуки, у ҳайбарликларнинг умид-ишончи ва ҳурмати баланд Ёсир исми билан машҳур йигитларидан эди.

Бу орада Ҳазрати Али ҳам Ҳайбар қалъаси қўмондони Марҳабнинг укаси Ҳорисни ўлдирди. Марҳам укасининг ўлдирилганини кўрган заҳоти қони қайнаб, савашигга отилиб чиқди. Ўзининг шаънига мақтовли шеърлар айтиб майдонга кирди. Ҳазрати Али ҳам унинг устига бостириб бораркан, «Мен онам ҳайдар (арслон) деб атаган йигитман!» дерди.

Олишув бошланди. Марҳаб шу кунга қадар мағлубият аламини тотмаган, яна шундай бўлиб қоламан, деб ўйларди. Бир неча ҳамлалардан кейин Ҳазрати Али бир қилич солган эди, Марҳабнинг қалқони иккига бўлиниб кетди. Иккинчи уришида боши то жағларигача қоқ ўртасидан ажралди. Ҳайбар қалъаси-

нинг бурчак-бурчакларигача чинқиратиб юборган бир ҳайқириш ила думаларкан, бу пайтда азоб фаришталари унинг ёқасига ёпишган эдилар.

Марҳабнинг улими яҳудийларни зир титратди. Қўли букилмаган, елкаси ер искамаган унингдек бир йигитнинг бундай улим топиши ҳамда ўз қалъаси ёнгинасида ерга чўзилиши ҳазилкам иш эмасди.

Мусулмонлар тобора устун келиб, савашни авжига чиқарарди. Буюк Пайгамбар кеча оқшом: «Оллоҳ унинг сабаби-ла фатҳ этажақдир», деб таърифлаган Ҳазрати Алининг жасуруна ҳаракатларини кўриб, янада гайратга келишар, галабага қадам-бақадам яқинлашаётганларини кўриб туришгандай эди. Ниҳоят, Оллоҳнинг ёрдами етишди. Натат қалъаси қўлга киритилди.

Бу ерга келганларининг етгинчи куни Ҳазрати Али «Ҳайбар фотиҳи» номини қозонди.

Қалъада улжа олинган ганимат тақсимланди. Ҳайбарга келган ҳаммага ҳисса берилди. Ҳатто сафар асноси йулда Расулуллоҳга учраб, Мадинага ҳижрат қилмоқчилигини айтган бадавийга ҳам улуш берилди. Аммо у ҳиссасига тушган туяларни олдига солиб ҳайдаб, Пайгамбарлар Имомининг ҳузурларига келди.

— Булар нима, эй Оллоҳнинг расули? — деб сўради.

— Булар ганиматдан сенга ажратилган улушдир.

Бадавий бошини сарак-сарак қилди.

— Мен шуларни деб ортингиздан эргашмадим, — деди. Сўнгра қўли билан бугизига ишорат қилиб, сўзини давом эттирди: — Менинг тилагим мана шу еримга санчиладиган ўқ билан шаҳид бўлиш ва жаннатга киришдир.

Бу сўзларга нима деб жавоб бериш мумкин?.. Ичи-таши бир бўлган, тили билан эмас, юраги билан гапирадиган, туяларга эмас жаннатдаги меваларга кўнгили берган бу одамга нелар деса бўлади?..

Фаҳри Коинот афандимиз унинг бу самимий хатти-ҳаракатидан жуда мамнун бўлдилар.

— Агар сўзларингда содиқ бўлсанг, Оллоҳ сени тасдиқ этажақдир, — дедилар.

...

Уша кунлари Мадина ўз бошларича Исломи динини қабул қилган бир гуруҳ кишини кутиб олиш билан машғул эди.

Давс қабиласидан бир қисм инсонлар мусулмон бўлиш ниятида йўлга чиқиб, бу диннинг азиз пайгамбарини кўриш орзуйида узоқ йўл босиб келишди. Бомдоқ намози ўқилаётган паллада масжидга киришди. Имом намознинг илк ракатида Марям сурасини, иккинчи ракатида Мутаффифин сурасини ўқиди. Мусофирлар шунчалик чарчоқларига қарамай, Қуръон оятларини диққат-ла тинглашди.

Намоз тугаганида Давс қабиласи аҳлини бир ҳаяжон қоплаб олган эди.

— Оллоҳнинг расули намоз ўқиб берган кишими? — деб сўрашди улар.

— Йўқ.

— Хўп, бизга уни курсатасизларми?

— Оллоҳнинг пайгамбари Мадинада эмаслар. Ҳайбар қалъасида яҳудийлар билан урушяптилар.

Бу хабар мусофирларга унча хуш келмади. Қисқа бир суҳбатдан кейин қарор берилди.

— Биродар, бизга Ҳайбар қалъасининг йўлини курсатиб юбормайсанми? — дейишди.

— Сизлар ҳам Ҳайбарга бормоқчимисизлар?

— Албатта.

— Хоҳласаларингиз, бу ерда қолиб меҳмонимиз булинглар.

— Йўқ, биз қароримизни бериб бўлдик. Йўлчи йўлида керак.

Аммо ёлғиз бормасдилар. Бу орада Ҳабашистондан йўлга чиққан қофила ҳам Мадинага кириб келиб қолди. Йўл чарчоғига қарамай, Ҳабаш нажошийси Жаноби Пайгамбаримизга никоҳлаб қўйган Умму Ҳабибани Мадинада қолдириб, ўзлари «Қайдасан, Ҳайбар?» дея Давс қабиласи вакиллари билан бирга дарҳол йўлга тушишди.

...

Бир куни Жаноби Расулуллоҳнинг (с.а.в.) ҳузурларига бировнинг жасадини олиб келишди. Энди унга охири бурч уталиши лозим эди. Аммо Жанобимиз атрофларидагиларга қараб:

— Биродарингизнинг намозини ўқинглар, — дедилар.

Бунинг маъноси, мен унинг жаноза намозини қилмайман, деганлари эди. Бу сўз юзлардаги рангни ўзгартирди, қалбларга гам-қайғу тўла оғирликлар чўкди. Ичда ҳис этилган қўрқув ила кўзлар сўник тортди. Набийлар Сарварига боққан кўзларда:

— Недир бу одамнинг қусури, эй Оллоҳнинг расули? — деган савол бор эди.

— Биродарингиз Оллоҳ йўлида тўпланган ганиматдан угирлади...

Жанобимизнинг бу хабарларидан кейин унинг ашёларини текшириб, қиймати икки дирҳамга ҳам бормайдиган бир маржон тизимини топишди. Ҳолбуки, ганимат тақсим этилмаган эди.

Унга берилган бу маънавий жазо маржоннинг қийматидан кўра қилган ишининг қийматсиз бўлишида эди. (Абу Довуд, 3-91.)

...

Бошқа қалъаларда ҳали уруш давом этарди. Бир куни Жанобимизнинг ҳузурларига бир кишининг ўлигини келтиришди. Бўзига санчилган бир ўқ билан ўлдирилган эди. Фахрул Мурсалин (с.а.в.) унга боқдилар:

— Ўшами? — деб сўрадилар.

— Ҳа, ўша! — дейишди.

Ўқ айна бармоғи билан кўрсатган жойга санчилган эди.

Шу тариқа унинг уша сўзлари чин дилдан чиққани англашилди. Дили бир, тили бир, Оллоҳга ва расулига асло риёкорликни уйламайдиган бир инсон экани очиқ маълум бўлди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) жуббаларини ечиб, уни урадилар, уз қўллари билан тупроққа кўйдилар. Кумиб булгач, Фахри Олам жанобимиз дуо ва ниёз ила Мавлога қўл очдилар:

— Оллоҳим, бу сенинг қулингдир. Сенинг йўлингда ўлиш тилагида ҳижрат этишга қасд қилган эди. Шаҳид улароқ ўлдирилди. Мен ҳам бу ишнинг шоҳидиман. (Задул Маод, 2-150.)

Дунёдан ўтаётган ихлосли бир мўминнинг бундан ортиқ яна қандай истаги бўларди?! Оламларга раҳмат қилиб юборилган Буюк Пайгамбар биззот шоҳидлик бериб турса, у одамга ҳавас этилмай нима қилинсин?! Умри жаҳолат ичида кечган, аммо охирги бир неча кунда Маҳбуби Роббил Оламийинни таниган, дунёдан олиши мумкин бўлган энг қийматли юкни ва озиқни олиб, Ҳузурни Илоҳийга кучган бу бахтиёр бадавий каби бўлишни ким истамайди?!

Оллоҳим, унга ҳавас ила боққанларга ҳам унга берганинг насибадан ҳиссалар бер!..

Энди яҳудийларнинг таянчи қолмади, ҳисоб. Бир қалъани бўшатишар, бошқасига кўчишар эди. Охирги қалъалари бўлмиш Вотих билан Сулалимда ҳам сақлана олмасликларига кўзлари етгач, элчи юборишди. Жуда оз нарсаларини олиб чиқиб кетиш шарти билан сулҳ таклиф этишди.

Таклифлари қабул этилди ва уруш тўхтади. Ҳозирлик бошланди. Лекин кейинча иккинчи таклиф юборишди.

— Бу ерларнинг аҳволини — қачон экиб қачон йиғиштириш, қандай ишловлар беришни биз яхши биламиз. Бу жойларимиздан кетмасак-да, маҳсулотнинг ярмини бериб туриш шарти билан ишчи сифатида ишласак, — дейишибди.

Бу таклифлари ҳам қабул этилди. Чунки Ҳайбар тупроғи қанчалик унумдор бўлмасин, Мадинадан бу ерларга келиб деҳқончилик билан машғул бўлиш асло қулай эмасди. Бу таклифни олиб келганларга Расули Акрам (с.а.в.) шундай дедилар:

— Аммо билиб қўйингларки, хоҳлаган пайтимизда сизларни бу ердан ҳайдаб чиқаришга ҳаққимиз бор.

Шу пайт Мадина йўлида чанг кутарилди. Салдан кейин бир тўда кўринди. Улар Ҳабашистондан қайтган муҳожирлар билан Давс қабиласидан келган мусулмонлар эди. Бу ҳодисадан ҳамма, хусусан Расули Карим жуда мамнун бўлиб кетдилар. Жаъфар ибн Абу Толибни кучоқлаб пешонасидан упарканлар, кўнгилларидаги туйғулар тилларга кўчди:

— Ҳайбарнинг фатҳигами ё Жаъфарнинг келишигами — қай бирига кўпроқ севинаётганимни ҳам билмайман, — дедилар.

Йиллардир ватанларидан ва дин биродарларидан айри қолган инсонлар кўзёшлар билан дўстларининг бағриларига отилдилар. Давс қабиласи мусулмонлари эса, Расулуллоҳ (с.а.в.) билан танишишди. Мўминлар билан бир бўлиб кетишди.

Ҳайбарга келган қофила ичида учинчи бир гуруҳ — Расулulloҳ (с.а.в.) билан кўришиш ниятида Ямадан Мадинага йўлга чиққан мусулмонлар ҳам бор эди. Уларнинг ҳам тақдирлари қизиқ: Яман соҳилларидан кемага минишди, очиқ денгизга чиқишди, лекин аксига олиб шамол улар орзу этган томонга эмас, бошқа ёққа эсди. Кемалари сурилиб-сурилиб, Ҳабашистон соҳилларига бориб қолди. Яманликлар у ерда Жаъфар ибн Абу Толиб ва унинг дўстлари билан танишишди. Бир муддат ўша ерда қолиб, энди уларга қўшилиб, бу ёқларга келишди.

Ичларида Абу Мусо ал-Ашъарий исми бир зот бор эди. Келгуси бутун ҳаёти давомида Жаноби Расулulloҳга ва Ислоҳ динига самимий хизматлари билан оламга танилажак инсон! Абу Мусонинг икки акиси Абу Бурда билан Абу Руҳм ҳамда амакиси Абу Амир ҳам келганлар орасида эди.

Жанобимиз урушда иштирок этган мўминлар билан суҳбатлашиб олгач, ҳабаш муҳожирларига ва бошқаларга ҳам худди жанг қатнашчиси каби ҳар бирларига улуш ажратдилар.

...

Уруш ниҳоясига етгач, Жаноби Пайгамбар (с.а.в.) Сафийянинг эри Кинонани ҳузурларига чорлатдилар. Бани Назир қабилиси Мадинадаги маҳалласини тарк этаётганида олиб кетган бойликни сўрадилар. Жавоб ололмадилар. Қайта-қайта сўрадилар, фойдаси бўлмади. Кинона «билмайман» демақдан нарига ўтмади.

Шу пайт Жаноби Расулulloҳнинг оддиларига бир яҳудий келдида:

— Мен эрта тонгда Кинонани мана бу харобада айланиб юрганини кўрдим, — деб хабар берди.

Ўша хароба ҳақида сўралган саволларга ҳам тузук-қуруқ жавоб олинмагач, Пайгамбар алайҳиссалом:

— Нима дейсан, эй Кинона; у бойликни кўзинг олдида топсам, сени ўлдирайинми? — дедилар.

— Ўлдирил!.. — деди Кинона.

Амр бердилар, хароба қазила бошланди. Кинона аламли нигоҳлар ила қараб турарди. Ниҳоят бир туя терисига тулдирилган бойлик кўринди. Набийий Акрам (с.а.в.) қолган қисмининг қаердалигини сўрадилар, бир иш чиқмади. Охири Кинона Муҳаммад ибн Масламага топширилди.

Сал ўтмай бир бўғиқ товуш эшитилдию... ерда вужудсиз бир бош, бошсиз бир вужуд ётар эди.

...

Мархабнинг сингласи Зайнаб яхлит кабоб гушти кўтариб кириб қолди.

— Эй Абул Қосим, бу эчки кабобини ўз қўлларим билан пишириб, сенга ҳаё ўлароқ опкелдим, марҳамат, е, — деб илтифот кўрғади.

Жаноби Расулulloҳ (с.а.в.) эчкининг унг оёғидан бир парча гушт ажратиб, оғизларига соддилар. Лекин ютмасдан, оғизларидан оддилар:

— Бу суяк менга заҳарланганидан хабар беряпти. — дедилар.

Аmmo бу пайтда асҳобдан Бишр ибн Бароъ тишлаган луқмасини ютиб булган эди. Расули Муҳтарам жанобимиз Зайнабни чақирдилар. Хотин гапни чўзиб ўтирмасдан хиёнатини тан олақолди.

— Нимага бундай қилдинг?! — деб сўраган эдилар:

— Сен менинг қавмимга шунча иш қилдинг. Истадимки, агар сен бир подшоҳ булсанг, буни ейсан-да, ўласан, халқ сенинг ёмонлигингдан қутулади-қўяди. Бордию сен пайгамбар булсанг, у тақдирда бу эчки гўштининг заҳарлангани сенга билдирилиши лозим эди. Худди ўйлаганимдек бўлиб чиқди, — деди.

Кейин Зайнаб шаҳодат келтириб мусулмон бўлди, деган ривоят бор.

Ўшанда унинг хиёнати учун жазо бериш ва ўлдириш талабида булганларга Жаноби Пайгамбар изн бермадилар. Лекин кейинроқ заҳарланиб ўлган Бишр учун қасос ўлароқ Зайнаб ҳам ўлдирилди. Яъни, у Ислом динини қабул этмасдан ўлдирилган, деган ривоят ҳам бор.

...

Бошқа хотинлар қатори Сафиййа ҳам асир тушган эди. Эри ўлди, энди ўзининг бошига не кунлар тушажаги номаълум. Ҳукм голибнинг қўлида, мағлубнинг дардини ким ҳам тингларди?

Саҳобийлардан Диҳя (р.а.) Жаноби Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бориб, асир хотинлардан биттасини ўзига сўради. Хоҳлаганини олишга рухсат бердилар. Диҳя рухсат теккач, хотинларнинг ёнига келди. Танлаб ўтиришга ҳожат йўқ эди, ичларида биттаси бор эдики, ундан гўзали йўқ.

— Қани, кетдик. Расулуллоҳ сени менга бердилар, — деди ва у билан амакисининг қизини олиб, қайтди.

Бу пайтда бошқа саҳобийлар Расулуллоҳга эътироз билдиришаётган эди:

— Диҳяга бир чўри танлашга изн бердингиз. У бориб қабилараисининг қизини танлади. Ҳолбуки, у хотинлар ичида энг чиройлигидир. Уни ўзингизга олсангиз, энг тўғри йўл бўларди, — дейишди.

Набийийи Муҳтарам афандимиз Билолни (р.а.) юбориб, асир хотинларни олдириб келдилар. Ўлиқлар оралаб келишгани учун кайфиятлари бузилган, юзлари қайғу ифодалари-ла қопланган эди. Биттаси ҳатто ёқасини йиртиб, дод-фарёд қиларди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) Билолга қарадилар.

— Қалбингда раҳм-шафқат туйғуси қолмаганми? Нимага буларни ўлиқлар орасидан олиб келдинг? — деб танбеҳ бердилар.

Сочини юлаётган ҳалиги хотинни нарироққа опкетишга буюрдилар. Сўнгра ҳирқаларини ечиб, Сафиййанинг устига ташладилар-да, орқа томонга ўтқазиб қўйдилар. Диҳяга Сафиййанинг икки амакиваччаси берилди. Аёлларнинг энг гўзали Пайгамбар афандимизга тушганидан мўминлар мамнун бул-

дилар. Қолаверса, қабила раисининг қизи бўлган Сафиййа муминларнинг пайгамбарига тушиб, бу билан унинг ҳам шарафи ҳисобга олинган эди.

Сафиййа ун беш кунча бурун кўрган тушининг ҳақ бўлиб чиққанига қаноат ҳосил қилди. Тақдирдан қочиб қутулиб бўлмайди, унинг ҳукмларини ҳеч ким тўхтатиб қололмайди ҳам. Шунинг учун Ҳотамбул Анбиё Сафиййага Ислом динига киришни таклиф этган заҳотлари ҳеч иккиланмасдан шаҳодат калималарини айтиб мусулмон бўлди.

...

Ортиқ Ҳайбарда қиладиган ишлари қолмади. Қайтиш амри берилди. Илк кўрилган жойда Расулуллоҳ (с.а.в.) Сафиййага уйланиш истагини билдирдилар, лекин таклифлари қабул этилмади.

— Эй Оллоҳнинг расули, ҳозир бир нарса дея олмайман, — деб жавоб қилди Сафиййа.

Иккинчи марта Суддуссаҳбо деган жойга қўнишганида яна огиз солдилар, бу гал Сафиййа рози бўлди. Жанобимиз Умму Сулаймни чақириб, Сафиййани келин улароқ ҳозирлашни топширдилар. Умму Сулайм уни кийинтириб безантирди. Сочларини таради, хушбўйлар суртди. Ва шу кеча Сафиййа Жаноби Расулуллоҳнинг хотинлари бўлди.

Тонг отгач, Пайгамбар алайҳиссалом ташқари чиқиб, атрофда Абу Аййуб Ансорийга (р.а.) кўзлари тушди. У қўлда қилич ила айланиб юрган экан.

— Нима қилганинг бу, эй Абу Аййуб? — деб сўрадилар.

— Ё Набийаллоҳ, бу хотиннинг отаси билан эрини биз ўлдирдик. Уларнинг интиқомини олишга ҳаракат қилувчилар чиқиб қолмасин, деган хавотирда кечаси билан қўриқлаб чиқдим, — деди у.

Абу Аййубнинг бу самимий иши ва бу сўзлари Жанобимизни бениҳоя мамнун қилиб юборди. Қўлларини очдилар:

— Оллоҳим! Мени пойлаб чиққани каби сен ҳам Абу Аййубни ҳимоянгда сақла! — деб дуо қилдилар.

Ҳеч бир манфаат кутмасдан, фақат Оллоҳ ризолиги учун, фақат Расули Кибриёга севги ва ҳурмати юзасидан қилинган пойлоқчилик ва бунинг эвазига олинган мукофот!..

Ҳеч бир пойлоқчи у кеча Абу Аййуб пойлаб чиққан зотдан ҳам кўра қимматли зотни пойлаган эмас. Бу дуони ҳам ҳеч бир кўнгил Расулуллоҳдан-да гўзал туйгулар ила қила олмайди. Ҳеч бир инсон бу дуони қилган Буюк Пайгамбар каби Мавлосига яқин бўла олмайди. Абу Аййуб Жаноби Расулуллоҳнинг бу дуоларига сазовор бўлиш учун бир кеча эмас, бир ой сева-сева ухламай пойлоқчилик қилиб чиқишга ҳам рози бўлиши мумкин эди. (Бухорий. 5/77; Ибн Ҳишом. 3/354.)

Набийи Муҳтарам Анасга (р.а.):

— Атрофдагиларни чақир, — дедилар.

Бир рўмол ёйиб, устига хурмолар сепилди. Бир миқдор сариеғ қўйилди. Хурмонинг ёғ ва ун билан қоришмасидан

тайёрланадиган бу емакни араблар «хайс» дейишарди. Бу мута-
возеъ дастурхон Расули Акрам жанобимиз билан Ҳазрати Са-
фиййа онамизнинг (р.а.) никоҳ кечалари шарафига тортилган
эди.

Жаноби Пайгамбаримиз аввалги қуноқ жойда нега уйла-
ниш таклифини қабул этмагани ҳақида сўраган эдилар, Са-
фиййа деди:

— Эй Оллоҳнинг пайгамбари, у ер Ҳайбарга жуда яқин
эди. Бирортаси сизга ёмонлик етказиб қўйишидан қўрқдим.
Энди эса улардан узоқдамиз.

Мукаммал бир жавоб булди. Фахрул Мурсаин унинг фа-
росатидан севиндилар. Ҳуйай ибн Ахтобдай шафқатсиз бир
яҳудийнинг қизи бўлиб етишган ва неча кундан бери қабиласи
аҳлидан жуда кўпининг ўлдирилганини кўрган бир аёл бу сўз-
ларни шундай бир самимият билан айтдики, уни табрик ва
тақдир этмасликнинг сира иложи йўқ эди!..

Пайгамбари Зишон Сафиййа онамизга никоҳланганлари
жойда уч кун туриб қолишгани ҳақида ривоят қилинади.

Давоми келгуси сонда.

НУР БЎЛИБ ҚЎНАМАН

КИПРИКЛАРИНГГА

Дилдора Абдуллаева

Шодон кунларингда гулга айлангум,
Лаҳзалик завқларинг қондирар улар
Ва бирдан тасодиф руй берса машъум,
Қовжираб қайгунгга қайгурар улар...

Кўнглунг осмонида порласа офтоб,
Нур бўлиб қўнаман киприklarингга.
Ногоҳ, дилингда қил сигмаса шу тоб
Қилдан-да нозикроқ дил бўлгум сенга.

Фақатгина бордир бир илтимосим,
Ёмон кунларингга асрагин мени...

Бу кун қаҳри қаттиқ эди замҳарир,
Совуқдан чиройли титрар дарахтлар.
Бу кун йўлақларда муз қотган хотир,
Сирпаниб борарди ғамгин оёқлар.

Бу кун сени излар эди ҳар ёқдан нигоҳ,
Сени кўрмоқликка умидвор қалбим.
Танишдай учрашдик, гиналар уйғониб ногоҳ,
Хайрлашдик бегонадай, эҳ, собиқ дўстим!

Бу кун қаҳри қаттиқ эди замҳарир...

Андижон

ЗАЙНАБЖУМЖУ ШЕЪРИ

*Кумушга ачинманг, асло, дўстларим,
Кумуш — бу Отабек кўзидаги шам.
Ул шамдан қоронғу тортиб кузларим,
Йўлимни йўқотиб кўйдим-ку бирдан.*

*Кумушга ачинманг, дўстларим, асло,
Кумуш — бу Отабек қалбидаги чўғ.
Ул чўғдан изларим ёнгайдир, ҳатто,
Олов кўрмадим мен ул чўғдан улуғ.*

*Кумушга ачинманг, дўстларим, асло,
Кумуш — бу Отабек яшнаган чаман.
Ул чаман қошида мен тамом, адо,
Илдизларим қадар қувнаб яшайман.*

*Мен эсам, муҳаббат мулкидан жудо,
Сохта такаллуфдан толиққан жонман.
Бўғзимда айтилмай қолган бир видо,
Ниятлари сабил, умри нолонман.*

*Булоқман — кўзимдан тошавераман,
Қарғишлардан ўтиб, ситамлар аро.
Телбавор, гарангсиб яшайвераман,
Сиз бечора Зайнаб демагунча то.*

Тил учимда

*Тил учимда хавотирли сўз,
Қизганганим қалам, қоғоздан.
Шўрлик дилнинг баёни ул сўз,
Шўр кўнглумни беркитдим сиздан.*

*Кўзларимдан ҳадик айларман —
Айтиб қўяр ул тутқун сўзни.
Узун тунлар кўзга жойларман,
Лоқайдликнинг совуқ изини...*

Бахмал

ТОҒ

*Тоғ ларзага тушди бехосдан,
Тош тўлганиб кирди забонга.
Иплар эшиб нурли овоздан,
Сочқи сочдим қутлуғ маконга.*

*Рух ям-яшил, губорлар арит,
Рух қип-қизил лоладан хушруй.
Юрак тоза, оёқ, тан, назар,
Сутдек тоза ҳам фикру ҳам ўй.*

*Термулганинг осмон сеники,
Соғинганинг табаррук макон.
Тоғларимга қўлимни бериб,
Туртқиладим, тургил, турақол!*

*Чашмалари аритар кўзни,
Гиёҳлари пайванд жонимга.
Баландлиги ҳам салобати
Куч солади асов қонимга.*

*Қизгалдоқлар ўйнар шамолда,
Силкинади алвон гулгилам.
Гузаликни севиб, жаҳондан
Узилади гул-кўнгулгинам...*

Ёнаётган мактуб

*Кўзимни чирт юмдим,
Асабдан титраб,
Битган мактубингиз оловга ёқдим.
Мактуб жон дардида ёнди жимирлаб,
Қўлимни иситдим алангасида.
Раҳматли севгимга дуо тиландим,
Ўтажак кунларга тиладим сабр.
Дераза рахидан тунлар тутоқди.
Бирдан, бирдан мактубингиз чинқирди нолон,
Шудринглар терилди кўз теграсида.
Кўзимни чирт юмдим,
Асабдан титраб,
Битган мактубингиз оловга ёқдим.
Сизга жабр қилдим.
Ўзни қийнадим.
Қорлар кўмса кўмсин ўтилган изни.
Мана чимдимгина кулга айланди,
Сўнги азоблари Саётли қизнинг.*

Қорақўл

Нилуфар Мирсаидова

* * *

*Олисларда милтираган саробмикан,
Мени имлаб йилтираган бир робмикан,
Юрагимда мултираган суробмикан,
Кетгим келар болаликнинг гулшанига!*

*Мустар дилим бугун сенга ташна сезде,
Хаёлингга ғариб руҳим ошна сезде,
Маъюс чеҳранг қароғида рўшно сезде,
Кетгим келар болаликнинг гулшанига!*

*Мен ҳаётни қайта бошлай, онажоним,
Гуноҳларни ечиб ташлай, онажоним,
Қувончлардан кўзни ёшлай, онажоним,
Кетгим келар болаликнинг гулшанига!*

* * *

*Ой заррин ёғдусин сочар оламга,
Юлдузлар порлайди чарақлаб.
Тун тўшак тўшаган хонамга
Нурлар кириб келар ярақлаб.*

*Юлдузим! Жавоб бер! Суйлаб бер эртақ,
Шул эртаққа мафтун бўлиблар ўтай!
Юлдузим, сен, ахир, осмонга тиргақ,
Мен сенга қалбимни тўлиблар тутай!*

*Юлдузим! Сен жимсан! Нечун? Мен адо —
Самолар бағридан излайман сени.
Юлдузим! Йўлингга бўлай бир гадо,
Ёруғ манзилларга бошлагин мени!..*

Тошкент

Наргиз Ёқубжон қизи

* * *

*Кел, қўлингни бер, шамол,
уйларимнинг остида
беҳолдирман, тортиб ол!*

*Шитирлатиб япрогинг,
момақаймоқ, момигим,
чўчит, шумдир у хаёл!*

*Шоҳимардонсой бўтана,
тушим бепул сотаман,
сувларингга қўшиб ол!*

*О, чексизу тенгсиз Тун,
илтимос, бир хурсингин,
ожиз шамга ҳам увол!*

Кел, қўлингни бер, шамол!

* * *

*Илашқоқ хазонлар гашлик кўзгатиб,
Мунча ёпишмаса соч толасига?!
Тиқилиб олибон азобга кўйди,
Юрак мушакларин нақ орасига.*

*Шамол узиб тушар сўнгги умидни,
Оёқлар остида эзилар армон.
Парчалаб отади остоналарга,
Тамом бўлганидан қилгандай гумон.*

*Титроқ баданини аста кучоқлар,
Дарахтлар топширган сўнгги кўйлагин.
Дил зардобга тулар, битар кулоқлар,
Гийбатчи шамолнинг тинглаб эртагин.*

*Сочларим толасига илашган хазон,
Оёқлар остида эзилар армон.
Шодмон изғиринлар қилгандай гумон,
Турткилаб ўтарлар сокин дилимни.*

Фаргона

Ҳафиза Эгамбердиева

* * *

*Изн беринг, соғинишга кўзингизни,
Кўзларимда соғинч номли тонглар отсин.
Ўзимники қилиб олай ўзингизни,
Изн беринг, кўёшингиз менда ботсин.*

*Тонгда яна бош кўтариб юрагимдан,
Осмонимни кезиб чиқинг толиққунча.
Мен ортиқроқ севиб кўйдим керагидан,
Бир қуш эдим, токи сизга йўлиққунча.*

*Изн беринг, бир бор бошим кўкка етсин,
Юлдузимни қадаб кўяй қалбингизга.
Ой ҳасаддан шу тун йиглаб-йиглаб ўтсин,
Табассумни экиб кўяй лабингизга.*

*Кўзингизга қаролмайман, ҳаддим сигмас,
Тик боқсам гар нурлар кўзни қамаштирар.
Оч булутлар ёнингизга мени қўймас,
Феъли бузуқ йўлимизни адаштирар...
Изн беринг, соғинишга кўзингизни...*

*Тун қулфлайди тилла сандигин,
Суза бошлар булутлар тинчиб.
Оқ тилакка кўмиб борлигин,
Тонг келади кунни опичиб.*

*Шошилади одамлар ҳар ён,
Ғафлатдан сўнг руҳ қилур ҳузур.
Кукнинг кўҳна чопонин тешиб,
Юракларга етиб келур нур.*

Қарши

Муҳайё

СЕВГИ

*Сизладингиз, сузладингиз, изладингиз,
Турнақанот патларида учиб келдим.
Йўл-йўлакай кўз ёшларим ўнта денгиз,
Ўн денгизнинг сувларини ичиб келдим.*

*Осилиб олдиму ишқнинг кипригига,
Етар бўлдим нақ висолнинг кўпригига.
Қизгалдоқлар қабоғига яшириниб,
Ёлғизликнинг боғларидан кўчиб келдим.*

*Оқ булутлар кўзларимга қараб ўтди,
Қирқ кабутар йўлда сизни сўраб ўтди,
Бардошимнинг минорлари нураб кетди,
Юрагимнинг занжирини ечиб келдим.*

*Сизни дея Самарқанднинг ҳавосидан,
Эна юртнинг оби замзам равосидан,
Ортада қолган муҳаббатлар давосидан,
Сизга кўнгул асраб, андан кечиб келдим.*

Дунё

*Дунё дунёларга айланар бир кун,
Сафолиғ боғлара сەҳр келади.
Оймома чиллага кирган нозли тун
Юракни тўядириб МЕҲР келади.*

*Офтоб меҳроби-ложувард нурлар,
Беқасам тун бўлиб ташланар ерга.
Юлдузлар сочгайдир инжуи дурлар.
Қизгалдоқ ёпиғич далаю қирга.*

Мурувват сабоси ёғдулиғ тунда,
Бошига марварид осса бугуннинг,
Сен ҳақиқий бахтни билгайсан шунда,
Жондан севганингга севилган кунинг.

Пахтачи

Меҳринисо Қудрат қизи

* * *

Хайр-хўшни қилиб насия,
Бир сўз демай жўнаб қолибсиз.
Кечиришим яхши биласиз,
Қалбимни забт этган голибсиз.
Мен ер бўлган қадрим олдида,
Ўз-ўзимга қасам ичаман:
«Қарамайман энди бетига,
Унутмоқ шарт, ундан кечаман!»
Сиздан кечмоқ туюлар осон,
Қаҳру ғазаб исканжасида.
«У алдамчи, севги ҳам ёлгон,
Битмагайман ишққа қасида!»
Шу уй билан артиб ташлайман,
Кўзимдаги аччиқ ёшимни.
Ерда ётган қадримни олиб,
Кўтараман баланд бошимни.
Кунлар ўтар... Ғазаблар учар,
Ғимирлайди руҳим тул, майиб
Ва бир куни эшик очилиб,
Сиз кирасиз шўҳ-шан жилмайиб.
Унутилар аразлар тамом,
Ақлу ҳушим буткул олибсиз.
Кечираман, ўзга йўлим йўқ,
Қалбимни забт этган голибсиз!

* * *

«Суйдим» сўзин қандай айтай, нима дейин,
Димоғимни қитиқлайди райҳон иси?!
Сизни кўрсам, олам зангор аллақандай,
Ажаб, қандай гўзал экан дунё туси?!
Сизни кўрсам, титраб кетар жон томирим,
Гулнинг нафас юзидаги шабнам қаби.
Сочингизни силаётган саболарга
Ҳавас қилар соғинчимнинг сархуш лаби.
Сиз томондан ташланажак бир нигоҳга
Фидо бўлар қирқта жоним, битта қолмас.
Фақат қўлим меникимас, бировники,
Кафтингизга бир ҳовуч чўғ тута олмас.
«Суйдим» сўзин қандай айтай, нима дейин?..

Зомин.

Комила Мурод қизи

КИЧИК ҲИКОЯЛАР

Қўнғироқ

Ҳадеб жиринглайверади. Кўтарсанг, на сўз бор, на овоз. Кимдир чуқур-чуқур нафас олиб, дастакни қайтиб ўрнига қўяди. Лекин кеч тун ёки эрта саҳарлаб яна жиринглайди. Кейин, яна дут-т, дут-т...

Опанинг дарди ўзига етарли!

Эри вафот этиб, ўғилчаси билан қолган. Ҳар кунги рўзгорнинг, ўглининг ташвишлари уни эзади. Бунинг устига, иш... У комбинатда механик бўлиб ишлайди. Айрим касблар сингари эртадан кечгача ўтирадиган иш эмас, ишхонадаги тикув машиналарини бирров кўздан кечириб келади! Бироқ бунга ҳам вақт керак. Бундан ташқари, тирикчиликни ўйлаб, буш пайтларида буюртма олиб, чеварлик ҳам қилади. Эрсиз аёлга осон тутиб бўлмайди!

Опа сўнги пайтда толганини тежаб, ака-укаларининг баъзан қиладиган ёрдами ҳисобига бир хонали уйи ёнида яна бир хона тиклашга киришган эди. Яна бир уста солинса, битадиган. Шуни қишгача битиришга, агар имкониятлари бўлса ёрдам беришларини сўраш мақсадида бир кунги ўзи турган маҳалла раисига учрашиш учун йўлга чиқди.

Турли масалалар билан олдин ҳам бу ерга неча марта борган — раисни учратолмаган эди! Шу кунги яна раисни тополмади. Иши юришмаётгани учун идора ходимларидан раиснинг уйи телефони рақамини сўраб олишдан ўзга чораси қолмади.

Фурсат топиб, қўнғироқ қилди. Бир аёл дастакни кўтарди. Опа дардини, ҳозир қўли қисқалик қиладиганини айтиб-тушунтириб, хайрлашди.

Орадан анча кун ўтди. Сўралган ёрдамдан дарак йўқ эди! Опа бундан хуноб бўлиб юргани етмагандек, мана энди вақт-бевақт ҳар кунги ёки кун ора жиринглаган бу қўнғироқ...

Бугун саҳарлаб яна жиринглади.

Ким бўлиши мумкин?! Эй, ҳалиги аёл...

Қандайдир газаб билан, бир неча кундан бери ўйлаб юрганларини шангиллаб гапира бошлади:

— Қўлингиз қисқа бўлиб қолдимиз?! Уйни кимга мўлжаллаб қуряпсан?! Қачондан буён учрашасизлар?! Хуш, эрим нима учун сенга ёрдам беради?!

Опа аввалига саросималанди. Сўнг алами келди:

— Менга бундай оҳангда нега гапиряпсиз?! Эсингиз жойидами ўзи?! Кечдим, ўша маҳалла қиладиган ёрдамдан! Ҳеч кимга менинг куним қолмасин, Худойим!

Кўпдан буён, эри ўлгандан буён ўзини тутиб, белини боғлаб, чидаб юрган эди. Ҳозир эса дастакни ўрнига қўйди-ю, беихтиёр хўнграб йиглаб юборди.

Қишлоқ билан шаҳар ораси

Якшанба куни. Дам оладиган кун... Бу дунёда ҳар ким ҳар хил дам олар экан! Кимдир режалаштириб юрган ишларини бажаради. Яна кимдир турфа ташвишлару турфа юмушлар билан банд бўлади...

Малика бугун лоҳас, ҳорғин ҳолатда ўрнидан турди. Ювиниб, нонушта қилмоқчи бўлиб, чой қўйди. Уйни наридандан-бери йиғиштирди.

Баъзан кишида шундай ҳолат бўладики, кўнглингга ҳеч нарса ёқмайди. Бошқалар учун қизиги йўқ нималаргадир эҳтиёж сезасан!

У ўзини овултиси келиб, ойнаи жаҳон кўрсатувларини томоша қилишга чоғланди. Чет элнинг ур-сур фильмларидан бири берилаётган экан, лекин кўришга ҳафсаласи етмади.

Ахийри, кўчага чиқиб, шаҳар айланмоққа қарор килди. Аслида, унга бу ҳам ёқмаётган эди. Унинг аввалдан феъли шунақа! Унга қайсидир боғдами, йўл четидаги уриндикдами, атроф-оламни кузатиб, хаёл суриб ўтириш кўпроқ ёқади. Шунда у доим кўнгли ёришиб, енгил тортади.

Бундай феъл-атвор ҳаётда кам учрайди! Бу тоифадаги инсонлар тақдирини шу кунгача ҳам, бундан кейин ҳам бошқалардан фарқ қиладими ёки бу алдамчи бир таассуротми?! — англаб, аниқ бир нарса дейиш мушкул...

Малика онадан эрта айрилди. Ака-укалари ичида ёлғиз қиз эди! Бу жудолик унинг талабалик йиллари рўй берган эди. Уйнинг барча ташвишу, қийинчиликлари унинг гарданига тушгани сабабли ўқилишини ҳам қийналиб-қийналиб тугатиб олди. Унинг орузи илм билан шуғулланиш эди!

Лекин орадан йиллар ўтди, Сағир укаларини уй-жойли қилиб бўлгач, энди менинг буларга унчалик керагим йўқ, балки кечроқ бўлса ҳам ўзимнинг режаларимга эришарман, деган ниятда шаҳарга келиб, ишлаб бошлади.

У руҳан жуда толиққан, Худодан ҳамма-ҳаммасини енгилга сабр-бардош, ирода тилар эди. Фақат, мана шуларнинг вақти келиб, тугаб қолишидан кўрқарди!

У учун дунёдаги энг даҳшатли нарса шу эди. Мана, ёши ўттизга ҳам етди. Ойиси оламдан ўтган пайтда у йиғирма бир ёшда эди. Ушандан бери ўзини гўёки саҳрода қолиб кетган ҳеч бир чорасиз одамдек сезар эди...

Тўғри, дадаси, ака-укалари, қариндош-уруғлар унинг кўнглига қарайди. Ҳамма-ҳамма унга яхшиликни соғинади!

Лекин унга ҳеч ким ўзи кутгандек ёрдам бера олмайди!

Чунки у аввалдан бошига тушган қийинчиликлардан ташқари, жисми-жонида ҳаётдаги энгиб яшаш керак бўлган бир кучни ҳам ҳосил қилиши керак эди!

У қули шикастланган, ногирон ҳам эди. Шаҳарга келиб, журналда, оддий бир лавозимда ишлай бошлади. Бундан олдин ҳам бир муддат мактабда ўқитувчилик қилган; унинг хоҳиши — шовқин-сизроқ жойда ишлаш эди.

Ақаси тақдир тақозоси билан бошқа вилоятда яшаб, юқори лавозимда ишларди. Тошкентда бир хонали уй олиб берган эди, ёлғиз турмайин деб талаба қизларни ёнига олди.

Яна бир гап. Уни Худо гўзал қилиб яратган эди! Юриш-туришию, кийими, ўзига оро бериши, хуллас, ҳаммаси атрофдагиларнинг ҳавасини келтирарди. Лекин қанчалар ҳавас қилишса, шунчалар бояги камчилики...

У отланди. Ўзи билган оромгоҳлардан бирига бориб, озроқ айланган бўлди. Кейин, ўриндиққа бориб ўтирди. Четдан эътибор бериб турган киши унинг бу ҳолатини кўриб, бу қизда не ўй бор экан, деб қизиқиши, унда бўлган айнан шу пайтдаги ҳолатни умуман, тушунмаслиги мумкин! Тушунса, ҳам бошқача тушуниши мумкин.

Бугун у ойисини шу қадар кўмсаган, соғинган эдики...

Бунга фақат ҳаёл, у учун азиз бўлган киши, у билан боғлиқ воқеаларни эслашларгина ёрдам бера олар эди, холос!

Улар ойисининг вафотидан сўнг, кейинчалик, ўзлари яшаб турган қишлоқдан туман марказига кўчиб ўтишган эди.

У туғилиб ўсган қишлоғи, бу ернинг содда, самимий одамларини ҳам шу қадар кўмсаётган эдики, таърифга сўз ожиз! Бунга асосий сабаб, улардан узоклашиб яшаётганлиги эмасмикан?!

Вақт ўтган сайин кўпчилик ўз ташвишлари билан бўлиб, туғилган ерини кам кўрадиган бўлиб қолар экан!

Йўли тушиб, болалиги ўтган қишлоққа борган пайтлари ўша-ўша, ёшлигидаги таассуротларга мос, ҳеч ўзгармаган одамларни кўриб, севинчидан кўзларида ёш ҳалқаланар эди.

Бир томондан, ўзининг бу ҳолатидан у жуда ноқулай аҳволга тушиб қолса, иккинчи томондан, бундай қилмасликнинг ҳеч иложи йўқ эди. Худди шу манзаралар унинг доим кўнглини ҳам кўтарарди.

Малика кейинги пайтларда ҳаёти, иши унмаётганидан қишлоққа кам борадиган бўлганди.

Ўша, болалик йиллари ҳовлиларда дарвоза деган нарса бўлмас эди. Бир-бирига туташ ҳовлилар, уларда нима гап, нима ташвиш — ҳамма бири-биридан хабардор.

Ойиси билан кўпроқ муомалада бўлиб турадиган Сарагул хола деган қўшнилари... Бир гал ойиси иши чиқиб, кеч маҳал келолмайдиган бўлиб қолди. Ушанда Сарагул хола чиқиб, ойисининг кечки пайтда қиладиган ишларини ўзи билиб бажариб, ойиси келгунча уларнинг ҳолидан хабар олиб тургани...

Ёки Болбиби хола деган яна бир қўшнилари бор эди. Бу аёлни нафақат Малика, уларнинг бутун оиласи ҳурмат қилар, балки бутун қишлоқ уни яхши кўриб, эъзозларди. У киши кимнинг оиласида нима ташвиши бўлса, ўзининг беминнат ёрдамини кўрсатар эди. Худо раҳмат қилгур, у ҳам дунёдан ўтиб кетди.

Умуман, ўша даврдаги оддий воқеалар, бу тоифадаги инсонлар, ўша ҳолат ва манзараларни шу қадар соғинган эдики, қани энди, ўша пайтлар бир лаҳзага бўлса-да, қайтиб келса...

Мана, шуларни эслади, ўйлади, кейин ҳозироқ қишлоқ томон парвоз қилгиси келди, бир неча марта ўрнидан турди ҳам... ва қайтиб яна чўкди.

Бекмирзанинг ити

Ёз кунларидан бирида суд бўлиб ўтди. Кимники денг?! Бир неча йиллар колхозда маҳаллий кўмита раиси бўлиб ишлаган Бекмирзаники.

Колхознинг зарур пайтлар ўз мажлисларини ўтказадиган катта залида тумонат одам. Чунки бундай воқеа ҳеч содир бўлмаган-да! Уша юристларнинг тилида сайёр суд, дейиладимиз-ей, шунақа. Уларнинг фикрича, яхши таъсир ўтказиш, тарғибот мақсадида баъзан шундай қилинар экан.

Нима сабабдан айнан Бекмирза мана шу турар жойдаги идорада суд қилинганига ҳайрон қоласан киши. Бу ерда бир сир бор. Буни ишни олиб борувчилар билмаса...

Суд жараёни. Кўринишдан салобатли ҳакам жиноятчи Бекмирзага керакли саволларни беряпти. У эса...

Унинг ўша пайтдаги ҳолатига ачинганингдан, таърифлашга сўз тополмайсан...

Ҳеч нарсанинг қизиғи йўқдек, шунчаки минбарда тургани учунгина, ҳа, йўқ каби қисқа жавоблар. Суднинг ҳукми шу бўлдики, Бекмирза етти йилу олти ойга озодликдан маҳрум қилинди. Кесилиб кетди.

Суд тугади.

Кўчада оддий халқ кам кўрадиган машина... Ҳамманинг диққатини алоҳида жалб қилган нарса — Бекмирзанинг ити эди. Итнинг шу лаҳзада қилаётган қилиқлари... Суд одамлари Бекмирзани машинага чиқараётган пайтда ит безовта ҳолатда ҳансираганча, унинг атрофида айланар, гўёки эгасининг айбдор эмаслигини исботламоқчидек, ўзини ҳар ёққа урар эди.

Бекмирзанинг хотини Ҳанифа, болалари, қариндошлар шу лаҳзада саросималаниб, қотиб қолишган эди.

Инсон тақдирнинг не бир азобли дамларига чидамайди дейсиз. Кейин секин-секин кўникади. Илож қанча...

Биз энди нима сабаб билан Бекмирза жиноятчи бўлиб қолганига бир озгина тўхтайлик.

Аслида, унинг айби йўқ. Ҳамма гап, қайсар эканлиги, кўпчилик кўникиб кетадиган тартибларни қабул қила олмаганлигида эди!

Ишхона бўлгандан кейин турли одамлар, ҳар хил дунёқараш. Ахир, беш кўл баробар эмас-да.

Бекмирза эса ундай эмас. У доим тўғри, ҳалол ишлашга ҳаракат қиларди ва бошқаларнинг ҳам ҳатто икир-чикир ишларда шундай бўлишини истарди. Худди шу нарса бошқалар билан чиқишиб ишлай олмасликка олиб келди...

Ва худди шу нарса бўлар-бўлмас тўхматлар уюштирилиб, қалбаки ҳужжатлар тўғриланиб, уни қаматиш ҳолига олиб келди...

Орадан икки йил ўтди. Ҳанифа қишлоқда болалари билан қийналиб, амал-тақал яшаб турибди. Эрининг ноҳақ қамалганини билсада, ўзининг ҳаракат қилиб бирон натижага эришиши қийинлигини ҳис этади. Фақат бир кунмас, бир кун эри ўзини оқлаб чиқиб келишига кўнглида ишонади.

Ҳовлида ит болаларнинг овунчоғи. У озгина фурсатда анча қа-

риб қолган. Лекин болалар ҳаволатиб ташлаган егуликни ҳамон чаққонлик билан илиб олади. Айниқса, у қандни яхши куради! Шунга қарамасдан, у купинча иягини ерга босиб, ҳорғин мудраб ётади.

Бир куни қишлоқ энди уйқуга чўмганда ит қаттиқ ҳуриб, ҳамма-ни уйғотди. Қишлоққа шовқин солиб, огир бир машина кириб келган эди.

Сергак ётган Ҳанифа югуриб ҳовлига чиқди. Чиқди-ю...

Ҳовли этагида итлари Бекмирзанинг елкасига олдинги икки оёғини қўйиб, унинг юз-бетидан ялаб-исканаётганини кўрди.

Толиб Йулдош

РУБОНИЛАР

Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналаридан руҳланиб

* * *

*Гина, кудуратсиз бўлар мусулмон,
Арзимас умрига ҳасрату армон.
Шайтоннинг йўригин тутгувчиларнинг
Қаторида балки ўзим ҳам борман.*

* * *

*Тангрининг энг яқин дўсти тарози,
Тарози ишидан элу юрт рози.
Ҳақингга ҳаром қўл яқинламайди,
Тарозу йўқ гапга яқинламайди.*

* * *

*Уйлайсан, уйингнинг поёни бўлмас,
Уй қилмай буларми бирор кун киши?!
Бу уйни қайга ҳам сиғдириб кетар,
Охирги манзилга борар кун киши?!*

* * *

*Берсанг кўнглумга бер, қўлимга берма,
Қўлим қуруқ келган, шундай кетади.
Қўл билан берганга қуш тўймас дерлар,
Кўнгулга берганинг кўпга етади.*

* * *

*Кеча қорасини кўрмай тонг бўлмас,
Тонгни кеча туғар ўзи яралмас.
Кеча қорасидан нур олмаган кун,
Тонг қизил юзига тўйиб қаролмас.*

* * *

Очлигу тўқлигинг ўзингга боғлиқ,
Ўзинг тергувчисан ризқу рўзингни.
Осмондан ташлар деб қараб ўтирсанг,
Қарғалар ўйишиб кетар кўзингни.

* * *

Дерларки, бахилнинг боғи кўкармас,
Баъзан кўкарса ҳам узоққа бормас.
Саратон нафасин олмайёқ ҳали,
Боғи баҳрасидан асар ҳам қолмас.

* * *

Қадрингни ўлчашга тароз ўзингсан,
Бўйлашарга бўйи дароз ўзингсан.
Қўлингдан туширма лангар чўпингни,
Жаҳон бозорида дорбоз ўзингсан.

* * *

Йўл устида якка қолдим кексалиқда,
Гул ёшлигим ташлаб кетди, вой, не чора?
Тун қўйнида қўноғидан тушиб кетган
Ожиз қушдай қайга борай, мен бечора?!

* * *

Қарилик етишгач, руҳинг тушгану
Хаёлдан бўшамай қолар экансан.
Ўзинг, ўзингсан-у, баъзи-баъзида
Ўзингга ўхшамай қолар экансан.

* * *

Сени билмак бўлган сўзингга боқар,
Сўзингдан топмаса кўзингга боқар.
Ўзингдан ўзингни сўрамас зинҳор,
Бўзчисан, тўқиган бўзингга боқар.

* * *

Хўп гапларни гапирасан,
Кимга қачон гап берасан?
Кичикларга каттаман деб,
Катталарга чап берасан.

* * *

Не бунча нафси қул бўлмасанг, эй сен,
Ёрилиб кетишинг ўйламай ейсан.
Кишилар ризқини оғзидан юлиб,
Ҳа, яна, туя кўрдингми, дейсан?

* * *

Бирни қадди тўғри, икки илмоқли,
Тўғримми, эгрисан шундан билинар.
Бир сўзли кишилар ҳаминша ростгўй,
Икки сўзловчилар тилдан илинар.

* * *

Қулимда бир сиқим тупроқ, уйнайман,
О, уйнаш қаёқда, уни уйлайман.
Менинг ҳам қисматим бир кун тупроқдир,
Тупроқ-ку, лойи шўр кули купроқдир.

* * *

Тонгим ёришмайди, кечам ўтса-да,
Қуёшни излайман осмон фалақда.
Бирор рози кетган бормикан дейман,
Мурод ҳосил қилиб бу чарх фалақдан?!

* * *

Ҳар гапда бир юрак оти бор,
Усиз асло сўзлар қоришмас.
Юрак капир бўлмай кечадек
Соёси йуқ фикр ёришмас.

Сафар Барноев

Кизкина Хўжа Насриддан

Қисса

1. Тили узун чақалоқ

Тонгга яқин Бухорои Шариф кучаларининг бирида алақандай овоз янграб қолди:

— Бу шаҳарнинг эгаси борми?.. Бу шаҳарнинг эгаси борми?..

Овоз кимники, қаердан келяпти?! — тинч уйқуда ётган фуқаро билан ўтириб чиққан Ҳайдар бобо хушёр тортиб, кузларини уқалаб, овоз қаердан келаётганига қизиқди. Деразадан бошини чиқариб, атрофга аланглар экан, ичида: «Ё навзамбиллоҳ!» — деб қўйди. Бу шаҳарнинг эгаси бухоролик бўлмай, яна ким бўлиши мумкин? Эгаси ким эмиш? Узи, бола-чақаси, қариндош-уруги, бунинг ҳисоби борми? Яна ким эгалик қилсин? Бемаҳалда бу гап кимга керак бўлдийкан?

Ҳайдар бобо соқолини силади. Ҳойнаҳой бу бирор уйқусираб юрган одамнинг алаҳсираши бўлса керак. Юрагини бушатгани чиққандир. Уйда ётавериб сиқилиб кетган-да. Лекин нима деяётганини ўзи ҳам билмас керак.

Ҳайдар бобо дераза раҳига қорнини тираб, овоз келган томонга қаради. Гайрати тошиб кетиб, жавоб берди:

— Ҳой, юрагини қон қилиб, уйқусираб юрган банда, эшит, Бухоронинг асл эгаси — мен! Шундай десам кўнглинг тинчийдими? Топган вақтингни қара. Бутун бошли шаҳарни бошингга кутариб юрмасдан, кундуз куни сўрасанг ҳам бўларди. Кимсан ўзи? Нечук бирдан Бухоронинг эгаси кимлиги эсингга тушиб қолди?

— Гапираверинг, гапираверинг. Сиз ҳам юрагингизни бушатиб олинг.

— Ҳой, овозинг ҳам қулоққа яқин, кимнинг боласисан ўзи? Бухороликмисан? Ё қўниб ўтадиганларданми?

— Шу ерликман, бобо.

— Ё навзамбиллоҳ. Шу гапни айтиш учун қоқ ярим кеча кучага чиқишинг шартмиди?

— Э, сўраманг, бобо. Кундуз куни чилдирма чадиб кўчага чиқсам ҳам биров кимсан, демайди. Шунинг учун тинч пайтни танаддим. Ҳеч бўлмаса, мана, сизга ухшаганлар эшитар, дедим-да. Беҳасрат одам бўрми, бобо? Мана, узишгиздан қиёс. Тинчгина ётсангиз бўлмасмиди? Сиз ҳам менга ухшаганларнинг сўзини тинглайман, деб уйғонгансиз. Ё шундай эмасми?

— Нимасини айтасан, — деди Ҳайдар бобо, — соқолимнинг ҳар туки ҳасрат билан оқарди, болам? Сўрамай!

— Унда бу ёққа чиқинг! Икковлашиб бу шаҳарнинг эгасини Минораи Калондан сўраймиз.

— Нима, у сенга чўлдаги қудуқмиди, «Искандарнинг шохи бор» — деб юрагингни бўшатсанг. Қаққайиб турибди-да.

— Туринг энди, таранг қилманг.

— Э, ҳушинг жойидами, ука? Эшитганлар нима дейди? Кимсан Ҳайдар бобо номим бор. Оғир-енгил кунларда беш вақт намозимни қанда қилмадим. Умрим бино бўлиб бировни ранжитмадим. Энди бу шаҳарнинг эгаси кимлигини ўзимдан сўрамай, қаққайиб турган Минораи Калондан сўрайманми?

— Унда, мана, мендан сўранг!

Ҳайдар бобо ҳаҳолаб кулиб юборди.

— Биладиган бўлсанг, ярим кеча одамлар уйқусини бузиб, бобонг тенги одамни лақиллатиб, куча-куйда бақириб юришингга бало борми?

— Бобо, сиз ҳам нима, амалдор бўлганмисиз?

— Нега бундай деясанг? Унақамас, ота-бобом деҳқон ўтган. Ҳарту-гул оч-югун яшамаган. Сўзни ҳам, ишни ҳам деҳқон билади, ука. Унинг

КАНГЛУДА ЭЗГУЛИК ТОМИРИ...

Сафар ака болаларнинг эътиборли ижодкори. Болаларни дилдан яхши кўради. Дилда болалик янайди. Шунинг учун болалар билан тез тил топиша олади. Уларнинг даврасига тез киришиб кетади. Гапларига қўшилиб кетади. Болалар ҳам Сафар акани дилларидан суйишади. Унга кангуллари бемалол, тортинмай очишади. Бундай қадрдошликнинг бовси, Сафар ака асарларининг болаларга яқинлигида, улар кечинмаларининг ифодага айланганда. Яна ҳам тўғрироғи, Сафар ака дилдаги болаларга бўлган самимий меҳра. Учрашувларда, сафарларда кўн марта бирга юриб, бунинг шохди бўлдим.

Сафар ака асарларининг қаҳрамонлари, аксарият, боболар ва болалар. Улар бир-бирига меҳрибон, бир-бирига инок. Бир-бирига меҳрини тутгандай, бир-бирига вақт масофасини чегриб қўлини узатгандай бўлади. Аслида ҳам шундай. Кексалар билан болаларнинг кангуллари бир-бирини тез тушунади, тез англайди. Пасту баланди кўрган, дунёнинг келиб-кейтиш моҳиятини англаган нуқта билан, пасту баланд қарнисида турган, дунёнинг келиб-кейтиш моҳиятини англаш сари бораётган нуқта бир фурсат кангулда яқинлик сезади. Бирлашади. Ана шу сирада боболар ва болалар руҳиятининг яқинлиги кўринади. Сафар ака буни ячки бир мантқиқ билан асарларида шакллантиради. Мен бу ерда Сафар ака асарларининг саногини ёки номларини келтирмайман. Бунга ҳожат сезмадим. Чунки, ижодкорнинг фикр йўсини, ифода тарзи унинг Сўзида ва Сўзи бағридаги руҳиятда акс этади.

Битикларида Сафар ака уруш даври болалари ҳаётини кўн ёзган. Сабаби, ўзининг болалик даври, дунёни айни бегубор, покиза кўриш маҳали уруш пайтига тўғри келган. Қисматнинг бундай ёзуғи ижодкорга ҳам болалиқнинг таъшишларини, ҳам ўзаро муносабатларини тираи ҳис этини туйғусини англатган. Унинг болалик кузатувлари мўл, болалик таассуротлари кўн. Булар асарларига бўёқ берган, табиий руҳ берган. Узи бир китобининг бошланма сўзида бу ҳақда шундай ёзган: «Болаликда кўрган, дилга яқин чехралар қорачининг тубига абадий сингиб кетади. Уларнинг дарду ҳасратлари эса бегубор юрагингга беихтиёр ўрнашади. Улғайганин сари кўрганнинг, билганиннинг бирор ҳамлард тошиб, дилинги бўшатинг келали».

қуроли кетмон. Сен айтган одамларда тил бор, холос. Мана, ўзингдан қиёс. Тианинг борлиги учун алжираб-валжираб юрибсан-да.

— Ақл ургатишингизни қаранг, бобо. Шаҳар ўзимники бўлгач, хоҳлаган пайтда сурайман-да.

— Кечаси эшитади, деб ўйлайсанми?

— Мана, сиз эшитдингиз. Яна бирорта қорин ташвишида юрган оч-поч одам эшитса, ўйлаб курармиди.

— Сенга гап уқдириш қийин экан. Майли, билганингдан қолма!

— Сиз ҳам жавоб бермайсизми?

— Айтдим-ку, эгаси менман, деб. Нима, энди томга чиқиб жар солайми?

— Жар солсангиз ҳам ҳозир биров уйгонмайди. Бу одамларга жой эмас, жон керак.

Ҳайдар бобо чуқур хўрсинди.

— Қаёқданам сенинг овозингни эшитиб деразамни очдим. Сенга Худонинг ўзи бас келмаса, мендайларга йул бусин. Нуқул ўзингникини маъқуллайсан. Одам деган бундоқ, ўзидан каттанинг гапига қулоқ солиши керак.

— Насиҳат, қилавермай, эшитсангиз-чи. Уйқунгиз келмагач, нима қиласиз? Биламан, қорнингиз тўқ, лекин уйқунгиз келмаяпти. Кечаси билан тулғониб чиққанингиз ёлгонми?

Ҳайдар бобонинг бу кеча мижджа қоқмагани рост. Бевовта бўлишига сабаб бор. Лекин бу бақироқ қаёқдан огоҳ булди?

Ҳайдар бобонинг келинини шомга яқин туғуруқхонага олиб кетишди. «Тез ёрдам» машинаси эшик олдига келиб тўхташи билан Ҳайдар бобо кучага югуриб чиқди. Ён-верига қараб олиб, ўглини имлади.

Сафар ака битикларида жонли одамлар бор. Бир-бири билан гурунглашадиган, бир-бирига ҳадди сизгадиган, бир-бирининг гапини эшитадиган, ёлма-ён турган одамлар бор. Улар бир-бирига тўғри сўзини айтади, ҳислатини айтади, кези келганда, юзингга кўзинг борми деб ўтормасдан, фирибини ҳам, товланишини ҳам, субуту субутсизлигини ҳам айтади. Кези келганда эса, дилдан қайишади. Дилдан меҳр кўргазди. Дилдан қаҳрланади. Сафар ака тасвир этган одамлар сизнинг ёнигизда тургандай. Сиз уларни танийсиз. Ганларини тинглаганингиз, суҳбатига қўшилганингиз келади. Бундай жиҳат иждокорнинг кангул намоёйлига боғлиқ. Бундай жиҳат иждокорнинг тупроққа яқинлигидан, элга яқинлигидан, ўзига яқинлигидан ишоона. Сафар ака битикларида шундай сифат мавжуд, яъни, тупроққа яқинлик, элга яқинлик. Тупроққа яқинлик ҳикмати ҳусусида ҳазрати Фариддин Аттор «Илоҳийнома» китобларида шундай ёзган эканлар. Шу ўринда, муҳтарам домламин Назмиддин Комилов таржима қилган ушбуни келтиригим келди. «Эравлар ўзларини хоксор билурлар, олтинни тупроққа тенг ҳисоблаб, шу мардликлари туфайли, жон билла танин пок саклаурлар.

Хоксор бўл, хоксор, ўғлим!»

Хоксорлик туфайлилар, Сафар ака одамлари болаларга қадрдон. Иждокорнинг янги қиссаси — «Кичкина Хўжа Насриддин»да ҳам мазкур тарз намоёнини тошган.

Сафар акада қўрган яна бир ҳислатим, унинг кангулда эзгулик, яхшилик фазилатлари томир отган. Бировга яхшилик қилгиси келади. Бировга эзгулик улашгиси келади. Сабаби, уруш даври ўзи кечирган болалигининг камликлари кангулга бу фазилатларини муҳлаб кетган. Сафар ака кангул муродини бир пезърида шундай айтган:

Яхшиларни таялаб-таялаб йиғмоқчиман,
Эзгуликнинг уругини экмoқчиман.

Олтинга кириб, невараларининг қўлидан ушлаб, уларга болалигини сўзлаб бораётган Сафар аканинг ушбу нияти яна узоқ йиллар кангулга нур бераверсин.

Икром ОТАМУРОД

— Бир хокандозда исирик тутатиб чиқ!

Угли «оббо» деганича ичкарига кириб кетди. Ҳайдар бобонинг сабри чидамади. «Сенлар ҳам одам бўлдингми», деганича тунгиллаб, шошапиша ўзи исирик тутатиб чиқди. Буни кўрган Ҳайдовчи анграйиб қолди.

— Сенларга кўз тегмасин, қани, оч.

Шофер йигит бошини сарақ-сарақ қилиб, «тез ёрдам»нинг орқа эшигини очди. Ҳайдар бобо энгашиб олиб, машина ичини исирик тутунига тўлдириди. Кейин Ҳайдовчини чақирди.

— Ҳой, шопир болам, ке, санам шапкангни тут. Ирими шундай бўлади. Бу мошинда сен кимларни ташимайсан. Ҳаммасини ҳалолу покиза одам деб уйлайсанми? Пешонангга шапкангни сояси эмас, қуёш нури тушиб турсин.

Ҳайдовчи ноилож шапкасини бурқсийтган исирик тутунига тутди.

— Ана, гап бундоқ бўлибди. Энди-чи, болам, дуппи кийишнинг одат қил.

Ҳайдар бобо дўхтир етовида келаётган келинига бир қараб олиб шоферга қаттиқ ўқдириди:

— Эҳтиётлаб олиб бор-а. Текис йўлдан Ҳайда. Суюнчисини узимдан келиб оласан. Тагингда мошин, бўйингда бошинг борлигини унутма.

— Ничего себе, — деди Ҳайдовчи, машинани ут олдирад экан.

Ҳайдар бобо белбогига қўлини тикди.

— Бобонгни бели бақувват. Ничего, нечего эмас. Билиб қўй, карам-хўр бошқа, ошхўр бошқа. Мен кейингисиданман. Бу гапингни карам излаб юрганларга айт.

«Тез ёрдам»га ўтириб, угли ҳам бирга жўнади. Ҳайдар бобо машина орқасидан қўлини очиб, узундан узун дуо қилганича термулиб қолди. Бобо шу алфозда эшик тик этса хушхабарми деб, мана, сахарни ҳам кутиб олди. Кулогига ҳалиги товуци эшитилгач, чўзилиб ётишни йигиштириб, деразани очди...

— Сен қаёқдан биласан, менинг безовталигимни? — сўради Ҳайдар бобо.

— Нега билмас эканман, неvara кутаётганингизни бутун шаҳар билади-ку.

— Ёпирай, — деди Ҳайдар бобо, — бу зот ким бўлдикин? Яна бутун шаҳар билади, дейди-я. Ё ҳалиги шопир бола кета-кетгунча Ҳайдар бобо неvara кўрадилар, деб хабар қилиб кетдимиз? Одамларнинг бошқа қиладиган иши қолмади шекилли. Кучага чиқдинг ё қорнингга, ё оёғингга қарашади. Тўхта-тўхта. Яна бу ҳалиги шопир боланинг ўзи бўлмасин. Бемалол гапиришидан ўша шапкалига ўхшайди. Бобо тусмоллаб уни чақирди.

— Сени Худо ўзи етказди. Яқинроқ кел-чи. Хушхабар бўлса айт. Оладиганингни ол.

— Белингиз бақувватми, бобо?

Ҳайдар бобо энди иккиланмай дадил сўради:

— Хўш, қани айт-чи, шапкали болам, шерми, рубами? Тўғри уйга келавер, деган эдим-ку. Эсон-омон кузи ёридими? Тезроқ гапирсанг-чи. Нега жимиб қолдинг?

— Бу шаҳарнинг эгаси борми?... Бизнинг шаҳарнинг эгаси борми?

Овоз аста-секин олисдан эшитила бошлади.

— Ҳей, тўхта, қаёққа кетяпсан? — Ҳайдар бобо отилиб кучага чиқди. Борми, борми, деган саслар тинмай шаҳарнинг бир чеккасидан эшитилиб турди. Ниҳоят...

— Мееен, мееен! — деган қўнгироқдай овоз келди.

Ҳайдар бобо шошиб қолди. Унинг аъзoi-баданига аллақандай куч югурди.

— Бобоооо! — деди олисдан келаётган овоз. — Эшитаяпсизми?

— Эшитяпман, эшитяпман, — деди Ҳайдар бобо.

— Суюнчини ким беради?

— Меен, меен!

Ҳайдар бобо белбогини очиб қўлида силкитди.

— Мана бунинг учига тугиб қўйганман. Ол, мана.

— Ишониб ташлаб келаверасизми?

— Ҳой, нодон, ўз тилимда гапирганингдан кейин ишонмай нима қилай?

Ҳайдар бобо яктагини ҳилпиратиб, салласини қийшайтириб, туғуруқхона эшигига етиб борганида, ўгли уни кўриб хўнграб ййглаб юборди.

— Ҳа, тинчликми? — шошиб сўради бобо.

— Неварайиз, неварайиз...

— Намунча каловланасан? Гапирсанг-чи?

— Неварайиз тугилди. Лекин туриб кетиб, энагаси билан жанжал қилаётганмиш! — деди у энги билан кўз ёшларини артиб.

— Ҳа, ношуд! — Ҳайдар бобо ўглини койиб берди. — Утакамни ёрдинг-а! Тугилиши билан ҳаққини талаб қилмаса, қачон талаб қилади?! Буш-баёв тугилган неварани бошимга ураманми? Мен, мен, деган овозини эшитганим заҳоти оёғимни қўлимга олиб югурдим. Борми, борми деб, юрагини хун қилиб юрган ана у кимса... — Ҳайдар боб бироз тин олди. — Айтмоқчи, у уйқусираган қаёққа кетдийкин? Менинг неварам тугилишини Худованди Карим унинг дилига солган бўлса-чи?

Ҳайдар бобо ўглига далда берди.

— Тугилиши билан қанотингга кирса ёмонми?

Бу гаплардан кейин Самаднинг юзига қон югурди.

— Зотимизда бор, — деди Ҳайдар бобо, ўглининг елкасини силаб.

— Бир кунмас-бир кун шундай неварам тугилишини билардим. Етказганига шукр!

— Ота, унинг қилаётган хунарини эшитсангиз бундай демасдингиз.

— Гапни калта қил, — деди бобо.

Самад отасига бақрайиб тураверди...

Келин саҳарга яқин енгил булган эди.

— Мен, мен! — Онадан тугилган чақалоқ ҳали киндиги кесилмасданок дик этиб ўрнидан турди. — Бухорои Шарифнинг эгаси мен булман!

Оппоқ кийинган энага чақалоқ товушини эшитиб бақрайиб қолди. Унинг атрофида уралашиб юрган ҳамширалар эшикка қараб югурди.

— Қаёққа?, — сўради чақалоқ, — нима, одам боласини кўрмаганмисанлар? Ке, мени ювинтириб, кийинтирмайсанларми? Ҳукумат сизларни нима учун боқаяпти? Чақалоқни кўришларинг билан қочишларинг учунми?

Ҳамшира қиз товушни эшитибок, ҳушидан кетди. Остонага яқин жойда гурс этиб ййқилди. Энага бақрайганча чақалоққа тикилди. Унинг ранги-кути учган, тиззаларигача дир-дир титраб, тили калимага келмасди.

— Онажонимга яхшироқ қаранглар, — деди чақалоқ, энаганинг бурнига чертиб. — Қани энди, тезроқ нарса олиб келинглар.

— Хуп-хуп, — деди энага кўзойнаги орқасидан чақалоққа галати қараш қилар экан.

— Танимаяпсизми? — деди чақалоқ.

Энага кўзини лўқ қилиб тураверди.

— Ҳали тил ҳам билмайсизми? Ё қулоқдан олганми?

— Билам, билам, — жавоб берди энага.

— Сенинг тилингни бурро қиламан, — деди чақалоқ бурнини энаганинг этагига артар экан.

Чақалоқ шундай деди-ю, лип этиб энаганинг бўйнига миниб олди.

— Қани, мени ухлайдиган жойимга олиб бор.

Энага, «ўзи нималар булаяпти», дегандек чақалоқлар тизилиб ётган хона томонга юрди.

— Қалай? — деди чақалоқ. — Одам бўйнига миниб олиш яхши буларканми?

— Яши, яши, — деди энага.

— Менам шундай деяпман, — қиқирлаб кулди чақалоқ.

Энага уни бўш каравотга ётқизиб, секин оёқ учида чиқиб кетмоқчи эди, чақалоқ унинг енгидан тортди.

— Қаёққа, бирпас утир, танишайлик.

Энага юрагини чангаллаб, деворга суянди.

— Ҳа, юрак чатоқми? — сўради чақалоқ. — Даволатиш керак. Охири ёмон бўлади. Нарийёққа кетиб қолиш ҳам мумкин.

— Ҳа, ҳа, даволатиш керак.

— Унда яхшилаб эшит, — деди чақалоқ, — менинг исмиим Кичкина Хужа Насриддин. Билдингми? Лаби ҳовуздаги энг катта бобомга бориб айт. Неваранг тугилди, де. Ҳа, шошма. Бобомнинг узи келади. Келмаса, эрталаб узим кўргани бораман.

Энага икки қўлини кўксига қўйиб, энгашганча орқаси билан эшикка қараб юрди.

— Мана шундай, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — бизам бир пайтлар таъзимни келиштирганмиз...

Энага чиқиб кетиши билан Кичкина Хужа Насриддин оқ матога ўралиб, ён-верига назар солди. Бир қатор ётган чақалоқларни кўздан кечирди.

— Ҳой, хожазотлар, — овозини баландлатди Кичкина Хужа Насриддин, — ухлайверасанларми? Нима, бу дунёга ухлагани келганмисанлар? — у энгашиб олиб, чақалоқларга бирма-бир назар солди. — Ия, ранг-рўйларинг бир хилми? Нима, оталаринг биттами?

Чақалоқларнинг бири пихиллаб ухлар, бири тамшанар, қолганлари эса жим ётарди. Кичкина Хужа Насриддин оёғини чиллак қилиб утириб олди. Ёнидагини секин туртди.

— Ҳей, огайни, отинг нима? — деди кейин. — Бир тўдаси ётибди-ю... Миқ этмайди-я. Ким бор? Ҳол-аҳвол сурайдиган бирор зот борми узи? Нима, мен эрталабгача мана бу ўралиб ётганларга алла айтиб чиқаманми? Буларда тил-забон бўлмаса!

Кичкина Хужа Насриддин нимхоз бўлиб ўрнидан турди. Ўралиб олган матоси оёғига сурилиб тушди. «Ё, тавба, — деди у, дарҳол ўралиб оларкан, — буларнинг орасида қизалоқлари бордир. Куриб қолишса уят бўлади-я...»

Кичкина Хужа Насриддин эшик томонга қаради. Нима булса-да, ҳозир бориб, бекор утиргандан кўра, бобосини кўргани маъқул.

Эндигина каравотдан тушган эди, эшик орқасида ғала-ғовур бошланди.

— Мана, мана, узи келаяпти.

— Одам боласими узи?

— Балки бу энаганинг ҳазилидир?

Кичкина Хужа Насриддин запт билан эшикни очди.

— Нима можаро? Кўрмаяпсизларми, чақалоқлар ухлаяпти.

Қоп-қора кийинган мўйловдор одам қўрққанидан кўзини чирт юмиб, чуғурлаётган чақалоқнинг бошига қоп кийгизди.

— Ҳой, амаки, нима қилиясиз? — йўгон қўлларга ёпишди Кичкина Хужа Насриддин. — Олинг исқирт қопингизни. Мен одам боласиман. Ошқовоқ эмас. Нафасим тикилиб кетяпти.

— Қаёқдан бу ерга кириб келди бу шайтонбачча, — энагага юзланди мўйловли амаки, — балки ўғридир? Чақалоқларни тунда шилиб кетаман, деб бу ерга кириб қолгандир. Ҳозир ҳамма ёқни ўғри босган. Ўзи туғуруқхонагаям биттадан милиса қўйиш керак.

— Ярим соат олдин туғилди, — тушунтира бошлади энага, — тугилиши билан дикка-дик ўрнидан турди.

— Қўйинг-е, женга, — уни жеркиб берди мўйловдор, — ҳукиздай болани чақалоқ дейишга уялмайсизми?

— Узийиз ҳукиз, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — мени ҳақорат қилманг. Ҳақорат учун ҳам жазо бор. Эртага қозига арз қиламан.

— Кимгааа?

— Қозикалонга.

— Ё, товба, — ёқасини ушлади мўйловдор. — Эс-хушинг жойидами? Бизда қозикалон нима қилади? Сени ҳозир олиб бориб милисага топширамиз. Арзингни ушаларга айтасан. Қани, олдимга туш.

— Кимга дедингиз? — суради Кичкини Хужа Насриддин.

— Милисага.

— Милисада нима ишим бор?

— Чунки сен, — пуписага ўтди мўйловдор, — туғуруқхонага ярим кечада кириб, ухлаб ётган чақалоқларнинг мол-мулкани ўғирламоқчи бўлгансан, мана, қўлга тушдинг. Энди жавобини берасан, маҳмадона.

— Ундай эмас, — яна тушунтирди энага, — тугилганига ярим соат бўлди.

— Эшитяпсизми, — мўйловдорнинг биқинидан чимчилади Кичкина Хужа Насриддин, — ярим соат олдин мен бу дунёда йўқ эдим.

— Қаерда эдинг, шайтонбачча?

— Онажонимнинг қорнида эдим.

— Тугилмай кет, балойи қазога ухшайсан-ку, — мўйловдор унинг бошидан қопни олди. — Жинни-пиннимасмисанлар? Биринг ундай дейсан, биринг бундай. Кимнинг гапига қулоқ солишни билмайсан. Охири-замон деб шуни айтсалар керак-да.

— Нега охиризамон бўларкан? — мўйловдорнинг сўзини кесди Кичкина Хужа Насриддин. — Ўзларинг охиризамон қилиб қўйгансанлар. Энди ҳамма айбни менинг бўйнимга қўйиб қутулмоқчимисизлар?

— Одам кўрмагандек, — у энагани кўрсатди, — мана бу опа тугилишим билан бақариб юборди. Салом берсам ҳатто алик олмади.

Мўйловдор амаки пешонасини ушлаб, бармоғини тишлаб кўрди.

— Қўрқманг, тириксиз, — деди Кичкина Хужа Насриддин.

— Тирикман, тирикман, — қулогигача қизарди мўйловдор, — аммо-лекин менинг кашшоф неварамдан ҳам бешбаттар маҳмадона экансан.

— У қўшшоқ қачон туғилди?

— Нима дединг? — мўйловдор амаки қулогини унинг оғзига тутди.

— Уша қашшоқ набирангиз қачон туғилди деяпман?

— Қашшоқ эмас, кашшоф. Унинг тугилганига, — мўйловдор амаки

бармогини букиб йил қайтара бошлади. — Топдим. Йили қуй. Бу йил ўн учга тўлди.

— Қуйдай бола денг.

— Йили қуй бўлгани билан жа маҳмадона-да.

— Тили энди чиқди денг.

— Нима дединг?

Кичкина Хужа Насриддин тилини чиқариб кўрсатди.

— Тили энди чиқдими деяпман?

— Шундай, шундай.

— Худо сизниям қулоқдан олган экан-да, — Кичкина Хужа Насриддин энагага қараб кўзини қисди. — Одамларнинг ҳаммаси шунақами?

Энага мўйловдорга илтижоли қаради. Бу қарашда, бу шайтонбаччадан мени тезроқ қутқаринг, деган маъно бор эди.

Мўйловдор амаки иложини тополмагач, ахийри Кичкина Хужа Насриддинга насиҳат қила бошлади.

— Укажон, — мўйловдор қилат этиб ютинди, — туполон қилмай бу кеча мана шу чақалоқлар ёнида ётинг. Бир кеча минг кеча эмас. Ҳашпаш дегунча тонг ҳам отади. Энагайиз ҳам бироз дам олсин. Эрталаб ўзимиз уйингизга олиб бориб қўямиз.

— Ҳали мен мана шу соқовлар билан бирга ётаманми? Ундан кўра, амакивой, чой-пой ичиб, тонгни бирга кутиб олмаймизми?

Мўйловдор амаки энагага қаради.

— Қуруқ чойиз борми, опой?

— Талон чиққандан бери чойга ҳам ёлчимай қолдик.

Энага бошини сарак-сарак қилди.

Кичкина Хужа Насриддин мўйловдор амакининг мулзам бўлганини куриб, унга далда берди.

— Парво қилманг, амакивой. Ҳозир чой топилади. Фақат бобожонимга бир огиз хабар қилинса бўлди.

Мўйловдор амаки бирдан ҳушёр тортди. Мана энди бу шайтонбаччани бошлабгина алдайди.

— Урр... Э... ҳурматли Кичкина Хужа Насриддин Бухорий, — мўйловдор амаки дондор қилиб сўзини бошлади, — сизнинг овора бўлишингиз шарт эмас. Ҳозир ўзим бориб сиздай зоти улугнинг дунёга келганингизни бобожонингизга етказаман. Суюнчини оламан. Ўзлари сизни кўргани келадилар. Сизга неча кундан кейин жавоб беришади?

Кичкина Хужа Насриддин энагага қаради.

— Эртага жавоб берасиз, а?

— Йўқ, йўқ, — деди мўйловдор. — Тугуруқхонанинг ўз қонун-қондаси бор.

Энаганинг тоқати тоқ бўлиб, мўйловдор амакининг биқинига туртди. Бу унинг гапни калта қилинг, дегани эди. Энагага қолса ҳозироқ жавоб беришга тайёр эди.

Мўйловдор амаки чўнтагини ковлади. Қорамтир носқовогини олиб қулоғи остида силкитди.

— Бу нима, амакивой?

— Нос.

— Менгаям бир отим беринг, — қўлини чўзди Кичкина Хужа Насриддин.

— Бу болаларнинг ҳаммаси бангими дейман? — энагага юзланди мўйловдор амаки. — Тугилиши билан қўлини чўзади-я!

— Носқовоқни бу ёққа олинг, — деди Кичкина Хужа Насриддин. —

чеккандан кейин буни тузукроқ чекиш керак-да. Чой десам қизгондигиз, нос десам бахиллик қиласиз.

Кичкина Хужа Насриддин носқовоқдаги носни кафтига қоқди.

— Ҳай, ҳай, — мўйловдорнинг кузи хонасидан чиқиб кетди, — ҳурматаи Кичкина Хужа Насриддин Бухорий, ҳозир нос ҳам фалон пул.

Кичкина Хужа Насриддин кулимсираганча нос уюмини тили остига ташлади. Бирпас кўзини юмиб турди. Кейин лаби-лунжини буриштиради.

— Оҳаги кўп экан, амакивой.

— Тўғри топдийиз, — мўйловдор амаки ҳасрат қила кетди. — Ҳозир носфурушлар ҳам опирис бўлиб кетган. Оҳақ, кулни кўп солади.

Кичкина Хужа Насриддин носни бир чеккага туфлаб, мўйловдорнинг қулогига лабини чўзди.

— Гиждувонлик носфурушлар камайиб кетдими, амакивой?

— Ҳозир улар ҳам фириб беради, — нолиди мўйловдор.

Энага дамба-дам соатига қараб олди. Қўшни хонадан тўлғоқ тутган аёлнинг чинқириги эшитилди.

— Яна бита носкаш дунёга келяпти чоғи, — деди илжайиб мўйловдор амаки.

— Яшассин! — диканглаб ўйинга тушиб кетди Кичкина Хужа Насриддин. — Бухоронинг эгалари кўпайаптиини!...

2. Қоровулхонада дийдорлашув

Мўйловдор амаки Кичкина Хужа Насриддиннинг «яшасинлаб» кетма-кет бақиригидан доддираб қолиб, кафти билан иккала қулогини беркитиб олди. У шошганидан гоҳ «сен»лаб, гоҳ «сиз»лаб гапирарди.

— Ҳой, зингарча, намуноча чинқирасан? Қулоқни қоматга келтирдинг-ку, буни туғуруқхона дейдилар. Онангнинг уйи эмас. Қўй, мўмин-муслмон бандаси бирпас тўйиброқ ухласин. Ҳалиметан тонг отади. Бева-бечора ризқ-руз излаб чиқиб кетади.

— Ўзийиз бақираяпсиз, — деди Кичкина Хужа Насриддин. — Билман, бир отим носийиз учун жонийиз ачияпти.

— Эээ... носниям падарига минг лаънат, — тўнгиллади мўйловдор амаки. — Шу кунда яшасинни пишириб қўйибдими? Ундан кўра айт, байроқ олиб келиб берай, кўчага кўтариб чиқ. Ана унда ҳеч ким индамайди. Эй, сенга айтсам, ҳозир байроқ кўтариб кўчага чиқсанг ҳам тоза калака қилишади. Тўқсонтўққизлардан яна битта қолган эканда, дейишади. Укавой, мен сенга айтсам, сен бу рўйи заминга келгунча, эҳҳеее..., — қўл силтади мўйловдор амаки. — Мен айтмай — сен эшитмай кўя қол.

— Рўйи замин катта, Бухорои Шарифга денг, — унинг сўзини тўғрилади Кичкина Хужа Насриддин.

— Ке, сен айтганча бўлсин, Бухорои Шарифга келгунингча не воқеалар бошдан ўтди, — мўйловдор амаки ён-верига қараб олиб, овозини пастлаётди. — Мен сенга айтсам, бу шаҳарнинг Шарифлиги ҳам қолмади. Эшитгандирсан, одинлари Бухорои Шарифдан осмонга нур кўтариларди. Кейинги пайтда нуқул ердагилар байроқ кўтариб юрди. Ана шунинг учун биров яшасин деса, маники кўзийди. Эгнимиздаги ямоғу ҳаммаёқ қизил байроқ эди. Сен у кўнларни билмайсан-да. Мин-

баъд, «яшасин» деган сўзни тилга ола кўрма. Яшасин «қақшасин»га айланди, укавой. Ундан кўра Худо де, пайгамбар де.

— Ҳаммаларинг шунақа «тегманозик»ми? — сўради Кичкина Хужа Насриддин.

— Бу нима деганинг?

— Асабларинг чатоқми деяпман?

— Бизни шу кўйга солиб қўйган бўлса нима қилайлик?

— Ким шу кўйга солиб қўйди?

— Ким буларди..., — мўйловдор амаки бирдан ҳушёр тортди. — Сенга ҳамма гапни айтиб булармиди! Ҳозирдан қулоқни қоматга келтир-раяпсан. Эртага Минораи Калоннинг тепасига чиқиб олиб жар сола-сан.

— Айтмасангиз айтманг, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — барибир, ҳаммасини билиб оламан.

— Нимани билиб оласан?

— Нимани буларди? Ичийизда ётган гапларни-да. Агар уни бўшат-масайиз, бир кун тарс этиб ёрилиб ўласиз, амакивой. Ана унда сизга қийин бўлади. Ичийизда тўпланиб ётган гаплар ўрмалаб чиқиб тўрт томонга чулдираб чопади. Дуч келган одамга «мени эшит» деб ёпиша-ди. Эшитмаса, у ҳам шишиб кетиб, пақ этиб ёрилади. Болалар пуфлаб шиширадиган пуфакни кўрганмисиз?

— Ҳа, ҳа, — деди қалтираб мўйловдор амаки.

— Ичийизда димиқиб ётган сўзлар ҳам ҳозир ана ўшандақа пуфак-чаларга айланыпти. Ҳар нафас олганийизда оз-оз шишиб боряпти. Шун-дан билса бўладики, ёрилиб ўлишингиз ҳеч гап эмас. Мўйловдор ама-кини қалтироқ босди. Зурга жавоб қайтарди.

— Укавой, билсайиз, кейинги пайтда ичим ҳавога тўлиб кетмасин деб камроқ нафас оляпман. Билсайиз, ҳавомиз ҳам заҳарланган. Оғзим-га дока тутиб юраман.

— Ўҳҳу, — деди Кичкина Хужа Насриддин. — Аллақачон ёрилиб ўларкансиз-у, яна сиззи Эгам асраб қолибди-да. Барибир бу аҳволда купам узоққа боролмайсиз.

— Ҳой, нафасингни иссиқ қил, шайтонбачча. Ажалимдан тўрт кун олдин ўлдирмоқчимисан?

— Унда айтинг-да, ё у дунёга ўзингиз билан бирга олиб кетмоқчи-мисиз? У дунёдаги қўни-қўшнини безовта қилиб юрасизми?

— Нафасинг жа... совуқ экан сен боланинг, бундоқ ширинроқ га-пир. Нима, ота-онанг қалампирхўрми? Қийин бўлса-да, қўй, уч-тўрт кун яшаб олай. Ҳали чиқарилмаган қизларим, уйламаган болаларим бор.

— Анави чақалоқлар ҳам сизникими?

— Қанақасига, уларнинг ўз ота-оналари бор. Мен бу ерда оддий қоровул, исторожман.

— Пистафуруш?

— Гаранг, исторожман, қоровул деяпман-ку. Сенга гап тушунти-риш қийин экан. Уч кун кейин тугилганингда нос эмас, писта олардинг. — Мўйловдор амаки ҳасратга ўтди. — Бир сўм, ярим сўм топаман деб шу ишниям қилиб юрибман. Бир халтачасини олиб келсам ҳаш-лаш дегунча тугайди. Бу денг, укавой, айниқса, эшик олдида хотиним қачон тугади деб, пойлаб утирганларга пистачка эрмақ-да, Нарҳини суриш-тирмай олаверишади. Бу ёқда қоровулчилик. Давлат хизмати. Тирикчи-лик-да, укавой тирикчилик. Қоровул бўлгандаям кичиги эмас, қоровул-лар бошдигиман. Истарший. Бидасанми, қўл остимда неча одам иш-лайди? Нариги дарвоза, бериги дарвоза, ҳаммаси бўлиб тўққизта одам.

Кечани кеча, кундузни кундуз, қор-ёмгир демай, мана, шу давлат туғуруқхонасини қуриқлаб ётибмиз. Ердан чумолини, осмондан калхатни ўтказмаймиз. Чегара мустаҳкам.

Кичкина Хўжа Насриддин мўйловдор амакининг гапларига ҳайратланиб сураб қолди.

— Амакивой, бундан чиқди Бухорои Шарифда бачадузак кўп экан-да?

— Қанақа бачадузак, сен ўзи қайси замонда яшаяпсан? — мўйловдор амаки, «ё, навзамбиллоҳ», деб қўйди. Тушими бу, унгими? Бу рўйи заминга энди қадам босган невараси тенги бола билан эзмаланиб ўтирганини қаранг. Сеники маъқул деса-ку, қутулади-қолади. Нима булган-даям, вайсақилар замонда яшагандан кейин, улардан ошиб қаёққа борарди. Уйқунинг нақ белига тепди. Кумилибгина қоровулхонада утирса-ку, уч-тўрт сўм ишлармиди? Қанча суюнчидан қолди-я.

Мўйловдор амаки сездирмай эснади-ю, дарҳол оғзини беркитди. Қандай кунлар ўтиб кетди. Туғуруқхонага қоровул бўлиш ҳам катта мартаба эди. Бу уринга кўз тиккан, мен бўламан, дегувчилар сон мингта эди. Зўр-зўр одамлар орага тушиб қоровулликка илинардди. Фарзандталаб одамлар кўп эди-да.

У қоровулхонанинг кичкинагина ойнасидан тикилиб ўтирар, келиб-кетувчилар сийраклашгач, туғуруқхона ҳовлисида айланар, биринчи хушxabарни тезроқ илиб олишга ошиқарди. Мана, энди битта-яримта қўлини чунтагига солмаса, сўппайиб келиб, сўппайиб кетади. У кунларнинг тушуми бошқа эди. Ҳозир болага ҳам эътибор камайди. Одамлар зурриёдини уйламай қолди. Ҳаммада қорин ташвиши. Болачақа кўзга кўринмайди. Ҳукумат дегани нима қилсин? Одамлар аталага ухшаб суюлиб кетган экан. Орадан меҳр кўтарилди. Қўл қарсағу, тил вайсаш билан банд. Булар зртасини ҳам еб бўлди-ёв.

— Сиздан сўраяпман, — мўйловдорни нуқиди Кичкина Хўжа Насриддин, — Бухорои Шарифда бачадузак кўпми?

Мўйловдор амакининг хаёли бўлинди.

— Бачадузак, бачадузак, дейсан. Ҳозир бачанинг ўзи камайиб кетган-ку. Ҳозир бунақа ўғрилар йўқ, укавой. Бола тугиб ташлаб кетадиганлар кўп.

— Ўз боласини-я?

— Ҳа, энди туққандан кейин ўз боласи бўлади-да. Бунча овсарсан?

— Одамларни шу ерга олиб келиб, тугдириб, боласини олиб қолишадими?

— Одамлар тугмайди, гаранг. Аёллар, хотинлар тугади, — зарда қилди мўйловдор амаки.

— Узийиз га-ранг, — деди Кичкина Хўжа Насриддин. — Гапингизда маза-матра йўту... Бачадузак бўлмаса сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз? Қўйинг, ўша сиз айтган хотинлар бемалоол туғаверсин. Номаҳрам одам бу ерда нима қилади?

— Ҳой, тилиннга эрк бераверма. Жаҳлим ёмон. Шартта қулогингни кесиб ташлайман-а.

— Бай-бай, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, мўйловдор амакининг биқанига нуқиб, — бунинг ичида сиз айтган гайрат йўқ. Бир қоп сомонхона бу. Қаппайганига хурсанд бўлиб юрибсиз-да. Йўқса тупатузук одам туғуруқхонага қоровул бўлармиди? Амирнинг хазинасимиди бу?!

— Нафсониятимга тегма, — деди мўйловдор амаки. — Бизам ёшлиқда зўр булганмиз.

— Зур булганмишлар, зур одам, айтдим-ку, хазинани қуриқлайди деб.

— Хазинани қуриқласам, сенга ўхшаган носкашларга ким нос улашади? — жавоб берди мўйловдор амаки. — Сени туққан онангни тоқатига балли-ей! У бечора қандоқ қилиб сени туққиз ой кутариб юрдийкан?

— Туққиз кун, туққиз дақиқасиниям қушинг.

— Менга деса ўн кун бўлмайдими? Онангни қорнидаям тоза копток уйнагандирсан?

— Яна такрорланг, нима дедийиз?

— Копток уйнагандирсан? — мўйловдор амаки бирдан тилини тишлаб қолди. Ҳозир коптокка бало борми? Қани, топинг, копток уйнаман, деб туриб олса-чи?

Мўйловдор амаки Кичкина Хўжа Насриддиннинг узун оёқларига разм солди. Бунақа узун оёқлар коптоктепар бўлади. Узуноёқ тўпни истаган ҳолатда илиб олиб, дарвозага йуналтиради. Пакана-чакана рақиблари устидан бемалол сакраб ўтади. Онасининг қорнида қандай қилиб гужанак бўлиб ётган экан-а?! Ҳозир копток топиб берсанг туғуруқхонанинг қолган ойналарини ҳам уриб синдиради. Оғзингдан чиққанини ёқанга ёпиштирадиган хилидан экан. Гурсўхта энага унга рўбару қилиб, қутулганига шуқр қилиб қочди-қолди.

Мўйловдор амаки биқинини қашиди. Кичкина Хўжа Насриддин сўради:

— Амакивой, қичимайиз борми?

— Э, нафасингни иссиқ қил-е, — хафа бўлди мўйловдор. — Оғзим бор деб валақлайверасанми? Одам деганнинг у ер бу ери қичийди-да.

— Хафа бўлманг, — уни овутиди Кичкина Хўжа Насриддин, — оғзимдан чиқиб кетди. Агар қичимайиз бўлса...

— Учир овозингни!

— Ў, пастроқ тушинг, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, — олдин эшитинг. Бирор уруг-аймогингизга фойдаси тегиб қолар.

Мўйловдор амакининг кузлари чақнаб кетди. Фойдаси тегар, деган сўз унинг қулоғига хуш ёқди. Ширинлик топган боладек, тамшаниб сўради.

— Уқавой, давоси бўлса эсингиздан чиқмасдан айтақолинг.

— Давоси шуки, — роз туриб давом этди Кичкина Хўжа Насриддин, — чақалоқларнинг пешобини йиғиб, ана шу сувга чўмиласиз.

— Сендан тузук гап чиқармиди? — мўйловдор амакининг жаҳли чиқди.

— Айтмадимми, — баланд келди Кичкина Хўжа Насриддин, — сизга бирор нарса ёқмайди. Менинг боболарим, биласизми, ким ўтган. Мен сизга ўхшаб бу дунёга ўтлагани келганим йўқ. Бир нарсани билмасам айтмайман. Ё сизларга яхшилик қилиб бўлмайдими? Каллайизга ажриқ экишганми?

Кичкина Хўжа Насриддин киндигидан пастини пайпаслади. Мўйловдор амакининг юзи буришди. Майли деса, бу зангарча, мана, давоси мана шу деб, елкасига қараб учириб қолиши мумкин. Бу замоннинг болаларидан ҳамма нарсани кутса бўлади. У кўзини чирт юмди.

— Энди амакивой, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, — сизнинг ҳам гап халтайиз тўтади. Кузлариз ҳам юмила бошлади.

— Худо хайрингни берсин, уқавой.

— Энди бундоқ, — деди Кичкина Хўжа Насриддин.

— Яна қандоқ? — сўради мўйловдор амаки.

— Қурқманг. Сизни бошқа безовта қилмайман. Манам бундоқ одам бўлиб уйимга кетай. Бу ердан чиқиб кетадиган туйнук-пуйнук бўлса курсатинг.

— Туйнук-пуйнук нима қилади. Чиқиб кетадиган катта дарвоза бор, — мўйловдор амаки қули билан бино орқасидаги дарвозани кўрсатди. — Ҳу, ана.

— Қани, уша ёққа бошланг.

Мўйловдор амаки ичида ҳайрият-ей, деганича бир қадам босди-ю, тўхтаб қолди.

— Укавой, шошманг, сабр қилинг. Мен сизга жавоб бера омайман. Тўғри тушунинг, постдаман ахир. Бошим билан жавоб бераман-а. Бу ерда ҳамма нарса рўйхатда туради. Сиз ҳам рўйхатга олиндиийиз. Дунёдан умидим бор. Ҳали айтдим-ку, бола-чақаларим уйли-жойли бўлмаган деб.

— Ҳа-ҳа, — деди Кичкина Хужа Насриддин, дарвоза томон юрар экан. — Бачадузак олиб кетди, деб қўяқоларсиз.

— Ҳай-ҳай, — унинг йулини тўсди мўйловдор амаки, — менга раҳм қилинг. Ҳукумат бачадузакка ишонмайди. Топиб берасан, дейди. Олиб бориб тиқади. Бу ниятдан қайтинг.

— Унда нима қиламиз? — сўради Кичкина Хужа Насриддин. — Қаққайиб тураверамизми?

Мўйловдор амакининг боши қотди. Ҳозир бу зингарчага жавоб берса-ку, аслида балодан қутуларди. Бирпас мизгиб оларди. Лекин уйимгача кузатиб қўясиз, деб оёқ тираб олса чатоқ бўлади. Қоровулхонани кимга ташлаб кетади. Ким билади бу кеча бунақасидан нечтаси тутиларкан? Балки бу уларнинг жұрабошисидир? Шаҳарга чиқиб кетишса тамом-да. Буларни қайта бир жойга йиғиш қийин. Амал-тақал қилиб шериги келгунча чидамаса бўлмайди. Ундан кейинига жавоб бермайди. Мўйловдор Кичкина Хужа Насриддини шаштидан тушуриш учун аста сўз бошлади.

— Укавой, мен сизга айтсам, туппа-тузук йигитчасиз. Чойшабга уралиб кўчага чиқсангиз кўрган нима дейди. Дўст бор, душман бор. Кечки миршабларнинг қўлига тушсангиз, катта боболарингизга иснод келади. Кўнгилга олмайсиз-у, агар чиқиб кетадиган булсангиз, — мўйловдор амаки Кичкина Хужа Насриддин уралиб олган оқ матога ишора қилди, — мана бу чойшабни олиб қолишга мажбурман. Ахир давлатнинг мулки.

— Мана бу ишқирт мато-я? Бунийизда ҳўкизнинг думини ҳам артишмайди-ку, қурқманг, йўли осон, эшиқдан чиқаману, бу матони қўлийизга тутқазиб, уйга қараб чопаман. Дўкон-пўконга кириб кийиниб оламан.

— Укавой, — деди мўйловдор, — ҳозир дўконлар берк, ундан кейин ҳеч вақо йўқ, — мўйловдор амакининг шу топда калласи ишлаб кетдими ёки қизиқчилиги тутиб атай қилдими, юзига табассум югуриб давом этди. — Мана энди бу дунёга келдиийиз. Ҳаммаёқни бир серобгарчилик қилиб берасиз-да.

— Уни эртага ҳал қиламиз, — деди Кичкина Хужа Насриддин.

Мўйловдор амакининг калласи ишлаб кетгани рост эди. Қаршисида турган бу найнов маҳмадонада бир гап бор. Нима десанг, уша жойдан лўп этиб чиқиб турибди-ку. Туғилишидан шундай бўлса, катта бўлганида... Бу ерда бир каромат бор. Сўзларининг бурролиги, калласининг пишиқлигини қаранг.

Мўйловдор ўзини койиди. Ҳай, хумкалла. Қаршингдаги бахтинг.

Соатлаб оёқда туриб, гап сотгандан кура қоровулхонага бошла. Топган-тутганингни оддига қўй. Бу кароматли бола бир кунингга яраб қолар. Кўп утмай тонг отади. Иш соати тугайди. Вақтни бой бериб утиришига қаранг. Ҳалиям кеч эмас. Девор қавагига яшириб қўйган турт дона оқ қанди бор. Чой дамлаб, қандчой қилиб берса-ку, суҳбатдоши ҳузур қилиб ичади. Заҳардан баттар носни унга чекадирди. Бухорои Шарифда қандай урф-одатлар бор эди. Яхшиям Кичкина Хужа Насриддин озгизмизни қачон ширин қиламиз, деб сўрамади.

Мўйловдор амаки энди дадил тортди.

— Укавой, — деди тавозе билан. — Юринг, суҳбатимизни бизди қоровулхонада давом эттирамиз. Бир пиёла иссиқ чой қилиб бераман. Унгача уйдагиларингиз келади.

— Ҳали бу урф-одатлар борми? — сўради Кичкина Хужа Насриддин.

Мўйловдор амакининг оёқ-қуллари бушашиб кетди.

— Бор-да, — пешонасига шап этиб урди мўйловдор амаки, — бор-да. Қани, қани, бизди хужраниям кўринг.

Улар узун-қисқа бўлиб торгина қоровулхонага киришди.

— Мана бу ёққа утинг, меҳмон, — мўйловдор амаки бурчакдаги сўрини кўрсатди. — Энди айб қилмайсиз. Уйга борганийизда атлас кўрпачага утирардийиз. Булар энди кир-чир. Бир ёғи қоровулчилик. Қўл калта.

Кичкина Хужа Насриддин мўйловдор амаки кўрсатган жойга чўқар экан, қулини дуога очди.

— Илоҳо омин, касби-қорингизга барака берсин. У дунё-бу дунё ёмоннинг юзини тескари қилсин.

— Омин! — деди мўйловдор амаки. — Илоё айтганингиз келсин, укавой!

Мўйловдор амаки уйга чўмди. «Во ажаб, тугилиши билан Худо дейишини кўринг... Айтмадимми, бу болада бир сир бор деб...»

У тоқчадаги ликопчани олиб, енги билан артди. Кейин оёқ остига курси кўйиб, қулини бурчак қавагига тикди.

— Мана, тишим қавагида асраб юрган қандим. Сизга насиб қилиб турган экан. — У ликопчани Кичкина Хужа Насриддин оддига суриб қўйди. — Қани, меҳмон, озгингизни ширин қилинг.

Кичкина Хужа Насриддин бир чақмоқ қандни қулига олиб, ҳайрат билан тикилди.

— Амакивой, бунийиз намунча кир? Қанд дегани оқ бўлгучи эди.

— Туй-пуйдан олиб келинган-да, укавой.

«Ҳа, содда бўлмай кет», ўзини койиди мўйловдор. Сўнгра, мулзам бўлиб, топганим шу, қабилада мўлтираб тураверди.

— Пиёлани олиб келинг. Кир-чирини ювамиз, — деди Кичкина Хужа Насриддин. — Аҳволингиз огир экан, амакивой. Бу дейман, яшаш ҳам ҳаминқадар экан-да?

— Жуда огир, жуда огир, укавой, — нолишга утди мўйловдор амаки, — мен айтмай, сиз эшитманг.

— Хафа бўлманг, — унинг елкасига қоқди Кичкина Хужа Насриддин, — эртадан бошлаб ҳаммаси яхши бўлади. Ўзим подшога бориб айтаман.

— Илоё, айтганингиз келсин.

Кичкина Хужа Насриддин шипга тикилиб, анграйиб қолди.

— Амакивой, бу ипга осилиб турган нарса нима?

— Буми? — сўради чироқни кўрсатиб мўйловдор амаки.

- Ҳа-ҳа, — деди Кичкина Хужа Насриддин.
- Бу лампушка, — дея тушунтира кетди, — бир оти илич чироги.
- Носқовоққа ухшар экан-а, амакивой?
- Ухшайду, ухшайду.

Муйловдор амаки беихтиёр чунтагига қўл солди. Носқовоқни чангалаганича жимиб қолди.

- Оғзийиззи ширин қилмайсизми, укавой?

— Кир-чир қандийиздан кўра нос ҳам маъқулроқ. Томоққа тикилмайди. Қани, носқовоқни бу ёққа олинг.

— Мана, мана, укавой. Ош бўлсин, — муйловдор амаки қушқўллаб носқовоқни унга узатди. — Бемалол чекаверинг. Ҳали уйга кетаётганда Салим пучуқдан тўлдириб оламан.

— Эртага бунисиниям ҳал қиламиз, — деди Кичкина Хужа Насриддин кафтига носни тўлдирад экан. — Бундан кейин Гиждувоннинг мен айтган хоки носидан олиб чекинг, хупми?

— Хўп, хўп, укавой. Янаги келганингизда ушанақасидан олиб қўяман. Ҳозир носкаш кўп, пупурус қиммат, суришгирмай чекамизда.

— Бу дейман, амакивой, девор тағлариям кўкариб кетгандир? Бунча носкаш қаёқдан кўпайди?

Муйловдор амаки илжайди.

- Укавой, мана сиз билан яна битта...

Кичкина Хужа Насриддин тиззасига уриб қулди.

— Онамиз ҳам носкаш эканлар. Қоринларида ётиб ўрганиб олдим. Носнинг яхши-ёмонини ҳидидан биламан.

— Ҳа, ўғил бола, — унга қўшилди муйловдор амаки, кейин бўйини чўзиб томогига кетма-кет чертди. — унақасиниям биласизми?

Кичкина Хужа Насриддин муйловдор амакининг бу ҳаракатига тушунмади. Нега томогингизга чертасиз, — дегандек қараб тураверди.

— Ҳали бунақасиниям урганасиз, — деди муйловдор амаки. — Отайиз ўргатади. Ҳозир ҳамма шунинг кетидан қувопти. Отиям қизиқ. «Оқ пошшо». Уша одамларни бузди.

Муйловдор амаки човгундаги қайноқ сувни чойнакка қўяётганди, қоровулхона ойнасини кимдир кетма-кет чертди. Кейин овоз берди.

- Қоровой, хууу, Қоровой!

Таниш овозни эшитиши билан Кичкина Хужа Насриддин пастга сакраб тушди.

- Бобожон, бо-бо-жоон! Мана мееенни!..

— Жони бобо, — Ҳайдар бува эшикни итариб шоша-пиша хонага кирди. Хужа Насриддинни даст кўтариб бағрига босди. — Бормисан, жони бобо? Эсон-омон кўришадиган кунлар ҳам бор экан-ку. Мен сени кўролмай бу оламдан ўтаманми, деб қўрқар эдим.

Ҳайдар бобо Кичкина Хужа Насриддинни даст кўтарганча, муйловдор амакига эътибор ҳам бермай қоровулхонадан чиқди-ю, Минораи Калон сари шамолдек елиб кетди. Муйловдор уларнинг орқасидан отилиб чиқди. Икки кафтини оғзига карнай қилиб, овозининг борича чақирди.

— Ҳайдар бобо, тўхтанг, ҳоов, тўхтанг. Ҳой, инсоф борми? Ҳеч бўлмаса неварангиз ўралган матони ташлаб кетинг. Ахир у давлатнинг мулки. Ойлигимдан уриб қолади-я. Ҳой, ушланг уларини...

Ҳайдар бобо елиб борар, Минораи Калон тепасида аллақандай нур кўринади...

3. Йўқолсин қулф

Алқисса, Ҳайдар бобо билан Кичкина Хужа Насриддин Минораи Калон биқинига етиб келганида тонг ота бошлаганди. Қуёш нурлари мадрасаю мачит безакларини астойдил ёритарди. Шаҳар аҳолиси тор кўчалардан гимирлаб қолганди.

Кичкина Хужа Насриддин шошиб, бир-бирига қарамай бораётган одамлардан кўз узмас, булар қаёққа бораёпти, деган хаёл билан уларга бирма-бир тикиларди. Йўловчилар ҳам каллаи-азонда минора атрофида пайдо бўлган чол билан болага анграйиб қарарди.

— Булар кимлар? — сўради бобосидан Кичкина Хужа Насриддин. — Ҳазимизнинг қадимий бухороликларми?

— Ким буларди, — жавоб берди Ҳайдар бобо. — Ҳаммаси Бухоро фуқароси. Қадимгиси ҳам, янгиси ҳам аралашиб кетган.

— Қуриб турибман, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — бариси бузогини йўқотган одамдай тумшайиб ёнимиздан утиб кетаяпти. На салом бор, на алиқ.

— Бизни танимайди-да, болам.

— Ие, — ҳайратланди Кичкина Хужа Насриддин, — танимаса салом бермайдими? Мен-ку, ёшман. Сизнинг ёшингиз бир жойда булса. Бу одамлар шунчалик бегоналашиб кетганми? Бобожон, эсингизда турсин, салом-алиқ йўқолган жойда хайру барака бўлмайди. Афсус, эртароқ тугилсам булар экан.

Ҳайдар бобо унинг гапини маъқуллади.

— Ҳалиям кеч эмас, болам, Энди бу ёнгга ўзийиз тартибга соласиз-да. Сизнинг келишингизни бир мен эмас, бутун аҳли Бухоро зориқиб кутди.

— Бобожон.

— Лаббай, жони бобо.

— Мени келганимдан амир хабардорми?

— Ким?

— Амир деяпман.

— Уҳху, — қулди курак тишини кўрсатиб Ҳайдар бобо. — Мени лақиллатиб бупсан. Сен ўзинг қайси замонда тугилганингни биласанми? Ахир амир деган сўзни унутганимизга қанча бўлди.

— Мен қайси замонда дунёга келдим, бобожон?

— Ўзингни гулликка солма, — деди Ҳайдар бобо. — Ҳаммасини яхши биласан. Бухоронинг эгаси мен деганингдаёқ сезганман. Мана ўзи келди деганман. Сен дунёга келгунча туғуруқхона атрофини пойлаб ётганини курсайдинг. Сен кўрмоқчи бўлган амир, — Ҳайдар бобо қулт этиб ютинди, — жойи жаннатда бўлгур, Бухородан бадар кетганича қайтиб келмади. Тўғри нариги дунёга кетди. — Ҳайдар бобонинг кипригида ёш пайдо бўлди.

Кичкина Хужа Насриддин бобосига тасалли берди.

— Йигламанг, бобожон. Бир бошда бир улим бор, деганлар. Шоҳдир-гадодир, барибир бир кун сиз айтган жойга равона булади. Турт оёқли ёғоч отда бир кун кўтариб кетишади. Амир билан учрашганимда яхши буларди-да.

— Болам, сен кутолмади. Хабар топганида балки улмасмиди, — Ҳайдар бобо Бухорони ташлаб кетмасмиди, демоқчи бўлди-ю, бирдан тилини тишлади. Борди-ю, набираси ҳаммасидан хабардорман деса, неча пулик одам булади?

Хайрият, амир ҳақидаги гап-сўз шу ерда тугади.

Бобо набирасига қандай тушунтирсин, ўзи бу руйи-заминга кеча келган бўлса, Ҳайдар бобо эса бу ёшга етгунча не савдоларни кўрмади. Очигини айтганда, унинг амир билан, бошқаси билан неча пуллик иши бор. Бухоронинг бир фуқароси сифатида қора қозонини қайнатиб келяпти. Билгани ҳам, кургани ҳам ана шу Бухорои Шариф бўлди. Набираси амир, амир дейди. Агар у юрт, эл деганида шаҳар ичида алоҳида қургон қуриб, уралиб яшармиди? Халқининг аҳволидан қачон хабар олди? Элу улус, молу ҳол далада яшади. Ёв еса ҳам, ана ўшаларни еб битирди. Ўз халқини оёқости қилган амир қай йўсинда бу муқаддас шаҳарга эғалик қиларди? Охиратини ўйламади. Савобу гуноҳнинг фарқига бормади. Топган-гуттанини гаюрларга бериб, охир-оқибат Бухорои Шариф дийдорига зор бўлиб кетди.

Кичкина Хужа Насриддин бобосининг яктагидан тортди.

— Яна нималарни ўйлаб кетдйиз, бобожон?

— Болам, қариганингда хаёлати бўлиб қоларкансан.

— Кўп ўйлайверманг, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — қариб қоласиз. Кейин десангиз... Мен йиғлаш учун эмас, кулиш учун келганман бу дунёга, бобожон.

— Унда кулдириб ўлдирар экансан-а?

— Бу дунёдан тўйиб-тўйиб кулиб кетсайиз ёмонми?

Ҳайдар бобо, бу дунёдан тўйдик, демоқчи бўлди-ю, неварасининг кўзларига тикилиб, шу неварам учун яшаганим бўлсин, деб қоматини ростлади.

Кичкина Хужа Насриддин Минораи Калонга тикилганича гапни бошқа ёққа бурди.

— Бобожон минора тепасида бир пайтлар лайлак уяси булармиди?

Ҳалидан бери тикиламан, сира кўзимга кўринмаяпти.

Ҳайдар бобо неварасининг бошини силади. Кейин чуқур хўрсинди.

— Эсингда турган экан, болам, тўтри пайқадинг. Бир пайтлар фақат минора тепасида эмас, Бухоронинг ҳар бир гумбазида лайлак уяси бўларди. Ҳозир сийраклашиб кетди.

Унинг сўзини Кичкина Хужа Насриддин бўлди.

— Бобожон, амиризмизга ўхшаб, лайлаклар ҳам Бухорои Шарифни ташлаб кетибди-да? Яхшиям Бухоронинг ўзи кучиб кетмабди.

— Шундай, шундай, — гудранди Ҳайдар бобо. — Сен айтгандек, бир пайтлар одам одамга эл эди. Бухорои Шариф фариштали шаҳар эди. Одамлари-чи, одамлари? Бай-бай. Мана энди қаққайган миноралар, мачиту мадрасалар қолди. Одамларнинг аҳволини мана ўтган-кетгандан курдинг. Барчаси ичимдагини топ, дейди.

Невараси Бухорои Шариф кучиб кетмабди, деди. Ҳайдар бобо у кунларни эсласа юраги орқага тортиб кетади. Бу қуриб тургани Бухоронинг сурати-ку. Бу қадим шаҳарда не-не қошоналар бор эди. Ҳовузлари лиқ тўла сув эди. Қани ўша ҳовузлар... Шаҳарга ўхшаб одамлари ҳам беозор, содада эди, умуман бу дунёда беозорга кун йўқ экан. Ё тоғба, кейинги пайтда қадами қуруқлар кўп тутилдими, ё одамлардан ният қайтдими, ҳаммаёқ бирдан қуриди. Қурган-билганларининг қайси бирини неварасига айтсин. Айтаман деса, эшитганидан кургани кўп. Юраги тўлиб-тошиб ётибди.

Кичкина Хужа Насриддиннинг ҳафсаласи пир бўлди. Бобосидан узуқ-юлуқ жавоб олавергач, очиги, гаши келди. Ҳайдар бобо бўлса неварасига юрагини бушатишни ўзига эп кўрмади. Яшаб кўрсин, аста-секин ҳаммасини билиб олади, деди-ю, бор-йўги икки мисрадан иборат қушигини хиргойи қилди.

Эмас эдим косанинг қаймоғини,
Зор булдим гуппининг айрониға.

Ҳайдар бобо ўзи ёлғиз қолганида мингирлаб, шу қўшиқни такрор-такрор айтар, шу билан юрагини бироз бўшатар эди.

— Мендан хафа булманг, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, — ҳар ҳолда бобомсиз. Шунинг учун кўп нарсани сиздан сўраб олмасам бўлмайди.

— Майли, майли, — деди Ҳайдар бобо, — яхши ўйлабсан. Ҳали кўп давраларга кирасан, мум тишлаб ўтиргандан кўра, билиб олган маъқул. Бу дунёдан гумроҳ ўтиш ёмон.

Бу гап маъқул тушдими, Кичкина Хўжа Насриддиннинг кўзлари чақнаб, бирдан эркаланиб кетди.

— Бобожон.

— Лаббай, жони бобо.

— Юринг, гап сотгандан кўра Тоқи Заргаронга борайлик. Онамга битта узук харид қилайлик. Бечора онагинамнинг бармоқларида ҳеч вақо йўқ экан. Бу дунёга ўзи нима учун келдим. Олдин онажонимни хурсанд қилишим керак.

— Мана энди биринчи ўгил ўзийиз. Олиб берасиз-да, — жавоб берди Ҳайдар бобо. У шундай деди-ю, яктагининг чунтагини ковлади. Қўли сонига теккач, бўшашиб, қўлини тортди.

Кичкина Хўжа Насриддин буни деярли пайқамади. У ҳамон сўзида давом этарди.

— Бобожон, анави менинг киндигимни кесган аёлнинг бармоқларини кўрдийизми?

— Ҳа, ҳа, — деди бобо.

— Қаёқдан кўрдийиз. Сиз у пайтда менинг ёнимда эмас эдингизку, — деди Кичкина Хўжа Насриддин.

Ҳайдар бобо жим бўлиб қолди.

— Уша хотиннинг бармоқларида тўртта узуги бор экан. Биттасини суғуриб олай дедим-у, яна гап кўпаймасин дедим-да. Кимсан, Кичкина Хўжа Насриддин булсам.

— Тўғри қилибсан, — деди Ҳайдар бобо. — Бундай пайтда назарингизни баланд қилинг.

Кичкина Хўжа Насриддин тушунтира кетди.

— Ҳайрон қолдим, бобожон. Туққан одамда ҳеч вақо йўгу, киндик кесадиғанда шунча узук. Бўйнидаям алланималар бор эди.

— Э, нимасини айтасан, болам. Ҳозир экканники эмас, текканники бўлиб кетди. Киндигингни ураб олиб қочмаганига хурсанд бўлсанг-чи.

— Киндигимни?!

— Ҳа, қўлга илинган нарсдан қуруқ қолишармиди?

— Нима, одамлар қўлга илинган нарсани юлиб кетишаверадими?

— Энди борингга бохабар бўлиб юрасан-да, болам...

Тоқи Заргаронга рўпара бўлишганда Кичкина Хўжа Насриддин тўхтаб қолди.

— Бобожон, мени қаерга олиб бораяпсиз?

— Ҳа, мана шу Тоқи Заргарон бўлади-да, болам.

— Бунинг атрофидаги расталар қани?

— Қанақа расталар?

Ҳайдар бобо ён-верига қараб олди.

— Мана бу ерда тим, тимнинг икки томонида расталар булғучи

эди. Мана бу ерда бешиксозлик буларди. Ҳеч нарса қолмабди-ку. Улар қайёққа кетди?

Ростини айтганда, Ҳайдар бобо Тоқи Заргарон деган жойни биларди-ю, яқин-орада бу ердан утмаганди. Ҳатто билганларини ҳам алақачон унутиб юборганди.

Кичкина Хужа Насриддин қадамба-қадам юриб раста, тим урнини курсатди.

Ҳайдар бобонинг кўз олдига невараси айтган жойлар бирин-кетин гавдалана бошлади.

— Бобожон, бу жойларни ким бузиб ташлади? — суради Кичкина Хужа Насриддин.

— Замона.

— Сиз қаерда эдингиз, бобо? Ҳаммасига қараб туравердингизми?

Ҳайдар бобо чеккасини қашиди.

Кичкина Хужа Насриддин давом этди:

— Бобожон, бир нарса айтсам, кунглингизга олмайсизми?

— Айтаверинг, болам.

— Агар билсангиз индамаслик ҳам қуллик белгиси. Индамай бу дунёдан ўтиб кетиш ҳам гуноҳи азим.

— Болам, бир мен индаганим билан қўлимдан нима келарди?

— Бухоронинг фариштали одамлари бирлашганда эди, ҳозир сиз менинг олдимда елка қисиб ўтирмас эдингиз.

— Шаҳарни икки қўллаб топширганлар, бузганлар кўп бўлди, болам. Бундай пайтда ким фариштали, ким фариштасиз, билиб бўлмас экан.

— Кимга, қачон топширганларини онаминг қорнидаёқ эшитиб олганман.

— Мана, ўзинг хабардор экансан, қолганини ҳам билиб олаверсан.

Ҳайдар бобонинг бирдан чеҳраси ёришиб кетди. Гурутгли, Алпомиш деганлар ҳам ана шу набирасига ўхшаб, онасининг қорнида барча нарсадан бохабар бўлиб дунёга келган-да. Неварасининг тугилиши ҳам бежиз эмас.

Ҳайдар бобонинг хаёли булинди. Невараси узига тортганга ўхшайди. Ўзиям тагли-тутли одамнинг боласи эмасмиди? Шаҳарни қўш-қўллаб топширганлар элнинг гайратини ҳам, инон-ихтиёрини ҳам топширди. Гайрати ўлган одамда фаришта нима қилсин? Бечора келини ҳам тагли-тутли одамнинг набираси. Шундай булгач, асил бола тугилади-да. У ер остидан набирасига разм солди. Бир кунлик бўлса-да, қомати келишган, пешонаси дўнг, ақл-фаросати жойида. Агар шунга ўхшаш набираси кўп бўлса, зурриёд тозаланармиди? Ахир уруғ ҳам тоза жойга экилади-да. Насли-насаби бузилган одамда фаришта нима қилсин?

Кичкина Хужа Насриддин гумбаз бурчақларига анграйиб қарар экан, кўзи дўкон эшикларигаги латта билан уралган қорамтир нарсаларга тушди.

— Бобожон, булар нима?

— Қулф, болам.

— Қулф? — ҳайрон бўлди Кичкина Хужа Насриддин. — Буни эшикларга нима учун осиб қўйишган? — У бориб ҳалиги нарсаларни ушлаб кўрди. — Ие, темирми?

— Темир, темир, болам.

— Бу нимага керак?

— Дукон эшикларини ёт-бегона одамлар очиб кирмаслиги учун қулфлаб қўйишган-да, болам.

Кичкина Хўжа Насриддин елка қисди.

— Бу шаҳарда ҳали ёт-бегонаям борми? Одам одамга ишонмайди-ми?

Кичкина Хўжа Насриддин дукон ичида тахланиб ётган кетмон, паншахаларни кўриб ҳаҳолаб кулиб юборди.

— Мана шуларни ҳам қулфлаб қўйишадими? Бу дейман, бобожон, Бухорои Шарифда кетмон билан паншахадан бошқа ҳеч вақо қолмабдида, а? Мен бўлсам заргарларни излаб юрибман.

— Бухороликлар меҳнатқаш-да, болам.

— Меҳнатқашга аталган дуконлар эшиги очиқ турса бўлмайди-ми?

— Бўлмайди, болам, бўлмайди. Угри дегани оғзингдаги сақични уриб кетади-ю...

Кичкина Хўжа Насриддин бобосидан жавоб кутмай қулфга жонжаҳди билан ёпишди.

— Бу кундан бошлаб бу қулфларнинг барисини олиб ташлайман.

— Ҳай-ҳай, тегмагин, болам, — деди Ҳайдар бобо.

— Нима учун?

— Қоровули келиб қолса, угри деб иккаламизни ҳам миршабхонага олиб кетади.

— Шаҳарга қоровул қўймаган одам кетмон-паншахага қоровул қўядими, бобожон.

— Замонанинг тартиб-қоидаси шундай, болам.

— Бунақа тартиб-қоидани мана мен бузаман, билдийизми, — деди Кичкина Хўжа Насриддин. — Энди эшиклар, дарвозалар очиқ туради. Одамга одам ишониб яшайди. Узим Миноран Калон тепасига чиқиб бу ҳақда аҳли Бухорога маълум қиламан.

Ҳайдар бобо ичида илоҳо омин, деб қўйди. Ишқилиб айтганлари бажо бўлсин.

Кичкина Хўжа Насриддин дукон эшигидаги қулфни силтаб тортганда бирдан жаранг-журунг товуш эшитилди. Дукон ичидаги чироқлар липиллаб ёниб-ўчди. Худди шу пайт девор орқасидан кимдир отилиб чиқди. Овозининг борица додлашга тушди.

— Войдо, ушланглар, угри!

Кичкина Хўжа Насриддин додлаётган кишининг оёғидан бошигача кўз югуртирди. Унинг эғнида увадаси чиққан пахтали, тиззаси тўла ямоқ, бир оёғида махси, иккинчисида кирза этик. Бостириб олган шапкаси деярли унинг пешонасини беркитган. Қуюқ қошлари орасида икки кўзи зўрга йилтиллаб кўринади холос. Бу ажабтовур қиёфани кўрган Кичкина Хўжа Насриддин бу ким бўлди экан деб бобосига қаради. Бобосидан жавоб ололмагач ҳалиги одамдан сўради.

— Кимсиз, намулча бақирасиз?

— Сен кимсан?

— Мен Кичкина Хўжа Насриддин буламан.

— Мен эсам, ана шу Тоқи Заргароннинг главний қоровули буламан, — жавоб берди ёғ босган шапкасини бостириб кийган одам.

— Бай-бай, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, — ана шу Тоқи Заргароннинг главний қоровули сиз бўласизми? Ҳай-ҳай, унда бу заргарлар қаёққа кетди?

— Мен унисини билмайман, — деди шапкали одам.

— Билмасайиз, бу сумбатингиз билан бу ерда нима қилиб турибсиз?

— Главний қоровулан, дедим-ку.

Кичкина Хужа Насриддин бобосига юзланди.

— Главний дегани нима бобожон?

— Қаёқдан билай болам, бирор чулчитча суздир-да.

Шапкали одам бошини кўрсатди.

— Главний — бу бош қоровул.

Кичкина Хужа Насриддин, тушундим дегандек бошини силкитиб, шапкали одамдан сўради:

— Бу ерда кимни қуриқлайсиз? Заргар бўлмаса... Анаву кетмон, паншахаларними? Ундан кура бориб бола-чақайизнинг хизматини қилмайсизми?

— Буям хизмат, — ушқирди қоровул.

— Кетмон-паншахани қуриқлаш-а? — масхараомуз кулди Кичкина Хужа Насриддин.

Қоровулнинг жаҳди чиқди. Бурни учидаги сариқ туклари тиккайди. Чунтак ковлаб хуштагини олди.

— Чурр, чурр! Қани, майнавозчиликни бас қилиб жўнаб қолинг-лар-чи!

— Бу ёққа олинг, бунингизни, — деди Кичкина Хужа Насриддин. — Буни неварангизга олиб бориб беринг. Эрмак қилиб олдига осиб юрсин. Ухлаб қолганингизда чуриллатиб уйғотади. Ҳазил салла ураб, манави исқирт бостирмани бошингиздан олиб, намоз ўқинг.

— Намоз ўқишни билмасам нима қилай? — гулдирди қоровул.

— Намоз ўқишни билмасангиз махов экансиз-да.

— Ҳазил маховсан. Мени ҳақорат қилма.

Неварасига нисбатан айтилган суз Ҳайдар бобонинг иззат-нафсига тегиб кетди.

— Ҳой, гилавний шапка. Орқа-унгингга қарамай гапираверасанми? Гулдай болани махов дейишга қандай тилинг борди? Гирибонингдан олиб шапка бўғиб ташлайман-а!

— Босмачилик замони ўтиб кетган, — деди қоровул. — Милтигимни олиб чиқиб пешонайиздан дарча очаман. Ҳозир одам қақираман. Додлайман. Хуштак чаламан.

Кичкина Хужа Насриддин қоровулнинг шапкасини бошидан юлиб олди. Қоровул жон-жаҳди билан шапкасини қайтариб бошига босди.

— Қуриб турибсан-ку, калман. Шу пайтгача калламини ҳеч ким кўрмаган эди.

— Қуй, болам, кетдик, — деди Ҳайдар бобо. — Бунинг ўзини Худо урган бўлса. Бунинг устига кўриб турибсан, боши шуптир кал экан. Бу билан олишиб нима қиламиз. Мана, кўрдинг, сен айтган Тоқи Заргоннинг қоровули кимлигини.

Шапкали одам олазарақ бўлиб, турт томонга қаради.

— Тонг отган бўлсаям, бу ердан ҳеч ким утмаганига гарангман.

— Кимам утарди сенинг ёнингдан? — деди Кичкина Хужа Насриддин. — Сенинг турқу тароватингни кўриб, дилини хира қилиш кимга ёқади? Аслида сепиям шу кетмон, паншахалар орасига қўйса бўларкан.

— Ундай дема, — деди шапкали одам. — Кишини ерга уриш ярамайди. Нафсониятимга тегма. Санлама...

Ҳайдар бобо шапкали қоровулнинг бирдан бушашиб, мунгайиб қолганини кўриб раҳми келдими, ёки ади-бади айтишдан нима фойда дедими, Кичкина Хужа Насриддиннинг буйинини силади.

— Болам.

— Лаббай, бобожон!

— Лаббай деган тилингдан, болам. Юр, бу ердан кетдик. Отанг бечора ҳам қачон келади, деб йулимизга кўз тикиб утиргандир.

— Бобожон, — деди Хўжа Насриддин, — узукни қаёқдан оламиз?

— Бир иложини қилармиз, — деди Ҳайдар бобо. — Бувимнинг сандигидан бирор нарса топилар. Отанг ҳам қараб турмас.

Шапкали қоровул уларнинг гап-сўзига анграйиб турди. Иккаласига яна бошдан-оёқ тикилди.

Кичкина Хўжа Насриддин майли деганича келган изига қайтиб Минораи Калон томон югургилади.

Ҳайдар бобо чошиб бораётган неварасидан сўради:

— Қаёққа, болам?

— Миноранинг тепасига чиқаман, бобожон.

— Тухта, шошма, — бобоси қадамини тезлатди.

Шапкали қоровул ҳуштагини чуриллатганча оёгини тапиллатиб қараб қолди...

4. Қора қўчқорнинг сири

Ҳайдар бобо Мир Араб мадрасасининг супасига етиб келганида Кичкина Хўжа Насриддин алақачон Минораи Калон тепасига чиқиб олганди. Ҳайдар бобо минора тагига лапанглаб етиб келиб, набирасини қақирди:

— Жоним болам! Эҳтиёт бўл!

— Қўрқманг, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, қулини ҳавода силкитиб, — ўзимизнинг минора-ку. Бирпас Бухорои Шарифни тамошо қилайин. Онамнинг қорнида ётавериб роса зерікканман.

— Ҳамма нарса вақти-соати билан-да, болам. Худо насиб қилган кунда бу ёруғ оламга келдийиз. Ана энди тўйиб-тўйиб Бухороийзни тамошо қилаверасиз.

Ҳайдар бобо ичда шунисига ҳам шукур, деди. Ўзи пой-қадами қут бола ёруғ кунда тугилади. Набираси чоршанбаи муродбахш куни дунёга келди. Аслида ирим қилиб исмини Чоршаъм деб қўйса бўларди. Қарангки, уз оти билан тугилди. Ота-онасига ташвиш тугдирмай, замонасининг Хўжа Насриддини бўлиб, каттаю кичикни кулдириб юрса ёмонми? Бу яқин-орада аҳли Бухоро тўйиб-тўйиб кулган эмас.

Катта Хўжа Насриддин қайси замонда, қайси хонадонда тугилиб ўсганини ҳеч ким билмайди. Мана, набирасининг кимлиги — бобоси, ота-онаси аниқ. У туфайли узиям тарихга киради. Бу дунёдан кетар бўлса, кимсан, Кичкина Хўжа Насриддиннинг бобоси қазо қилибди, деб тобути қўлма-қўл бўлади.

Ҳайдар бобонинг хаёли булинди. Яхшироқ ният қилсин. Улим дегани қочиб кетмас. Олдин набирасининг соясида кун курсин. Эзгу ниятларига эришмай туриб нариги дунёга кетишга бало борми?

Ҳайдар бобо соқолини тутамлаб, уйга чумди. Қариганда албатта охиратини уйлаш керак. Мана, ёшам бир жойга етди. Бу дунё, майлику-я, лекин нариги дунёда ҳам тузукроқ қўшни билан ёнма-ён ётиш керак. Ҳовли олма, қўшни ол, деган гап бу дунё тугул, у дунё учун ҳам зарур. Олиб бориб тупроққа тоншириш билан иш битмайди. Ким билан тупрогинг туташ бўлади. Буни билиш керак. Гала дузахийлар орасига тушиб қолсанг, тамом-да. То суюгинг сурма бўлиб тупроққа қоришиб кетгунча тириклардан дашном эшитасан.

Фалончи каззоб ҳу мана бу ерга кумилганди, деб бирор муттаҳамни йўқлаб қолишса, унинг ёнида ҳалол-покиза одам ёттанини ким билди? Гури ёнгур, бадфеъл одам эди, кўпнинг ёстигини қуритиб кетди, деганларини эшитганида, унинг ҳам гури қушилиб енмайдими? Ҳой, мен бошқа одамман, сен айтган одам алақачон дўзахда куйиб кул будди, мен эсам жаннат боғларини сайр қилиб юрибман, дея сас беролмайди-ку!

Ҳайдар бобо вақти-соати битиб бу ёруғ оламдан кетар бўлса, албатта Кичкина Хужа Насриддин, тузукроқ қушнинг ёнига қуй, деб охириги сўзини айтади.

Аслигинг ҳамма ерда билиниб турсин. Гурков учун эса барибир. Бутун дунё марҳумлари, бирлашингиз! — деб истаган жойдан қазиб, устингга тупроқ тортаверади. Кимсан? Зоти-зурриёдингни суриштирмайди.

Ҳайдар бобонинг етти пушти асл, тоза бўлмаса, ана шундай набира тугилармиди?

Бобонинг кузлари чақнаб, Минораи Калон тепасида гердайиб турган набирасига қаради.

Кичкина Хужа Насриддин бўлса, бобосининг уйларидан беҳабар, кафтини қошининг устига қўйиб, чор-атрофга назар ташлади. Пастбаланд томлардан кузини узмай суради:

— Бобожон, уйимиз қаерда?

— Хужа Зайниддин масчитининг биқинида, — овоз берди Ҳайдар бобо. — Масчитни кўряпсанми?

— Қайси бири? — Кичкина Хужа Насриддин бобоси айтган томонга бурилади.

— Болохонани кўряпсанми? — Ҳайдар бобо пастда туриб тушунтира бошлади. — Яхшироқ қара, деразаси бозор томонга очиладиган болохона.

— Тутун чиқаётган жойни айтаяпсизми?

— Тутун чиқаётган жой уша ҳаммоми кунжакнинг гулакхонаси. Берироққа қара! — Ҳайдар бобо унг томонга бурилиб қўли билан ишора қилди. — Тоғора кўтариб ҳаммомга кириб кетаётган хотинлар бор-ку.

Кичкина Хужа Насриддин қорнини чангаллаб, хаҳолаб кулиб юборди.

— Бобожон.

— Лаббай, жони бобо!

— Мен тепада туриб тоғорали хотинларни кўрмайман-у, сиз уларни қаердан кўряпсиз?

— Болам, — деди Ҳайдар бобо, — хотинлар ҳаммомига хотинлар киради-да. Етмиш йилдан бериб кўриб келаяпман-ку.

— Бир хил кийинган боши очиқ одамларни кўряпман, — кулди Кичкина Хужа Насриддин. — Уларнинг қайси бири хотин, қайси бири эркаклигини ажратолмаяпман-да.

— Кўйлагига қара, кўйлагига, — пастдан туриб овоз берди Ҳайдар бобо.

— Ҳийиз айтдиз-ку, шаҳар одамлари аралаш-қуралаш бўлиб кетган, деб. Шунинг учун сўраяпман.

— Болам, ҳали унчаликка борганимизча, йўқ, кейин Хужа Зайниддин масчитни олдада имони бутун одамлар яшайди.

Ҳайдар бобо яна бир нарса демоқчи булган эди, аммо набираси эшитмай, кафтини оғзига карнай қилиб, жарчиларга ухшаб бор овози билан:

— Ҳе-ей, аҳли Бухоро! Мени эшитяписизларми? Мен Кичкина Хужа Насриддин буламан, — деб жар сола бошлади.

Ҳайдар бобо шошиб қолиб, набирасини имлади.

— Ҳой болам, булди, булди. Туш тезроқ!

— Нега туш деяписиз? Одамлар ҳали эшитгани йуқ-ку. Эҳ-ҳе-ей, мени эшитяписизларми, аҳли Бухорооо! Мен Кичкина Хужа Насриддин буламан. Сизларга салом бериш учун бу ерга чиқдим. Ассалому алай-кууум!

Ҳайдар бобо нима қилишини билмай қолди. У қанча имламасин, туш деб қўлини силкитмасин, невараси бобосининг бу ҳатти-ҳаракатларини сира пайқамасди. Ҳайдар бобо бошқа ташвишда эди. Ҳозир невараси, бобожон, сиз ҳам бу ёққа чиқинг, деб қолса, нима дейди. Шунинг учун, болам, пастга туш, деб такрорлайверди. Минора тагидан ўтаётган йўловчилар овоз келган томонга қарашди. Кичкина Хужа Насриддин учинчи марта қақирганда Мир Араб мадрасаси мулаваҷчалари хужраларидан югуриб чиқишди. Бирин-кетин одамлар сафи кенгайиб, шивир-шивир бошланди.

— Нима деб, бақиряпти, анави бача?

— Кимни чақиряпти, а?

— Каллаи саҳарлаб миноранинг тепасига чиқиб олганини қаранг.

Ҳайдар бобо чидаб туролмади. Қаддини гоз тутиб тўпланганларга юзланди.

— Бу бола менинг набирам бўлади. Исми-шарифи Кичкина Хужа Насриддин. Эшитяписизларми? У сизларга салом беряпти-ку!

Тўпланганлар Ҳайдар бобонинг сузларини масҳараомуз қабул қилди.

— Салом бериш учун миноранинг тепасига чиқиш керакми, бобо? Қулогимиз кар эмас-ку.

— Ҳозир карлар купайган, — деди Ҳайдар бобо жаҳли чиқиб. — қулоқларинг бир очилсин, деяпти-да.

— Ўзиз кар! — тумшайди тамаки тутатаётган новча.

— Э-ээ, — деди Ҳайдар бобо. — Олдин сен унинг кимлигини сўра.

— Ҳай, ким бупти?

— У-чи, у Кичкина Хужа Насриддин бўлади. Яъни, менинг неварам.

— Аaaa!..

— Маaaa! Ростдан ҳам қулоқдан олган экан-ку!

Тамаки тутаетган новча тамакисини жон-жаҳди билан тортиб, оғзини тўлдириб тутун чиқарди.

— Бай-бай, — деди Ҳайдар бобо. — Нафасинг мунча сассиқ? Нима, ичингда мушук ўлганми? Қара, аъзои баданингдан қуланса ҳид келади. Нариги дунёга борсанг ҳам гурингдан ҳафталаб тутун чиқиб, тупроқни ҳам саргайтириб юборасан-ку.

Ҳайдар бобо бошини сарак-сарак қилди. Нариги дунёда ана шунақалар билан қўшни бўлишдан Худо асрасин...

— Ҳақорат қилманг, — ўшқирди новча, — ҳозир ҳамма чекади. Тамакининг нархи ҳам фалон сўм. Чекишнинг ўзи булмайди. Буни мард одам чекади.

— Бола-чақангни ҳам тутун билан боқаяпсанми? Бариси қоқ балиққа ўхшаб ўсаётгандир.

— Қоқ балиқми, семиз балиқми, сиздан нон сўраётгани йуқ.

— Ўзинг бошига соябон бўлгур, лекин Бухорони тутунга кумиб ташляяпсан-да. Бунинг устига лабинг ҳам тиртиқ экан.

Минора тепасида туриб уларнинг гап-сўзларига қулоқ солаётган Кичкина Хужа Насриддин бобосидан сўради:

— Ёнингиздаги новча нима деяпти?

— Мана бу лаби тиртиқми?

— Мени майна қилманг, — деди новча. — Лабим тиртиқ булгани билан сизга ўхшаб фирибгар эмасман.

— Ким фирибгар?

— Сиз-да, яна ким буларди.

— Ҳай-ҳай, оғзингга қараб гапир. Қаршингда турган одамни танимаяпсан шекилли. Мен ҳу, — Ҳайдар бобо минор тепасида турган Кичкина Хужа Насриддинни кўрсатди, — ана ўша боланинг бобоси бўламан. Қулогингга яхшилаб қуйиб ол. Ана ўша Бухоромизнинг Кичкина Хужа Насриддини бўлади.

Тамаки тутатаётган новча бўш келмади. Тиртиқ лабини силади. Кейин киноя билан жавоб қайтарди:

— Уртоқ Кичкина Хужа Насриддиннинг бобоси. Ўнг қулоқ, сул қулоқ билан яхшилаб эшитиб олинг. Бу дунёда Хужа Насриддин афанди дегани битта. У ҳам бўлса Лаби Ҳовузнинг тепасидаги дарахлар орасида тошга айланиб ётибди. Тиригини эса ҳеч ким кўрган эмас.

— Сен айтган Насриддин афанди, — бўш келмади Ҳайдар бобо, — бу оламдан анча олдин ўтиб кетган. Бу эса Кичкина Хужа Насриддин, яъни менинг набирам. Ўша Хужа Насриддиндан ҳеч қоладиган жойи йўқ. Каллани бундоқ ишлатиш керак. Қани, айт-чи, агар Кичкина Хужа Насриддин бўлмаса, кеча тугилган бола бугун минора тепасига чиқиб олиб, аҳли Бухорога салом берармиди?

— Ё товба, — деди новча, — ҳали у бола бир кунликми?

— Ана шунинг учун айтяпман-да. Калланг ишламайди-да. Агар билсанг, ҳамма касофат кўён гўштида. Онанг сени кўён калла қилиб туққан. Шунинг учун ҳеч нарсанинг фарқига бормайсан.

Кичкина Хужа Насриддин тагин сўз қотди:

— Бобожон, шаҳарда кўён гўшти егувчилар кўпми?

— Топилади, — деди Ҳайдар бобо. Кейин новчага тушунтира кетди. — Сен менинг гапимга хафа бўлма, ука, лабинг тиртиқ бўлиб тугилишингга ота-онанг айбдор.

— Ота-онам? — ажабланди новча.

— Шошмасдан гапларимни эшит. Ирим бўйича янги турмуш кўрганларга кўён гўшти едирилмайди. Чунки ҳомиласи бўлса бола тугилгач, лаби кўённикига ўхшаб кетади.

— Шу гап ростми, амаки? — новча одам доводи раб қолди. — Мен тезроқ уйга кетай, унақада.

— Гапимни охиригача эшит!

— Йўлдан қўйманг. Қозонга кўён гўшти ташлаб келгандим. Келиним билан ўглим еб қўйса...

Новча кетишга шошилганди, Ҳайдар бобо унинг билагидан тутди.

— Мана энди ўзингга келдинг, ука, агар билсанг, мен келинимга то туққанга қадар қора кўчқорнинг гўштини едириб келганман. Мана, мевасини кўриб турибсан. Сен ўзингга ўхшаб яна битта лаби тиртиқни кўпайтирмоқчи бўлсан-да, ука?

— Нафасингизни иссиқ қилинг-е.

Новча бобонинг қўлини силтаб ташлаб орқасига бурилди-ю, чопиб кетди. Кичкина Хужа Насриддин новчанинг изидан тикилганча овозини баландлатди.

— Ҳой, аҳли бухоро! Мен Кичкина Хужа Насриддин бўламан! Ассалому алайкум!

— Эшитяписизларми? — деди Ҳайдар бобо ён-веридагиларга гердайиб қарар экан. — Неварам энди Бухорои Шарифда арзончилик бошланади, деяпти. Эшитяписизларми? Ҳей, хушниятингдан бобонг! Турт-беш йил оддин тугилмайсанми?!

Арзончилик, деган сўзни эшиттанлар бирдан жонланиб кетди. Ҳалитдан бери анграйиб турган муллавааччалар ҳам аста-секин Ҳайдар бобога яқинлашди.

— Арзончилик деяптими? — бободан сўради кўзойнак таққан одам. — Унда нега радиого айтмай, минора тепасига чиқиб айтяпти?

— Ҳали у радио борлигини билмайди-да. — тушунтирди Ҳайдар бобо.

— Унда у осмондан олиб айтаётган экан-да?

— Осмонданми, ерданми, ҳақ гапни гапиряпти. — деди Ҳайдар бобо. — Фақат каллани ишлатиш керак. Қуёнкаллалар, шапкалиллар бу гапни тушунмайди. Бухородай жойда арзончилик бўлмаса яна қаерда бўлади? Ахир бу ернинг тупрогини сиқсанг, қулингдан ёғ ҳиди келади-ю, сенларга фақат нолишу, гапдонлик бўлса, бас.

Ҳайдар бобо, гап тамом энди, кетамиз, деган ниятда неварасини чақириб учун оғиз жуфтлаган эди, бирдан Кичкина Хужа Насриддин бобосини чақириб қолди.

— Бобожон, ҳой, бобожон.

— Лаббай, жони бобо.

— Битта йуталиб беринг.

Ҳайдар бобо елка қисди.

— Йуталишим нимага керак бўлиб қолди?

— Жон бобо, битта йуталиб беринг.

— Аххххууу, мана йуталиш бўлса, — деди Ҳайдар бобо, — шу билан хурсанд бўдингми?

— Ҳа, томоғингга суяк тиқилгур!

Ҳайдар бобо орқасига уғирилиб қаради. Қаршисида Мирза дулоб ижирганиб турарди. У Ҳайдар бобони кўриши билан безовталаниб қолди.

— Ие, ие, кечиринг. Амин, орқангиздан танимай қолибман. Қариллик, биреги, кўз чатоқ. Майлими кетсам. Аслида бу одамларни кўриб, каллаи саҳарлаб минор тағида қандай томоша бошланибди, деб бу томонга бош суққандим. Қаранг, мана сизни кўраб эканман.

— Мендан бошқа яна бир одам бор, — Ҳайдар бобо минора тепасини кўрсатди. — Уууу, кўраяписизми? Ана у йигитчани!

Мирза дулоб анграйиб тепага тикилди.

— Ким у, ошна?

— Менинг неварам, — деди Ҳайдар бобо.

— Ҳай-ҳай, — деди Мирза дулоб. — Сиз пастда, угина баландда-я. Бухорони бир кўрай депти-да? Агтанг, биз энди у ёқларга чиқолмаймиз!

Кичкина Хужа Насриддин бобосини чақирди.

— Бобожон, ҳой, бобожон.

— Лаббай, жони бобо.

— Ёнингиздаги Мирза дулоб амакими?

— Ие, — деди Мирза дулоб, — набирангизга айтган экансизда?

— Менинг набирам бўлгач, ҳамма гапни билади-да, — керилди Ҳайдар бобо.

Мирза дулоб бушашиб дам бобога, дам минор тепасига нигоҳ ташлади. Кейин чуқур хурсинди.

Мирза дулобни шаҳардагилар яхши танийди. У эрталаб кучага чиқиши билан бозор айланади. То бозорга етгунча тунукасоз, темирчи, заргарлар дукони олдидан ўтади. Атрофига қарамай тикка юради. Аммо кулоги дянг булади. У куча бошида кўриниши билан дукон эгалари дарров бир-бирига имо-ишора қилади. Ҳой-ҳой, дулоб келяпти.

Эрталабдан таъби хира иш бошлаганлар бирдан ҳушёр тортади. Беихтиёр илжайганини ўзи сезмай қолади. Айниқса ёш-ялангларга жон киради. Дарҳол эрталабдан келиб утирган мижозларни ишга салади.

— Амакижон, битта йўталинг.

Тушунмаганлар ҳайрон бўлиб елка қисади.

— Тез бўлинг, амакижон, битта йўталинг. Бир йўтал кимни уддирибди? Агар йўталиб берсангиз кетмон-ўрогингизни бепул чархлаб бераман.

Бепул чархлаб бераман, деган гапни эшитган ҳар қандай одам бирдан ҳушёр тортади. Мана сенга деб, йўталиб беради. Қолган томошалар ана шундан кейин бошланади. Мирза дулоб елкасидаги қопини ерга қўяди. Узун иштонбогини ўйнатиб сука бошлайди.

— Ҳа, томогинга суяк тиқилгур! У, йўталмай пичоққа келгур! Упканг тешигур!

Мирза дулоб бисотидаги барча сукишни қалаштириб кетади. Битта йўталинг, деб илтимос қилган темирчи йигит довадираб қолган мижозининг елкасидан босиб туради.

— Индаманг, амакижон. Ҳозир қайнаб босилади.

Мирза дулоб шу билан тинчимади. Ён-веридан қўлига илинадиган нарса излайди. Ҳеч нарса тополмагач, ўтган-кетганга «қоч, турқинг кўрсин» деганича, дукондор олдидан узоқлашади.

Мирза дулоб бозордан қайтишида ҳам халтасини дуконлар қаршисидаги дарахт шохига илиб, ҳалиги йўталган одамни ахтаради. Кичкина Хўжа Насриддин Минораи Калон тепасидан уларни кузатиб турар экан, бобосидан суради.

— Бобожон.

— Лаббай, жони бобо!

— Мирза дулоб амакининг кўрпачаси ҳалиям қуримаганми?

— Ие, ие, — деди Мирза дулоб, — бу дейман сиздан қутулмас эканман-да?

Мирза дулоб унда ўспирин бола эди. Ҳайдар бобо билан ёнма-ён яшашарди. Ҳайдар бобо ҳам у тенги эди. Мирза, нима бўлди-ю, Ҳайдарлар уйида тунайдиган бўлди. Ҳайдарнинг онаси қўшни меҳмон болага икки қават кўрпача тўшаб берди. Икки оғайни анчагача суҳбатлашиб ётишди. Кўп ўтмай Мирза пишиллаб уйқуга чўмди. Ҳайдар секин қулоқ солди. Мирза бошини ёстиққа босганича оғзидан сулагини оқизиб ухларди. Ҳайдар, мана энди сен Мирзани бир боппайман, — деди-ю липпасига қистириб қўйган қамишни олди. У бу фурсатни кўпдан бери кутарди.

Мирза доим унинг гашига тегар, Ҳайдар қуринди дегунча:

— Ана, фанерли кампирнинг набираси келяпти, — деб калака қилар, кучадан ўтар бўлса албатта уларнинг деворига тарақлатиб тош отарди. Тарақлаган товушни эшитган Ҳайдарнинг бибиси ер муштлаб қарғашга тушарди. Буларнинг ҳаммаси Ҳайдарнинг аламини қўзгар, лекин ундан қандай ўч олишни билмай, пайт пойлаб юрарди.

Бир кун, хуллас, Мирза уларниқида тунади. Қўшни бўлгани учун

ота-онаси углини Ҳайдарникида қолдириб, узлари тўйга кетишди. Ҳайдар бу гапни эшитиб хурсанд бўлди. У азиз меҳмонни кутишга астойдил ҳозирлик кўрди. Бобосининг уртоғи қилган ҳазилни ишлатишга аҳд қилди.

Ҳайдар кун иссиқ бўлишига қарамай шаҳар қалъаси атрофидаги заҳхаш буйида усадиган қамишнинг энг йўғонини кесиб, найча қилди. Кейин чумоли ини атрофида утириб олиб, найча ичини қора чумолига тўлдирди. Найчанинг икки томонига пахта тиқиб, липпасига қистириб, уйга қайтди. У қулай фурсатни қуддан чиқармай, уйлаб қўйган ниятини амалга оширишга киришди. Мирзанинг кўрпасини кўтариб, иштонининг почасини топди. Кейин қамишнинг икки учига тиқилган пахтани олиб пуфлаб юборди.

Куп ўтмай Мирза типирчилашга тушди. Олдин кўрпани устидан улоқтирди. Ҳайдар, Ҳайдар, деб чақирди. Аммо Ҳайдар миқ этмади. Атроф зим-зиё эди. Мирза кўрпа-кўрпачани қоқишга тушди. Булмади. Унинг аъзойи-бадани буйлаб чумоли ўрмалади. Мирза ҳеч илож топмагач, девор бурчагига бориб суяниб утирди. Анчадан кейин чарчадими, кўрпага уралганча қотиб қолди. Ҳайдар пайпаслаб, унинг иштонини топди. Оёқ учига юриб айвон бурчагидаги сузма халта илинадиган қозикқа илиб қўйди. Бу орада тонг отди. Ҳайдар ўрнидан турди-ю, жойини йиғиштирди. Кейин Мирзанинг ёстигини тортди. «Тур, тонг отди».

— Куй, бирпас ухлай, — деди Мирза аъзойи-баданини қашиб.

Ҳайдар унинг устидан кўрпани тортиб олди. Мирза кўзларини ишқалаб, ўрнидан турди.

— Ие, иштонинг қани?

Мирзанинг яна уйқуси қочди. Кўйлаги билан тиззасини беркитди.

— Қўй, энгашма, — деди Ҳайдар, — орқанг очилади. — Кейин онасини чақирди. — Она, Мирзанинг иштонини кўрмадингизми?

Сут пишираётган онаси бошини кўтариб қарамаяям.

— Она деяпман!

— Нима дейсан?

— Мирзанинг иштонини кўрмадидийми?

— Бизникига келганда бормиди? — деди сут шопираётган онаси ҳазиллашиб.

— Мен қайдан билай? — деди Ҳайдар. — Балки бизникига иштонсиз чиққандир. Меники эса унга тўғри келмайди. Яхшиси отамникини олиб чиқинг. — Ҳайдар шундай деди-ю, уртоғига танбех берди. — Тиззангни беркит. Онам кўрмасинлар.

У Мирзанинг елкасига кўрпа ёпди.

— Мана бундай уралиб ол. Сингилларим чиқиб қолса одамни шарманда қиласан.

Ҳайдар яна бирнима демоқчи бўлган эди, онаси қиқирлаб кулиб юборди.

— Ҳайдаржон, эрталаб сигир соғишга чиқсам, жониворнинг оёқлари остида чилвирга ухшаган алланима уралиб ётган экан. Гира-ширада фарқига бормай гулмихга илиб қўйган эдим. Ана...

Ҳайдар югургилаб бориб гулмихдан чайналган ипни олди.

— Онажон, бу Мирзанинг иштонбоғи-ку. Унда иштони қани?

— Вой, болам-ей, уртоғининг иштонини сигир ямлаб ютан бўлса-я!?

— Мирзажон, қаёққа илиб қўйгандинг, ўғлим?

Мирза чидаёлмади. Кўрпага уралиб олганича дарвоза томон югурди.

— Ҳай, — деди Ҳайдар кўриани учидан тортиб, — ҳеч бўлмаса кўрпамизни ташлаб кет.

Мирза шу кундан бошлаб иложи борича Ҳайдарлар эшиги олдидан ўтмасликка қарор қилди. Унинг шовқини эшитилмай қолди.

Лекин унинг дулоблиги ҳақидаги гапимизни кейинчароқ давом эттирамиз. Ҳозир эса одамлар қатори менинг ҳам фикри-зикрим анави минора тепасида гоз турган Кичкина Хужа Насриддинда. Мана, у обдон ён-атрофига тикилиб бўлгач, бирпас жим турди-ю, кимдир чақирётганини эшитиб қолди. Бу ким бўлди экан, деб бобосига юзланди.

— Бобожон, ҳой бобожон.

Ҳайдар бобо одатий сўзини такрорлади.

— Лаббай, жони бобо.

— Мени ҳов анови болохона тепасида туриб кимдир чақиряпти.

— Станг бўлса керак-да, — деди Ҳайдар бобо. — Бечора роса хавотир олибди-да.

— Отажоон, — чақирди Кичкина Хужа Насриддин. — Ҳозир борамиз.

Болохона тепасида турган Самад ака қўлини ҳавода ўйнатиб:

— Ҳеёй, ҳеёй, келинлар, ширчай тайёр бўлдини!.. — деди.

Кичкина Хужа Насриддин билан Ҳайдар бобо ўз кучалари бошида пайдо бўлганида бирдан ногорачи билан сурнайчи така-тумини бошлаб юборди.

5. Невара чилласи

Бугун эрталаб Хуштор холанинг иши чунон кўпайди. Дам бўтирсоқ пишираётган аёллар ёнига боради, дам ҳовлини тўлдирган болаларга танбеҳ беради.

— Ҳой, бирпас чўгурламасаларинг-чи. Қулоқ-миямни еб битирдиларинг-ку.

Болалар жим бўлишди, аммо бири — невараси Нусрат холанинг этагидан тортиди.

— Бибижон, янги туғилган чақалоқни бир кўрайлик.

Шуни кутиб туришган эканми, болалар Нусратнинг гапини маъқуллашди.

— Бибижон, кўрайлик, бибижон, кўрайлик.

Хуштор хола қўлларини белига тираб қаддини тиклади.

— Қанақа чақалоқ? Эни-буйи сенларникиданам баланд, Кириб келганида кўрмадиларингми?

— Кўрдик, бибижон, кўрдик. Яна кўргимиз келяпти-да, — жавоб берди болалар.

— Қани, бошимни оғритмасдан бир ўйнаб келинлар!

Хуштор хола иккиланиб турган болаларни кўриб, чўнтагига қўлини тикиди. Дарвоза томон йўналаётган болалар кўзлари мўлтираб холага қараб қолишди. Хола жилмайиб чўнтагини ағдарди.

— Кўп тамшанаверманлар. Мана, ҳеч вақо йўқ, — кулди хола. — Қанд-курс олиб юрадиган кунлар ўтди, буталоқларим. Ҳозир ҳатто мендай кайвонининг ҳам чўнтаги кўп-қуруқ, — хола болалар қолиб қозон бошидаги аёлларга юрагини очди. — Бу кампит деганиям отамнинг нархи. Бир kilosи фалон сум. Пенсия пулим эса, ҳар куни кампит сотиб олишга етмайди.

— Танлаб-танлаб ердиг-а, холажон.

— Нимасини айтасизлар?

— Ҳозир болам ох-ох деса озгига сургич соляпман.

— Бир хор бўлган нарса куни келиб азиз бўлиши шу-да. Мана, энди кампит деса болаларимиз қолиб узимизниги кўзимиз уйнайди.

— Будди, бас, — деди Хуштор хола, бири олиб, бири қўяётган аёлларга. — Ҳозир қаерга борма, одамлар нолийдиган, гап халтасини кутариб келади. Озгингни пойлаб туради. Фалон нарса йўқ, десанг будди. Бу ёгини узлари бошлаб кетишади. То сулайиб қолгунча жаврашади. Қадимгилар айтган экан: «Сен нолисанг, душманинг хурсанд бўлади», — деб. Ҳа, узимиздаям бугун-эрта кампит заводлари қурилади. Мева-чевамиз аслида қайси кампитдан кам.

Аёллар бир-бирига қараб имо-ишора қилиб елка қисишди.

— Тушундим, — деди Хуштор хола. — Нолишни узийиз бошладингиз демоқчисизлар. Нима қилай, ҳар кун эшитавергач, бора-бора лабилунжинг ҳам шунга йўргалаб кетар экан.

Хуштор хола боппладимми дегандек, дам болаларга, дам аёлларга қаради. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Бирортаси, йўқ бундай эмас, деб эътироз билдирганда хола жим турадиганлардан эмасди.

Хуштор хола маҳалла кайвониси булган кунидан бошлаб каттаю кичикка ҳақиқий онабоши будди. Қайси уйга бормасин олдин тартибни куча бошидан бошларди. Қозон-тавоқ, сарф-ҳаражат — буёгини қўяверинг. Туй-маърака қилиш учун албатта энг олдин Хуштор холага маслаҳат солинади. Мана бундай ўтказаман, деб бир бошдан ҳисоб беради. Хуштор хола ҳаммасини тинглаб ён дафтарчасига ёзиб олади. Шундан оширмайсан, деб туй эгасига имзо ҳам чектиради.

Эрта туй дейдиган куни Хуштор хола маҳалла болаларини йиғиб бирининг қўлига челақ, иккинчисига супурги тутқазди.

— Супуруқсиз кўчадан мушук ҳам юзини тескари буриб ўтади. Ахир бу ерда одам боласи яшайди-ку.

Бу гап катталарга тўқмоқ, болалар учун эса меҳнат эди. Хола ҳар бир болани «дагарим, шакарим» деб елкасига қоқади. Туйхонага кирадиган йўл-йўлак тозалангач, у биринчи булиб болаларни чақиради. Улар учун алоҳида дастурхон тузайди. Узи онабоши булиб, чой қўйиб бериб туради.

— Олинглар, олинглар. Сизларни ҳам туйга ётказсин.

— Холажон, олдин уларнинг бошини иккита қилайлик, — сўз отади туйхонага кириб-чиқувчилар.

— Бу ёгини менга қўйиб берасизлар. Ҳали буларга онаси ўпмаган қизлардан топиб бераман. Ўзим совчи булиб бораман. Шундай эмасми?

— Ҳали, хола қиладиган ишингиз кўп экан-ку.

Хола сўз қотган кишига ўша ондаёқ жавоб қайтаради.

— Холагинанг айлансин, буларнинг неварачеварасига ҳам кимдир бибилик қилиши керакми?

— Ўхххууу, бу дейман, юздан нариёгини кўзлаяпсиз чоғи?

— Туйчи болам, қадамингни бақватроқ босиб, ниятни каттароқ қилсанг, Худо ҳаммасига етказди. Сенларга ўхшаб, девори юпқа одамлардан эмасман.

Хизмат қилиб юрганлар хола қўймайди дегандек, узаро им қоқади.

— Мана шугиналар бегуноҳ, — дейди Хуштор хола, туй эгасига. — Сенлар шу ёшга етгунча кимларнинг чилдирмасига ўйнамадинг. Мана, охир-оқибат маҳалла керак экан, кайвони холанг керак экан.

Хуштор хола чимдиб олганини ҳар ким узича тушунади. Хола эса

боягидек болаларни дастурхонга ундаб, гапни қолган жойидан улаб кетади.

— Холагинанг айлансин сенлардан, фақат тилимни қичитманглар. Қайси бирини айтмай. Бешикни эскилик сарқити деганлар ҳам ана шу амакиларинг булади.

— Булди, булди.

Туй эгаси кампирга қуллуқ қилади.

Хуштор хола қулини силтайди.

— Айтман деса гап куп. Туйчи болам, бу сенга эмас, ҳаммага тегишли. Мана, ҳаммаларинг каттаю кичикни туппа-тузук танийдиган бўлиб қолдиларинг, — Хуштор хола болаларнинг қорнини тўйдириб, кучага чиқаркан, жим турганларнинг гашига тегиш учун атай овозини баландлатади. — Узоққа кетманглар-а, болаларим. Туй аслида сизларники. Маҳалланинг бундай кейинги эгалари ўзларинг бўлажизлар. Анави амакиларингга ухшаб, бировга дарвозасини очиб, узи туйнукдан кирадиган бўлиб, усмасаларинг булди. Бу бибижонинг омон бўлса яхши кунларингда бел боглаб шундай хизмат қилсин...

Хуштор хола фармон кутиб турган болаларга қараб буюрди.

— Нима демоқчи булганим ҳам эсимдан чиқди. Ҳа, топдим. Анави хоаларинг бугирсоқ пиширгунча, бирпас ўйнаб келинглар, демоқчи эдим.

— Мен ўйнамайман, — деди Нусрат бувисига қараб. — айтганларийизни қилиб, кучани шипирдик, шакароблаб сув сепдик.

— Жуда яхши, — деди Хуштор хола.

Нусрат жўраларига кетманглар дегандек, кўз қисиб Хуштор холага сўз қотди.

— Бибижон, анави болани чақириб беринг. Бибимга айтсам чақириб берадилар, деб ўртоқларимга ваъда берганман.

— Қасам ичмаганмисан, болам?

— Ичганман, бибижон, — дадилланди Нусрат. — Агар айтганимни қилмасангиз ерга ётволиб йиғлайман.

— Ётиб йиғлайвер.

— Дод деб бақираман. Ўртоқларим ҳам қушилиб додлашади.

— Вой бўууй, энди нима қиламан. Қўрқитиб юбординг-ку.

Хуштор хола қозон бошида уймаланиб юрган аёлларга кўз қисди.

— Қани додла-чи, Нусратжон.

Худди шуни кутиб тургандек, Нусрат шартта ерга ётиб олди.

— Доод, доод!

Хуштор хола шошилиб уни ердан кўтарди.

— Булди, булди. Битган қулоқни ҳам тешиб юбординг-ку. Эшитган нима дейди?

Нусрат ўртоқларига яна нима қилай дегандек, қаради. Болалар индамади. Хуштор хола Нусратнинг қулогига бир нима деб шивирлади.

— Сиззи шарманда қилганим йўқ, — деди хушёр тортиб Нусрат. — Фақат анавиларга чақалоқни кўрсатаман деб ваъда бергандим, бибижон.

— Худа-беҳуда ваъда беравермагин, болам, — упкалади Хуштор хола. — Бир кун келиб катта ваъдабоз бўлиб қоласан. Ким айтади сени, бибисининг набираси деб.

— Бибижон, кечиринг, — Нусрат бибисининг юзидан чўлп этиб ўпди, — Бибижонимдан!...

— Биби деган тилингдап.

Хуштор хола болохона томон буйинини чўзиб чақирди.

— Ҳой, мулла Ҳайдар, бу ёққа чиқсаларинг-чи, нима, тухум босяпсанларми? Ё узим судраб чиқайми?

Ҳайдар бобо дераздан бошини чиқарди.

— Бирпас жим турсаларинг-чи, намуноча гала-говур қиласанлар? Болани кийинтиришимиз керакми? Онаси у ёқда бўлса. Иккита эркак эрталабдан бери унга мос кийим-кечак излаяпмиз, қани топилса. Кавламаган жойимиз қолмади. На сандиқда бор, на...

— Мени чақирмайсанларми?

— Ҳой, кайвони, — деди Ҳайдар бобо, — сандиқни очиб бировга курсатадиган замонми? Ҳозир хуфия одамлар купайган.

— Ҳали мениям ушаларнинг бири деяпсанми, мулла Ҳайдар?

— Ҳар ҳолда бегона...

— Ие, ҳей сандигинг билан очиқ мазор бўлгур. Мени ким деяпсан узи?

— Биламан, биламан, — деди Ҳайдар бобо.

— Билсанг, бу ёққа чиқ, — деди Хуштор хола. — Невара курган якка сенми? Қани, бўл, неварангга аталган сочқим бор.

— Пенсия олибсан-да, кайвони?

— Сендек қурумсоқ эмасман, мулла Ҳайдар, — Хуштор хола камзули чунтагидан бир даста пул олиб курсатди. — Мана буни ақча дейдилар, мулла.

— У қоғозларингга шимиладириг ҳам бермайди, кайвони. Билсанг агар неварадаям невара бор. Мана бу биззи тойчоқ оёгининг тагида ҳуқиз сўйсанг ҳам арзийди. Кўрдинг-а, кириб келишини?

— Кўрдим, кўрдим, — деди Хуштор хола.

— Кўрган эсанг, бирпас сабр қил. Улгурасан ҳали сочқигаям.

Орага жимлик чўқди. Аёллар бир тоғора бугирсоқни холанинг қулига тутқазди. Хола тоғорани айвон остидаги ёғоч сурига қуяр экан, жимиб кетган Ҳайдар бобони яна чақирди. Бу гал Ҳайдар бобо уй ичида туриб овоз берди.

— Ҳой, кайвони, ҳали эсимдан чиқибди. Мен сенга айтсам, неварам чиллали! Қандай олиб чиқаман? Кўз тегиши мумкин-а. Ҳозирги одамларга ишониб бўладими?

— Ўз оёғи билан кириб келган болада чилла нима қилсин? Ҳилла бўлмаса соқоли чиқай деб қолибди-ку.

Ҳайдар бобога худди шу гап керак эди. Тап-тайёр баҳона топилди-қолди. У энди керилиб гап бошлади:

— Хуштор, сенга айтсам, маҳалланинг кайвонисан, билиб қуй. Мана, кўп болаларга энага бўлдинг. Ўз кўзинг билан кўрдинг. Бирортаси менинг неварамга ухшаб тугилдимми? Бунақаси фақат менга насиб қилди. Шунинг учун ҳам олиб чиқмаяпман. Олдин бундоқ ирим-сиримни қил.

— Ҳа, шуни олдин айтмайсанми, — кулди Хуштор хола, — қани ўша матонинг?

— Ҳу, айвоннинг кунжағида, — жавоб берди Ҳайдар бобо.

— Қилмаган ишим битта уйма-уй юриб исириқ тутатиш қолганди. Хокандозинг қаерда?

— Зарур бўлса қиласан-да, кайвони.

Хола исириқ тутатди. Ҳовли юзини исириқ ҳиди қоплади. Ҳалидан бери сурнай чалаётган сурнайчи йигит исириқ тутунига юзини тутди. Туйиб-туйиб ҳидлади.

Хуштор хола зинадан болохонага кўтарилди. Уй ичида кулги кўтарилди. Хола тўхтаб, булар яна бир ҳийла-найранг чиқармоқчи, деган

уйга борди. Чунки хола Ҳайдар бобонинг кимлигини болалигидан яхши биларди. Бемалол мулла Ҳайдар деб мурожаат қилиши ҳам шундан эди. Хуштор хола ёшлигини эсласа ҳалигача ичида кулиб юради. Хуштор хола ҳам, Ҳайдар бобо ҳам қишлоқда яшади. Девор-дармиён қушни эдилар.

Терим қизиган пайтда қишлоқда бирорта одам ишсиз қолмасди. Нима булдию, бригадир Ҳайдарни пахтахона қоровули қилиб тайинлади. Унга бир ярим меҳнат ҳақи куни ёзиладиган булди. Ҳайдар учун бу қулай эди. Пахтахона уйининг биқинида. Бу ёқда ўқишлар тўхтатилган. Ҳайдар кун буйи боғидаги мева-чевани теради. Кейин ота-онаси терган пахтани қопларга жойлаб, пахтахонага олиб келади. Тарозибонга қарашади. Кечкурун эса қоровуллик қилади. Унинг иши бир маромда кетаётганди. Нима булдию, қишлоқда миш-миш тарқалди. Нима эмиш, Ҳайдар кечалари қоп-қоп пахтани ўтирлаб уйига таширмиш. Ота-онаси шунинг учун куп пахта тераётганмиш. Бу гаплар Ҳайдарнинг қулогаям чалинди. Куп ўтмай уни бригадир чақирди.

— Ҳайдар, — деди, — эртагаёқ далага чиқ.

Унинг урнига Хушторнинг укаси Розик қоровул бўлиб қолди.

Ҳайдарга алам қилди. Ой тўлишган кеча. Атроф сўтдек оппоқ, чигирткалар басма-басига чириллайди. Олис-олисдан итларнинг хургани эшитилади. Гоҳида қайси бир дарахтдаги қуш безовта потирлайди. Тўп-тўп этган товуш қулоққа чалинади. Гарқ пишган ўрик пахта ёқалаб оқаятган ариққа чул-чул этиб тўкилади. Ҳайдар пахтахона атрофидаги пахса деворга лип этиб чиқди. Оёқларини осилтириб ўтириб олди. Шу туришда пахта гарами томонга қараб сас берди.

— Ҳушшшшт, ҳушшшшт.

Кейин кафтларини бир-бирига урди.

Зовур яқинидаги ташландиқ эски қўрғонда бойўғли чўзиб-чўзиб ҳуҳулади. Ёввойи мушук аянчли миёвлади. Унга қўшилиб Ҳайдар ҳалиги овозни такрорлади.

Гарам бурчагида нимадир қимирлади. Кейин дуппайиб қолди.

Ҳайдар дарвозга ўхшаб пахса девор бўйлаб югурди.

Дуппайган нарса қимир этмади. Ҳайдар кўйлагини ечди. Қорнини ногора қилиб чалди.

— Тапа-туп, тапа-туп.

Ҳайдар пахса девор охирига етгач гарам устига қанотларини ёзиб сакради. Бўйнигача пахтага кўмилди. Шу туришда пахтани чангаллаб олиб тўрт томонга ота бошлади. Аммо икки кўзи дуппайиб уралиб ётган Розикда эди. У пахта отиш ўйини тугатиб, анча жим турди. Дуппайган нарса қимирлади. Кейин «имм, иммм» деган овоз эшитилди. Ҳайдар иккиланмасдан дуппайиб турган нарса устига ўзини олди. Бирпас миниб ўтирди. Иккала тиззаси билан нуқиди.

— Хих, хих, хушт, хушт.

Розик кўрпасига баттарроқ ўралди. Куп ўтмай аянчли «имм» дедию оёқ-қўлини чўзди.

Улиб-нетиб кетмасин деб, Ҳайдар бир ҳамлада пахса девордан ошиб боғи томон ўтди. Ўрик тагига тушалган ўринга кирди. Тонг отмай уйғонди. Атрофга қулоқ тутди. Бирор ердан йиги товуши эшитилмади. Йўл-йўлакай хабар олмоқчи бўлиб Хушторлар ҳовлиси томон ўтди. Деворга орқасини бериб, бир аҳвода ўтирган Розикқа кўзи тушди.

— Ҳа, — деди унинг тепасига келиб Ҳайдар, — нима, мазанг йўқми, журажон?

Розик кўзига ёш олди.

— Журажон, пахтахона оғир жой экан. Кечаси билан пахса устида кип-ялангоч ажиналар ўйнади. Олов ёқиб ўйинга тушди.

— Йўғе, — деди Ҳайдар ёқасини ушлаб, — ростми? Қутулганимга шукр. Битта жонлиқ сўяман-е. Бир балодан...

— Рост, ўз кўзим билан кўрдим, журажон. Пахтахона ёмон жой экан. Мана, қара, — у учуқ тошиб кетган лабларини кўрсатди, — Энди ҳечам уёққа бормайман.

Ҳайдар чўккалаб олиб Розикнинг юрагига қулоқ тутди.

— Юрагинг ураяптими?

• — Секин ураяпти, — инқилаб жавоб берди Розик.

— Ёрилса ўлардинг-а, журажон.

— Нафасингни иссиқ қиле.

— Билмайсан-да, — деди Ҳайдар, — одамнинг юраги қўрққанида тарс ёрилади-да. Қаттиқ қўрққанинг лабингдаги учуқдан кўриниб турибди. Энди бундай маслаҳат. Сен қирқ кун кут. Юраги ёрилган одам узоғи билан қирқ кун яшайди.

Розикнинг кўзлари аланг-жалаңг бўлиб кетди. Ранги эчкининг чарвисидек бўзарди...

Хуштор хола ўша ҳазилни эслаб, ҳокандоз билан пойгакка қадам қўйганида Ҳайдар бобо, ўғли, набираси каттакон қоғозга ниманидир ёзиш билан банд эди. Ҳайдар бобо холани кўрган заҳоти юзига кулги югуриб, лабини чўччайтирди.

— Ҳушшшт, — деди.

— Марги мушт, — жавоб қайтарди Хуштор хола.

— Укажонингга айт, — деди Ҳайдар бобо, — бу ёғини неварам давом эттиради.

— Укамни шармисор қилувдинг. Ҳали буни неварангга ҳам айтиб берарсан?

— Айтмаган номард, — кўкрагига урди Ҳайдар бобо. — Пахтахона-га ушандан кейин биров яқинлашмаган. Ўзимга қолган.

Улар гап билан овора бўлганда Кичкина Хужа Насриддин уйдан отилиб чиқди. Бошида зар дуппи, оёғида қайтарма кавуш. Эғнида алача чопон. Кичкина Хужа Насриддин болохонадан пастга тушиб, анграйиб турган одамларга эътибор бермай, ҳали учаласи ёзган қоғозни дарвоза тепасига ёпиштирди: «Бугундан бошлаб бу ҳовлида Кичкина Хужа Насриддин яшайди» деган ёзув кўзга ташланди...

6. Она қорнида бекор ётмай

Дунёнинг ишларини қарангки, дарвоза тепасида: «бу уйда Кичкина Хужа Насриддин яшайди», деган ёзув пайдо бўлиши билан аввал унга қарши ҳовлида яшовчи Идрис амакининг кўзи тушди.

Симёгочу деворларга ёпиштирилган қоғозларни кўзи ўтмаса, бировга ялиниб бўлса-да, ўқитиб оладиган Идрис амаки, бу қандай ёзув, дегандек, бўйнини чўзиб узоқ тикилди. Чунтагини кавлаб, кўзойнагини излади. Тополмади. Уйга кириб олиб чиқишга эринди.

Идрис амаки ўтган-кетгандан кўз узмай кузатди. Ё тавба, ҳалитдан бери гамирлаб қанча одам ўтди. Орасида бирорта ёшроғи йўғ-а, нуқул ҳассасига таяниб олган, бели букчайган кампирлар утади-я. Нима, бугун кампирлар куними? Бўлса бордир. Ҳозирги кампирлар ҳам неварара боқишдан кўра, гап-гаштакни яхши кўради.

Идрис амаки ёқа ушлади. Бирин-кетин мурғ чоллар нариги дунёга

жунаб, жони қаттиқ кампирлар қолаверган экан. Гурра-гурра ўтишини қаранг. Жума намозига ўтадиган чоллар бу кампирлар олдида ҳеч гап эмас. Яккам-дуккам юришади. Кўпчилиги қишлоқдан. Уларни соч-соқоладан таниса бўлади. Булар — жума намозига чиқадиганлари мечитдан қайтиши билан айланма шляпасини кийиб, олифта бўйинбогини тақиб, кейин идораларига қараб кетади. Яктак кийган, салла ураган чолларгина чойхоналарга йўл олади. Невара-чеварасига қанду курс харид қилади.

Диққат булган Идрис амаки икки томонга аланглайвериб чарчади шекилли, уйи олдидаги лойшувоқ супага бориб ўтирди. Бухорои Шарифнинг тор кўчаларида жойлашган жуда кўп ҳовлиларнинг дарвозаси яқинига супа булар, баъзиси мрамрдан кўтарилар, у хонадон эгасининг бадавлат эканидан дарак беради. Кўпчилик лойшувоқ супа қуради. Намозгар бўлди дегунча қариялар шуларга чиқиб ўтирарди. Идрис амаки супани қор-ёмғирли кунларгача тарк этмайди. Кўчадан ўтган ҳар бир йўловчини танийди. Баъзилар серкатнов бўлса, Идрис амаки дарров гапга тутаяди. Шу баҳонада бозордаги нарх-навони билиб олади. Кимнинг нима олиб ўтганини ҳисоблайди.

У дарвоза тепасидаги қоғозга бот-бот тикилиб ижирганиб кетди. Бу одамларнинг қиладиган ишлари қолмади. Дуч келган жойга қоғоз ёпиштиради. Вақтни ўтирлайди. Ўқимай десанг, янгиликдан қуруқ қоласан. Ўқий десанг, қўзинг ўтмайди. Нуқул қийнашади. Ҳайдар бобо қўшнисини бўлатуриб қилган шу иши яхшимий? Ёзмасдан, мулла Идрис, гап бундай, деса-ку бўлади, бу ёгини ўзи эшитмаган қулоққа эшиттиради. Бу ерда нима қилиб ўтирибди?

Идрис амаки лойшувоқ супада оёгини чалиштириб ўтирар экан, турхалтага томоша қовоқни солиб, орқалаб келаётган Соли тажангга кўзи тушди. Ичида яйраб кетди. Соли тажанг яқинлашиши билан Идрис амаки уни гапга солди.

— Соливой, аҳволлар қалай?

Соли тажанг тутаяқиб келаётган эканми, ҳол сўрайдиган одаммини топганиданми, ичида гимирлаб ётган сўзлари отилиб чиқа бошлади.

— Идрис, бу қандай замон? Бир кило қовоқ фалон сўм. Ҳеч бир замонда қовоқ килолаб сотилганми?

— Билмадим.

— Биласан, ўзингни гўликка солма, — жеркиб берди Соли тажанг. — Агар ёшлигим бўлганида ана шу қовоқфурушнинг пешонасидан шартта отардим. Идрис, биз қовоққа зор бўлиш учун Бухорои Шарифдан зўрни қувиб чиқардикми, қани айт, шўро.

— Жим, — унинг оғзига кафтини босди Идрис амаки, — жим, бу сўзни тилга олманг. Ҳозир шўро десанг, мушук ҳам миёвламай қўяди.

— Нимага? Зарур бўлса Минораи Калон устига чиқиб бақираман. Ман...

— Ҳа сан... билсанг, — сўзини давом эттирди Идрис амаки, — ҳозир бу гаплар замони ўтди. Кеча биз фалончимиз деб мақтаниб юрардик. Энди пилдир-пис. Сен яхшиси анави хатни ўқи. Шу де, бир соатдан бери кўчамиздан хат-саводли ўтмаса-я. Нуқул кампир ўтади.

— Идрис, жўра, ўзинг ўқиб бер. Анча балаңда экан. Бўйим етмайди.

— Оёгингни остига қовоқни қўй, — маслаҳат берди Идрис амаки.

Идрис амаки билан Соли тажангнинг овози борган сари балаңдашаверди. Бобоси ёнида ёнбошлаб ўтирган Кичкина Хужа Насриддин деразадан бошини чиқариб, кўчага қаради. Ҳаммасини эшитиб турган Ҳайдар бобо мийиғида кулди.

— Эътибор берма, болам, икки савдойи юрагини бўшатаяпти.

— Қанақа савдойи...

Ҳайдар бобо томоша қил дегандек кўча томон имлади.

Бу пайт Соли тажанг оёғи остига думалоқ қовоқни қўйиб, Кичкина Хужа Насриддин ёпиштирган қоғозга қўлини чўзди.

— Сирач билан ёпиштирганми дейман.

— Ҳой-ҳой, — бақирди Идрис амаки, — йиртиб олма. Балки игво тарқатувчи қоғоздир. Ҳозир миш-миш битилган варақа ўқувчилар йўқ эмас. Агар шундайлардан булса дарҳол хабар қилами.

— Кимга? — сўради Соли тажанг.

— Керакли жойга.

— Эҳ-ҳе, ҳозир сенинг кўзинг ўтмас булиб қолди, шўро. Хуп ташидинг. Чой-чақа олиб турдинг. Энди у тераклар кесилиб кетди. Одамлар қурқмайдиган булиб қолди. Темократиё келди.

— Темократиё эмас, саводсиз. Демократиё.

— Вой, сендай саводдидан ўргулдим. Қачондан бери ақлли булиб қолдинг-а?

— Қўй, бу гапларни. Айтдим-қўйдим-да. Аслида ҳаммамиз саводсиз эдик. Дўқ-пуписамиз бизни шу кунларгача олиб келди.

— Анча ҳовурингдан тушибсанми? — илжайди Идрис амаки. Тажанглигинг ҳам йўқола бораяпти.

— Охиратимни ўйлаб қолдим, жўра. Бир кунмас бир кун ўша ёғоч отга минишим тайин. Тобуткашлар ташлаб қочса нима қиламан.

— Ёғоч отингда ётаверасан.

— Нафасинг қўрсин, — жаҳли чиқди Соли тажангнинг. — Ўзинг шунга дучор бўл.

Соли тажангга Идрис амаки бошқа сўз айтмади. У ўз томига ўзи тош отиб жанжал чиқарувчилар хилидан эди. Идрис амаки қачон у ҳақида ўйламасин, бир ҳангомани хотирлайди. Эмишки, пахса девор ёқалаб ўтаётган тақир бошига бодринг пўчоғини кийиб бораётган Соли тажангни қовоқ ари чақибди. Тажанг тол хивич кесиб олиб ари инини топиб, кавлаб, тақир бошини дувиллаб учаётган ариларига тутибди.

— Чақсинла, чақсинла, — деб хуморидан чиққан эмиш.

Кичкина Хужа Насриддиннинг тоқати-тоқ булиб, бобосидан сўради.

— Бобожон, ростини айтинг, ким булар?

— Ким буларди. Қўшнилари-да.

— Уларга нима керак?

— Болам, бунинг тарихи узоқ. Пайти келгач, бафуржа гаплашамиз, — деди Ҳайдар бобо.

— Мен ўзим улар билан гаплашаман, — Кичкина Хужа Насриддин шундай деди-ю, бобосидан жавоб кутди. Зипиллаб болохона зинасидан пастга тушди. Бориб шашт билан дарвозанинг бир табақасини очди. Дарвозага тиралиб турган Соли тажанг остонадан ичкарига гуп йиқилди. Қовоққа жон киргандай кўча пастига қараб думалаб кетди.

— Войдод, — бақирди Соли тажанг бошини ушлаб, — қутқаринглар.

— Намунча бақирасиз? — деди Кичкина Хужа Насриддин унинг қўлигидан кутарар экан. — Сизга нима булди, Соли амаки?

Соли тажанг урнидан туриб, зар тўнли Кичкина Хужа Насриддинга анграйиб қараб қолди. Отилиб кўчага чиқди-ю, Идрис амакига ёпишди.

— Жўра, хабар бор. Шаҳарга бойлар қайтиб келибди.

Идрис амакидан жавоб кутмаёқ, Соли тажанг бошини деворга уриб йиғлай бошлади.

— Қовогим қани?

Кичкина Хужа Насриддин Соли тажангнинг уст-бошини қоқиб, куча этагини кўрсатди.

— Ху ана қовогингиз.

— Ёрилмадими?

— Амаки, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — ҳеч бир замонда қовоқ ёриладими? Нима у қовун, тарвузмиди, пучоги юпқа бўлса.

Соли тажанг югургилаб бориб, куча ўртасида ётган қовогини қўлига олди. Енги билан тупроқ теккан жойларини артди.

Идрис амаки Кичкина Хужа Насриддинга бирпас тикилиб туриб, сўради.

— Кимсан?

— Менми?

— Ҳа, сен.

— Мен, — гердайиб жавоб берди Кичкина Хужа Насриддин, — Бухорои Шарифнинг эгаси бўламан. — У дарвоза тепасидаги ёзувни бармоғи билан кўрсатди. — Уқиган бўлсайиз, ана шу мен бўламан.

Идрис амаки ичида «ҳа» деди. Кейин қўлини бигиз қилди.

— Ўртоқ Бухорои Шарифнинг эгаси. Энди мана бу қозонни олиб ташланг.

— Нега?

— Бу кучанинг ўз оти бор. Темир тахтадаги ёзувни ўқиб кўринг-чи. Шаҳарнинг эгаси Кичкина Хужа Насриддин атай ҳижжалаб ўқий бошлади.

— Ма-ка-рон-ли. Амаки, бу нима дегани? Балки, гавронлидир?

Идрис амаки жавоб бермади. Кичкина Хужа Насриддин уйга кириб, тешани кўтариб чиқди. «Макаронли» ёзувли темир тахтани қўприб олиб, Идрис амакининг қўлига тутқазди.

— Алаки, мана буни қайнатиб ичинг. Макарон ҳам, гаврон ҳам йўқ энди.

— Ҳой бола, — деди. Идрис амаки, — бизни ҳақорат қилма. Ҳозир борадиган жойимга бораман.

— Амаки, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — мана бу Соли тажангниям олиб кетинг.

Амаки унинг гапларини эшитмаганга олди. Дарвозасини тарақлатиб ёлди.

Кичкина Хужа Насриддин анграйиб қолди. Уни кузатиб ўтирган Хуштор хола имлади.

— Бу еққа ке, болам. Дарвозани ёп.

Кичкина Хужа Насриддин Хуштор холанинг айтганини қилиб, унинг ёнига келди.

— Қани, мана бу ерга ўтир, болам. Йўқ, йўқ, бу ерга, — хола эчки пўстаги тўшалган жойни кўрсатди.

Кичкина Хужа Насриддин пўстак устига ўтирар экан, бир чеккасини ағдариб кўрди.

— Хола, — деди у, пўстак жунини бармоқлари билан ўйнаб, — бу жонивор сўйилганига анча бўлдими?

Хуштор хола буни сенга нима алоқаси бор дегандек, унга қаради.

— Қотиб, тарапага айланибди, — тушунтирди Кичкина Хужа Насриддин, — қайчиям ўтмас.

— Қайчини нима қиласан, болам?

Кичкина Хужа Насриддин урнидан туриб, пўстакни икки чеккаси-дан ушлаб, холанинг бурнига яқинлаштирди.

— Ҳай-ҳай, нима қиялпсан, болам? — Хола орқага тисарилди.

— Қурқманг, куриб қўйинг, деяпман.

— Курыпман, кўрыпман, болам.

— Яхшироқ қаранг.

Хуштор хола ранги қув учиб, Кичкина Хужа Насриддинга сездирмай, кўксига туфлади. Тиззалари бўшашиб, аъзои-баданига қалтироқ тушди. Ҳозир ана шуни бошингга урайман, деса нима қилади?

Охир замон деганлари шу бўлса керак. Тирқ этган товуш эшитилса, эски шляпасини бостириб олиб, кечгача вайсаб юрадиган Идрис амаки Кичкина Хужа Насриддинга бас келолмади. Унинг атрофида айланди-ю, чайнаиб-чайнаиб уйига кириб кетди. Бирор нарсани сезгани шунда. Мана энди эчки пўстагини кўтариб...

Хуштор холани ваҳм босди. Ҳойна-ҳой, бу шайтонбачча бўлса керак. Чақалоқ дегани ҳеч бир замонда буйли-бастли, қулли-оёқли булиб туғилган эмас. Тилининг бурролигини қаранг.

— Курыпсизми? — Кичкина Хужа Насриддин пўстакнинг бужмайган, тақир томонини курсатди. — Тарашанинг узи. Бу матога қайчи утадим?

— Қайдам.

— Холажон, кайвони булганийиздан кейин, бундоқ бу одамларга ақл-фаросат ургатинг-да.

— Ҳаммаси ақли, болам.

— Ақлсиси шуми? — У пўстакни тап-тап қилиб урди. — Ҳозир буксам қарс этиб синади. Агар шуни яхшилаб тузлаб ошласангиз, — у бош бармогини курсатди, — мана бунақа чилдирмага қоплама буларди. Чалсайиз товуши етти маҳаллага етарди.

Хуштор хола ўйланиб қолди.

— Ростанам.

— Рост бўлса, нега пўстакни бундай хор қилиб қўйдингиз?

Хуштор хола чидаб туролмади.

— Холангни унчалик бефаросат деб уйлама. Сен алмисоқдан қолган пўстак учун жон ачитаяпсан. Ҳозир одамга одам ачинмайди-ю...

Кичкина Хужа Насриддин пўстакни ерга тўшаб атрофида айланди.

— Жуда қотган экан, холажон. Утқир қайчи топиладими?

— Топилади болам, топилади. Олиб келайми?

— Шошманг-чи, — Кичкина Хужа Насриддин пўстакнинг у ер-бу ерини жунидан тортиб курди. — Мана, айтмадимми, — у қулига илинган жунларни холага тутқазди, — Эскириб, куя тушибди. Авайлаб бутун ерини қайчилаб олсам, ўнтача ланка чиқади.

— Танка?

— Холажон, танка эмас, ланка, — Кичкина Хужа Насриддин чунтақларидан олиб курсатди. — Мана буни ланка дейди. Нима, неварайиз Нусрат ланка ўйнамайдими?

— Ўйнайди, ўйнайди, — шошиб қолди Хуштор хола. — Эсим курсин. Уйдаям уч-тўрттаси бор-а.

— Мана, билар экансиз.

— Ланкани нима қиласан, болам? — суради Хуштор хола қизиқсиниб.

— Нима қиласан эмиш. Ахир бу тайёр пул-ку. Унта ланка чиқса... фалон сўм бўлади. Ҳозир шаҳарнинг тижорат дўконлари босиб кетган. Мен ланка дўкони очаман. Чет элдаги болаларга ҳам жунатаман. Пул

ишлашнинг янгича йули бу. Билмайсиз, бизнинг пўстаклардан яхши ланкалар чиқар. Қўй-эчкиларимиз тоғ-тошларда юриб териси пишади. Чет элдаги ёш харидорлар буни жон-жон деб олади.

— Товба,— ёқасини ушлади Хуштор хола,— шу гапинг ростми?

— Булмасам-чи, билсайиз, холажон, буям бизнес.

— Пес.

— Пес эмас. Бизнес. Шарақ-шарақ мулла жиринг.

— Эссизгина шунча пўстаклар, — Хуштор хола алам билан бошини сарак-сарак қилди. — Кичкина Хўжа Насриддин болам, сендан холанг айлансин, кунда-кунора қўй-эчки сўйилади. Пўстакнинг қадрига етишмайди.

— Мана, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, — бугундан бошлаб ана шуларни йиғиб беринг. Сизниям қуруқ қолдирмайман.

— Ростми? — Хуштор холанинг кўзлари чақнаб кетди.

— Рост булганда қандоқ.

— Ҳалиги нимади, оти қургурнинг?

— Бизнес.

— Ушанинган бериб турасан-а.

— Бу ёғи шериклик, — қўшиб қўйди Кичкина Хўжа Насриддин.—

Бибижон, менга ишонаверинг.

Хуштор хола гангиб, шошиб қолди. Ё тавба! Ота-она, дейишни урганмасдан пул деб тили чиққанини қаранг. Ҳозир нима кўп, кичик корхона кўп. Мана энди «Ланкасозлиқ» корхонасини очади. Маҳалла болаларини ўзига оғдириб олади.

— Ланка тепишда ўзим биринчи буламан, — деди Кичкина Хўжа Насриддин.

— Ўқишни ким қилади, болам?

— Буш вақтимизда ўқиймиз, холавоёй. Ахир шу ишни йўлга қўйсақ, невараларийиз ҳам ҳар куни сиздан пул сўраб юрмайди. Пенсияйиз ёнийизда қолади.

— Кошки, — яйраб кетди Хуштор хола.

— Ана шундай, холажон. Мен бу режаларни онамнинг қорнида бекор ётмай ишлаб чиққанман.

Шу пайт дарвозанинг шақилдоғи шиқиллади. Ҳадеганда очилавермагач, Нусратнинг овози эшитилди.

— Бибижон, мен ўйнаб келдим.

Хуштор хола неварасининг товуши эшитилган заҳоти ҳовлиқиб эшикни очди. Орқасига яшириб олган косов билан неварасининг белидан пастига туширди.

— Жувонмаргкина булгур. Эртаю кеч куча чангитиб юргунча бундоқ пул-мул топишни ўргансанг-чи.

Нусрат тўсатдан тушган калтақдан довдираб қолиб, йиғлашга тушди.

— Мани нега урасиз?

— Ҳали бу урушим кам, — ушқирди Хуштор хола, — сангинани қулогингни кесиб ташламасам ҳақим кетади. Нуқул бер-бердан бошқа гапни билмайсан. Бибижон, мана буни олинг деган кунинг қачон келади?

Кичкина Хўжа Насриддин хола билан неvara суҳбатига аралашмоқчи эди, бобоси чақириб қолди.

— Хўжам, бу ёққа чиқинг, гап бор.

7. Шайтонга учраган чол

Кичкина Хужа Насриддин бобоси чақирishi билан «лаббай, бобо-жон» деганича болохона зиналаридан бир зумда кутарилиб уйга кирди. Ёнбошлаб, қулидаги ним пиёла чойга тикилиб утирган Ҳайдар бобо унга маъноли қараб ёнбошлади. Шу заҳоти кузлари сузилиб, мудрашга тушди. Кичкина Хужа Насриддин секин қийшайиб ётган болашни тут-рилади. Бобосидан қолган ярим пиёла чойни хуплаб, дастурхонни йи-гиштирди. Чойнак, пиёлани токчага қўйди.

Кичкина Хужа Насриддин хона бўйлаб кўз югуртирар экан, юраги сиқилиб кетди. Ўзига бирор эрмак излашга тушди. Аммо тополмади. Ахийри тоқати-тоқ бўлиб, болохона деразасидан бошини чиқариб ат-рофга аланглади. Утган-кетганни кузатди. Ё товба, деди ичида, бу одам-ларга нима бўлган? Барчасининг боши эгик. Худди мудраган одамдек бир-бирининг ёнидан индамай ўтиб кетади. Бирортаси бошини кутариб, болохона томон қарамайди. Қараса-ку, Кичкина Хужа Насри-дин мен бўлман, кўриб қўйинглар деб, овоз берарди. Рост, бу одамлар-га бир гап булган. Қайси бирига қарама, хомуш. Нуқул ерга тикилади. Қаршисидан келаётган кимсага қарамайди. Нуқул бир-бирининг кута-риб келаётган юкидан кўз узмайди.

Кичкина Хужа Насриддин бобосининг ҳали-бери уйгонмаслигига кўзи етгач, секин оёқ учида юриб пастга тушди. Куча дарвозасини ланг очиб, остона ҳатлади. Куча ўртасида туриб, утган-кетганга қайта тикил-ди. Сунг, яна булар эси-хуши ўзида эмас, деган қарорга келди. Қақ-қайиб туриш жонига тегдими, рўпарадан келаётган узун яктакли, тўрва соқол чолга ним таъзим қилди.

— Ассалому алайкум, бобожон, ҳорманг, — Кичкина Хужа Насри-диннинг юраги тошиб кетганди. Дунёга келганидан бери туғуруқхона қоровулидан ташқари бирорта одам билан бундоқ очилиб-сочилиб суҳ-батлашмади. Кучага отлиб чиқишига ҳам сабаб шу эди. Бунга қаранг-ки, биринчи бўлиб унга рўпара келган ана шу чол бўлди.

Кичкина Хужа Насриддин ҳозир чол саломимга алик олади, кейин кимнинг боласисан, деб сурайди, деган умидда эди. Бордию чол унинг зоти-зурёдини суриштира, жавобга тайёр. Бобокалони бундан минг йил олдин утган булса, ундан қолган фарзандлар камида юз йилдан яшаган бўлса...

Кичкина Хужа Насриддин бармоқларини букиб, боболарини санай кетди. Бобомнинг бобоси — Катта Хужа Насриддин. Унинг бобосининг бобоси Хужа Насриддин. Ундан кейингиси... Ўзи-да...

У бобо-бобокалонлари исми-шарифини ичида такрорлай бошлаган-да, ҳалиги чол унга бир қадам қолганди. Елкасидаги халтасини ерга қўйди. Узун енги билан пешонасидаги терни артди. Кейин чол қулини қулоғига пахса қилиб, буйинини чўзди.

— Неча пул дейсан?

Кичкина Хужа Насриддин ҳеч нарсага тушунмай елка қисди. Чол овозини баландатди.

— Неча пулга сотмоқчисан, болам?

— Нимани?

— Асални-да... Аслида бозорга асал олгани чиққандим. Нархи чақ-қани учун яқинига бормадим.

Кичкина Хужа Насриддин манглайини қашиб, жилмайди.

— Бобожон, мен сизга асал сотаман деганим йўқ. Ассалому алай-

кум дедим. — У қайтадан куксига қўлини қўйди. — Тинчмисиз, оқсоқол?

Чолнинг киприклари пирпираб, кўзлари хонасидан чиққудек бўлиб, Кичкина Хўжа Насриддинга қаради.

— Мени мазах қиляпсанми?

— Салом берса мазах қилган бўладими?

— Йўқ, — деди чол, — сен мени бирортага ўхшатдинг. Ҳозирги замонда бекордан-бекорга одам-одамга салом бермайди. — Чол ҳалтасини икки оёғи орасига олди. — Ё бирор нарсанинг ҳидини сездингми? Билиб қўй. Агар қопимни олиб қочаман десанг, овора бўласан. Епишсанг дод соламан. Шипоналигингни менга қилма. Куппа-кундуз куни йўл тўсмоқчимсан?

Кичкина Хўжа Насриддин чолга бошдан-оёқ разм солди.

— Бобожон, — деди кейин. — Мен Кичкина Хўжа Насриддин бўламан. Бу шаҳарда ҳеч кимни танимайман. Тугилганимга — яъни, бу рўйи заминга келганимга бор-йўғи тург кун бўлди.

— Мана, айтмадимми, — чолга жон кирди... — Қара, ўз тилингдан илиндинг, қўйдинг. Салом бир баҳона. Боз устига бу шаҳарда ҳеч кимни танимайман дединг. Ана шу танимайдиганлар келиб, бизни хонавайрон қилди. Дарбадар қилди. Энди мана сен пайдо бўлибсан. Бобонг тенгги бир кимсани авраб утирибсан.

— Мен ана шу Бухорои Шарифнинг эгаси бўламан, бобожон!

— Бай-бай, — деди кинояли оҳангда чол, — ақлимни таңигандан бери Бухоронинг эгасиман деганни кўп кўрдим. Эгаман деганлар бу шаҳри мўминни талади. Хароб қилди. — Чол оғир хўрсинди. — Янаям бу шаҳарнинг боши тошдан экан. Ютиб юбораман деганлар кўп бўлди. Бухорои Шарифнинг тошлари уларнинг томоғига тикилиб қолди. Ютолмади. Мўмин-мусулмонлар оҳи кўкка етди.

Кичкина Хўжа Насриддинга худди шу керак эди. Чолга меҳри ошиб кетиб сўради:

— Бобожон, яна нималар бўлди?

Чол энди бирдан ҳушёр тортди.

— Менга қара. Болам. Бу шаҳарда ҳеч кимни танимайман дединг. Мени лақиллатиб, ҳамма гапни билиб олмоқчисан? Билсанг, бу дунёда меҳрибонман дегандан кўрқаман. Билсанг, бу шаҳардагиларнинг битта айби бор.

Кичкина Хўжа Насриддин шу ерда чолнинг сўзини бўлди.

— Бобожон, узийз гап бошлаб, яна мендан чўчийсиз-а.

Чол Кичкина Хўжа Насриддинга галати қараш қилди.

— Чўчигандан чўчиб турибман. Лекин негадир истаранг иссиқроқ. Юзларинг тиниқ. Асл одамнинг боласига ўхшайсан. Э, болам, гап кўп айтишга кўрқаман. Билсанг, бу ерда яшаётганларнинг барчаси кўрқоқлик касалига чалинган.

— Кейин-чи?

— Мен бошқа ҳеч нарсани билмайман, — деди чол. — Қўй, болам, бирор балага йулиқмай. Шу ёшгача жим келди м. Жим кетай.

— Сиздек одам ким таласа жим юравердингизми? Бир кун келиб менга жавоб беришингизни ўйламадингизми?

— Кимга?

— Менга-да, — қаддини гоз тутди Кичкина Хўжа Насриддин.

Чолнинг қўлларига қалтироқ тушди. Кўзлари ола-кула бўлиб, утириб қолди.

У шошиб чолнинг қанотига кирди.

— Сизга нима бўлди, бобожон?
 — Кимсан ўзи? — сўради чол аъзои-бадани титраб.
 — Айтдим-ку, бу дунёга келганимга бор-йўғи тўрт кун бўлди деб.
 — Шунгача қаерда эдинг?
 — Онамнинг қорнида маза қилиб ётганим.
 — Қаерда? — чол қулоғини унинг нақа оғзига тутди.
 — О-нам-нинг қорнида.
 — Ҳай-ҳай, — деди чол орқасига тисарилиб. — Сен мени алдаяпсан. Сен одам боласи эмас.
 — Мана, қаранг, — Кичкина Хўжа Насриддин кўйлагини кутариб киндигини кўрсатди. — Ҳали киндигим ҳам қотгани йўқ. Тўрт кун бўлди, ишонмасангиз, туғуруқхонадаги энагамдан сўранг. У ҳам биринчи бор мени кўрганида довдираб қолганди.
 — Қаерда кўрганди? — тусмоллаб сўради чол.
 — Бобожон, қулоқдан ҳам, бошқа жойдан ҳам тоза олган экан.
 — Кўй, болам, — деди чол. — Бошқа жойингни кўрсатма. Йўлимни бушат. Кўнглим сезганди.
 — Нимани, бобожон?
 — Салом беришингдан. Менга яқин-орада бу ердан утганимда ҳеч ким салом бермаган.
 — Салом — бу қарзи худо, бобожон.
 Чол тўрва-халтасини маҳкам қучоқлади. Овози борича дод солди.
 — Халойиқ, шайтон! Халойиқ, шайтон!
 Кичкина Хўжа Насриддин нима қилишини билмай қолди. Чолнинг елкасига қоқди.
 — Туринг, бобожон.
 Уларни боятдан бери кузатиб ўтирган Идрис амаки Кичкина Хўжа Насриддинни имлади.
 — Болакай, бунда кел.
 Кичкина Хўжа Насриддин югургилаб унинг ёнига борди.
 — Шошма, — деди Идрис амаки, — ҳозир узига келади.
 Чиндан ҳам чол секин ўрнидан туриб Идрис амакига юзланди.
 — Биродар, бундан қочинг. Бу шайтон.
 Идрис амаки чолнинг елкасига қоқди.
 — Мирзажон, бу шайтон эмас.
 — Унда ким бу?
 — Ҳайдар бобонинг набираси.
 — Мана, бу ҳовличадаги Ҳайдар бобоними?
 — Ҳа...
 — Сен ҳам мени алдаяпсан, — деди Мирза чол. — Бу болани танимайсан. Мени гўл қиляпсанлар. Балки тилларинг бирдир. Ҳозир ишонадиган замон эмас.
 — Ишонмасанг, ишонма, — бужмайди Идрис амаки.
 — Қандай ишонай, — деди чол. — Бу бола дунёга келганимга тўрт кун бўлди деяпти. Шу пайтгача қаерда эдинг десам, онамнинг қорнида эдим деяпти. Мана шу бола-я? У ётган қорин қандоқ экан?
 — Онамни тилга олманг! — Кичкина Хўжа Насриддин чолга танбеҳ берган бўлди.
 Идрис амаки сўзга аралашди.
 — Бари тўғри.
 — Унда охирзамон булибди-да, биродар.
 — Ундай деманг, янги замон бошланди, — гердайдди Кичкина Хўжа Насриддин.

Чол бошини сарак-сарак қилди. Мунгайиб, елкалари қисилди. Чуқур хурсинди.

— Болам, мени афу эт. Билсанг, қулоқдан қолганман. Айтганларимни ўзим зурга эшитаман.

Кичкина Хужа Насриддин чолдан ранжиганнамо сўз очди.

— Шайтонийиз нимаси?

— Қарилик қурсин, — узини оқлашга тушди чол. — Сен мендан беҳуда ранжияпсан, болам.

— Шайтон десайиз ҳам...

— Мендан ҳам эшит, — деди чол. — Ҳозир одам дегани бир-бирига салом беришни унутган. Биз ҳаммамиз етти уругга айланганмиз. Одам одамга ёвлик қилиб яшайди. Йўлини тусади. Қоронгу тушиши билан ин-инига кириб кетади.

— Нега?

— Мен қайдан билай.

— Мен биламан, — гердайди Кичкина Хужа Насриддин.

— Унда айтасан.

— Гап шуки, сиз айтган Бухорон Шарифнинг эгаси йўқ.

— Бор, — жавоб берди чол. — Олдинлари йўқ эди. Ҳозир бор.

— Бор бўлса, нега одамлар бир-биридан қўрқиб яшайди. Ишонмайди. Мана узийиз. Ассалому алайкум десам, неча пул берай дедийиз. Асал билан ассалом деган сўзни фарқламайсиз.

— Биз саломниям пулга сотиб оламиз, — чолнинг кўнгли юмшаб, кўзларига ёш қалқиди. — Болам, билсайиз, ҳозирда олиб-сотар кўп. Салом деган сўз одамларнинг қулогига сотаман дегандай эшитилади.

— Вой-буй, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — юрагингизда шунча ҳасрат бор экану ёрилиб кетмаганийизга ҳайронман!

— Ёрилиб ўладиган иш қилмадим-да, болам. Қуртдек ёпинганлар ёрилиб кетди.

— Майли, бобожон, — деди Кичкина Хужа Насриддин. — Келинг, қопийизни кутариб, уйингизгача олиб борай.

— Йўқ-йўқ, — икки қўли билан қаршилик қилди чол. — Узим.

Кичкина Хужа Насриддинга чолнинг болаларча зорланиб, йўқ-йўқ дейиши эриш туюлди. Гаши келиб сўради.

— Бобожон, намунча қопийизга ёпишиб олдийиз. Нима, унда Бухоро олтинлари борми?

— Бухоро олтинлари?.. — чол кукка қараб қўл чўзди. — Қани улар? — Чол «Судхўрнинг ўлими»даги Қори ишкамбага ухшаб, кўзлари хонасидан чиқиб, аллақандай овозда ингранди. Сўнг алам билан ишшайиб, давом этди: — Болам, Бухоро олтинларини фақат сен эмас, сендан кейинги невараяо чевараларинг ҳам сўрайди. Бизни гуримизда ҳам тинч этгани қуймайди. Мулкини сўрайди. Жавоб тополмайди. Жавоб эса...

— Барчасидан хабардорман, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — унда сиз ёшгина йигитча эдийиз.

— Сен унда тугилмаган, отангни пушгида эдинг.

— Регистон майдонига бир халтача олтин танга олиб келганийиз эсийиздами, бобожон?

— Ие, — буни сен қаяқдан биласан.

Чолнинг юрагига ана энди шубҳа уйғонди. Бу тап-тайёр шайтоннинг узгинаси. Нуқул гап ковлайди. Тўрт кунликман дегани гирт ёлгон. Уйланса, ота бўладиган ёшда.

Ё жодулар, ё сеҳрлар! Авраб-авраб, бор будингни шиладию қочади.

— Яна мен ҳақимда фикрингиз ўзгарди-я, бобожон.

Чол батамом талмовсираб қолди. Ичида «Бу балодан мени қутқар», деб илтижо қилди.

Кичкина Хўжа Насриддин яна чолнинг ичидагини уқиб турса-да, индамади.

— Бир қоп қоғоз пул олиб кетганингни олиб чиқинг?

Чол алам билан инграганга ухшаган овоз чиқарди. Аъзойи-бадани ўртаниб кетди. Бу маҳмадона у кунларни қаёқдан кўрибди. Ҳозир ҳам бир мўминнинг алами ичида. Анови ер меники дегани билан ким ишонди? Қани гувоҳ? Қани васиқаси?

Ушанда янги ҳукумат билган ишини қилди. Биринчи бўлиб халқни талашга ўтди. Олтин, кумуш тангалар ўтмайди, деган гап чиқарди. Регистон майдони, Лабиҳовуз атрофида пул алмаштирувчи ширкатлар очилди. Оломон талвасага тушди. Одамлар тиши ковагида асраб юрган тангаларни кўтариб шаҳарга оқабошлади. Бу ваҳима Кичкина Хўжа Насриддин қаршисида турган чолни ҳам четлаб ўтмади. Миш-мишлар авжга чиққан пешин пайти отаси уни чақирди.

— Мирзажон!

— Лаббай, отажон!

— Токчадаги тугунни олиб чиқинг.

Мирза Муҳиддин отаси буюрган тугунни олиб чиқди. Отаси уни қўлига олиб, салмоқлаб кўрди. Сўнг, уф тортиди.

— Болам, энди топганимиз ўзимизга буюрмайди.

Мирза Муҳиддин ҳеч нарсага тушунмади. Отаси ўғлига изоҳ берди.

— Мирзажон! Бугун агар бунга олиб бориб қоғоз пулга алмаштирмасак, эртага ҳукумат одамлари келиб олиб кетади. Қоғоз пулдан ҳам қуруқ қоламиз.

Мирза Муҳиддин ўзича маслаҳат солди.

— Отажон, яширсак-чи.

— Сен уларни билмайсан, — деди отаси. — Улар то сени мени илигимизни қурутмагунча тинчимайди.

Ота-бола чошгоҳ пайти йулга тушди. Ёз пайти эди. Қишлоқнинг тупроқли йули бўлишига қарамай, чангу тўзон кўтариб ўтувчи йуловчи кўп эди. Одам дегани борки, бесаранжом эди. От, эшак минган, елкасига найзали милтиқ осиб олганлар ҳар қадамда учрар, гоҳи-гоҳи отишма товуши эшитиларди. Шу кунга улар бир халтача тилла тангани бир қоп қоғоз пулга алмаштириб қайтди. Йўлда отаси унга бир қўлоч-бир қўлоч келадиган Николай пулларини курсатиб кўлди.

— Мирзажон, бу ҳўкиз тилларини нима қиламиз?

— Билмадим, — елка қисди Мирзажон.

— Уйга борганда курсатаман.

Намозгарда ота-бола уйга кириб келди. Отаси тўппа-тўғри ошхонага кирди. Қоғоз тўла қопни ёнига қўйиб, ўчоққа ўт ёқди.

— Нима қилайсиз? — деди ошхонага кириб келган Арофат ҳрла.

— Сенга олов ёқиш учун бир халта қоғоз олиб келдим. Мана, ёнишини кўр. Тап-тайёр тутатқи, пешгирон.

Мирза Муҳиддиннинг отаси қопдаги қоғоз пулни битта-битталаб ўчоққа ташлади. Сўнг, ўчоқ деворига ёнбошлаганича қайтиб турмади.

— Мирза Муҳиддин ҳаммасини ўз кўзи билан кўрди. Бу ёғи... унинг учун қоронғу дунё бошланди.

Кичкина Хўжа Насриддин чолнинг рангпар юзидан кўз узолмай қолди. Очиги у жуда кўрқиб кетди. Отасига ўхшаб, худди шу ерда оёғини узатмаса...

— Энди у кунлар қайтиб келмайди, бобожон, — демоқчи бўлди-ю, негадир тили айланмай қолди.

Чол Идрис амакига юзланди.

— Биродар, қонимни орқалатиб қуйинг. Ҳозир ҳеч кимга ишониб бўлмайди.

Идрис амаки қопни орқалатиши билан чол орқа-унгига қарамай куча бошига қараб илдамлади. У ун беш қадамча узоқлашгач, Кичкина Хужа Насриддин қулидаги сариқ чақани осмонга отди. Куп утмай чақа тош устига жиринг эгиб тушди, гилдираб девор биқинига бориб тақалди. Зипиллаб бораётган чол танга жирингини эшитиб таққа тўхтади. Орқасига утирилиб қаради. Яктаги чўнтагини ковлади. Ҳовучини қулоғи остида силкитди.

Буни кузатиб турган Кичкина Хужа Насриддин Идрис амакига қаради.

— Қулоқлари эшитар экан-ку.

— Пул одамнинг жигаридан пайдо бўлади, болақай, — тушунтирди Идрис амаки.

— Пул қурсина, пул қурсин, — жилмайди Кичкина Хужа Насриддин, — одамни не куйга солмайди.

Идрис амаки чўнтагини ковлаб тумшайди.

— Жуда маҳмадона экансан-да.

— Чўнтагингизни қоқиб кетганлар ақлли-ю, бор гапни айтган мен маҳмадона бўлдимми?

Идрис амаки бошқа оғиз очмади.

Кичкина Хужа Насриддиннинг чеҳраси ёришди. Кўзлари чақнаб кетди.

— Топдим, топдим, — у бирдан ўйноқлаб сакрашга тушди.

— Нимани топдинг? — ҳайратланди Идрис амаки.

— Топганим шуки, тугилганимдан бери нуқул чоллар билан гап-лашяпман. Ҳаммаси бир-бирига ўхшайди. Ҳасратидан чанг чиқади. Фақат менга қийин бўлди.

— Нечук?

— Гап шундаки, умри ҳасрат билан ўтган бобойларнинг набиралариям нимжон, гапчи бўлади. Бухорои Шарифга эса менга ўхшаганлар керак. Ана шунга ақлим етганидан қувоняпман.

— Сенинг ақлинг кўп балоларга етади, — гудранди Идрис амаки.

— Етганига шукр, етмаса...

Идрис амакининг ичида нимадир узилгандай бўлди. Кичкина Хужа Насриддин бошқа сўз очмай, бозор томон юрди.

— Қаёққа? — сўради Идрис амаки.

— Бир шаҳар айланиб келай. Тузукроқ одамга дуч келарман.

Идрис амаки очиқ дарвозага ишора қилди.

— Эшикларинг очиқ қолди-ку.

— Нима қилибди, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — эшик очиқ турса ёмонми?

— Қулфлаб кет.

— Қулф? Нима у?

— Қулф бу — замок, — деди Идрис амаки.

— Ямоқ, деяписизми?

— Ямоқ эмас, замок, — танбеҳ берди у. — Гапга тун кийгизишни яхши кўрар экансан. Уч-тўрт кун яшаб курсанг биласан. Қулф нимаюқ ямоқ нима. Осмондан тушган бўлсанг ҳам бу шаҳар одамлари сени мулло қилади.

— Йўқ, — деди Кичкина Хўжа Насриддин. — энди бундай бўлмайди.

— Шошма, эшикни қулфла.

— Сиз-чи?

— Мен... Ҳозир уйимга кириб кетаман, — деди Идрис амаки.

— Қушнимисиз?

— Ҳа.

— Қушни қушнига ишонмайдими?

Идрис амакининг ранги оқарди.

— Ҳозирча шундай...

Кичкина Хўжа Насриддин мен сизга ишонаман, деганича жилмайиб одамлар оқимига қушилиб кетди. Идрис амаки бошини чангаллаб, ланг очиқ дарвозага тикилганча супада ўтириб қолди...

8. Муаллима ҳайрати

Кичкина Хўжа Насриддин бозор айланиб юриб зерикди. Уйга қайтди. Тош супадада оёғини осилтириб ўтирган Идрис амаки уни кўриши билан дик этиб ўрнидан турди.

— Келдингми, болакай?

— Ие, ҳалиям шу ерда ўтирибсизми? — сўради Кичкина Хўжа Насриддин. — Уйизга кириб маза қилиб дамийизни олмайсизми? Ё ўтган-кетгanning саногини олмоқчимисиз? Айтайлик, у ёққа қанча ўтди, бу ёққа қанча ўтди?

— Бошқа қиладиган ишим йўқми, бир одам санашим қолганди. Ўтса ўтавермайдими.

— Тургри, — деди амакига ён босиб Кичкина Хўжа Насриддин. — Кўча бўлгандан кейин одам ўтади.

Идрис амаки унинг бу гапларига унча эътибор бермади. Давом этавер, дегандек, оғзини катта очиб эснади.

Кичкина Хўжа Насриддин сўради:

— Амаки, бу кўчадан кўк кўз кўп ўтдимиз ёки қора кўз?

— Нима?

— Қанақа кўзли одамлар кўп ўтди, деб сўраяпман.

Идрис амакининг бурни тиккайди. У ҳар гал жаҳли чиқса бурун катаклари кенгайиб, учида нўхотдек нарса пайдо бўлар эди.

— Ҳали қанақа оёқдилар ўтди, деб ҳам сўрарсан?

— Сўрайман, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, — бу дунёга билгани келганман. Шунчаки яшаб ўтгани эмас.

— Билишни истасанг, мендан ҳам сўра. Нега бу ерда қоққан қозиқдай ўтирибман.

— Сўрадим. Қани, жавоб беринг.

Идрис амаки Кичкина Хўжа Насриддин яшайдиган ҳовли дарвозасини курсатди.

— Эшикларинг очиқ, шуни қуриқлаб ўтирибман. Йўқса алақачон...

— Очиқ булса нима қилибди?

— Вой-вой, — Идрис амаки унга, эсинг жойидами, дегандек қаради.

— Шу замондаям ҳовлини очиқ ташлаб кетиб бўладими? Айниқса, шаҳарга кетганингдан буён уйлариңга қараб ўтирибман. Сен булсанг беларво юрибсан.

— Иш-пишийиз йўқми? Ёки бекорчимисиз? Ҳовлиниям қуриқ-лайдимми?

Бекорчимисиз, деган сўз Идрис амакига қаттиқ ботди.

— Нега бекорчи бўлай? Тирик одамнинг узига яраша иши бўлади-ми?

— Унда бу ерда нима қилиб утирибсиз?

— Ие, хизматта тўхматми?

— Нима хизмат қилдйиз?

— Уйингни қуриқлаб утирибман. Сен айтгандек одамлар кўзини кузатаётганим йўқ.

— Мен сизга қоровуллик қилинг дедимми?

— Тушунсанг-чи, — қўлини бигиз қилди Идрис амаки, — эшикларинг очиқ қолди. Биров кирмасин, деб қоққан қозиқдек кетганингдан бери мана шу тош супада қаққайиб утирибман. Сендан қачон раҳмат эшитаман деб.

— Сизга жуда қийин бўлибди-да.

— Майна қилма.

— Рост-да. Бухорои Шарифни қуриқламаган одам, келиб-келиб энди шу ҳовличани қуриқлаганийизни қаранг. Ақл кечроқ кирибди-да, амаки. Буни нимасини қуриқлайсиз? Узи тутдай тўкилай деб турибди. Қаранг деворларига. Сувоги эскириб, сомонга илиниб турибди. Ундан кура...

— Хўш, маҳмадона болакай, ундан кура нима қилай, а?

— Аркни қуриқланг десам, ёшийиз уттан.

— Аркни? Уни нимасини қуриқлайман? Уям сенинг ҳовличангга ухшаб алақачон тутдай тўкилади.

— Ўзи мен келгунча бор нарсани адои-тамом қилиб бўлибсизу. Яна сенинг ҳовлингни қуриқлаб утирибман, дейишийиз ортиқча, амаки.

— Сирдафтаримни ковлама, — деди Идрис амаки, — мендаям айтадиган гап кўп. Аммо ҳаммасини айтавермайман.

— Юрагийизни бўшатиб олинг, — маслаҳат берди Кичкина Хўжа Насриддин. — Акс ҳолда бир куни шишиб кетасиз. Ичийизда гапийиз болалайвериб, бир кунмас-бир кун шишади. — Кичкина Хўжа Насриддиннинг донолиги тутиб кетди. — Сигирнинг шишганини курганмисиз?

— Нимани?

— Сигирни.

Кичкина Хўжа Насриддин тушунтира кетди.

— Агар сигир янги чиққан бедадан тўйиб еса, уз вақтида сугорилмаса, албатта қорни шишиб кетади. Ёки тап йиқилиб пичоққа келади. Одамда эса бу ҳол бошқача кечади. Тўпланган сўзлар оғзидан чиқиб кетмаса, бора-бора қорни омборида чириydi. Аста-секин бижийди. Курибсизки, вақти-соати етиб, пақ этиб ёрилади.

Бу сўзларни эшитгани сари Идрис амакининг ранги оқариб, аъзойибадани бўшашди.

Кичкина Хўжа Насриддин қолган жойидан давом этди:

— Амакижон, сиздаям ичийиздаги гап халта чириб боряпти. Кеча эди ярақ-юруқ нишонларни тақиб, мана бу тош супада ўзийизни кўз-кўз қилиб утирадйиз. Бугун таққани уяласиз. Нега?

— Билмадим.

— Биласиз, — деди Кичкина Хўжа Насриддин, — сиз ут қўй деса уз уйизга ут қўйгансиз. От деса зурриёдийизни отгансиз. Эвазига та-

қир-туқур олғансиз. Мана энди ҳаммасидан тониб боряпсиз. Чунки, охират яқин.

Идрис амакининг тили оғзида айланмай қолди. Бу зумраша барисини тўғри айтяпти.

— Сиз, — деди Кичкина Хужа Насридин, — уйлайсизки, менинг ҳовличамни қуриқлаяпсизми? Ўлгандаям бу ишни қилмайсиз. Ҳозир сиз ўзийизни қуярга жой тополмай юрибсиз, Кеча мен фалончиман, деб ҳаммани қўрқитардингиз. Бугун эса кимлигингиз фош бўлди. Алданиб, шовқин солиб юрганийизди ўзийиз сездийиз. Энди сизга уй торлик қиялпти. Кучага чиқиб, ўтган-кетганни кузатиб, ўзийизга таскин топасиз. Текин қулоқ булса гап сотасиз.

Идрис амаки шартта турди-ю, тагидаги эски пўстакни қоқди.

— Мана, менга қолгани. Чангиниям ютиб кетишди.

— Ким?

Идрис амаки жаҳл билан сўз қотди.

— Сен бу дунёнинг одами эмассан. Ҳозир одам-одамга ишонадиган пайт эмас. Яшайвер, билиб оласан. Кузингни мошдай очиб қўйишади.

— Мош кичикроқ, нўхатдай денг, — ҳазилга ўтди Кичкина Хужа Насридин.

Идрис амаки ҳам буш келмади.

— Нўхатдай эмас, ёнгоқдай. Пақ этиб чақиб, мағзини олиб оғзилага солишади-ю, пўчогини қулингга тутқазишади.

Кичкина Хужа Насридин Идрис амакига бошқа сўз айтмади. Амаки эски пўстагини қўлтигига қистириб, уйига кириб кетди.

— Хайр, амаки, — деди унинг кетидан кузатганча Кичкина Хужа Насридин. — Қоровуллигингизга рози-ризо бўлинг.

Идрис амаки оёғини кўтарган ерида тўхтади.

— Нима дединг?

— Ризо бўлинг, деяпман.

— Нима мен ўлгани кетаяпманми? Яхшиликка ёмонликми? Кетганингда бери қимир этмай утирибман.

— Айтдим-ку, нимага утиришийизи! Иссиқ жон, яна Худо билади.

— Ҳе, нафасингни иссиқ қил! Бобонг қатори одамга ўлим тилагандан кура, ўзингга умр тила.

— Ризо бўлмасайиз, рози бўлинг, — деди Кичкина Хужа Насридин. — Ахир шунча вақтийиз қоровуллиikka кетди. Фақат ўз мулкийизни қуриқламагансиз, холос.

— Мен қоровул эмасман. Қўшнингман. Рози-ризолик биласанми қачон бўлади?

— Қўрқманг, — уни юпатди Кичкина Хужа Насридин. — Ҳали сиз узоқ яшайсиз.

— Сендан қўрқаётганим йўқ.

— Ихтиёрийиз, — деди кичкина Хужа Насридин. — Билсайиз, одам дегани ҳар куни рози-ризолик билан яшаш керак.

Идрис амаки ичкари кирди-ю, тарақлатиб гужум дарвозани беркитди.

— Амаки.

Идрис амаки жавоб бермади.

— Қоровуллиқ қилганийиз учун ризо бўлинг, — овозининг борича бақирди Кичкина Хужа Насридин.

Дарвоза ортидан Идрис амаки тўнгиллади.

— Рози эмасман. Мингбад эшигингга қарамайман. Менга деса, бор-бутингни ўғри уриб кетмайдами!

— Үзийиздан кўринг, — деди Кичкина Хужа Насриддин. Кейин ўзига-ўзи жавоб берди. — Бу одамларга чиндан ҳам ишониб бўлмайди. Гаплашай десанг, сўзинг қовушмайди. Ҳазиллашсанг, жириллашади.

Кичкина Хужа Насриддин бўлгач, ҳазил-ҳузул қилмаса, бор гапни бетга айтмаса, дунёга нимага келди. Маза қилиб онасининг қорнида ёнбошлаб ётганди. Ётаверса биров қувиб чиқарармиди? Барчасига ўзи сабабчи. Тезроқ бу дунёни кўргиси келди. Онаси бечора нима қилсин. Ўғлим зерикди дедими, тутиб қўяқолди.

Кичкина Хужа Насриддин болохонага чиқиб бирпас тик турди. Уйда ҳеч ким йўқ эди. У Идрис амаки билан яна бирпас гурунглашиб ўтирсам булар экан, деган уйга борди. У Бухорои Шарифнинг тор кўчалари, бозорини шу уч кун орасида пой-пиёда кезиб чиқди. Ажабтовур одамларни учратди. Биттаси, қўшниман дегани — Идрис амаки, Кичкина Хужа Насриддин бекорга унга, ризо бўлинг, деб ҳазил қилмади.

Идрис амаки тонг отди дегунча эшиги олдига қўйилган харсанг тош устига эски пўстакни тушаб, чиқиб ўтиради. Агар тушлаик овқатни ҳисобга олмаганда у қоронгу тушгунча бу ерни тарк этмайди. Ўтган-кетганни обдон кузатади. Гоҳида сездирмай ўзича мингирлаб қўяди.

— Ҳудидан дунёда бозорга бунча серқатнов бўлмасанг.

У бу сўзни кимга қарата айтганини биров фарқламайди, йўловчилар йўлида давом этади.

Кичкина Хужа Насриддин бу дунёга келганининг иккинчи куни амакини эшик ортида туриб кузатади. Идрис амаки тош супага чиқиб, оёғини чалиштириб ўтириб олди. Бозор томондан келаётган ҳассали чолни кўриб, секин ўрнидан турди.

— Қария, бозорга бунча серқатнов бўлиб қолдийиз?

Чол тутаб келаётган эканми, ҳасса билан ўқталди.

— Мени текшириш учун бу ерда ўтирибсанми? Бозор халқиники, хоҳласам юз марта бориб келаман.

— Қарилгизга раҳмим келяпти, бобой, — деди Идрис амаки.

— Асло раҳминг келмасин, — ўдағайлади чол. — Сасиб бир жойда ўтиргандан кўра ҳаракат қил. Бобой дейсан. Сени ўзинг қачонги чол? Сен тенги қари эшагим бор эди. Алақачон нариги дунёга кетди. Ундан кейин ҳам қанча сувлар оқиб ўтди. Сен уша-ўша, тош супага ёпишиб ётибсан. Сенгаям рози-ризалик вақти келгандир.

Чол бурни билан ўпкаси тўлгунча нафас олди.

— Сендан ҳолвайтар ҳиди келяпти. Хотинингга айт. Яхшироқ пиширсин.

Идрис амакига чолнинг, эшагим ўлди, дегани қаттиқ алам қилди. Унинг лақаби эшак эди. Идрис амаки чолга индамаса-да, ичида ижирганиб қўйди.

— Узим сенинг ҳолвайтарингни егани бораман.

Кичкина Хужа Насриддин бу воқеадан ҳам хабардор эди.

Унда Идрис амаки ёш бола эди. Қоронгу тушди дегунча тенгтўшлари йигилар, бекинмачоқ ўйини бошланиб кетар, ҳар бир ўйиннинг шартни бўлганидек, бекинмачоққа ҳам маълум қоида бор эди. Шундай ўйинларнинг бирида у дарров қўлга тушди. Жўралар дарҳол шарт қўйишди.

— Сен кетма-кет қўлга тушдинг. Энди иккита шартимиз бор. Бири — бизларни опичлаб олиб уй-уйимизга етказасан. Агар бунга кўнмасанг, эшак бўлиб ҳанграб берасан.

Идрис биринчи шартни бажарай деса, тўртта ўртоғини то ярим

кечагача уй-уйларига олиб бориши керак. Яна дам олмай, оёгини ерга теккизмай олиб бориши керак. Тўртталаси ҳам мени кутар, деб турибди. Яхшиси, эшак бўлиб бир-икки марта «иҳа-иҳа» дейди-да, қутулади.

Иккинчи шартни бажаришга тушди.

— Иҳа-иҳа...

— Йўқ, — деди ўртоқларидан бири, — бу хачирнинг товуши. Бизга ўзимизнинг жайдари эшакнинг овозини қилиб берасан.

— Қани, қани, — шериги Идриснинг бошини ергача букди. — Олдин ер иска. Кейин тумшугингни осмонга қилиб, бурнингни жийир. Сўнгра қорнингни шишириб ҳангра.

Ўтқизгандан кейин ҳар қандай шартни бажариш керак. Бўйин товласа барибир мажбур қилишади. Идрис ўртоғининг айтганларини қилиб, овозини қўйворди.

⇒ Иҳа, и-ҳа.

— Баракалла, — деди ўртоқлари. — Эртага яна ютқазсанг, туя бўлиб берасан.

Эртаси-индини, умуман, ундан кейин ҳам Идрис кўчага чиқмади. Аммо ўртоқлари ҳар гал унинг уйи олдидан утар экан:

— И-ҳа, и-ҳа, — дейдиган одат чиқаришди.

Идрис амаки шу-шуга чолага бошқа сўз қилмади. Фақат ичида «рози-ризоликни ўзинг бошлаб берасан»ни бир неча бор такрорлади.

Кичкина Хўжа Насриддин ич-ичидан кулиб, яна бир нималарни эслаб турганди.

Овоз берган аёл очиқ дарвозадан ичкарига қадам қўйди.

У Кичкина Хўжа Насриддинни кўриб тўхтади.

— Болам, уйларингда ким бор?

— Мен, — жавоб берди Кичкина Хўжа Насриддин, — Ассалому алайкум холажон, сизга ким керак?

— Ваалайкум, — деди аёл, — қани, бу ёққа туш-чи.

Кичкина Хўжа Насриддин болохона зинасидан сакраб пастига тушди.

— Ота-онанг уйдами? — сўради аёл, тўрхалтасидан дафтари олиб.

— Онам тугуруқхонада.

— Ие, — жилмайди аёл, — янги укача муборак бўлсин. Қачон тугдила? Уғилми, қиз?

Кичкина Хўжа Насриддин аёлга бошдан-оёқ тикилди. Қулогининг супрасини ишқалаб жавоб берди.

— Холажон, мен кимга ўхшайман?

— Одамга. болам.

— Йўқ, ўгилманми, қизманми?

Аёл елкасини учирди.

— Товушинг ўгил боланики.

— Хуш, иккиланмай айтинг-чи.

— Болам, мени овора қилма. Манам иш билан келдим. Майнавозчиликка эмас.

— Сурадингиз. Менам сўраяпман.

Аёл индамади. Қулига қалам олиб дафтари оиди.

— Майли, сен қизиқчи болага ўхшайсан. Онанг тугуруқхонада бўлса, отанг қаердала?

— Олдин битта саволга жавоб олинг. Кейин иккинчисини сўранг, — деди Кичкина Хўжа Насриддин. — Ё баҳо қўймоқчимисиз?

Аёл бошини сарак-сарак қилди.

— Сендақа тўртта болани ўқитсам, уйимнинг эшигиниям адаштириб қўяман. Айт-чи, отанг қаердала?

— Отам жапонга кетганлар.

— Чапонга?

— Чапон эмас, жапонга.

Аёл барибир тушунмади. Иккиланиб турганда у жавоб берди.

— Жапонияга. Энди тушунгандирсиз?

— Японияга де.

— Ўзбекчаси жапо булади.

— Ие, отанг катга одамми?

— Кичкина одам. Мен каттаман. Отам тижоратчи.

Аёлниг юзига қон югурди.

— Қачон келади? Келсалар, менга ҳам айт.

— Сиз кимсиз?

— Менми? Мен муаллимман. Бу йил мактабга борадиган болаларни руйхатга олиб юрибман, — аёл бирдан ҳушёр тортди. — Гап билан овора бўлиб эсимдан чиқибди. Уйларингда мактаб ёшидаги бола борми?

— Бор-да, — гердайиб жавоб қайтарди Кичкина Хўжа Насриддин. — Мана мен қаршийизда турибман-ку. Энг кичкинаси мен булам, — кейин қушиб қўйди. — Каттасиям ўзимман.

— Ёшинг нечада? — сўради аёл.

— Энди бор-йўги уч ярим кунлик бўлдим. Ўша сиз айтган укача мен буламан.

— Қайси укача?

— Укача муборак дедийиз-ку. Онам уч ярим кун олдин мени тугдила.

Аёл ёқасини ушлади.

— Шунча бола ўқитиб, сендақа гапни олиб қочадиганига биринчи дуч келишим.

— Мени дафтарга ёзинг, — деди Кичкина Хўжа Насриддин. — Айни излаб юрган болайиз мен буламан.

— Алдама, — деди аёл. — Куриб турибман. Анча-мунча қувга ўхшайсан.

— Ишонмайсизми? — сўради Кичкина Хўжа Насриддин. — Боринг унда, онам ётган тутуруқхонадаги энагадан суранг. Уч ярим кун бўлди тугилганимга. Мен билан тугилган зумрашалар ҳали бигиллаб ётишибди. Мен бўлсам дарров уйга келақолдим. — Кейин тушунтиришга тушди. — Холажон, ўқимишли аёл экансиз. Онаминг қорнида ётганимдаёқ отамнинг Жапонга кетишини эшитгандим.

— Жапонияга кетган бўлсалар, анча-мунча нарса олиб келадида, — деди аёл.

— Ҳа, билар экансиз. Отам тугилишим билан эртаси куни Жапонга жўнаб кетди. Мен уйга қараб туриш учун шошдим. Бобомга ҳамроҳ керак. Неваралик бурчимни ўтаёйман.

— Ҳали бобонг ҳам бормила?

— Нималар деяпсиз, бобомнинг бобосиям тирик.

— А?..

— Ҳали танимайсизми?

— Йўқ.

— Менинг энг катта бобом Насриддин Афанди бўладилар. Мен эсам Бухорои Шарифнинг эгаси Кичкина Хўжа Насриддин буламан. Энди танигандирсиз?

Аёл эшикни мўлжаллаб кетишга ҳозирланди. Дафтар-қаламини тўр халтага солди.

Буни пайқаган Кичкина Хужа Насриддин уни яна гапга тутди.

— Холажон, мактабийиз қаерда?

— Шу-шу ерда, — муаллима чайналди.

— Ҳозир ўқишга бораверайми?

Аёл секин-секин орқалаб юрабошлади.

Эшикка яқинлашса бўлди. Бу бедаво маҳмадонадан қутулади-қўяди.

— Қурқманг, — унга далда берди Кичкина Хужа Насриддин, — мен сиз уйлагандек бола эмасман. Насриддин Афандининг кенжа неварасиман. Шунинг учун ҳамма нарсани билишга шошайман.

Муаллима аёл бетоқат була бошлади. Буни сезган Кичкина Хужа Насриддин унинг енгидан тортди.

— Кетманг, холажон. Яхши одам экансиз. Бирпас гаплашиб утирамиз. Бунинг устига онажонимга жуда-жуда ўхшаб кетар экансиз. Мактабийизга албатта бораман.

Аёл Кичкина Хужа Насриддиннинг сўзларини тинглар экан, ажабланиб, унга яна қайта тикилди. Қадди-қомати келишган бола уч ярим кунликман деб турса. Сўзларининг бурролиги, ақлининг тийраклигига қаранг.

Кичкина Хужа Насриддин аёлни остонагача кузатар экан:

— Холажон, — деди, — мени мактабийизга ёзаверинг. Сизни сира қийнамай ўқийман.

9. Армонда ўтган амма

Кичкина Хужа Насриддин мактабга борадиган куни эртaroқ турди. Қул-бетини ювиб, бобоси бoмдод намозини ўқишини кутди. Ҳайдар бобо юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан тургач, набираси чой дамлаб келди. Ҳайдар бобо дўла-болишни биқинига тортиб ёнбошлади. Кичкина Хужа Насриддин узаттан ним пиёладаги чойни хўплар экан, сўради:

— Хуш, бугун ишни нимадан бошлаймиз? Отайиз бўлса уч-тўрт сўм ишлаб келай деб тижоратга кетди. Энди думини ушлабмайди. Кимсан, ўғил кўрган одам. Дўст-ёри кўп, — Ҳайдар бобо Кичкина Хужа Насриддинга қараб яккам-дуккам тишини кўрсатиб жилмайди, — сендай фарзанди бор ота уйда утириб бўпти. Отангни оғзи қулогида.

— Нима учун?

— Вой, набиригинам-ей, шуниям билмайсанми? Тугилиши билан лаби-даҳани очилиб, юриб кетган болани шаҳар аҳлининг етмиш етти пушти кўрган эмас. Ҳатто ўзим ҳам. Отанг тугилганида носқовоқдан сал каттарoқ эди, — кулди Ҳайдар бобо.

— Ўзийиз-чи? — сўради Кичкина Хужа Насриддин. — Ўзийиз нимага ўхшаб тугилгансиз, бобожон?

— Ҳа, падари қусур, отангнинг ёнини оласан-а. Мен, — бошини қашиди Ҳайдар бобо, — ўзим билмайман-у, аммо аммамнинг гапларига қараганда, бир ярим пуд оғирликда тугилган эканман. Бечора энагам кутаролмай, ёнбошлаб, бели қийшайиб қолган экан. Ушандан бери узини тик тутолмас эмиш. Зил-замбилдай оғир эдинг, дердилар бечора аммам, — Ҳайдар бобо бирдан кўзларига ёш олди. — Қандай аммам бор эди-я. Аравага чиқсалар, аравакаш дарров ерга тушиб, отта жилвдорлик қиларди. Оғирликларидан от аравани тортолмасди. Мана шундай аммажоним дунёдан навжувон кетди. Ҳаммамизни етим қолдирди.

Кичкина Хужа Насриддин бобосига қаради.

— Бобожон, аммажонийиз неча ойлик эдилар?

— Ҳазилингни қўй, — набирасига танбеҳ берди Ҳайдар бобо, — ҳозир кўнглим тўлиб турибди. Уйни бошимга қўтариб йиглаб юбораман. Билсанг, бунақа амма қайтиб келмайди.

— Бобожон, аммайиз қайтиб келмайдиган жойга кетган бўлса энди келмайди-да. Мен фақат ёшларини сўраялман.

Ҳайдар бобо яктагининг енги билан миждаларини артади.

— Аммагинам бор-йўғи бир юзи олти яримга кириб, бандаликни бажо келтирдилар. Сангинани куриб кетсалар нима қиларди.

— Жуда ёш эканлар-да...

— Ҳа-да. Жуда ёш кетдилар деяпман-ку. Мана, сен тугилар экансан. Куриб кетсалар нима қиларди. Бечорагина доим, майда-чуйда набираларга ўралашиб қолдим, деб нолирди. Олдинроқ тугилганингда балки ҳали-бери ўлмасмиди.

— Бобожон, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — аммайизни шунча яхши кўрсайиз бирортасини юборинг. Мени кўриб кетсин.

— Қаяққа юборай, болам.

— Аммайизни ёнига-да. Бирорта бекорчи топинг. Бориб айтиб келади.

— Ҳай, нималар деяпсан? Нариги дунёга олтин бераман десанг ҳам биров бормайди.

— Аммажонийиз, тузукроқ набира кўрмадим, деб бу дунёдан армон билан кетгани ростми?

— Рост.

— Унда сизнинг бурчийиз аммайиз олдида катта экан.

— Жуда-а катта. Бечорагина аммам болалигимда менга нон чайнаб берар эдилар. Нонга қўл чўзишлари билан тамшаниб, лунжларининг қимирлашига қараб турардим.

— Бобожон, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — аммайизга тоза боқиманда экансиз-да?

— Қорним тўймасди-да, болам. Бўш қолсам ола сигиримизнинг орқа елинини сўриб утирардим.

— Бай-бай, — бошини қимирлатди Кичкина Хужа Насриддин. — Мен келгунча зўр ишлар билан шугулланган экансиз. Майли, буни биров эшитмасин.

— Сенга айтаялман-да, болам, — деди Ҳайдар бобо. — Лекин аммагинам бўлмаганда манам...

— Аммайиззи яхши кўрсайиз, — маслаҳат берди Кичкина Хужа Насриддин, — бир шартни бажаринг. Шунда беармон ётади. Йўқса у дунёда нима гап деб битта-яримтани чақириб қолишлари мумкин.

Ҳайдар бобонинг ранги-қути ўчди.

У сўзини давом эттирди:

— Ҳозир бозорга чиқиб бирорта расмчини бошлаб келасиз. У менинг суратимни олади. Кейин суратни аммажонийиз олдида олиб борадиган одамни топасиз. Ўша одам ҳам ёнгинамизда яшайди. Фақат чиқиб кўндирсайиз бўлди.

— Ким экан у? — сўради Ҳайдар бобо.

— Олдин эшитинг, бобожон. Катта ишга шошманг. Қани, айтингчи, мен ўзи кимман?

— Кичкина Хужа Насриддин, болам.

— Носқовоққа ўхшаб тугилмадим-а? Кўриб турибсиз. Туппа-тузук йигитман. Ақлу ҳушим жойида. Менгача зурриёдимизда қанақа болалар тугилганини эшитдим. Ҳозирги бош масала-армон билан ўлиб кетган аммажонийиззи хурсанд қилиш!

— Аммажонимнинг номлариям Хурсаной эди. — деди Ҳайдар бобо, ўпкаси тўлиб.

— Ана, агар менинг расмимни курсалар Хурсаной аммажонимиз нариги дунёга эрта келибман, гаплашадиган набирам энди тугилибди, деб ўринларидан туриб кетишлари ҳеч гап эмас.

Ҳайдар бобо қизариб кетган юзини уқалаб, неварасига боққанича, анграйиб қолди.

— Болам, бундан ўттиз етти йил олдин сафарга кетган одам қандай қилиб тирилиб келади?

— Қувониб кетганидан, бобожон! Мана ўзийиз. Мени қурганда қувонмадийизми?

— Қувондим, болам.

— Отам-чи?

— Отанг ҳам.

— Аммажонийиз ҳам менинг расмимни қўлга олиши билан ўлиб етгани эсидан чиқиб, югургилаб туриб кетади. Борган хабарчининг этагиданми, қулиданми, маҳкам ушлаб, бошла тезроқ, мен Кичкина Хужа Насриддинни бир кўрай, деб ташқарига отилиб чиқади.

— Қаердан?

— Гуридан-да, бобожон. Шоҳ саройидан эмас-ку. Борди-ю, етган жойини ишонмаса ҳалиги хабар олган одамга вақтинча ижарага бериб туради. Аммажонийиз қайтиб боргач, биз юборган хабарчини чиқариб юборади. Аслида-ку, бу қийин масала. Ҳозир ким иссиқ жойини текиндан-текинга бировга ишониб бўшатиб беради. Аммажонийиз сахий бўлсалар бир-ярим кунга ишонсалар керак.

— Аммажоним қўли очиқ аёл эдилар, — деди Ҳайдар бобо.

— Унда яна бир қўли очиқлик қиладилар-да.

Ҳайдар бобо лабини тишлаб, ўйлаб қолди.

— Ўйлаб утиришдан фойда кам, — деди Кичкина Хужа Насриддин. — У ёғини кейин гаплашамиз. Ҳозир бош масала — расмчини топиш, суратни Хурсаной амманинг олдига олиб борадиган одамни кўндириш.

Ҳайдар бободан садо чиқмади. Яна бирор гап айтиб, тилидан илиниб қолишдан қўрқди. Шу утиришда суяги алақачон сузма бўлиб кетган аммасини нега эслади? Шунчалик зарурмиди? Нон чайнаб бериб боққан бўлса боққандир. Невараси қулогига чалинган нарсанинг тагига етмагунча қўймайди. Кимсан, Кичкина Хужа Насриддин бўлса. Тугилгандан бери: «Мен Бухорои Шарифнинг эгасиман», деб турибди. Мана энди аммайизни хурсанд қиламан дейди. Расмчини-ку, топса бўлади. Лекин неварасимни алақачон нариги дунёга кетган аммасининг олдига ким олиб боради. Бундай хабарчини топиш осонми? Борадиган одам ҳам андак-бундак пулга кунмаса керак.

Ҳайдар бобо сездирмай чўнтагига қўлини чўзди. Букланган пуллари бармоқлари орасидан санаб ўтказа бошлади. Буни кузатиб турган Хужа Насриддин бобосига қаради.

— Бобожон, чўнтагингиздаги пуллар эски пуллар. Унга энди ҳемириям бермайди. Борадиган одамни янги пул билан рози қиламиз. Шу баҳонада аммайиз янги пулимизниям кўриб қолади.

— Ёлирай, — деб юборди Ҳайдар бобо. — Болам, бу гапларни қаердан топасиз?

— Носқовоққа ўхшаб тугилганимда ҳеч балони билмас эдим. Кимлигимни жуда яхши биласиз. Ҳали айтадиган гапларим кўп. Сиз вақтни ўтказмай суратчини топиб келавинг. Мен унғача анави Идрис амаки-

ни боришга кўндираман. Сиз ҳали, ким экан у, деганингизда, мен ана ўшани кўзда тутган эдим.

— Идрисни?! — Ҳайдар бобонинг кўзлари ола-була бўлиб кетди. — Йўқ-йўқ, болам! Сира уни кўндирманг. Аммажоним уни куриши билан тунини тескари кийиб олади. Олдига солиб, итдан бешбаттар қилиб ҳайдайди.

— Нега?

Ҳайдар бобонинг томогига бир нима тиқилгандек бўлди.

— Болам, намунча тилингдан Идрис тушмай қолди? Сен уни кеча кўрдинг. Биз эса...

— Ҳаммасини билганим учун ўшани рози қилинг деяпман-да. Бал-ки уша ёқларда доимий ижарачи бўлиб қолиб кетар.

— Аммам-чи? — чўчиб кетди Ҳайдар бобо. — Энди у амманнинг жойиниям эгаллайдими?

Унда Ҳайдар бобо ёшгина бола эди. Буй-басти набирасига тенг, аммо ёши ун уч-ун тўртларда, ҳар ҳолда оқ-қорани танийдиган бола эди. У ўша куни йўл буйида тенг-тушлари билан ошиқ уйнарди. Қишлоқ бошида икки отлиқ кўринди. Болалар ўйин билан овора бўлиб, буни сезмади. Икки отлиқ тўғри келиб, Ҳайдар яшайдиган дарвоза қаршисида тўхтади. Қайси бирининг оти кишнади. Ошиқ ўйнаётган болалар отлиқларга кўзи тушиши билан тум-тарақай қочди. Ёлғиз Ҳайдарнинг ўзи қолди. Шапка кийиб олган отлиқ қамчиси билан этигининг қўнжига тап-тап этиб урди. Ҳайдар бошини кўтариб отлиққа қаради.

— Ҳай бола, бу ёққа кел, — чақирди қамчин ўйнаётган киши.

Ҳайдар қўрқ-писа унга яқинлашди.

— Кимнинг боласисан?

— Собир бобони.

— Отинг нима?

— Ҳайдар.

— Мулла Ҳайдар, — деди шапкали, — қани айт-чи, уйда кимлар

бор?

— Аммамла.

— Отанг-чи?

— Чўлга кетганла.

— Мана, айтмадимми, — деди шапкали ёнидагисига, — Собирни тутиб бўлмайдди. Кундузи босмачилар ёнига боради. Кечаси ҳеч нарса кўрмадим деб, уйига кириб, мол-дунёсини қўриқлаб ётади.

Ҳайдар шапкалининг ёнида турган отлиқни таниди. Бу нариги қишлоқлик кўр Ашур эди. Шапкалиси унга маслаҳат солди:

— Нима дейсиз, ўртоқ Ашуров? Ҳар куни қўшпа-қуруқ келиб кета-верамизми?

— Бугуноқ Собирни қўлга оламиз, — деди кўр Ашур, кейин Ҳайдарга юзланди. — Жиян, кечқурунлари уйларингга кимлар келади? Ростини айтсанг сенга қанд бераман.

Ҳайдар индамай анграйиб тураверди.

— Боласиям ўлгудек пишиқ, — ижирганди отнинг жиловини тортиб кўр Ашур.

Шу пайт дарвозанинг бир табақаси очилиб, қўлида челаги билан аммаси кўринди. Отлиқларга кўзи тушиб, вой, ўлай деганича, узини ичкарига олди.

Икки отлиқ бир-бирига галати қараш қилди. Кўр Ашур Ҳайдарга қаттиқ тайинлади.

— Ҳей, бола, Собир келса бизни кутиб турсин. Келганимизни айтгин. Ҳа, жиян, мени танидингми ўзи?

— Ҳа, ҳа, — шошиб жавоб берди Ҳайдар.

— Бу амакинг ўртоқ Идрис бўлади. Собирга айтсанг танийди. Қулогингга қуйиб олддингми?

Икки отлиқ қишлоқ оралаб от суриб кетди. Изидан буралиб қуюқ чанг кўгарилди. Ҳайдар бушашиб уйга кирди. Меҳмонхона эшиги орқасида туриб, уларнинг гап-сўзларини эшитиб ўтирган аммаси Ҳайдардан шошиб сўради:

— Ҳайдаржон, анавилар кетдими?

— Кетди, — деди Ҳайдар.

Кеч кирди. Аммасининг у билан иши бўлмади. У нималарнидир йиғиштириб, кимларнидир қаргаб, уйга кириб-чиқиб турди. Ҳайдар кўп ўтмай уйкута кетди. Тонг отарга яқин қулогига таниш овозлар эшитилди. У, уйқули кўзларини очолмай, ётган жойида қулоқ солди.

— Ахийри, бу кўр бошимизга етади, — деди отаси. — Хонсаллот Идрисниям бошлаб келган ўша.

Онаси уввос солиб йиғлади.

— Ҳовли-жойни кимга ташлаб кетамиз-а?

— У, онаси, — уни койиб берди Собир бобо, — ҳовли-жой дейсан-а. Амир Олимхон дегани тахти-равонини ташлаб кетди-ю, сен тўрт пахса деворингни уйлайсан. Энди бу жойларда ўртоқ Ашур, ўртоқ Идрис яшайди. Тезроқ бўл. Кутиб қолишди. Имилласанг яна бир балони бошлайди улар. Ҳайдарниям уйгот.

Ҳайдар онасининг қистови билан кўзларини ишқалаб, ҳовлига чиқди. Кузи дарвозахона олдидан турган кечаги икки отлиққа тушди. Ариқ ёқасидаги эски тутта эса учта тўқимсиз эшак боғланган эди. Кўп ўтмай отаси, онаси, аммаси, укалари куча бошида йиғилишди. Ўртоқ Ашур елиб-югуриб очиқ қолган уй эшикларини беркитди. Қайтиб чиқиб Ҳайдарнинг отасига дўқ урди.

— Қани, бойвачча, бола-чақайиззи анави тўқимсиз эшакларга миндиринг. Буёғи шундай энди. Отни эса биз минамиз.

— Насиб этсин, — деди Собир бобо. — Эшакка кунимиз қолса нима қилайлик.

— Ҳали эшаккаям зор қиламиз, — илжайди ўртоқ Ашур.

Собир эътибор бермай сўз қотди.

— Худо хор қилмасин.

Ўртоқ Ашур бирдан тутатиб кетди.

— Менга қара, Собир, худо-худо дейсан. Сен кўп ўзингга ишонаверма. Энди давлат биза. Пешонангга биз ёзамиз энди.

— Тавба де, — уқрайди Собир бобо. — Сенгаям аталгани бордир.

— Ҳали шундайми? — тўппончасига қўл чўзди ўртоқ Собир. — Тавбани курсатаман. Қани, олдимга туш.

Чошгоҳ пайти уларни шўро идораси томон ҳайдаб келишди. Мана шу ерда ўртоқ Ашур аёлларни тўқимсиз эшакларга тескари миндирди. Учала эшак ипини Собир бобога тутқазди. Буни кузатиб турган Ҳайдар отасидан сўради:

— Отажон, нега бизларни ҳайдашаяпти?

— Ҳайдашайтани йўқ, — деди отаси, — биз қарғиш теккан одамлардан қочаямиз болам.

Ҳайдар яна бир нима сўрамоқчи эди, Собир бобо кўкка қараб пичирлади-ю, йўл чекмасидан бир сиқим тупроқ олиб болаларининг бошидан сочиб юборди. Кейин эшакларни етаклаб, қишлоғидан чиқиб

кетди. Орқадан эса икки 6тлик ниманидир мингирлаб, уларни ҳайдаб борарди...

Кичкина Хужа Насриддин пинак қилган бобосини секин епгидан тортди.

— Бобожон, мудраяпсизми?

— Йуқ, болам, хаёл олиб қочди. Ҳа, нима демоқчи эдинг?

— Куп уйламанг, — деди Кичкина Хужа Насриддин, — эртароқ қариб қоласиз.

— Умрим хаёл билан ўтди, болам.

— Ҳозир эса мени айтганимни уйланг. Қолганини кейин гаплашамиз. Мана, Идрис амакини яхши танир экансиз. Шу пайтгача уни айтганини бажарибсиз. Энди эса сиззи айтганингизни бажарсин.

— Қуй, болам, — деди Ҳайдар бобо. — Ҷзи ич-ичимдан ёниб турганим етар. Идрис дейсан, кўндиринг дейсан. Шулар аммажонимнинг бошига етди. Яна келиб-келиб шу билан қўшни булганимни қара.

— Ана шунинг учун айтаяпман-да, — давом этди Кичкина Хужа Насриддин. — Ўртоқ Иблис... Ҳа, Идрис, аммамнинг ёнига бориб кел дейсиз. Шу баҳонада ўртоғи кўр Ашурниям кўриб келади. Эски қадрдонлар учрашади. Хурсанд қиламан дег.

Ҳайдар бобо уйланиб қолди. Неварасининг гапида жон бор. Идрис дегани мол-мулк деса туққаниниям аямайди.

— Болам, — деди Ҳайдар бобо, — балки сенинг гапингга кирар. Лекин мени қийнама. Ҳозир отам билан онам ҳам эсимга тушиб кетди. — Ҳайдар бобо даструмолини олиб, астойдил йиглашга тушди. — Вой отам, вой онам, вой аммам!

— Булди, бўлди, — ўрнидан туриб кетди Кичкина Хужа Насриддин. — Шунча ёшга етиб ҳунгиллаб утиришингизни қаранг. Мен сизга хурсандчилик ҳақида гапирсам... қўйинг безовта бўлманг. Ўзим чиқиб Идрис амакини кўндираман. Умрида бир марта яхшилик қилиб кўрсин. То хабар олиб келгунча мактабимга бориб келаман.

— Қаёққа дединг?

— Идрис амаки кунгач, то хабар олиб келгунича биратула мактабимга бориб келаман.

— Тухтанг, болам, — деди Ҳайдар бобо. — Расмчини қаёққа олиб келай?

— Олдин олиб борадиган одамни кўндирсак, расмчини топиш унча қийин бўлмаса керак. Ё буям қийинми? Мен келгунимча топиб келинг. Битта ишни мен бажарсам, иккинчисини сиз ҳал қилинг. Ахир мен мактабга боришим керакми?

Ҳайдар бобо оёғини чалиштириб утириб олди.

— Мактаб дегани кўп, болам. Қайси бирини танладингиз?

— Битта аёл ёзиб кетди-ку.

— Ким экан ўша аёл?

— Энди бориб биламан.

Кичкина Хужа Насриддин бобосига бошқа сўз айтмай, ковуш-махсичасини кия бошлади.

Уни кузатиб турган Ҳайдар бобо уйга толди. Шу неварасини Мир Араб мадрасасида ўқитса. Бир кун оламдан утса чирогини ёқиб, қуръон ўқиб, арвоҳини шод қилади.

Ҳайдар бобо негадир шу орзу билан ёшлик йилларини эслаб кетди.

У йилларда Мир Араб мадрасасига талаба дегани сизмасди. Айниқса жума намоз кунлари оқ салла, оқ яктак, ковуш-махси кийган мулла-ваччалар Хужа Зайниддин масчити сари саф-саф булиб келар, Ҳайдар

бобо булса уларнинг изидан маъюс тикилар, тош супада утирган Идрисга кўзи тушиши билан отилиб уйига кирарди; юрак ҳовучлаб, шу тариқа, умри угди.

Бобосининг бирдан маъюс тортганини кўрган Кичкина Хужа Насриддин унинг рўпарасига келиб тиз чўқди.

— Бобожон, нима демоқчи булганингизни ранг-рўйингиздан сезиб турибман.

— Қандай қилиб?

— Мен онамнинг қорнида ётганимда эскичаниям, ҳозиргисиниям роса ўқиганман. Анча-мунча китобларни варақладим.

Ҳайдар бобо ўзини тутиб туролмади.

— Болам, нима, онайиз овқат ўрнига китоб ютармидики, сиз уларни варақлаб утирсайиз?

— Шунақа... Биласиз, онам саводманд аёл.

Ҳайдар бобо соқолини силади. Неварасининг гапида жон бор. Келини маҳалладаги Шамсия отиннинг қизи булса. Ўқимишли аёл. Лекин неварасининг бунчалик доно бўлиши... Бу кимга тортган?

Кичкина Хужа Насриддин пиқирлаб кулиб юборди.

— Бобожон, сизга тортганман. Кейин, ҳозир онайиззи қорнидан пишиб тушмасайиз, яшаш жуда қийин. Нон чайнаб берадиган аммам булмаса. Мен ана шунинг учун ҳам онамнинг қорнидан ўқимишли бўлиб тушдим. Бекордан-бекорга оёгимни узатиб ётмадим.

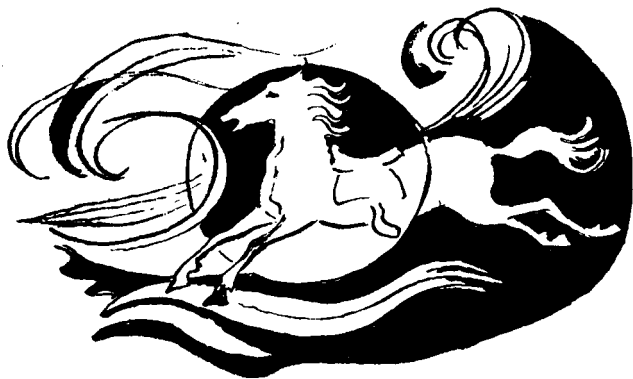
— Ҳа, ҳа, — деди Ҳайдар бобо. — Ҳамма гапийиз рост.

Кичкина Хужа Насриддин белига белбоғ боғлаб, бобосига қаттиқ тайинлади.

— Бобожон, сиз расмчини етаклаб келгунингизча мен Идрис амакини кўндириб, мактабга бирров бориб келаман. Борай-чи, қанақа болалар билан ўқир эканман.

Ҳайдар бобо набирасини кузатар экан, ёқасини ушлаб, тавба деб қўйди. Биринчи невараси шундай булса, иккинчи-учинчиси қандай булар экан?..

ТОШКЕНТ — БУХОРО
1989 йил

Эшқобил Шукур

Нақшбанд

Достон

Бу —
Семурғ қони билан ёзилган китоб,
Қуёш томоғида пиширилган таом...
Бу —
Вулқон юрагига ўйилган нақш,
Бир коса ўлимдай ичилган қасам...
Бу —
Шамол кўйлагига тикилган кашта,
Чақмоқ шохларида етилган хурмо...
Бу —
Денгиз деволига чизилган тасвир,
Бир қултум ҳаётдай ютилган дарё...
Бу —
Шудринглар тошига битилган битик,
Қақнус юрагида яшалган ўлим...
Бу —
Сопол синиғида бутланган дунё,
Қалб ила осмоннинг туташган йўли...
Бу —
Ҳаққуш минқорида сайраган тарих,
«Ўлимсиз ҳаёт бу, ҳаётсиз ўлим!..»

1

Қасри Ҳиндувонда...
Ғуж-ғуж ғужумлар
Ҳайрона очилган кафтлари узра
Ёғду ёғмурлари ёгилган куни...
Нажотга чорлаган муаззинларнинг
Ҳурлар довушидай ҳур овозлари
Ҳуррият куйидай тўкилган куни,
БИР ҚАРВОН УТАРДИ ҲИНДУВОН БҮЙЛАБ...

Туялар устида ўркаклар аро
Зикрдан чайқалган ойлар ўтарди.
Оёқ тираб ернинг узангисига,
Осмонга узанган отлар ўтарди.
Куйик ёлларида чақмоқ уйнатиб,
Ўлимни тишлаган шерлар ўтарди.
Сим-симлаб, юрагин сим-сим қонатиб,
Қуёшда қишлаган пирлар ўтарди.
Улкан қанотлари — шамол қишлоғи
Осмонни елкалаб қушлар ўтарди...
БИР ҚАРВОН ЎТАРДИ ҲИНДУВОН БЎЙЛАБ...
Қари гужумларнинг хуш салқинида,
Саждага бош қўяр серсут булутлар.
Қуруқшоқ гужумлар гуллай бошлайди,
Гуллагани каби чўбин тобутлар.
Кесаклар зикр айтар-сачраб кетар ўт,
Ҳарсанглар ёрилар-ичи тўла гул...
Ҳазонлар тирилар майсадай хушнуд,
Ҳар қабр бошидан бошланар бир йўл.
Учаётган думли юлдузлар каби,
Учарди зикрдан мастона қушлар.
Ҳар дилга меҳмонга келар бир набий,
Ҳар дилнинг боғида муҳаббат пишар...
БИР ҚАРВОН ЎТАРДИ ҲИНДУВОН БЎЙЛАБ...
Маъсум муслималар ҳомилалари
Ҳалол луқма сўраб волидалардан,
Қурсоқда юракдай тепинар эди,
Буюк Исм айтиб ҳайқирар эди.
Жон шаъми титраган жаъми жонворлар
Бу Исм ўтига талпинар эди.
Осойиш боғларда муслим дарахтлар
Ибодат деб сафга тизилар эди...
БИР ҚАРВОН ЎТАРДИ ҲИНДУВОН БЎЙЛАБ...

II

Бобойи Самосий отдан тушдилар,
Бир чайқалиб кетди қарри Ҳиндувон.
Бир булоқ кўз очди босган изидан,
Хизр ҳассасидан ёққандай имон.
Ҳазрат Мир Кулол ҳам отдан тушдилар,
Фалак хуржунидан тўқди юлдузлар.
Манзилдан виқор-ла тушиб келди ой,
Пойига тўшалди кўнгуллар, кўзлар...
Бобойи Самосий отдан тушдилар...
Яктаги енгидан даста-даста нур
Етим ер устига тўкилди сим-сим,
Қашшоқ рузгорига ёғилгандай дур.
Самосий самони ҳидлади аввал,
Оллоҳ нафасини туйдилар узоқ.
Рўҳида ястанди абад ва азал
Юз минг тонг нуридан ясаб бир чироқ.
Гўдак ҳидлагандай онасин кўксин,
Сезгандай пайгамбар бўйин умматлар,
Осмонга интилган севги дарахтин,

Шохларида гуллар буюк оятлар.
Самосий самони ҳидлади узоқ...
Ва мовий чехрани суйиб силаган
Бармоқлар учидан сизиб чиқди дил.
Дунёдан юз буриб дийдор тилаган
Бармоқлар учидан сизиб чиқди дил.
Ҳиндувон тупроғин ҳидладилар сунг,
Абад шамолларин буйлар эдилар.
Илҳом товуш берди пирнинг тилида,
Тупроқ ҳикматини ўқиб дедилар:
«Бу тупроғдин бир эр иси келадир,
Ул эр файзи билан Қасри Ҳиндувон
Кун етиб Қасри Орифон бўладир!»

III

Осмон кипригига осилиб турган
Юлдузлар ҳаққи Пир башорат этди.
Оллоҳ нафасидан ҳаракат топган
Ой, қуёш ҳаққи Пир башорат этди.
Буюк қиёматни бошламоқ учун,
Дунёдан қоқ тери ошламоқ учун,
Амр кутаётган Исрофил сури ҳаққи,
Кўп маъсум, кўп мўъмин аҳли жаннатга
Рангдор камалақдан йиртишлар йиртиб,
Куйлақлар тикаётган Идрис ҳаққи.
Пир башорат этди.
Умнатлар дилига умидвор боққан,
Зулматлар қаърида қуёшлар ёққан,
Оламлар сарвари Муҳаммад ҳаққи,
Ҳақиқат ҳаққи Пир башорат этди.
Ҳалокат тамғаси дунё устида,
Ёлгонлар, фитналар, заволлар қасдида,
Буюк бошпана — мовий кулоҳ остида
Мангу Илм ҳаққи Пир башорат этди...

IV

Бобойи Самосий, самовий Бобо,
Бир зумда Машриқдан Мағрибга борган.
Эгнида жандапуш, қалби тождор Бобо
Дамиди ут-сувни уйната олган.
Йиртиқ ковушидан тузаган қанот,
Осмон деворларин сўз билан ёрган.
Бобойи Самосий, самовий Бобо,
Буюк Баҳовуддин таваллудидан
Башорат берган чоғ муридларига,
Ҳушхабар сочганда кунгул удидан,
Ҳиндувон осмони, тупроқларига
Ёғдулар ёғмурдай ёғилган чоғда,
Ҳали Баҳовуддин она қурсоғда,
Биринчи оламни яшар эдилар,
Бир ҳовуч нур каби титрар эдилар.

V

*Бобойи Самосий, авлиё Бобо,
Қасри Ҳиндувондан қайта ўтар чоқ,
Оқ чанглар тўзгиган сомон йўлида
Қадим ҳаёт билан сирлашди узоқ.
Бир зум тин олдида, сўнгра дедилар:
«Димогимиз сезган ўшал эр ҳиди
Бу гал бу тупроқдан келди ортиқроқ...»*

VI

*Мангуликнинг мовий водийларида,
Зангори ва ҳарир тўлқинлар узра,
Этаклаб сузади ҳар бир она йил,
Уч юз олтмиш бешта болаларини.
Одамлар қарийди, кунлар қаримас,
Авлодларни қаритиб, йиллар қаримас.
Вақтнинг шамолида дунё устунлари —
Аччиқ қуюндилар учар сарбасар.
Кунлар бола келиб, боладай кетар,
Йиллар она келиб, онадай кетар.*

VII

Уч кундан сўнг Бобойи Самосийнинг осмоннинг унгири этакларига, манглайида ой порлаган гудакни қуёш боласидай обкеб солдилар. Этаклари нурга чулганган Бобо уни фарзандликка қабул қилдилар.

*Оқ фотиҳа берди Ҳазрати Ҳизр,
Оқ қалдирғоч учди бошмалдоғидан.
Оқ фотиҳа берди Ҳазрати Ҳизр,
Дуога қанотин очди қалдирғоч.
Бир табассум берди Ҳазрати Ҳизр,
Оқ кулгулар тўқди момоқалдироқ.
Ҳуш бир назар берди Ҳазрати Ҳизр,
Туялар кифтидан ўсди жуфт қанот.
Бобойи Самосий, муборақ Бобо,
Оятни омонат топширган каби,
Ҳаётни омонат топширган каби,
Гудакни топширди амир Кулолга.
Оқ фотиҳа берди Ҳазрати Ҳизр,
Ҳиндувон йўлида эриди тошлар.
Фотиҳанинг имло товушларидай
Осмонни қоплади оқ қалдирғочлар.*

VIII

*Аслида бу дунё тўфон ичинда,
Лойқа сел, кўр қуюн, туғён ичинда.
Ҳар қадам ораси фитна ва завол,
Ғариблар гиряси гирён ичинда.
Бир кўнгул истадим айқаш танлардан,
Бир бугдой топмадим сомон ичинда.*

*Емхўрлар ем йигиб, емлаб ётурлар,
Ўзлари емишлар шайтон ичинда.
Тишланган оёқ-ла қайга борурсан,
Норлардан итлар кўп карвон ичинда.
Аслида бу дунё тўфон ичинда,
Лойқа сел, кўр қуюн, тугён ичинда.
Бир кема истаб мен ёрга ёлбордим,
Бир жойнамоз сузди уммон ичинда.
Ҳар кимга бир гур бор замин қаърида,
Ҳар кимга бир кема осмон ичинда.
Эй дуст, кемага чиқ Нухдай мардона,
Аслида бу дунё тўфон ичинда.*

IX

«Ҳожамизнинг оналаридан — Оллоҳ уларнинг сирларини муқаддас қилсин — шундай нақл қиладилар: «Фарзандим Баҳовуддин тўрт еши пайтида: «Мана бу сигир пешонаси қашқа тугади», — деди. Тақдирдан булиб, уч-тўрт кундан кейин уша айтилган сифатдаги бузоқ туғилди.

Ҳамма таажубда қолиб: «Ҳазрати Ҳожа Муҳаммад Бобонинг мубо-рак нафасларининг асари зоҳир бўлди», — дедилар.

*«Боланинг ичида даҳо яшайди»...
Боланинг тилида гапирар даҳо,
Боланинг кўзи-ла кўради даҳо...
Бола шамол ўйнаб, шамол бўлади,
Ёмғирга суяниб, ёмғирга дунар.
Жажжи кафтларида ҳаёт туладир,
Фаришталар унинг кифтида ўйнар.
Боланинг ичида тонг отмай туриб,
Дунёнинг устида ёримади тонг.
Боланинг кўзида кун ботмай туриб,
Шафақ чимилдиққа кирмайди оқшом.
Даҳо бошпанаси-боланинг кўнгли.
Жонворлар, дарахтлар тилини билган
Даҳога қийиндир одамлар тили.
Бола денгиз кўриб, денгиз бўлади,
Бола осмон кўриб, осмон бўлади.
«Боланинг ичида яшайди даҳо»,
Яшар яратганнинг хуш соясида.
Олам моҳиятдай ястаниб ётар
Даҳонинг ғаройиб бошпанасида...*

X

*Гузарларни қоплар қора туманлар,
Осмон сояларин ҳайбати совуқ.
Бари қора кийган ранглар, чаманлар,
Қоронгу... Қоронгу... Яқину ёвуқ.
Бухоронинг овлоқ гўшаларида,
Кеча зулматида, ёлғиздан-ёлғиз.
Ҳазрат Баҳовуддин кезиб юрарлар,
Дунё ўлиб ётар сурурсиз, нурсиз.*

Куҳна мазористон... Мангу сукунат...
 Сукунат оҳидай бир қора шамол.
 Юлдузлар улиги тўлган бу хилқат,
 Қора ҳижоб ичра ётар бемажол.
 Ҳурлар товуш берар нафасдан энгил,
 Уйиқ қабрларда уялар шамол.
 Шоҳқосалар чил-чил, умрлар чил-чил,
 Ҳар қабр қаъридан куйган қул каби,
 Секин бош кутарар биттадан савол...
 Баҳовуддин тунни кезиб юрарлар,
 Тун кеза бошлайди Баҳовуддинни,
 Сўнг, улуғлар қабри сари борарлар,
 Юрак косасига тўлдириб динни.
 Бир мазор бошига бордилар Ҳазрат,
 Маъюс липилларди бир хира чироқ.
 Чироғдон ичига машъал қамалган,
 Пилик ҳаракатга муҳтождир бироқ.
 Сунгра етишдилар Ажфаркуй¹ сари,
 Мозорда дуч келди икки суворий —
 Бир жуфт қилич билан баланд беллари, —
 Исони кутгандай икки ҳаворий.
 Ҳазратни элтдилар Муздахун² томон,
 Бир гойиб ишорат берди зиёрат, —
 Мозорбошда яна пилик, чироғдон
 Ноаён бир сирдан қилар башорат.
 Қиблага юзланиб ўтирди Ҳазрат,
 Ғайбга гойиб кетди икки суворий.
 Булиниб кетгандай сурат ва сийрат,
 Ногаҳон ёрилди Қибла девори.
 Шунда пайдо бўлди ҳавода сузиб,
 Яшил ҳарир билан тўсилган бир тахт.
 Ҳазратнинг кўзлари кетдилар кезиб,
 Тахтнинг теграсида пирлар бўлмиш тахт,
 Тахт узра ой каби тўлин балқарди,
 Ҳазрат Гиждувоний — Ҳожайи жаҳон.
 Пойидан ям-яшил нурлар оқарди,
 Нуроний чеҳрадан ёғарди имон.
 Унинг атрофида олти улуғ пир,
 Олтита осмондан бир-бир фаришта.
 Етти осмон буйлаб айтарди зикр,
 Ҳамма замонларда ҳар бири ишда.
 Ҳаммаси дунёдан кетган улуғлар,
 Ҳазратнинг қошида бўлганда пайдо,
 Ногоҳ оловланди дил ичра чўғлар,
 Осмондан заминга оқди бир дарё.
 Ҳазратга дедилар Ҳожаи жаҳон;
 Сенга мазор узра кўрсатилди сир,
 Сени кутмақдадир пилик, чироғдон,
 Сулук пилигига ҳаракат келтир.

^{1,2} Ажфаркуй, Муздахун — Бухородаги қадимий зиёратгоҳлар.

XII

Илоҳий жозоба... Мунаввар ёғду,
Фалак елинидан тукилади сут.
Дилида нур тошқини... Хузур дарёси...
Осмон ёригидан ёгилади кут.
Ҳар неда тажалли — ҳақнинг маъноси,
Ҳазрат маъно ичра эдилар беҳуд.
Қошида ер юзи бугдой донаси,
Беҳудлик ичида йуқ эди худуд.
Ҳазрат беҳуд эди, тан уясидан
Ҳар туки учарди мисли бир ҳудхуд.
Мунаввар чайқалган ҳол уммонида
Синган қайиқ каби чукарди вужуд.
Ҳазрат эсламакка етишмак учун
Унут керак эди, Илоҳий Унут.

XIII

Шу тунда жозоба юртида Ҳазрат
Илоҳий ойдинлик, мунавварликда,
Учрашди Ҳақ дўсти — бир азиз билан,
Сиротдай чайқалган қалтис кўприкда.
Ойдинлик фарқида Оллоҳнинг дўсти
Ойдин-ойдин нигоҳ тукиб Ҳазратга:
«Ошинолардан кўринасан» — деди,
Таниш шодлик каби, таниш ҳасратдай.
Дўст нафасин сезиб, дедилар Ҳазрат:
«Ҳар недан безорман, унга зордирман,
Дўстлар назарининг баракотидан
Ошно бўлмоқликдан умидвордирман!»

* * *

Сўнгра ҳол сўради Оллоҳнинг дўсти,
Ҳол сўради руҳнинг ҳурриятдан.
Рўзгор тафтиш этиб дедилар Ҳазрат:
«Топсам шукр қилгум, топмасам сабр!...»
Ойдин-ойдин эди Оллоҳнинг дўсти,
Сокин-сокин деди Оллоҳнинг дўсти:
«Енгил йўл тутибсен, узга йўл танла,
Бўйнидан занжирлаб нафсинг итини
Қақшаган чангалзор қаърига ташла!»
Мунаввар нафас бу, ойдин даъват бу.
Хорлик тупроғида ободлик бордир,
Хоксорлик оёғида азизлик бордир,
Ойдин бир тун эди, муаззам бир тун,
Шундай бир ҳол кечди кўприк устида,
Ойлар фарқ пишганди Дўстнинг кўзида.

XIV

Ҳазрат кўнгли халқдан буткул узилди,
Дунёдан қўл тортди, базмдан оёқ.
Савлат ва ҳашамнинг куйлагин йиртиб,

Куксидан сугуриб олди бир чироқ.
Улик кумлар узра бир кема сузар,
Ҳазрат борардилар ҳақ дашти томон.
Кумларга оёқлар хикматлар ёзар,
Ҳар босилган издан гулларди иймон.
Кумлар-да қоларди шовуллаб, куйлаб,
Бу гал ўзга эди Ҳазратнинг шахти.
Кимсасиз, қақраган биёбон буйлаб,
Кезиб юрар эди жаннат дарахти.
Ҳазрат уч кун юрди: сувсиз ва нонсиз,
Озиги — муҳаббат, озиги — имон.
Рухнинг ҳимматидан энди гумонсиз,
Дарёга айланиб борар биёбон.
Бир отлик дуч келди тўртинчи куни,
Ҳазратга бир нонни қилди илтифот,
Нонга қарамади, ишқ тандирида
Дилини нон каби пиширган бу зот.
Кезар... юлдузларга тўлар кулоҳи,
Куртак отиб борар куйган уд-асо.
Ҳазрат саҳро кезар, ҳуррият излаб,
Саҳро кезганидай ҳазрати Мусо.

XV

Етти йил биёбон кездилар Ҳазрат,
Етим етти йилни обод қилдилар.
Оёқлари — ҳиммат, қўллари - ҳиммат,
Ҳар лаҳза бошига ҳикмат илдилар.
Оллоҳ назар қилган жониворларни,
Огадай, сингилдай сийлади Ҳазрат.
Етти йил ичида етмиш минг зина
Юракнинг устидан тиклади Ҳазрат.
Муборак юзларин узун кечалар
Ҳайвонлар изига суртар эдилар.
Яра, жароҳатин жониворларнинг,
Дилин ярасидай боғлар эдилар.
Ҳар кеча кўздан юрагин тўкиб,
Буюк назар ҳаққи йиглар эдилар.

XVI

Бир итга дуч келди, бир тунда Ҳазрат,
Ҳол пайдо бўлди-да, мук тушган куйи
Илтижо, ёлбориш қилдилар фақат
Оллоҳга йиғладилар тун бўйи...
Булинар чоғида тун ила тонгнинг,
Хира тортганида сўнгги юлдузлар,
Қўшилар чоғида дил ила таннинг,
Ҳазрат ит томонга ташлади назар.
Ногоҳ ит орқасин ерга қўйди-да,
Тўрттала оёгин баланд кўтариб,
Гуё ер устида осмон кўтариб,
Кўзин кўкка тикиб нолалар қилди,
Яратган ёди-ла волалар қилди.
Ит мискин товуш-ла алвон оҳ билан,

Туннинг чеҳрасини лолалар қилди.
Ҳазрат кафтларини дуога очиб,
«Омин... омин...» дея турдилар узоғ.
Ит эса, осмонга нолалар сочиб,
Тонгнинг эшигини очарди бу чоғ.

XVII

Ҳазрат етти йил биебон кездилар,
Етим етти йилни қилдилар обод.
Дилдан Худогача бир йўл қаздилар,
Юрак томиридан ясади қанот.
Хорлик тупроғида ободлик бордир,
Хоксорлик оёғида азизлик бордир.

XVIII

Раҳмат нурларига тўлар тушлари,
Уйқу-тариқатдан енгилган ўлим.
Кўзидан сув ичар илоҳ кушлари,
Дуога очилган юракнинг қўли.
Ҳазрат туш кўрарлар. Ғуж-ғуж юлдузлар,
Тилло патларини тўкар бошидан,
Ойнинг қайиғида хотиржам сузган
Ҳожа Ғиждувоний чиқар қошидан.
Илоҳий тонг етар вужуд шомида,
Жон каштасин ёяр бир гўзал андуҳ.
Ғайбнинг осмонида, ғайб замонида,
Юзма-юз туради икки буюк руҳ.
Вақт девори кулар пойида Дилнинг,
Фано ва бақода балқар ҳуррият.
Ҳар кеч тушларида Баҳовуддинни
Ғиждувоний руҳи қилар тарбият.
Ҳазрат Ҳаққа утар тун ёригидан,
Ҳар кеч уйқуда ҳам гулларди урфон.
Тушлар денгизида, ой қайиғида
Сузиб келар эди Ҳожаи жаҳон.

XIX

«Дил ба ёру, даст ба кор!»

Бу сўзни —
Бу қўйма олтинни олмак истадим,
Ичимда маҳбус қуш руҳониятим.

Бу сўзни —
Ой туя устида қонаган бағирни
Юлдуз ёруғида билмак истадим.

Бу сўзни —
Чақмоқлар чархида чархланган сўзни,
Хом тилим устига қўймак истадим.

Бу сўзни —
Қуёш боғларида пишган ҳаётни,
Хом ўлим устига қўймак истадим.

Бу сўзни —
Тоғлар қургон қилиб кўтарган сўзни,
Кўзим кулбасида кўрмак истадим.

Бу сўзга —
Дилим дарёсига етмаган каби...
Бу сўзга етмадим... Афсус.. етмадим...

XX

Ўзига ўт қўйиб ёнар саратон,
Олтин эритади осмон эркаси.
Танлардан тер эмас, чаккилайди жон,
Чок-чок йиртилади кўкнинг ҳирқаси.
Заъфарон ўт ичра теварак беҳол,
Кўрғошин мисоли эриб суюлди.
Шундай кун Ҳазратта пири Мир Кулол:
«Хумдонга ўт ёқинг!» — дея буюрди.
Пирдан хуш насимдай эсди бу талаб,
Бериб сир ва сабаб ишоратини.
Ҳазрат хумдон ичра ўтинни қалаб
Ёқди пўстинини — бор давлатини.
Заҳмат кечалари тунни ёпинмай,
Ёпинган давлати ёлғиз шу пўстин.
Ипак кундузларни бир кийиб кўрмай...
Кун кеча қиммати ёлғиз шу пўстин.
Мир Кулол дедилар бу ҳолни кўриб:
«Хумдонга кириг-да, пўстинни олинг!»
Ҳазрат дер: «Темир ҳам кетарди эриб,
Пўстин-ку ёнади утиндан олдин».
Пир талаб этдилар... Бош эгди Ҳазрат,
Қалқондай кўллари безади кўксин.
Хумдонга кирдилар. Лов-лов ўт фақат,
Аммо, бир туки ҳам куймаган пўстин.
Мир Кулол дедилар: «Фарзанд, боқингиз,
Буюк оташ ичра дил ва тан утин —
Сиз Оллоҳ ишқида куйган чоғингиз,
Сиз билан тенгма-тенг ёнган шу пўстин.
Бу пўстин сиз билан Ишқ ўтин кўрган,
Унга қор қиларми хумдон олови?
Қайта куйдирилмас, бир бора куйган,
Оловдан тикилган Ишқнинг ялови.
Дарвеш зоҳирини куйдира олмас,
Намруд оташгоҳи, дунё талаши,
Дарвешлар қалбидан жой олсангиз, бас,
Сизни куйдирилмас дўзах оташи.»
Бир олов бормоқда... Ёнар саратон.
Борар қуёшларга тулдириб кўксин.
Олов юриб борар кунботар томон.
Эғнида бир туки куймаган пўстин.

XXI

Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ,
Нима қилайликки?!

Кўнгул боғларига тўлган ҳазонларни
Хуфиёна зикрининг хуш шамоллари
Бир жуфт фариштадай супуриб сидирса?!.

Нима қилайликки?!
Тилимиз сўқмоқлари
Осмон гулларига кўмилиб қолган,
Дилимиз ариқлари
Илоҳ сувларига лиммо-лим тўлган.
Қандай тиллашайлик,
Қандай диллашайлик сиз билан, эй халқ?!

Нима қилайликки?!
Саждага бош қўйиб букилган чоғда,
Юлдузлар юртида пайдо бўлсак, биз,
Осмон қабатларида сайр этсак сархуш
Ва осмон сайр этса бизнинг кўзларда,
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ?!

Нима қилайликки?!
Кўҳна қулоҳимиз
Йиртигидан учган бир озод шамол
Бизни олиб учса вақт гиламида,
Бир зумда Худонинг уйига элтса...
Нима қилайликки?!
Қизғалдоқ қонига ботиб яшасак,
Сувни олов билан чашиб яшасак,
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ?!

Нима қилайликки?!
Гоҳо итнинг изин кўзга суртган чоғ,
Дарё тошиб чиқса кўзларимиздан,
Шу оёқ изидан топсак бир булоқ...
Маломат тўксангиз бошларимиздан,
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ?!

Нима қилайликки?!
Лаҳзада бу дунёни яшаб битирсак,
Кўксимиз ёриги осмон ёригига ўхшаса,
Жандапўш қуйиги ойнини қуйигига ўхшаса,
Вужуднинг қайиги замон ўйигига ўхшаса,
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй, халқ?!
Нима қилайликки?!.

Ҳолимизга қуруқ сумбатлар сиғмаса,
Таъманинг тупуги миннатлар сиғмаса,
Гўр бошида қулган давлатлар сиғмаса,
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ?!

Нима қилайликки?!
Серҳосил дарахтдай рукуъга борсак,
Бўйнимиз устида қилич дол турса,
Қўйнимиз ичида бир шамол турса,
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ?!

Нима қилайликки?!
Тирноқ юзи каби ернинг устига,
Осмондай улкан бир дилни қўйган, биз,

*Дунё эвазига ҳақни кўрган, биз,
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ?!*

*Нима қилайликки?!
Тилимиз сўқмоқлари
Осмон гулларига кўмилиб қолган,
Дилимиз ариқлари
Илоҳ сувларига лиммо-лим тўлган...
Қандай тиллашайлик сиз билан, эй халқ?!*

XXII

«Толибнинг руҳоният қуши бир соҳиб-давлатнинг тарбияти орқали башарият тухумидан чиқиши зарур.»

Сайид Мир Кулол.

*Ҳимматингга қуллуқ, эй соҳибдавлат,
Тошлар тарс ёрилиб, сачради ҳикмат,
Кўзгавҳар юзидан сидирилди чиммат,
Руҳоният қуши тухумдан чиқар.*

*Тол тобут куйиги — чаккиллади тан,
Товон йиртиғида лўққиллади жон,
Кўзлар туманида липиллади шаън,
Руҳоният қуши тухумдан чиқар.*

*Тонг товуши хурлар сибизигида,
Нур томчилар юлдуз эмизигидан,
Гуллар гуллаб ётар чақмоқ тигида,
Руҳоният қуши тухумдан чиқар.*

XXIII

*Сабоҳ ҳавволари ҳувиллаганда,
Тонг танглайи — назор шовуллаганда...
Сўзона дилимни сўзга чўқтирдим,
Тўтёна тилимни сувга чўқтирдим.
Қайноқ қўлларимда ҳилол қайранди,
Сўнгра ойболтадай бошда айланди.
Сен сари жимгина кетмак истадим,
Дунё ҳижобини йиртмак истадим.
Бомдод шафақлари зардевол тикди,
Ичида бир кўнгул ичкин ичикди.
Сопол ҳовучимда чўғ олиб ичдим,
Вужуд кўзасидан кўчкидай кўчдим.
Сен сари жимгина кетмак истадим,
Бу ғамгин китобни ёпмак истадим.
Хурлар тонг пардадан кўйлақлар тикди,
Дилим тупроғига юлдузлар эқди.
Кўр каби пайпаслаб узатгандим қўл,
Кўзимдан тукилди ям-яшил бир йўл.
Сабоҳ ҳавволари ҳувуллаганда,
Руҳимда бир оҳанг шовуллаганда...
Сен сари жимгина кетмак истадим,
Бу ғамгин китобни ёпмак истадим.*

«Мағрифат даражидан фикрининг қил сероблар...»

XIX асрнинг иккинчи ярми Қўқон адабий муҳити ҳақида суз борганда, беихтиёр Муқимий, Фурқат, Завқий номлари едга тушади. Дарҳақиқат, бу уч забардаст шоир ижодисиз уша давр адабий муҳитини тасаввур қилиш қийин. Кейинги йилларда олиб борилган илмий изланишлар Муқимий адабий мактабига мансуб ижодкорлар сафи анча кенг эканлигини курсатмоқда. Қорий, Муҳсиний, Рожий, Наййрий, Ғарибий сингари унлаб шоирларнинг адабий мероси юқоридаги фикримизга далил була олади.

Таниқил табиб, муаррих ва шоир Маҳмуд Ҳаким Яйфоний (1850—1930)ни ҳам бемалол мазкур шоирлар қаторига киритиш мумкин. Фарғона вилоятининг Ўзбекистон туманига қарашли Пасти Қуриқ қишлоғида туғилиб, Қўқон илмий-адабий муҳитида вояга етган бу сарқирра олим ва адиб умри давомида 14 та асар ёзган. Шулардан 7 таси бугунги кунда, Қўқондаги Адабиёт музейи хазинасида сақланмоқда. Унинг тиббистга оид ўзбекча «Тариқ ул-илож» («Даволаш усули»), араб тилидаги «Қонун ул-илож» («Даволаш қонуни») сингари асарлари илмий жамоатчиликка бирмунча таниш. «Тариқ ул-илож» асари (икки жилдлик) 1913 йилда Қўқонда Шумаков матбаасида чоп этилган. Маҳмуд Ҳаким Яйфоний узининг муаррихлик салоҳиятини Қўқон хонлиги тарихидан ҳикоя қилувчи «Хуллас ут-таворих» («Тарихлар сараси») асарида намоён қилди. Бу асарнинг кичикроқ ҳажмдаги нусхаси 1914 йилда Қўқонда мазкур Шумаков матбаасида босилиб чиққан. «Хуллас ут-таворих»нинг 1925 йилгача булган воқеаларни акс эттирувчи тулик ва носб дастхат нусхаси Адабиёт музейида сақланмоқда. Маҳмуд Ҳаким Яйфоний асосан, Қўқонда яшаб ижод этгани учун, бу ердаги адабий муҳит уни уз таъсирига олди. У Муқимий, Фурқат каби шоирлар билан яқин ижодий алоқада булган, дейишга асослар старли. Муқимий, Фурқат асарларидан иборат булган «Баъз маа ҳаживти машноно Муқимий маа Фурқат» номли китобнинг 1913 йилда Қўқонда Маҳмуд Ҳаким Яйфоний ҳаракати ва ҳаражати билан чоп этилиши ҳам шу асослардан биридир.

Маҳмуд Ҳаким Яйфоний «Ҳакимий» тахаллуси билан ёзган шеърларини жамлаб, «Девони Ҳакимий» деб номлади. Бугунги кунда биз девоннинг иккита нусхасига эгамиз. Бу девон шоирнинг ўзбекча ёзилган ишқий, ижтимоий, фалсафий, ахлоқий мазмундаги 319 та ғазал, 2 та таърих, 1 та мусаддас, 14 та рубоий ва 1 та соқийнома — жами 5580 мисра (337 та шеър)дан иборат лирик меросини камраб олган. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаб утиш жоизки, Маҳмуд Ҳаким Яйфонийнинг илмий-адабий меросини тулашда жонбозлик курсатган қўқонлик захматқаш адабиётшуно олим, филология фанлари номзоди Аҳмаджон Мадаминов 1976 йилда Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлезмалар институтининг «Адабий мерос» туламида Маҳмуд Ҳаким Яйфоний девонидан олинган айрим шеърларни эълон этиб, жумҳуриятимиз илмий жамоатчилигини баҳраманд қилдилар.

«Девони Ҳакимий» муаллифининг уз таъбири билан айтганда, «Ҳикматомуз шеърлар»дан иборат. Бу шеърлар билан танишган киши, унинг Навоий, Фузулий ва, айниқса, Мирзо Абдулқодир Бедилдан таъсирланганлигини, илҳомланганлигини

ни куриши мумкин. Маҳмуд Ҳаким Яйфоний илмий асарларида булгани каби, шеърларида ҳам маърифатни астойдил улуғлайди:

Маърифатдан нуқтаи ҳарф урса ким, дегил ани
Баҳри жаннатдан сочар ҳар ена дурри ноблар...

Маърифатли олим ва истеъдодли шоир девонидан саралаб олинган айрим ғазалларни сиз — журналхонлар эътиборига ҳавола этар эканмиз, замирида иймон, эътиқод нурлари жиловланиб турган бу ғазаллар сизни ҳам лоқайд қолдирмас, деб умид қиламиз.

Ғазаллар Маҳмуд Ҳаким Яйфонийнинг Қуқон адабиёт музейида 70-инвентарь рақами билан сақланаётган дастхат девонидан олинди.

Абдуллатиф ТУРДИАЛИЕВ,
Ҳамид Сулаймонов номидаги Қулёзмалар
институту Қуқон булимининг мудир.

Маҳмуд Ҳаким Яйфоний

ЛАВҲИ ХОТИРДА ҲАЁЛИ ОРАЗИНИ НАҚШ АЙЛАМИШ

*Жисминга жаҳли чиқармоқликка бергил тоблар,
Маърифат дарсидан фикрингни қил сероблар.*

*Лавҳи хотирни жаҳолат зангидан айла сафо,
Партави анворидан то дилга тушгай тоблар.*

*Маърифатдан нуқтаи ҳарф урса ким, дегил ани
Баҳри жаннатдан сочар ҳар ена дурри ноблар.*

*Холиқо, қилгил ато ман хастага табъи салим,
То саводи жаҳл ила дил булмасун бетоблар.*

*Гулшани умр ичра кунглунг булбулин куп ранг ила
Нола қилдур, зоҳир улсун эл аро куп боблар.*

*Маърифат майдонида раҳши дилинг сур ҳар тараф,
Қурқма, йулга қўйса гар аҳли ҳасад қуллоблар.*

*Қолма деб ҳар дам талабдан, панд куп берди Ҳаким,
Тори дилни йуқ қилдур бир кун тушуб моҳтоблар.*

*Ғам туни кунглумни шод этган келиб ул срдур,
Раққдан қонлар ютуб улган букун агсрдур.
Ваъда қилдинг шарбати жони шифоийингдан, табиб,
Илтифот эт бу замон, бул дил ажаб бемордур.
Лавҳи хотирда ҳаёли оразинг нақш айламинш,
Бул фазон дилни қур, бул кун ажаб гулзордур.
Қудларимга қоматингдан узга йуқ мадди назар,*

Маскан этган дийдани акси рухи дилдордур,
Бир фасих алфоз ила лаълинг қадисин суйларам,
Танда булгач то бақон қуввати гуфтордур.
Ваъдаи васлинг ила ошқни маҳлун айладинг,
Хотирим масрур эмиш токи ҳастим вордур,
Гарчи журминг куп эрур, хавфу рижода бул, Ҳаким,
Тавба қилгил сизқ ила, Оллоҳ узи гаффордур.

* * *

Бир гарибдурман, дисри гамда ҳайрон, алғисс,
Ҳамдамин йуқдур, чекарман доғи ҳижрон, алғисс.
Рузгорн тийра, бул айшимни талх этди букун,
Чеҳраи зард айлади, дийдамни гирси, алғисс.
Бистари гамда стурман, бир гарибн нотанон,
Лутфу эҳсонингдан эт бул дарда дармон, алғисс.
Маркаби иқболими идбора табдил айламиш,
Наҳли бахтим бошими ҳам қилди даврон, алғисс.
Дусту душман айлади куп таън бахтим йуқидан,
Бул манга душвор эрурким, айла осон, алғисс.
Сифлаларни хони эҳсонинг-ла мамнун айладинг.
Айта доноларни ҳам лутфингга мсҳмон, алғисс.
Илм ато қилмоқ манга гостн лутфинг булса ҳам,
Бандалик қилмас булуб, йуқ булса бир нон, алғисс.
Ҳар талабда содиқ улсанг, айламас мардул, Ҳаким,
Сизқ ила дегил дамодам алғисс. с алғисс!

* * *

Бу умрум шохини гулгун қилуб, эси жаҳон этмиш,
Ҳама авроқидан урсн яна боди ҳазон этмиш.
Удур ноужбадан ноз ила етмас бир ҳарир ичра,
Мазаллат хокидан тузган бисот ичра ниҳон этмиш.
Ема гам роҳату ранжи жаҳона, булмагил гофил
Ки, ойини жаҳон гоҳи чунун, гоҳи чунон этмиш.
Дуто қаддим, бу ланги поларим таҳқиқини, билсанг,
Мунаввар чеҳраларни тийра бул давру замон этмиш.
Азал мсъмори умрум қасрини таъмир қилганда,
Ки ҳар дам гиштини олиб, ажал сори равон этмиш.
У кун ҳар кимга бир рузи муқаррар айлаган фурсат,
Биҳамдиллаҳ, мани тақдирима пайваста қон этмиш.
Бу каж иқболу бахтингдан, Ҳаким, этма шикоятким,
Магаста қанд этуб, ризқи Хумони устихон этмиш.

* * *

Тур фанони қуйнида, мулки бақо бул срдадур,
Роҳате истар дилингки, муддао бул срдадур.
Ажз йулида муқимдурман, ишимки саждадур,
Туфрок ул, эй кушишим, сан ҳамки жо бул срдадур.
Гофил улма, гарди роҳиники топсанг ногаҳон,
Дил кузин равшан қилурга сурмасо бул срдадур.
Зиндалиқни гардидан то пок булсанг, хуш эрур,
Гарчи купдур ҳуснлар, аммо, сафо бул срдадур.
Мақсадиимга нотавонимки булбулдур то далил,
Етсам бир манзилга, айдикн: «Жо бул срдадур».
Маҳв улурдум сояваш ул офтоба кошки,
Ман ажаб номақаро, афвимки то бул срдадур.
То губори бод ила айди қулогимга саҳар:
«Ранж чекди халқ беҳуда, сиво бул срдадур».
Булди равшан нақшими мазмуниданким, эй Ҳаким,
Ҳарядурман, жомн бир оламнамо бул срдадур.

Жаннат Исмоилова

Қонга ботирилган халқ ҳаракати

1916 йилги қўзғолон тарихига бир назар

Ўзбек халқининг ўз озодлиги учун олиб борган кураши узоқ тарихга эга. Бунда айниқса 1916 йилги халқ қўзғолони алоҳида аҳамият касб этади.

Биринчи жаҳон уруши бошланиши ва унда Россиянинг катта талофат куриши Туркистондаги вазиятни оғирлаштирди. Россиядан келтирилаётган дон, саноат маҳсулотлари миқдори кескин камайди. Аксинча, Туркистон улқасидан фронтга кўплаб маҳсулотлар: пахта, гўшт, ёғ, қуруқ мевалар, ўтовлар, отлар ва бошқа нарсалар олиб кетила бошланди. Чор ҳукумати уруш муносабати билан аҳолидан оладиган солиқлар турини ва ҳажмини кўпайтирди, пахтага қатъий нарх белгилади. Табиийки, бу 85 фоизи қишлоқда яшаб, деҳқончилик билан шугулланадиган халқнинг аҳволини оғирлаштирди.

Бу ҳам етмаганидек, чор ҳукумати пахта стратегик аҳамиятга эга бўлган хом ашё маҳсулот эканини ҳисобга олиб, пахта экиладиган майдонларни галлазорлар ҳисобига кенгайтирди. Бу ҳодиса айниқса Фарғона вилоятида яққол намоён бўлди. Жумладан, 1903 йилда водийда пахтазорлар 149 минг десятинани ташкил этган бўлса, 1911 йилга келиб 265,1 минг десятинани ташкил этди. Галлазорларнинг умумий экин майдонидаги улۇши 1906 йилдаги 47 фойздан 1915 йилдаги 27 фойзга тушиб қолди. Бундай сивасат, табиийки, ўлкада дон маҳсулотлари танқислигига ва очарчиликка олиб келди.

Шундай вазиятда ўлка аҳолиси бошига яна бир кулфат тушди. 1916 йил 25 июнда подшо Николай II нинг бир фармони эълон қилинди. Бу фармонга биноан «Империядаги бегона халқларнинг эркак аҳолисини ҳаракатдаги армия районидagi ҳарбий иншоотлар ва шунингдек давлат мудофааси учун зарур бўлган бошқа ҳар қандай ишларга жалб этиш» мўлжалланган эди.

Оқ подшонинг бу фармони нафақат оддий халқни, балки маҳаллий маъмурларни ҳам доводиратиб қўйди. Сабаби, улар бундай фармонни бажаришга ожиз эдилар. Туркистондан мардикорликка жами 250 минг киши олинishi лозим бўлиб, бу ўлкадаги меҳнатта яроқли эркакларнинг 8 фойзини ташкил этар эди.

Айни дала ишлари қизиган пайтда аҳолининг асосий ишчи кучи бўлган эркакларнинг мардикорликка олинishi ақлга тўғри келмайдиган иш эди, албатта. Чор ҳукумати масаланинг бу томони ҳақида ҳатто

уйлаб ҳам қўрмади. Оила бошлиғи бўлган эркаклар фронт ортига кетса, рўзгорни ким тебратади, аёллар ва болалар кимнинг қарамотида қолади, деган саволлар мустамлакачиларни ташвишлантирмади.

Шу воқеа муносабати билан чор ҳукуматининг гапи билан юргизган сиёсати бир-бирига зид экани яна билиниб қолди. Чунки, уруш даврида маҳаллий аҳолидан олинаётган турақ хил йигимлар кўпайтириганда, маъмурлар бу ҳарбий хизмат ўрнига утади, сиздан бошқа ҳеч нарса талаб этилмайди, деб айтишган эди. 1916 йил 25 июндаги фармон халқнинг сабр косасини тўлдирди. Бутун Туркистон қўзғолон алангаси ичида қолди.

Улкадаги қўзғолонни биринчи бўлиб Самарқанд вилоятининг Хужада шаҳри аҳолиси бошлаб берди. 1916 йил 3 июль куни эрталаб полиция пристави ҳамма даҳа оқсоқолларини ва элликбошиларни йигиб, аҳолини рўйхатга олиш тадбирини қўймоқчи бўлди. Лекин халқ газабидан қўрққан маҳаллий маъмурлар мажлисга келмадилар. Кечқурун Маслаҳатдиншайх масжиди олдида аҳоли тўпланди ва маъмурлардан мардикорликка олиш учун рўйхат тузишни тўхтатишни талаб этди. Эртаси халқ намойиши қўзғолонга айланди. Бир неча минг аҳоли Гузарохун оқсоқолининг идораси олдида тўпланди. Шунда қози Бузрукхўжаев ва бошқалар халққа мурожаат қилиб: «Рўйхат тузиш тўхтатилди, уйларингизга тарқалинглар», дейишди. Бироқ оломон бу айдовга ишонмади ва уезд бошқармасига йўл олди. Бу ерда полициячилар билан аҳоли ўртасида тўқнашув бўлди. Ёрдамга етиб келган ҳарбийлар аҳолига қарата ўт очдилар. Бир неча киши ҳалок бўлди ва яраланди. Қўзғолон шу тариқа бостирилди.

Эртаси — 5 июль куни Самарқанд уездининг Ургант бўлиси халқи галаён кутарди. Улар ҳам маъмуриятдан рўйхатни йўқ қилишни сурадилар. Рад жавоби олгач, приставдан рўйхатни зўриқ билан тортиб олиб, йиртиб ташладилар.

Бундай тўполонлар Самарқанд вилоятининг Довул, Чашмаоб, Сиеб, Хўжа Аҳрор, Ангор, Панжакент бўлислари ва кўплаб қишлоқларида ҳам давом этди.

13 июль куни Жиззах шаҳрида ҳам кучли галаён бошланди. Шу куни эски шаҳар аҳолиси йигилиб, оқсоқол Мирзаёр Худоёрхоновдан мардикорликка олинадиганлар рўйхатини беришни талаб қилди. У қўпол жавоб қилгач, дўппослаб ўлдирдилар. Шундан кейин қўзғолончилар сони тобора кўпайиб бориб, газоби қўзгаган оломон янги шаҳар томон йўл олди. Озгина юргач, эски шаҳарга келаётган уезд бошлиғи Рукин, пристав Зотоғлов, таржимон Зокиржонов, икки соқчи йигит билан учрашдилар. Уезд бошлиғи халқни тинчлантирмоқчи бўлди. Шунда кимдир: «Уларга ишонманглар, уринглар!» деб хитоб қилди. Газабланган халойиқ маъмурларни дўппослаб ўлдирди. Шу вақт орқадан подполковник Афанасьев бошчилигидаги жазо отряди етиб келди. Қўзғолончилар қуролланган ҳарбийларга бас кела олмадилар. Отишма натижасида 11 киши ҳалок бўлди.

Самарқанд вилоятида бошланган қўзғолонлар тез орада Фарғона водийсига ҳам ёйилади. Андижон, Наманган, Скобелев, Қўқон ва Уш уездларида меҳнаткашлар билан маҳаллий маъмурлар ўртасида кескин тўқнашувлар бўлди. Водийдаги халқ ҳаракатини биринчи бўлиб Қўқон уездининг Қайнар бўлиси аҳолиси бошлаб берди. 8 июль куни шу бўлисдаги Катта Афғон қишлоғи аҳолиси рўйхатни текширувдан ўтказиб юрган эликбошиларни калтакладилар. Соқчилар етиб келиб, қўзғолонни бостирдилар ва ўн кишини ҳибсга олдилар.

9 июлда Гозийглиқ қишлоғи халқи бўлис бошқарувчисининг уйига бориб, рўйхатни талаб қилди. Рад жавоби олгач, бўлис бошлиғи ва мирзаларни тошбўрон қилиб ўлдирди. Шундан кейин одамлар Афғон-

боғ томон йўл оддилар. Саросимага тушиб қолган уезд ҳоқими ҳарбий отряд чақиртирди. Ердამга етиб келган ҳарбийлар исёнчиларни қуршаб, юзлаб кишиларни ҳибсга оддилар.

Бундай воқеалар шу куни ва эртасига Шайхлар, Кенжаравон, Бақир, Ганжиравон, Янгикўрғон қишлоқларида ҳам содир бўлди.

Наманган уездидаги қўзғолонни Наманган шаҳри аҳолиси бошлаб берди. 11 июль куни аҳоли Курашхона майдонига тўпланди. Аёллар «Ҳеч кимни мардикорликка бермаймиз!» деб бақира бошладилар, мардикорликка борадиганлар рўйхатини талаб қилдилар. Капитан Румянцев бундай рўйхат йўқ, деб халқни алдади. Халқ шундан кейин ҳам тинчимасми, уларга қарши ўт очишга буйруқ берди. Натижада 12 киши ҳалок бўлди ва 34 киши яраланди.

Худди шу куни Қуйи Ашт қишлоғида дарғазаб бўлган оломон бўлис бошқарувчисининг уйига бостириб кириб, ҳаммаёқни остин-устун қилиб ташлади. Рўйхатни беришдан бош тортган бўлис бошлигининг укаси ва амакисини ўлдирди.

23 июль куни Намангандаги жоме масжиди олдида минглаб одамлар тўпланди. Фарғона вилоятининг ҳарбий губернатори Гиппиус шу куни аҳолига шахсан ўзи араб тилида Қуръондаги «ҳокимиятга бўйсуниб даркор» деган мазмундаги жойларни топиб, маҳаллий тилга таржима қилиб, ўқиб бермоқчи бўлди. Гиппиус стол устидаги Қуръонни олиб, энди ўқишга киришмоқчи эди, маҳаллий руҳонийлардан бири унга тўн билан сала тўтқазди. Гиппиус бироз иккиланди ва ўзига тикилиб турган оломонга қаради-да, сала билан тўнни кийди. Рус генералининг сала ўриб, Қуръон ўқиши маҳаллий аҳолини ҳайратга солган бўлса, чор маъмурларини аксинча, газаблантирди.

Қўзғолон алангалари Андижон уездининг бўлис ва қишлоқларини ҳам ўз ичига олди. Андижон уездидаги биринчи галаён 9 июль куни содир бўлди. Шу куни уезд бошқарувчиси шаҳар жоме масжиди олдида тўпланган аҳолига подшо фармонини ўқиб бериб, изоҳлади. Бунга жавобан оломон орасидан «Биз мардикорликка бормаймиз!» деган овозлар эшитилди ва халқ Гултепа майдони томон йўл олди. У ерда казаклар отрядига дуч келдилар. Отряд командири аҳолига тарқалишни буюрди. Халқ эса мардикорликка олмаслик ҳақида уезд бошлиғи тилхат беришини талаб қилди. Бу талаб бажарилмасми, оломон ҳарбийларга қўлларига тушган нарсаларни: тош, таёқ, кесак ва ҳоказоларни ота бошлади. Шунда ҳарбийларга ўт очиш ҳақида буйруқ берилди. Натижада 10 киши яраланди.

Скобелев шаҳридаги қўзғолонни Марғилон шаҳри аҳолиси бошлаб берди. 10 июль куни шаҳарнинг Ўрдатаги майдонига 20—25 кишилик оломон йиғилди. Улар мардикорликка боришдан бош тортдилар. Мингоши Маҳмудбекни дўппосладилар. Сафултуда даҳасининг оқсоқоли Маҳмудбек Шоҳруҳзонов, Тошмозор даҳасининг оқсоқоли Мавлонбек Бадалбоев, бош полициячи, 4 та қоровулни ўриб ўлдирдилар.

11 июль куни Файзобода қўзғолон кутарган халқ Соҳибназар Мусабоевни дўппослаб ўлдирди. Воқеа содир бўлган жойга етиб келган 11 казак аскар ва уезд ҳоқими Гоштов тошбўрон қилинди.

Скобелев уездидаги қўзғолон тобора кучайиб борди. 12 июль куни Аввал қишлоғида тўпланган аҳоли бўлис бошқарувчисини ўлдирмоқчи бўлиб қидирди. Шунда ярим рота пиёда аскар келиб, аҳолини тарқатиб юборди.

Шу куни Скобелев уездининг Қува, Куприкбоши, Хунузлар, Шаҳрихон қишлоқларида ҳам халқ галаёнлари бўлиб ўтди.

Фарғона водийсидаги галаёнларда ўш уезди халқи ҳам фаол иштирок этди. 11 июль куни Булоқбоши бўлисининг газабланган халқи бўлис бошқарувчисидан рўйхатни талаб қилди. Бўлис бошқарувчиси эса

одамларни алдаб, Уш шаҳрига қочди. Эртасига оломон унинг амакисиникига борди ва уйда ҳеч ким йўқлигини кургач, ҳамма ёқни остин-устун қилиб ташлади.

Сирдарё вилоятидаги галаёнларни биринчи бўлиб тошкентликлар бошлаб беришди. 11 июль куни шаҳарнинг тўрт даҳасидан келган аҳоли полиция бошқармаси олдига тўпланди. Полициячилар билан халқ уртасида жанжал бошланди. Намойишчилар полиция бошқармаси биносига бостириб кира бошладилар. Миршаблар зўр қийинчилик билан бино ичига бекиниб олдилар.

Вилоят бошқармаси маслаҳатчиси Н. Е. Колесников аскарлар билан воқеа содир бўлган жойга етиб келди. Оломон соқчи аскарларнинг тўппончаларини тортиб олиб, узларини тошбўрон қилдилар. Колесников халқни тинчлангирмоқчи бўлди. Лекин ҳеч ким унинг гашига қулоқ солмади. Аёллардан Рузвонбиби Аҳмаджонова «Болаларимизни бари бир мардикорликка бермаймиз, отсанг ота қол!» деб бақирди.

Колесников янги шаҳардан ҳарбий қисмини ёрдамга чақирди. подполковник Савицкий қумондонлигидаги ҳарбийлар етиб келгач, оломон уларни ҳам тошбўрон қилди. Лекин казаклар ялпи ўт очишгач, чекинишга мажбур бўлишди. Бу тўполонда 11 киши ҳалок бўлиб, 15 киши яраланди.

Қўзғолон бостирилгач, саросимага тушган маҳаллий маъмурият вакиллари Туркистон бош-губернаторига илтимоснома ёздилар. Унда «маҳаллий аҳоли биронта ҳам мардикор бермаймиз демоқда», дейилган эди. Ҳақиқатан ҳам маҳаллий маъмурият аҳолини буйсундиришга кучи етмаслигини сезди.

Халқ ҳаракатлари Тошкент, Авлиёота, Чимкент, Перовский, Казалинск каби уездларни қамраб олди. 13 июль куни Гўйтепа булисида, Гишткўприқда, эртаси Пискент, Троицкий қишлоқларида галаёнлар давом этди.

Чор ҳукумати халқ қўзғолонини шафқатсизларча бостирди. Тўплар ва пулемётлар билан қуролланган жазо отрядлари қанчадан-қанча қишлоқларни вайронага айлантirdилар ва юзлаб кишиларни қириб ташладилар. Айниқса Жиззах шаҳри аҳолиси кўп жабр кўрди. Жиззахга юборилган жазо отрядига йўл-йўлакай учраган ҳар бир қишлоқни вайрон қиласизлар ва ҳар бир одамни отиб ташлайсизлар, деб буйруқ берилган эди. Ҳарбийлар шу буйруққа биноан ҳаракат қилиб, шаҳарни қонга ботирдилар. Бу ҳам етмаганидек, Туркистон бош губернатори Жиззах шаҳри ва унинг атрофидаги ерларни (900 десятина) давлат ихтиёрига утказиш ҳақидаги буйруқни чиқарди.

Туркистон ўлкаси буйича 3 мингдан ортқ қўзғолончининг иши судда кўрилади. Булардан 201 киши улим жазосига, 104 киши каторгага, қолганлари турли муддатлар билан қамоқ жазосига ҳукм этилдилар.

Маъмурият қўзғолончиларни тезроқ жазолаш мақсадида купгина шаҳарларда ҳарбий трибуналлар ташкил этди.

Ўлкадаги халқ қўзғолони чор ҳукуматининг режаларини барбод этди. 1916 йилнинг 1 мартигача 250 минг ўрнига 120 минг киши мардикорликка сафарбар этилди.

1916 йилдаги қўзғолон жуда катта тарихий аҳамиятта эга бўлиб, Туркистон халқларининг озодлик учун олиб борган кураш тарихида ўчмас из қолдириди.

Лекин, афсуски, бу тарихий воқеа кейинги 70 йил мобайнида марксистик нуқтаи назар билан баҳоланиб, уни 1917 йилдаги инқилобнинг дебочаси, синфий курашнинг намоён бўлиши сифатида талқин қилиб келинди. Бу ҳақда жид-жид илмий асарлар, монографиялар ёзилади. Энг таажубланарлиси шундаки, қўзғолонда чор маъмурига қарши

курашган кишиларга «тараққийпарвар» кучлар, юртни мустамлакачилардан буткул озод этиб, халқнинг эрк ва хошига мос давлат тузиш-ни истаганларга «реакцион» кучлар тамгаси босилди. Тўғри, айрим жойларда (жумладан, Жиззахда) қўзғолончиларнинг ҳаддидан ошишлари, оврупаликларга мансуб бегуноҳ кишиларни ўлдирish ҳоллари бўлдики, буни оқлаб бўлмайди. Лекин шу ҳодисага асосланиб, Жиззах қўзғолонининг ташкилотчилари орасида реакция кучлар бор эди, деб ҳулоса қилиш тўғри бўлмайди. Чунки Туркистоннинг бошқа жойларидаги сингари Жиззах қўзғолони ҳам, унинг айрим иштирокчиларининг нотўғри хатти-ҳаракатларидан қатъи назар, халқнинг мустамлакачилик сиёсатига қарши, ўз эрки учун интилиши ифодаси эди.

Уша пайтда ўлкада халқни мустамлакачиларга қарши йўллаган кишилар большевиклар эмас, балки большевизмни умуман қабул қилмаган, жамиятнинг мулкдор табақасига мансуб кишилар эди. Ўз юртининг чинакам ватанпарвари бўлган бу кишилар мустамлакачилар зулмидан эзилган ўлка халқининг огир аҳволига ачинганлар ва Туркистоннинг озод бўлишини қуришни орзу қилиб яшаганлар.

Биринчи жаҳон уруши қизгин давом этаётган пайтларда маҳаллий амалдорлар, аввало унинг энг бадавлат табақаси орасида, халқни озодлик курашига кўтариш пайти келди, деган фикр пайдо бўлган эди. Сабаби, бу пайтда Россия биринчи жаҳон уруши фронтларида катта талофат қўриб, иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан заифлашиб қолган эди.

1916 йил июнь ойи ўрталарида Россиянинг махфий полицияси агентура маълумоти олади. Унда Тошкентнинг тўрт қозиси ва мингбошилари ўртасида «Афғонистон амирига жамоа бўлиб хат йўллаш, агар чинакам мусулмон бўлсангиз Россияга қарши уруш эълон қилинг, сабаби, ҳозир энг қўлай пайт, Туркистон ўлкаси халқлари сизни қўллаб-қувватлашади. Кейинроқ бу иш кеч бўлади», деб таклиф қилиш тўғрисида музокара бўлаётганлиги айтилган эди. Орадан кўп вақт ўтмай Тошкент қозиси номидан эзилган шундай хат Афғонистонга Мулла Абдураҳмон орқали жўнатилади. Бу хат Кўкча даҳаси қозиси Ҳожи Абдумалик Ҳожи Абдунабиев томонидан эзилган эди.

Туркистон махфий полициясига эзилган яна бир маълумотномада Тошкентнинг тўрт даҳаси қозиси, уларнинг ёрдамчилари ва қариндошлари аҳоли ўртасида «Афғонистон амири Россияга қарши уруш эълон қилган шароитда унга ёрдам бериш ва бу ҳаракатни қўллаб-қувватлайдиган кишилардан пул йиғиш тўғрисида тарғибот ишлари олиб боришарми»¹, дейилган эди.

Эшонлар, муллалар ва қозилар аҳоли ўртасида, Туркия фронтларда муваффақият қозонапти, руслар эса талофат қуришарми, тез вақтда Афғонистон Россияга қарши уруш бошлайди ва русларни Туркистон ўлкасидан ҳайдаш ва ўлкада яна исломий давлат тузиш пайти келади», деган гап-сўзлар тарқатилди.

Лекин, маълумки, уруш пайтида Афғонистон бетарафлик сиёсатини юргизган эди. Айрим ҳарбий гуруҳларнинг ташвиқотига қарамай, Афғонистон Россияга қарши урушга кирмади. Шундай қилиб, тошкентлик маҳаллий маъмурларнинг режаси амалга ошмади. Аммо улар тинчимадилар. Айниқса одамларни мардикорликка олиш тўғрисида подшо фармони эълон қилингач, ўз фаолиятларини кучайтирдилар.

1916 йил 11 июлда Тошкентдаги галаёнинг ташкилотчилари ҳам шаҳарнинг тўрт даҳаси қозилари ва мингбошилари бўлишган. Улар эликбониларни маҳаллаарга юборишиб, «оддий халқ аёллар билан полиция маҳкамасига борсин ва у ерда болаларимизни урушга юбор-

¹ ЎзМДА. 1-фонд, 31-руйхат, 1137-иш, 198-варақ.

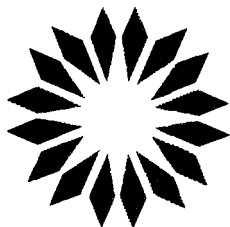
маймиз, деб айтсинлар. Шунда губернатор қўрқади ва одам олиш бекор қилинади»¹ дейишади.

Подшо фармони бажармаслик хусусида Тошкент илгор зиёлиларининг кўзга кўринган вакилларида бири, Қозон университети тиббиёт куллиётини битирган, шаҳар дорихонаси фармацевти, шаҳарнинг Баландмачит маҳалласида яшаган Мусахон Мирзахонов ҳам тарғибот олиб борган. Айнан шу киши одамларни қўзғолон кўтаришга даъват этганлардан бири эди.

Туркистон бош губернаторлигининг маркази бўлган Тошкентдаги қўзғолон ўлканинг бошқа ерларига катта таъсир кўрсатди. Маълумки, Тошкент қўзғолони кунлари купгина бошқа шаҳарлар ва туманларнинг вакиллари шу ерда эдилар. Бош ҳарбий прокурор Игнатъевнинг 1917 йил 3 январдаги ёзма маълумотномасидан шу нарса равшанки, бошқа жойлардан келган вакиллар «Тошкент нима деркин ва қандай ҳал қиларкин, — мардикорликка одам берадими ёки йўқми?» деб кутиб туришган эди. Тошкентда қўзғолон кўтарилганлигини кўрган вакиллар бу хабарни тезда жойларга етказишади.

Жумладан, Жиззах қўзғолонининг ташкилотчиларидан бири Назирхўжа Эшон бўлган. Тошкент қўзғолони кунлари у шу ерда эди. 11 июль куни Жиззахга қайтади ва одамларга Тошкент халқи галаён кўтарганлигини, мардикорликка одам беришдан қатъий бош тортганлигини айтади. Жиззах халқини бирлашишга, мустамлакачилар ва уларнинг малайларига қарши курашга даъват этади.

Умуман, Тошкент қўзғолони бутун Туркистонда кучли аксадо бериб, купгина шаҳар ва туманларда галаёнлар бошланади. Лекин халқ курашининг яхши ташкилий асосга эга эмаслиги, қўзғолонга раҳбарлик қиладиган кучли сиёсий гуруҳлар йўқлиги унинг муваффақиятсизликка учрашига сабаб бўлди.

¹ ЎзМДА. 1-фонд, 31-руйхат, 1137-иш, 153-158-варақлар.

Уллибиби Отаева

ЎЗЖИЖЪТ ДАРАЎИЖЪТЖИ ЎЎРАДИМ

* * *

Мунча кўп исмингга уйқаш исмлар,
Ҳар бирин мен титраб тингладим.
Сенинг отдошларинг чақиринганда,
Сўзсиз инградим.
Ҳар муштдай болага нолон термулиб,
Сенинг дарагингни сўрадим.
Истайман, сиртингдан бўлсанг-да сокин,
Сен ҳам гирён юргин ич-этингни еб.
Менинг хўрсинишим эслаб хўрсингин.
Уйлагин... «Не учун уни хўрладим.
Кўрмаган бўлса ҳам раво шум тақдир,
Отларга унгариб ўғирламадим?!»

* * *

Сен аввал ҳушимни маҳв этдинг,
Сўнг кўнглум — қушимни сайд этдинг,
Ўзингсиз умримни саҳв этдинг.
Бер, энди ҳушимни қайтиб бер,
Кўнглумни, қушимни қайтиб бер,
Ҳам недур гуноҳим айтиб бер?!
Ўтинчим бекордир, беҳуда,
Сен лоқайд, сен гафлат, уйқуда,
Мен қолдим то абад қайғуда.
Олганда эдинг-ку олимим,
Берганда, эҳ, мунча золимим?!

Уллибиби Отаева талантили шоира эди. Унинг «Нашида», «Сехрли булоқлар», «Шукрона» сингари тўпламлари китобхонлар меҳрига тушган эди. Шоира авжи ижодий имкониятлари очилаётган пайтда, ҳаётдан бевақт кетди. Биз, Уллибиби Отаеванинг туғилганига элик йил тўлиши муносабати билан руҳини ёдлаб, дафтарларида қолган битикларидан намуналар бераётимиз.

Тахририят.

* * *

Қочди Орол... Қирғоқдан қочди.
Аввал миш-миш... Сунг шивир-шивир.
Энди ошкор, энди йўқдир сир,
Орол қочди... Қирғоқдан қочди.
Бу — элатнинг бош она қизи,
Барчанинг кўз тиккан юлдузи,
Қочиб кетди дегандай ордир,
Юрак-бағрим номусдан оғрир.
Қочди Орол... Қирғоқдан қочди.
Эл ишонган алпи, ботири,
Қилич ўпиб ичган онтини
Бузиб, ортга буриб отини
Жангни ташлаб қочгандай ордир.
Орол қочди... Қирғоқдан қочди.
Кузи қийди билмадим қандоқ,
Сунгсиз меҳри бўлдими адоқ?!
Фарзандлардан тонди онаси,
Қулогига кирмай ноласи,
Бош кутариб юрмас гап бўлди.
Орол қочди... Қирғоқдан қочди.
...Қизни асрай олмаган уйсан,
Мардни йўлдан урган шум уйсан,
Қўрқди сендан мени ютар деб,
Она меҳрин адо қилдинг, еб,
Имонини йўқотган одам,
Орол сендан қочди аслида...

* * *

Сиз — ёмонотлиқсиз, эй яхши одам.
Қанча яхшиликлар қилманг қанчага,
Сахийлик қилсангиз — исрофгардирсиз,
Очга нон тутсангиз қолмагай ёдда,
Чунки, сиз — пиёда...

* * *

Ўғлимнинг йўлига қараган,
Қизимни соғиниб ичиккан —
Шу аёл кўзимга фаришта...

* * *

Шошқалоқлик қилдим, мен бесабр жон,
Яланғоч, совқотган кўзлардан
Қизгандиму сени — улкан гулханни,
Шартта ушладим-у, оғзимга солдим.
Энди тилим куйган, ичларим яра,
Тишларим такиллаб борар совуқдан,
Исинишга эса лахча чўғ ҳам йўқ!

* * *

— Сен дунёни билмайсан, эҳ, —
дейсан хўрсиниб. —
Билганинг фақат мен!
...Тўғри, дунё кўлларимдан тутмаган бўлса,
Аччиғи чиққанда шаппот урмаган бўлса,
Мени уриб, ўзи йиглаб турмаган бўлса,
Мен дунёни қайдан биламан?!

Неъмат Арслон

МАВХУМОТ

Роман¹

Қудуқ тубидаги мамлакат

ИККИНЧИ КИТОБ

Уч қат зулмат ичида жафо чекиб ётибман,
Бу ҳақда ҳақиқатни сўзламоқ эмас осон.
Англа: биринчи зулмат менинг кўрлигимдир,
Иккинчи зулмат — уйим, сўнггиси — бадбахт таним.

Ал-Маърий

Дераза шарпасиз очилди. Нима сабабдандир ой кўринмас, куча нимқоронғу эди. Иккала бошмоғининг ипини маҳкам тугиб тишига тишлаб олди-да, дераза рахидан секин сирғалиб пастга тушди. Муздек бетон йўлакдан оёқяланг юриб дераза олдига борди. Дарвозахонага кираркан, тарвузи қўлтигидан тушди. Бу ерда бошқа бир қўриқчи дарвозани қўлфлаб унга суюнганча ухларди. Чиқиб кетишнинг иложи йўқ. Ортига қайтиб деворларга куз югуртирди. Худди шу пайт бир парча булут ортига беркиниб олган ой ўз паноҳидан чиқдию ҳовлига мўралади. Атроф ёришиб кетди. Гулзорнинг нариги четида томга суюб қўйилган нарвонни кўриб қолди Фурузон. Жарвис ўша оқшом Л-Оронинг олдига шу ердан чиқиб борган ва нарвонни олиб қўйишни унутганди афтидан. Уша тарафда ҳовлининг камқувват чироқларидан бири аранг чўгланиб турар ва унинг хира ёғдусида нарвон пиллапоялари қорайиб кўринарди.

Фурузон гулзорни айланиб ўтиб соқчилар пайқамаганига ишонч

¹ Давоми. Бошланиши утган сонда

ҳосил қилгач нарвонга тирмашди ва енгилгина кўтарила бошлади. Юқорилаган сари юраги ҳаяжондан гурсиллаб урарди. Томга чиқиб нарвон тортиб олинса ва кўча томонга қўйиб ундан ерга тушилса бас, у томони—озодлик. Аммо сўнги пиллапоёга қадам қўйиб юқорига интиларкан, оёғи остидаги тахта қарсиллаб синди. Қули нарвон шотисидан чиқиб кетди ва оғир гавдаси бор залвори билан ерга келиб урилди. Жон ҳалпида ўрнидан туришга уринди, лекин улгурмади, соқчилар етиб келишди. Аслида том у қадар баланд бўлмаганлиги ҳамда йиқилаётганда қуйидаги зиналарга урилиб, силжиб тушганлиги туфайли ҳеч қаери лат емаганди.

Соқчилар уни қўлтигидан олиб турғизишди ва иккаласи икки томонга тортқилай бошлашди. Ҳар бир миршаб жиноятчини олдинроқ кўрганлигини пеш қиларди. Ниҳоят дарвозани кўриқлаб турган соқчининг қули баланд келди. Нарвон пиллапоясини арралаб қўйиш фикри ундан чиққанлиги сабабли эшикни кўриқлашга қўйилган соқчи иложсиз қолиб улжани шеригига қўш қўллаб топшираркан, «каттаконга менинг ҳам хизматим борлигини бир оғиз айтиб қўйсангиз», дея илтимос қилди. «Унвон меники, муқофот сеники», деб қўл ташлади улжани қўлга киритган соқчи қувониб кетиб.

— Бунча қабиҳ бўлмаса, лаънатилар!

Инграган товуш билан айтилган бу гапга соқчилар эътибор бериб ўтиришмади. Фурузонни сургаганча маҳкамага олиб бордилар. Уларнинг ўрнини ҳаво телефонида қачирилган бошқа миршаблар эгаллашди.

— Нега сиз жумҳурият қонунларини оёқости қиласиз?

Соқчилар бўлими бошлигининг биринчи саволи шундай булди.

— Қайси қонунни? — сўради Фурузон.

— 000318,9 ҳамда 9,318—000ни бузгансиз.

— Мен касалман, — деди Фурузон ногоҳ хаёлига келган фикрдан қувониб кетиб, — уйқуда туриб юрадиган дардга чалинганман.

— Дард эмас-ку бу.

— Дард.

— Қандай дард?

— Лунатикман.

— Шундай денг.

— Шундай.

— Ҳозир текшириб кўрамиз. Дўхтирни чақиринг!

Эшик оғзида қотиб турган соқчи чиқиб кетиб беш дақиқалардан сўнг уйқусираган, сариқ халатли киши билан қайтиб келди. Дўхтир хомуза тортар, кўзларини ишқаларди.

— Қани, оғзингизни очинг, — деди у уйқусираган товуш билан.

Фурузон унинг айтганини бажарди. Сўнг дўхтир унинг қовоқларини бош бармоғи билан тортиб кўз соққасига қаради ва сўради:

— Нима булган сизга?

— Лунатикман.

— Ухшайди, — тасдиқлади дўхтир ва соқчилар бошлиғига қараб бош ирғаб қўйди.

— Тунда уйғониб бошингиз оққан томонга кетаверасизми? — сўради соқчилар бошлиғи қизиқиб қолиб.

— Уйғонмайди, уйқу ҳолатида бўлади, — тушунтирди дўхтир.

— Тўқишмайдими? Йиқилмайдими, ёки бирор чуқур-пуқурга тушиб кетмайдими?

— Йўқ. Лунатиклар ҳатто дор устида ҳам худди дорбоз каби юриши мумкин.

— Уйғониб кетса-чи?

— Дор устидами? Йиқилиб тушади.

— Тавба, қизиқ дардлар борми-а?

«Сухбат» шу тахлит яна бир неча дақиқа давом этди. Тонгга яқин Фурузонни озод қилишди. Бунчалик омади келишини кутмаганди. Узида йўқ, қувониб йўлга тушди. Бўлинма бошлигининг: «Кузатилсин, лекин

дакки берилмасин!» — деган буйруғини эшитмади ҳам! Гүё ортидан қувиб келишәйтгандай шоша-пиша қадам ташлар, тезроқ уйга етиб боришни уйларди. Аксига олгандай бошқа кучага кириб кетиб, токи тугри йулга тушиб олгунча роса овора булди. Тонги ғира-ширада уйлар, ҳовлиларнинг деворлари мудраётгандай қуринарди. «Шаҳарнинг уйлари кундуз ухлайди». Бир шоир дусти ҳар замон дарвозасини қулфлаётганда шундай дерди. Фурузон дарвозадан кирди ва юраги ҳаққириб ортига қаради. Ҳеч ким кўринмади. «Менинг ҳам бир марта омадим юришди-да», деди ўзига ўзи ва калит солиб эшикни очди. Тонг салқинида титраётган танини иситгиси ва бироз ухлаб олгиси келарди. Сира уйлаб утирмай истагини амалга оширди. Тўшакка кирди-ю, ухлаб қолди.

Деразадан ёғилаётган самовий нурларнинг иссиғи ва ёлқинидан уйғониб кетган Фурузон ҳузур қилиб керишди. Юзининг қуйи қисми, буйни ва кукрагини ёритиб турган қуёш нурлари уйғонишидан сал олдин кўрган тушини эслатди. Гүё катта бир қоп ичида ловуллаб олов ёнармиш, Фурузон қоп оғзини очиб оловдан ҳовуч-ҳовуч олармишу сув ичгандай қилиб симираммиш. Олов эса танини музлатиб бораётганмиш. Туш ҳеч қандай асорат қолдирмади. Яъни бундан Фурузоннинг кайфияти бузилмади ва тушнинг таъбирини уйлаб ҳам ўтирмади. Уридан туриб қул-оёқларини ёзиб, белини айлантириб, қуп йиллардан бери биринчи марта жисмоний тарбия билан шугулланди. Пишқириб сув сачратиб иштиёқ билан ювинаркан, ўзини кучли ва енгил сезди. Аслида ундаги кўтаринкилик ўтмиши, бугунини тарк этиб номаълум келажак диёрига кетиш иштиёқидан туғилганди. Янгиланишни хоҳларди. Умининг барча ташвишларини, бошига ёғилган кўргуликларни, ҳатто ҳаётининг йилт этган эзгуликларини унутиб — ювиниб, пок бўлиб, эски кийимларни ечиб ташлаб, янги, тоза ва енгил либослар киядигандай, ҳушнудлик билан сафарга ҳозирлик кура бошлади. Сафархалта хона ўртасида турар ва йўлда асқотадиган нимаики топилса унга жойлаштиради Фурузон. Барибир, қанчалик дилхушлик-ла бажармасин бу юмушларни, нимадир халақит бераётганини ҳис қила бошлади. Қаердадир, уйнинг кўзга ташланмайдиган бирор бурчагидами ёки ҳовлидами ўзини кузатиб турган алланарса борлигини ҳис этарди. Шунинг учун ҳам йўл тазоригини қуракан дамба-дам тухтаб қолар, турган жойида айланар, ошхонадан, даҳлиз ёки айвондан хабар оларди. Ҳамма нарса жойлаб халтанинг оғзини беркитаётганда таъқиб этаётган хилқат ўз ўтмиши эканлигини англади. Бунга кечаги воқеалар ҳам кирарди. Соқчилар, тунги машмашлар, миршабхонадагилар ва бўлирма бошлигининг ўзини туттиши, сира қутилмаганда осонгина қўйиб юборишлари... Бунда бир гап йўқмикан? Жарвис аллақандай рўйхатлар ва эфтоназия тўғрисида, ҳар лаҳзада қамаб қўйишлари, яна алланарсалар ҳақида гапирганди. Кузатиб юришганини айтганди.

Енгил ва хушқайфият ўрнини аста-секин тушқунлик эгаллай бошлади. Тезроқ кетиш керак! Ҳавлидан утган бу даъватнинг учи Шихобосо ва Л-Орога бориб туташди. Уларнинг ҳоли нима кечаркин? Қўнимма ҳосил бўлиш даври тугади, бола ўрнидан тургандан сунг, қандай воқеалар рўй беради? Менинг қочиб кетганимдан хабар тонгач Шихобосо не қуйга тушдийкин? Балки Жарвис билан чақчақлашиб ўтиргандир, ёки Л-Оронинг уйғониши...

Фурузон боланинг уйғонишидан кейин юз бериши мумкин бўлган воқеаларни тасаввур этолмади. Тезроқ жўнаб кетиш ниятида ўридан туриб қаддини ростларкан, остонада Шихобосонинг ўзи турганини кўриб ҳайратга тушди. Саросима ичра нима қиларини билмай, халтанинг оғизбогини уйнарди. Нигоҳи ерда, лабида маъносиз табассум.

— Кетяпсанми, Фурузон?!

Ҳам сўроқ, ҳам афсус бор эди аёл овозида.

— Қуриб турибсан-ку.

— Сенинг ўрнингда бўлганимда мен ҳам шундай йўл тутардим.

Фурузон аёлга миннатдор бир назар билан қаради.

— Бизни уйлама. Тақдирда бор бўлса учрашармиз. Ҳаётингни барбод этишади бу ерда. Ишломмасанг, одамларга қушиломмасанг, қаерга борсанг оқ кузгун сифатида қабул қилишса... Бир жиҳатдан сенга ҳавас қиламан. Эркакча кийиниб, Жаннага ўхшаб, қулга қурол олгим келади. Афсуски, бунинг илоҳи йўқ! Ҳозир соғлигинг дуруст. Жарвиснинг кўмагига таяниб сенинг соғлигингни тикладим. Қулимдан келгани шу.

Айвонга чиқишди. Тахтаполнинг юзасида бир пайтлардагидай барғихазон сочилиб ётар, қарийб яланғочланиб қолган терак энг сўнгги япроқларини битта-битта санаб ташларди. Ҳовли сукунатга чўмиб қолган. Бурганлар саргайган. Шихобосо панжарага суянди. Кейин ерга эгилиб, оёғи остига келиб тушган қизғиш япроқлардан бирини олди-да, қаддини ростлаб, тирсақларини панжара тўсинига қўйди. Фурузон орқарокда турарди. Аёл напармон рангдаги юпқа шоҳи қўйлақда. Панжарадан паства қараб эгилиб тургани сабабли қўйлагининг орқа этаги бироз юқорига кўтарилган. Елкасига ташлаб олган жемпери қўймучига-ча тушиб турганига қарамасдан белининг бир тутамлиги яққол кузга ташланиб турибди. Қўлидаги япроқларни уйнаб, улардан бирининг аргувон рангини кузатарди. Япроқ бандидан учига томон ёйилган нозик, тарам-тарам томирчалар атрофи ҳали қўкми тир тўсини сақлаб қолган. Шу хира кўкликдан кейин заъфарон ранглар бошланар ва табиат суртган бу бўёқ япроқ четларидаги аргувон ва ёрқин сариқ рангларга туташарди.

Аёл оғирлигини бир оёғидан иккинчисига олди ва ҳолатини ўзгартирмай, бошини ортига буриб қаради. Анчадан бери унинг қоматини кузатиб турган Фурузон шошиб қолиб, қўлидаги қандайдир буюмни ерга тушириб юборди. Эгилиб уни олди-да, Шихобосонинг ёнига келиб тўсинга суянди.

— Бирпас ўтирайлик, ҳадемай йўлга тушасан.

Шундай деб, Шихобосо курси томон юрди. Фурузон ҳам унинг ёнида жойлашди. Аёлнинг қўйлаги курси устида ёйилиб ётарди, шу боис Фурузон унга жипслашиб ўтиролмади. Шихобосо қўлидаги япроқни бандидан ушлаганча гоҳ ўннга, гоҳ чапга айлантларар ва Фурузон бу ҳаракатни индамай кузатарди.

— Уша кун гапимиз чала қолди, — деди узоқ чўзилган сукутдан кейин Шихобосо уйчан қиёфада. — Сен ҳаммасини эшитишинг керак. Биламан, ҳамон гумонсирайсан. Бўлаётган воқеалар тушдагидек. Баъзан ўзимга ҳам шундай туюлади. Инсон ҳаётининг ўзи қисқа муддатли босриқишдай. Бизники эса бундан ҳам баттар, алаҳсираш ва яна алламбало. Хуллас, уша кунни қўрқинчли туш салтанатида адашиб юрардим.

— Қачон юрардинг? Қаерда юрардинг, нима тўғрисида гапиряпсан ўзи? — суради Фурузон гапнинг мантигига тушунмай.

— Мен ҳалиги сўхбатимизни — Жарвис туйфайли бўлиниб қолган мавзунини давом эттиряпман. Бошқа бу тўғрида гаплашмаймиз дегандим, лекин ўшанда тугаллай олмай қолдим. «Нега ўлдира қолмадинг?» — деб сурагандинг...

Фурузон ўнгайсизланиб, гапни чалғитиш мақсадида: «Л-Оро уйқудан турдимми ўзи?» — деб суради ва бу билан вазиятдан чиқиб кетолмаслигини тушуниб жим қолди.

— Улдиролмадим!.. Ёстиқни олиб унинг устига таппа бостириш учун интилдим-у, бўшашиб, қўлларимдан мадор кетиб ўтириб қолдим. Яшаб қолишига лаблари сабаб бўлди дегандим, агар нутуман бўлсанг. Гўдак лабларини буриб аразлагандай ва шафқат сўраётгандай йиғларди. Оёқларини типирчилатиб, муштларини тугиб, қўлларини силкитиб чинқоришида оҳизона бир исён бор эди. Бегуноҳлиги билан мендек аёлдан устун эди у. Биз катталардек макру ҳийлани, риёни билмайдиган юрагидаги сувайдо ҳали игнанинг учидай келмас, балки умуман қора доғнинг ўзи йўқ эди... Кечирсан, тафсилотларга эмас, ҳиссиётларга берилиб кетибман. Ваҳоланки нафақат ҳиссиёт, балки тафсилотларни тинглашга ҳам вақтинг йўқ.

— Гапиравер, Шихобосо. Ёнимда сен турганда ҳеч қаерга шошилмайман. Гапингни тингламаслик гуноҳ.

«Болани ўлдирмаганим учун нега ўзимни оқлаяпман», деган фикр хаёлига келиб, жаҳли чиқра бошлаганди Шихобосонинг. Хушомад ёқдим, ҳайтовур бироз синикроқ овозда бўлса-да, сўзини давом эттирди:

— Ёстиқ тиззаларим устидан сирғалиб ерга тушди, ўрнимдан туриб уни кўтариб олдим. Тоза ва иссиқ кўрпачага урадим. Йургакладим аввал. Яна, чақалоққа қарашни билмаскан, деган хаёлга борма. Аёл зоти буниси таниган пайтиданоқ билади. Кўғирчоғини йўрғаклаб ўрганади... Хуллас, бағримга босиб, оғзига кўкрак тутишим билан менга азиз бўлиб қолди. Иссиққина оғиз билан, тили ва танглайи орасига эмчагимнинг учини қисиб сўрарди. Кўксимдан оқиб келаётган, балки бутун вужудимдан сизиб келаётган сутнинг ҳаракатидан қитиғим келар ва бу хуш ёқарди. Сиз эркаклар бундай хузурдан, лаззатдан беҳабарсиз...

Шу лаҳзада аёл кўзларида бола эмизаётган онага хос ифодани кўрди Фурузон. Унинг қизларникидек дуркун кўкрагига қаради ва сийнабандсиз тасаввур қилиб кўрди. Бундай ҳиссиёт анчадан бери бегона эди унга. Бошига қора кунлар тушиб, соғлиги ёмонлашгандан сўнг, аёл зотига бўлган қизиқиши йўқолган ва бу борада ҳам Ал-Маърийнинг фикрларига мойиллик билдирадиган ҳолга келганди. Шунинг учун ҳам ўз хаёлидан ўзи хижолат чеқди ва: «Мен унинг кўксига аёлга эмас, онага қарагандай муносабатда бўлдим», деб ўзига таскин берди.

— Вужудимни бетийиқ бир истак қамраб олди. Лабларини ожизона буриб йиғлаши, лабларини чўзиб кўксимни ахтариши норасидани маҳкам бағримга босиш, ҳимоя қилишга ундади.

Шихобосо оғир хурсинди. Ҳамон қулида тутиб турган япроқни тиззаси устига қўйиб, гўё гижимларини текислаётгандек силай бошлади. Балки шу лаҳзада япроқни эмас, бағрига босиб турган гудагининг бошини оналик меҳри билан силаб-сийпаларди.

— Уйғондимми?

Гарчи Фурузон бу ҳақда иккинчи марта сўраётган бўлса-да, Шихобосо гап нимадалигини тушунмади ва унга савол назари билан қаради.

— Қандай қилиб чиқиб келдинг? — сўради Фурузон.

— Мен учун йўл очиқ.

— Ҳозир улар нима қилишяпти?

Фурузоннинг саволида Л-Ородан тортиб Жарвису соқчиларгача, умуман, уйдаги ҳолат кўзда тутилганди. Шихобосо қисқагина жавоб берди:

— Уларни олиб кетишди.

— Қаерга? Қачон? Нима учун?

— Эрталаб. Л-Оро уйғониши билан Дунё аҳамиятига эга бўлган феномени бир-икки киши ўз шахсий мулкига айлантириши мумкин эмаслигини рўқач қилишиб олиб кетишди. Махсус машина, аскарлар қуршовида...

Кейинги сўзларни шивирлаб айтди аёл. Товуши турланиб бутунлай ўзгача янгради. Бошини янада қуйироқ эгди. Шунда тиззасидаги аргувон япроқ устига «тақ» этиб йирик томчи томди. Нима учундир Фурузон япроқ устида қалқиб турган томчига қаради. Кўздан оқадиган, аммо инсон вужудидан сирқиб чиқадиган шу бир томчи суюқлик алвон рангда эди. Ерда, тахтаполда, Шихобосонинг оёқлари тағида қизил, сариқ ва заъфарон тусдаги япроқлар хокисор тўшалиб ётарди.

Фурузон кафтини аёлнинг титроқ бармоқлари устига қўйди...

II

Кейинчалик, ҳаёт билан мамот ўртасидаги масофа қисқариб, ўлим лаззатини татиб куриш ва вужудни унинг ҳукмига батамом топшириш фикри бошқа ҳамма орзулар ва истаклар устидан ўз ҳукмини юргиза

бошлаганда ва яшаш отлик маъвонинг барча товланишлари хира тортиб, ўз жозибасини йўқотиш арафасида турганда, фақат бамисоли Тартардек, балки ундан-да қоронгуроқ, уч қават эмас, минг қаватли зулмат пардасига уралган ўлим водийсига кириш, уни кўриш ва англашга мақсадга айланган дамларда ҳам Фурузон ўша лаҳзани, жўнаб кетиш олдидан Шихобосо билан ёлғиз қолганини эслади.

Барча буд-шуди билан асбоб ускуналари-ю, девор-дарлари билан ягона битта ҳаракат мажмуасига айланган восита — ўлим машинаси Эфтоназия деб юритилар ва бу ҳаҳонда энг инсонпарвар муассаса ҳисобланардики, Фурузон ўзини унинг ҳукмига топшириб, «Марत्याлука»га қадам куйгандан кейингина шундай фикрларга дуч келди. Токи шунгача бу ҳаҳда ўйлаб кўрмаган, фақат ўз вужудини маҳв этиб, тананинг қайсидир кунжиди қисилиб-қийналиб ва бўғриқиб ётган жонни, таъқиблардан эзилган рухни озод қилиб юборишни ўйлаганди.

Фурузон унинг бармоқлари устига кафтини кўяркан, ўзида журъат топгани ва юрагида бўлакча тўйгулар уйғонаётганидан кўвонди. Аёл ҳарорати бутун танасига таралди. Аёлнинг ҳам ҳали ёш зарралари милтираб турган киприкларидан кўвонч ёғилаётгандай. Лабларида ошuftалик, кўзларида интизорлик аломатлари. Эркак вужудининг яқинлиги ва бундан ҳам яқин бўлиши, кўшилиб кетишини кўмсаш лаҳзаларида зуҳур этадиган тугён.

Фурузон унинг ипақдек майин сочларига қўлини тегизди, тарам-тарам толаларини силади ва дунёда Шихобосодан бўлак ҳамма нарсани унутди. Терак япроқлари оҳиста шитирлаб ерга тушди, кузнинг тубсиз, кўм-кўк осмони остида рўй бераётган бу жараён маҳзунлиги ва бор ранглари билан куз манзарасига монанд эди.

Аёл сочлари куздек паришон, елкаларига ёйилиб тушган, оловранг толалар унинг оппоқ бўйинини кўршаган. Фақат тўпидан адашиб қолган бир неча толагина ёноғи бўйлаб юқори лабининг майингина сийрак қорамтир туқлари устидан ўтиб, лабининг бир четида қисилиб қолганча турарди. Шихобосо ўрта бармогининг орқаси билан соч толаларини кўтариб олиб, қулоғининг орқасига қистириб кўйди. Аёл буни одатий ҳаракат билан бажарган бўлса-да, Фурузон таъсирланиб кетди ва унинг ингичка, узун бармоқларини оҳиста қисди. Аёл бошини илкис кўтараркан, кўксига ёйилган толалар силкиниб бўлакча шаклга кирди. Кўзларини юмиб, юзини кўёш нурларида иситаётгандай, юқорига кўтариб турарди аёл. Фурузон унинг киприклари, ўзидаги сокин ифодага, нимпушти лабларининг ошuftа ҳолатига қараркан, ҳарорат билан шивирлади:

— Шихобосо!

III

Алданган эдимми сенга билмайман,
Ё мени масҳара қилгансан чоғи.
Аммо онт ичаман, ўзим севганман,
Қолди менда ўша муҳаббат доғи.
Утинаман, о осмон, бор бисотим-ла
Ва бор қайтиб келмас нарсa хурмати
Ҳам ҳали номаълум саодатим-ла,
Кечир, сенга тушди дил муҳаббати.

Фурузоннинг руҳий ҳолатига мос мисралар. Бундай шеърни ҳеч қачон ўқимаган ва шундай сатрлар борлигини билмасди, аммо ҳаёлида айланган фикрлар, илтижоларнинг мазмуни шеърнинг сўзлари, оҳангига тўғри келар ва агар ўтириб қўлига қалам олса-ю, шеър ёза бошласа, ажаб эмаски, айнан шундай, ҳеч бўлмаганда шунга яқин мисраларни қоғозга туширган бўларди. Узоқ шимол юртида жаноб Лермонтов деган ш. . . р ўтганидан ҳам хабарсиз эди у. Энг ачинарлиси, ҳаётнинг гоят машаққатли босқичга ўтаётганидан огоҳ эмасди. Орадан ҳафтaлар ва ойлар ўтиб

сарсонлик-саргардонлик кучасига кираркан, кўнгли тўла озодликни кўмсаб қолди, яъни ёруғ дунё ташвишлари ва қувончларини ҳам тарк этишни ўйлайдиган бўлди. Гуноҳининг оғир-енгиллигига қараб, бир сониядан тортиб юз йилгача, ҳатто бундан ҳам кўпроқ муддатга тутқунликка маҳкум этиладиган жон ва руҳ, аниқроғи жоннинг ўзидир, чунки руҳ хоҳласа танани вақтинча тарк этиши мумкин, аммо жон инсон танаси — зиндонда озодликни чорасиз кутиб ётишга мажбур. Шундай экан, уни қўтқариш савобдан булак нарса эмас, деб уйларди Фурузон. Бу вазифани осон — ҳамда беозор уддалайдиган жой — Жарвис айтган Эфтоназия эканлигини дамба-дам эсларди.

Аммо, юқорида таъкидланганидек, бундай ҳиссиётлар турғун бўлмай, фақат кўмсаш эди. Гоҳида бошқа бир истак устун келар, вужудни ўлим чангалига топширишдан аввал таъкиблар тузоғидан қутулиб, кимларнидир, доғда қолдириш лаззатини уйларди. Жарвис ҳузурбахш ўлим маскани тўғрисида бир неча бор эслатганда ҳам, ундан кейин ҳам, умуман, ғарибгина ҳовлисини тарк этиб, чет элга қочиш мақсадида йўлга тушганига қадар Эфтоназияни орзу қилмаганди. Ҳужжатлар тайёр бўлишини иштиёқ билан кутганди. Айвончада ўтириб Шихобосо сочларини силаётганда ҳамма нарсани унутган бўлса-да, аёл хайр-хушлашиб, оқ йул тилаб кетиши ҳамон яна ўша тийиксиз истак ўз кучини кўрсатди. Энди бурчақда қаппайиб турган сафархалта ҳатто Шихобосодан ҳам жозибалироқ қуринаётганига ажабланмаса бўларди. Фурузон яна шундай киши эди.

IV

Эшикдан чиқиб айвонгача, кеча кун бўйи суҳбат қуриб ўтирган жойига қаради. Орқаси суюнчиқли ёғоч курси бўмбўш. Тунда шамол тўзғитган япроқлар сочилган. Нақадар ғариб манзара! Уйнинг деразалари қорайиб турибди. Теракнинг том устида юксалган яланғоч новдаларини қуёш нурлари хира ёритмоқда. Ҳали кучайишга улгурмаган шуълалар эрталаб-ки шабадада пирпираб турган япроқларда сўниқ ялтирайди. Барибир ғариб. Ҳатто қуёш ҳам ёруғлик сочишни истамаётгандай.

Ғамгин хавлларни қувиш учун халтасини бир силкиб юқорироқ кўтариб олди-да, айвончадан узоқлаша бошлади. Йўлак четида ўсган қалдирғочкулча новдаларида кечикиб очилган нимранг гуллар. Улардан сал четроқда — қовжирай бошлаган бурганлар билан бақамти ўсган икки-уч туп номозшомгул. Йиглаб юбормаслик учун бу ғариб манзарага қарамасликка тиришди. Ҳовлини кесиб ўтиб, дарвозахонага яқинлашганда барибир ортига ўгирилди. Айвон панжараси орқасида қолган ёғоч курси кўринмасди.

— Хайр!

Оғир айтилди бу сўз, товушлар томоғини қирди, ҳалқумига тикилиб қолгандай хирқираб чиқди. Ҳовлисига ҳеч қачон қайтиб келмаслигини дилидан утказди. Уй орқасидаги деразанинг очиқ қолгани ёдига тушди, аммо бунга эътибор бермади. Энди бунинг аҳамияти йўқ эди.

Орадан ўн дақиқалар ўтганда катта йўлдан шахдам қадамлар билан кетиб борарди. Эрталаб соат тўққизлар чамаси. Автобуслар тирбанд. Баъзилар трамвай келишини кутишяпти. Шаҳар аллақачон уйғониб, турмуш ташвишлари бошланиб кетган. Жарвис тайёрлаб берган ҳужжатлар, амакисининг мактуби, самолётга олинган чипта чўнтагида. Шундай бўлса-да, костюмининг устидан пайпаслаб, ҳаммаси жойидалигига яна бир карра ишонч ҳосил қилди. «Катта пучмоқ» кўчаси, 8-автобус, Хасактут бекати... Жарвис астойдил тушунтирган бўлса-да, айрим нарсалар ёдига келмади, йўлдан сал четроқча чиқиб тўхтади, чўнтагидан қоғоз олиб қаради. Саккиз рақамининг олдида яна бошқа бир рақам турганини кўриб, энсаси қотди. Еттинчи ёки иккими билиб бўлмасди. Аммо Жарвиснинг, саккизинчи автобусга ўтирасан, дегани ёдида. Қоғозга текилганча йўлда давом этди. Бошини

кўтариб, қиррадор бурчаги билан катта йўлга тақалиб турган етти қаватли гиштин бинони куриб, хотиржам тортди. Жарвис бу жойни «Кешкаш» меҳмонхонаси деб тушунтирганди. Фақат бино эшиги тепасида бутунлай бошқа мазмундаги ёзув турарди. Жимжимадор қилиб ёзилган лавҳани ўқишга анча уринди. «Шафақ ва Шом қўшма корхонаси» деган лавҳа эканлигини билгач, адашганлигини тушунди. Орқасига қайтиб, кўчанинг нариги четига ўтди. Хивбоннинг ўнг бетида атторлик, заргарлик, буш шишаларни қабул қилиш дўконлари, чапда кексалар чойхонаси. Бу ерда карта ўйнаб ўтирган икки киши ўйинни тўхтатиб, Фурузонга қараб турди. Фурузон шубҳали куринган бу кишилардан ҳеч нарса сўрамай рўпарасидан келаётган кишига мурожаат қилди.

— Дустим, мен аэропортга боришим керак, автобусга қаердан ўтирсам бўлади.

— Сезана кучасидан ўтирасиз.

— «Катта пучмоқ»дан эмасми?

— Ҳозир йўналишлар узгарган. «Катта пучмоқ»дан канализация ўтказишяпти, йўл берк.

— Сезанадан қайси автобус қатнайди?

— Автобусми?... Автобус...

Фурузон жавоб бермай тайсаллаб турган бу одамга шубҳа билан қаради, қаерда кўрганини эслашга уринди ва бирдан эсига тушди. Дарвозадан чиққанида йўлнинг нариги бетидаги рўзномалар сотадиган дўкон олдида қандайдир ойномани варақлаб турганди. Кейин унинг бурчакдаги гиштин бино ёнида дўкончадан нимадир харид қилиб тургани ҳам кўз ўнгидан ўтди.

— Сиз автобус деб юрманг, — маслаҳат берди нотаниш киши, чойхона айвончасида карта ўйнаб ўтирган кишилар билан кўз уриштириб олиб. — Чалғиб кетасиз. Яхшиси, бироз кутинг, бир оғайним келиши керак, биз мана шу бекатда учрашамиз деб келишгандик. Тўғри сизга керакли жойга олиб боради.

— Аэропортга-да?

— Айтяпман-ку, сизга керакли жойга деб.

Юрагида шубҳа уйғонган бўлса ҳам ҳолис хизмат қилаётган кишига раҳмат айтди Фурузон. Худди шу пайт бекатга энгил машина келиб тўхтади. Даразаси қоронғулаштирилган, орқа ўриндиқда кимдир ўтирарди.

— Чикинг! — деди нотаниш киши машина эшигини очиб ва Фурузон машинага ўтириши билан тап этказиб эшикни ёпди. Хайдовчига «бўлди» дегандай бош силкиб қўйди.

Машина энгил чайқалиб бормоқда, Фурузонни уйку босди. Ёнидаги одамга бир-икки қараб қўйди-ю, мудрай бошлади. Кузи илинди ва ниҳоят уйкуга кетди.

— Тушинг!

Фурузон уйқунинг карахтлиги билан машинадан тушаркан, осмонга теккудек юксак бинога қараб, эси оғиб қолаёзди. Бунақасини ҳеч маҳал кўрмаганди. Катта йўлдан хивбонга ўтиб, атрофга аланглади. Бу жойлар тайёрагоҳга сира ушамас, бирорта самолёт ҳам кўринмасди. Балки бинонинг орқасидадир, деган ўй билан яна изига қайтди. Хивбон кенг майдонга олиб чиқди. Фавворалар отилиб ётибди. Теграсида қурилиш ҳавозалари ўрнатилган қадимий сарой харобаси кўзга ташланади. Ерга ялтироқ мрамар тош ётқизилган. Фурузон майдонга ҳадиксираброқ қадам қўйди. Сўнгра дадилроқ юриб кетди. Фаввораларнинг салқини юзга урилар ва узоқ туриб қолган сув хиди келарди. Майдон ўртасига етганда миршаблар либосидаги кишилар саф тортиб келишяётганини кўрди, қадамлари сусайди. Сўнгра «эркин қўш»лиги ёдига тушиб, тўғри сафга томон бораверди. Орадаги масофа ун беш-йигирма қадам қолганда тўхтаб бинога қаради. Узини дадилроқ кўрсатиш учун шундай қилди. Қаватларни санашга уриниб кўрди, деразаларга қўёш нури тушиб ярқирарди. Бундай томо-

шанинг сира зарурати йуқ эди аслида. Шунинг учун ҳам тезроқ тайёрагоҳни топиш мақсадида ортига қайтаркан, бу тарафдан ҳам махсус кийимдаги кишилар келаётганини кўриб, ўнг томонга юрмоқчи бўлди. Не кўз билан курсинки, унда ҳам, чагда ҳам миршаблар сафи. Улар қатор туришар, афтидан қандайдир буйруқ бўлишини кутишарди. Булар машқ ўтказаятган бўлса керак, деган тахминга борди Фурузон ва ҳарбий машқлар майдонига кириб қолгани учун ўзидан ранжиди. Яқинроқда турган саф бошлиғи олдига бориб ўтказиб юборишларини илтимос қилмоқ, гарчи гуноҳи йуқ бўлса-да, бир оғиз кечирим сўрамоқ ниятида оғиз жуфтлаганди, бошлиқ қўлини кескин сермаб «гапирилмасин» ишорасини қилди. Шунда тўдадан икки миршаб ажралиб чиқиб, Фурузонни етаклаб кетди...

V

931-хона узун ва нимқоронғу даҳлизнинг охирида. Оқ тунука қопланган, зич қилиб майда михча урилган эшик ва тепада ўчиб-ёниб турган қизил чироқ нимаси биландир кунгулга гулгула соларди. Тўққизинчи қаватга зина бўйлаб кўтарилгунча чарчаган ва ҳарсиллаб нафас олаётган киши сафархалтасини ерга қўйиб, кутиб турди. Бино қайси корхона ёки ташкилотга қарашли эканлигини у билмасди. Ҳамон ўзича нималарнидир мулоҳаза қилиб, хомуш турган киши бир дам иккиланди, сафархалтасини кўтариб кириш ноқулай туюлди, балки хонада казозолар ўтиришгандир...

— Сиз Фурузонсиз, шундайми?

Остона ҳатлаб кириши билан берилган савол, қора либосли кишининг кўз узмай тикилиб туриши, хонада турли ускуналар кўплиги ва улар шарпасиз ишлаб туриши Фурузонни гангитиб, тилини калимага келтирмай қўйди. Айниқса, мутлақо бегона одам отини атаб муомала қилиши ҳайратига ҳайрат қўшди. Қора либосли киши қаддини ростлаб, юмшоқ курси суянчиғига ўзини ташлади ва буюрди:

— Ечининг!

Фурузон елка қисди, ҳеч бир қолипга сиғмайдиган муомаладан энсаси қотиб, ночор илжайди. Зеро, соғлиғидан сира шикоят қилмаган, дўхтирлар кўригидан ўтиш нияти ҳам йуқ, ҳаммомга ҳам тушмоқчи эмасди. Катта йулдан ютаётиб, шу томонга бурилган, хиббон бўйлаб, дарахтлар соясидан юришни ўйлаган ва ҳеч қандай кўрсаткичи йуқ, қайси муассасага тегишлилигини билиб бўлмайдиган бино олдида бир дам қизиқсиниб тўхтаганди. Балки, бунга шаҳардан ташқарига чиқиш учун махсус гувоҳнома олиш илинжида юрганлиги сабаб бўлгандир. Тўғриси, уч кундан буён иши чаппасидан келиб, йули унмай, нажоткор идорани тополмай овора эди.

Фурузон аввалги фикридан қайтиб, шаҳардан ташқарига чиқиш учун гувоҳномани шу ердан беришса керак, деб ўйлагани ва шу илинж билан дарвоза олдида тўхтаб қолганини айтмоқчи бўлди. Ҳақиқатан ҳам унинг ўша энг керакли ҳужжати йуқолди. Миршаблар майдонда ушлаб олиб, бир кеча қамаб қўйишди, зах ва қоронғу, шиптир ҳиди анқиган хонада тунади. Эрталаб ҳали қуёш чиқмасдан қўлига супурги бериб, кўча тозалатишди. Сўнгра, машинага ўтказиб, шу бино яқинига ташлаб кетишди. Чунтагини кавлаштириб, рухсатномани тополмади. Амакисининг мактуби бор, тайёра чиптаси бор, чет эл рухсатномаси бор, паспорти жойида, фақат биргина ҳалиги қоғоз йуқ.

Уч кунлик қидирув ҳеч қандай натижа бермади. Сўраб-суриштирди, лекин ҳеч ким бунақа ҳужжат берадиган идора бор-йўқлигини айтолмади. Айланиб-айланиб, ана шу номсиз бино олдига келиб қолди. Балки шудир, деган умид билан ичкарига қаради: тирик жон асари кўринмасди; чанг ва тутундан хиралашган чорчўплар, чанг босган ойналар, офтобда униқиб кетган пардалар. Ўтиб кетди ва нимадандир кўнгил узолмай, ортига қайтиб, яна бино олдида тўхтаркан, биринчи қават

айвончаларида бир хил бичимдаги ҳамда бир тусдаги либос кийган кишилар пайдо бўлиб қолганини кўрди. Иккинчи, учинчи ва ундан кейинги қаватларда ҳам тўқ бинафша рангли костюм кийган кишилар гимирларди. Уларнинг юз ифодалари шу қадар ғайритабиий эдики, бечора йуловчи нигоҳ узоқламай серрайиб қолди. Узида куч топиб, тезроқ кетиш ва бу ерга бошқа сира қайтиб келмаслик ниятида йулга тушаркан, уч-тўрт қадам қўймасдан: «Тухтанг!» — деган буйруқ бўлди. Бўйсунди ва ортига угирилиб, енгил спортчилар камзулидаги кишини кўрди. Бу барзанги қайдан пайдо бўлиб қолдикиркам?

— Сизни кутишяпти, — деди Барзанги таънаомуз.

Йуловчи ёрдам сўрагандай атрофига аланглади. Ҳеч ким йўқ. Сукунат. Ҳатто бирорта чумчуқнинг чирқиллагани эшитилмас, бирорта япроқ шитирламасди. Борлиқ сувратда тасвирланган бир сониялик ҳолат кўринишида ротиб қолгандай. Барзанги ҳам оёқларини жуфтлаб, қўлларини ёнига ростлаганича, қаққайиб турибди. Гавда ҳолати ва юз ифодасини ўзгартирмай, буйруқ берди:

— Ичкарига!

Бўйсунтишдан бошқа иложи йўқлигини тушунди йуловчи. Бир силкиниб, халтасини юқорироқ кутариб олди-да, дарвозадан кирди. Шундайгина остонада икки киши қўлда қўрол билан қад ростлаб турарди.

— Тўққизинчи қават, 931-хона.

Бу гапни ҳарбийларнинг қайси бири айтганини у англолмади.

— Бизда лифтдан фойдаланилмайди, — деди Барзанги, йуловчи зина олдида тухтаб қолганини ўзича тушуниб.

Бўлиб ўтган воқеа шу. Қора либосли киши бўлса ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, сабабини тушунтирмасдан, ечинишни талаб этмоқда:

— Ечининг!

— Аскарлик бурчимни адо этиб келганман, — деди йуловчи, яъни Фурузон; армия хизматига юборишмоқчи шекилли, деган тахмин билан.

— Бизга ҳаммаси маълум.

— Ҳаммомга ҳам тушмоқчи эмасман. Соғлигимдан шикоятим йўқ, нега ечинаман? Ундан кейин, мен қаердаман ўзи? Нима қилмоқчисизлар?

— Кейин биласиз, қани, тезроқ буйруқни бажаринг!

VI

Қора либосли киши ўрнидан туриб, Фурузонга яқинлашди. Қўлидаги ускуна учини унинг киндигига тутди ва яланғоч бадани бўйлаб пастга ҳаракатлантирди. Компьютер ойнасида бир бурчи ичкарига эгриланган доира ва бир-бирига чалкашиб кетган тасма акс этди. Уртада катталиги бош бармоқ ҳажмидаги қорачивин, фан тили билан айтганда, дрозифил пашшаси ҳамда «8» рақами, тагда ёзувлар, белгилар ва яна рақамлар тизими.

Экрандаги шаклларга, айниқса, қора пашшага жуда қизиқиб қолди. Рақамлар нимани билдиради? Эгри доира-чи? Инсон соғлиги ёки эркаклик ҳолати билан пашша ўртасида қандай боғлиқлик бўлиши мумкин?! Сурамоқчи бўлди, аммо, азбаройи аччиқлангани ва ўтказилаётган тадқиқотни таҳқир деб билгани сабабли индамади. Аразлаган бола қиёфасида тўрсайганча, иштонини кийишга тутинди.

— Мумкин эмас!

— Ҳали ками борми? — сўради Фурузон, аламини ичига ютиб.

— Улқани босинг, бари сизнинг фойдангизга. Ҳозир яна бир жойга кирасиз, кейин нима қилишингизни ўзимиз айтамыз.

— Йўқ. Яланғоч ҳолда ҳеч қаерга бормаيمان.

— Сизга кўчага чиқинг дейилмаяпти... Ҳа, яхши, унда манави уриндикқа ўтиринг, ўртоқ Фурузон.

— Исминини қаердан биласиз? — сўради Фурузон, қора либосли

киши озгина бўлса-да ён босганидан руҳланиб. Аммо жавобни эшитиш насиб этмади. Уриндиқ бамисоли денгиз саккизоёғидай улжасини ўраб-чирмаб олди-ю, темир из бўйлаб, шигиллаганча турдаги эшик томон ҳаракатланди. Эшик очилиб, Фурузоннинг куз ўнгида сира кутилмаган манзара намойён бўлди. Кенг хона тўрида ёши қирқларга бориб қолган аёл утирарди. Сочи юқорига кўтарилиб, хурмача шаклида турмакланган, юз ифодаси жиддий ва айни пайтда зериккан кўринишда, эгнида қора либос. Икки тарафда эса ёши ўн саккиздан ошмаган қизлар сафланган.

Ожизона типирчилади Фурузон. Қўлларини бўшатиб олиш ва саккиз-оёқ панжалари орасида қисилиб қолган иштонини кийиш, ҳеч бўлмаганда, кафтлари билан олдини тўсиш туйғуси таъсирида бутун вужуди титраб кетди. Мушак пайлари тортишди. Қўлидан ҳеч иш келмаслигини билгач, бошини қаттиқ тўлгаб, кузларини чирт юмди.

Узоқдан бошқариш мосламасига эга бўлган ўриндиқ ҳаракатга келди. Орқа сунячқининг тагликка туташган жойи ҳаракатни қабул қилиб, текислана бошлади ва панжалари орасидаги ожиз ўлжани аввалгидек маҳкам тутганча тик ҳолатга келтирди.

Аёл ўрнидан туриб, ёзув мизини айланиб ўтди-да, намойиш этилаётган сазойи — «кўргазмали қуролга» яқинлашди. Учи ингичка чўп билан эркак гавдасидаги нуқталарни, хусусан, аёллар вужудидан фарқ қилувчи уринларини курсата бошлади. Хотиржам нигоҳлар ҳаракатланаётган чўп ортидан югурар, нозик қўллар эса дафтар устида йўрғалаб, лотинча сузлар битарди. Йигирма дақиқалар давом этган шармандали машғулот Фурузоннинг назарида бир йил чўзилгандек бўлди. Кузларини чирт юмган қўйи қизлар қаршида тик турарди у. Ниҳоят, ўриндиқ аста йиғила бошлади ва аввалги ҳолатини олди-да, ҳалиги темир из бўйлаб ортига қайтди. Шундан кейингина қора либосли киши кийинишга рухсат берди.

— Тартиб-қоида шуни тақозо этади, — деди у Фурузонни эшик олдида турган йигитга топшираркан.

Фурузон жаҳл билан силтанганча хонадан отилиб чиқди. Даҳлизда Барзанги унинг сафархалтасини кўриқлаб турарди.

VII

Беҳудага ўтган вақт, машмашалар, бегуноҳ инсонга нисбатан қилинган муомала тўғрисида ўйларкан, бунини жазосиз қолдириш мумкин эмаслиги, дарҳол ҳуқуқ идораларига муурожаат қилиш зарурлиги тўғрисида мулоҳаза юритарди Фурузон. Ахир, мен оддий одам эмас, ёзувчи-ман, деган ғурур миясига қуйилди. Сафархалтасини елкасига илдида, кўриқчи йигитга қаттиқ ўқрайди. Аммо жуда толиққани сабабли, биринчи навбатда, бу ердан тезроқ жунаб қолиш, бирор жойда тамадди қилиб олгач, хилватроқ гўшани топиб бир муддат чўзилиш, ҳорғин вужудига дам беришни ўйларди. Ана шу мақсадда айлана зина бўйлаб, бир неча қават пастга тушди, ўзича биринчи қават деб тахмин қилган жойида ҳеч қандай эшик-тўйнуқ йўқлиги, хира чироқлар ёритиб турган даҳлиз баланд, шипшийдан деворлардан иборатлигини кўриб яна пастлади. Зина тўсунидан ушлаб, юқори-қуйига қараркан, пиллапоёларнинг ниҳояси йўқдай туюлди. Тепадан қандайдир усқунанинг оғир гулдуррагани эшитилди, қулф шарақлаб ёпилди. Бошқа қаватларда ҳам акс-садо бериб такрорланди бу овоз. Пастда, жуда чуқурликда, милтираб турган чироққа қараб, тун бу қадар тез ва бирдан бошланганига ажабланди. Айлана зина бўйлаб узоқ юрди. Қаватлар сони ва тартибини чалкаштириб юбориб, дуч келган эшикни тортиб-итариб кураверди. Қаттиқ толиққанидан энди юқорига кўтарилиш, ўша 931-хонани топиш ва қаватларни қайтадан санаб, ташқарига олиб чиқадиغان эшикни

аниқлаш шу лаҳзада имкони йўқ иш бўлиб туялар, шу билан бирга пастга тушгани ҳам мажолли етмасди. Сафархалтасини ерга қўйиб, бироз бўлса-да дам олиш учун дурустроқ жой қидирганча атрофга аланглади. Зинанинг бурилиш майдончаси томонда кичикроқ доира шаклидаги чорчўп урнатилган, лекин кўзларига шиша жом ўрнига қўроғшинранг тунука урилган тўйнуқ борлигини кўриб қолди ва дарҳол ўша томон юрди. Қаватлар орасидаги бундай жойда эшик ҳам, дераза ҳам бўлиши сира ақлга сиғмасди, лекин, буни қарангки, ҳаммаси тушда содир бўлаётгандай. Дарча осонгина очилди ва айлана шаклидаги каппон қуринди. Хоналар, айвончалар, даҳлизлар. Эшиклар тепасида чироклар чўгланиб, хира нур таратиб турибди.

Ширин мудроқ ичида каппон бошланишидаги хона эшигини оҳиста итариб кўрди Фурузон. Ичкари қоронғу. Қўллари билан деворларни пайпасларкан, овоз келди:

— Нариги каравот бўш, ётаверинг.

Овоз эгасининг аёл-эркаклигини фарқлай олмади. Шу қадар толиққан эдики, оёғида базур турар, лаҳза утмай ерга гурсиллаб қулаш ва донг қотиб ухлаб қолишини идрок этарди. Хонанинг қайсидир бурчида каравот симлари гижирлади. Афтидан дам олаётган киши бир ёнбошидан иккинчи ёнбошига ағдарилди.

Тонгда қўроғшинранг олган деразадан оқиш нур тушиб, хонани ёритди. Хонада иккита сим каравот, тушоғли оддий жун гилам, ёзув мизи, сув тўлдирилган челак, чойнак-пиёла ҳамда шунга ўхшаш зарур рўзгор буюмларидан булак ҳеч нарса кўзга чалинмасди.

Ажабки, иккинчи каравотда ўша Барзангининг ўзи ётарди.

— Турамиз, — деди Барзанги соатига кўз ташлаб, — эртароқ навбат олмасак кейин тушгача, балки кечгача кутишга тўғри келади.

— Қанақа навбат? — ажабланди Фурузон.

— Сизни 932-хонага олиб бориш буюрилган.

— Нима?! Нима?! — дея қичқирганча ўрнидан туриб кетди Фурузон.

— Биламиз, бу ерга келмоқчи эмасдингиз, мана бу хонада тунаш, мен билан ҳамсуҳбат бўлиш ниятингиз йўқ эди, афсуски, ҳаётда ҳаммаси орзу қилганимиздай бўлавермайди.

— Ҳамма ўз тилагига эришсин, мен ҳеч кимга қарши эмасман. Ўз ҳолимга қўйишса бўлди. Чиқаман-у, ўз йўлимга кетаман.

— Ади-бади айтишмайлик, кийининг. Менга вайсаганингиз билан ҳеч нарса ўзгармайди.

— Биз қандай қилиб бир-биримизга эш бўлиб қолдик ўзи? Боринг, ўз ишингизни қилинг, уйингиз-рўзгорингиз бордир, бола-чақангиз бордир. Менга эргашиб юрасизми? Ёш бола эмасман. Ўз йўлимни ўзим биламан.

— Йўлингизни билганингизда бундай қилиб юрмасдингиз.

Фурузон бу гап ҳақиқатга яқинлигини ич-ичидан тан олиб, сукутга толди. Қандайдир нохушликни пайқаб, гашланди. Каравотдан яланғоч оёқларини осилтирганча, қўллари билан тўшак четига маҳкам таяниб, эзилган қиёфада ўтириб қолди.

— Рўйхатда борсиз, — шивирлади Барзанги Фурузонга ачингандай.

— Қандай рўйхат?

— Айтолмайман. Номингиз ёзилган «дело»га кўзим тушганди. Билганим шу. Исмингиз Фурузон, — қўшимча қилди Барзанги, «кел, сен бечорага бир яхшилик қилай», деган оҳангда. — Буйдоқсиз, маълумотингиз олий, ишдан ҳайдалгансиз. Касбингиз — ёзувчилик.

— Бу қандай идора ўзи?

— Қайси?

— Сиз хизмат қилиб турган...

Барзанги бир оз сукут сақлади. Тушагини йиғиштира туриб, Фурузонга ўгирилиб қаради ва сўради:

— Инсон танасини нима бошқаради?

— Бош мия.

— Бизнинг идора ҳам шунга яқин. Фақат бошқа ҳеч нарса сўраманг. Иккаламизга ҳам зиён бўлади. Тезроқ ҳаракат қилинг, кечикиб утирмайлик.

— Ҳеч қавққа бормамайман.

— Шундай қилиш ҳам мумкин. Саркашликка илк марта дуч келаётганимиз йўқ. Фақат шуни айтиб қўяй, жараёндан қанчалик тез ўтсангиз шунча яхши.

— «Жараён»ингиз нимаси?

Норози қиёфада бош чайқади Барзанги.

— Бупти, олиб боринг ўша хонага, кейин уз йўлимга кетай,— деди Фурузон тушагини йиғиштираркан.

Йулда апил-тапил тамадди қилиб олдилар. Ҳали вақт эрталиги учунми, кўчада одам сийрак. Дукондорлар қулфларини шарақлатиб очишар, дукон олдидаги бўйрадеккина ерга сув сепишар, баъзилари савдо-сотикни бошлаб юборишган эди. Фурузон бу жойларни эслолмади. Кўча номи ёзили лавҳа ҳам ҳеч қаерда кўринмасди. Назариди осмон урнида улкан иншоотнинг шифти йўл ва йўлақлар, дукону уйларни ўз қаноти остига олиб тургандай. «Мен ҳамон ўша уй ичида юрибман», дея ҳаёлидан ўтказди Фурузон алам билан. Ҳақиқатан ҳам осмон кўринмас, юксак-юксакларда хира чироқлар юлдузлар каби милтирар, йўлнинг икки чети камбаргина хиебон бўлиб, ундан кейин баланд деворлар қорайиб қуринарди.

VIII

932-хона ун иккинчи қаватда бўлиб, деразалари остида анвойи гуллар очилиб ётган кенг залдан иборат эди. Фурузон остонада тўхтаб, ҳайрат ичра қараб қолди. Шифт деворлар устида эмас, балки, чирмовиқ гуллар ўчида турар, оёқ остида ҳам гилам урнида турли рангдаги майсалар ўсиб ётарди. Синчиклаб қараб, дераза рапи, чорчўп шишалари ҳам ёғоч ва шишадан эмас, балки ранг-баранг гиёҳлардан иборатлигини кўрди.

Фурузон ортига тисарилмоқчи бўлиб, қўли билан беихтиёр эшик кесақисини ушлади. Бармоқлари гулларнинг бахмалдек майин, салқин япроқлари орасига ботди. Ташқи томондан қимматбаҳо ёғоч бўлиб кўринган эшикнинг ички тарафи майин туқдор, сояров томонда ўсадиган яшил мохга ўхшаш наботот билан қопланган. Эшик қулфланган. Барзанги дом-дараксиз йўқолганди. Қанча уринмасин, эшик очилмади. Мушти, оёқларини ишга солди ҳамки тиқётган товуш ҳосил қилишга эришолмади. Ҳоргин гавдаси ана шундай бетартиб ҳаракатлар оғушида талпиниб турганда қиз боланинг қўнгироқ каби майин, жарангдор ва тиниқ кулгуси эшитилиб қолди. Афтидан кимдир кузатиб турар, ожизона уринишларини кўриб куларди. Суе шовуллаши, кимдир қулоч отиб сузаётгандай шалоп-шалоп товушлар. Қалин буталар орасида мавжланиб оқаётган дарё. Қумлоқ соҳил, танини кўёшда тоблаётган ёшлар, сайр қилиб юрган турли ёшдаги кишилар...

Очиқ майдон, кенг дала, беғам ва бепарво одамлар, қирғоққа урилаётган тўлқинлар эркин ҳаётдан дарак берар ва узига чорларди. Уша томон юрди Фурузон. Юрагини ҳаприқтираётган нашида бир зумлик эканини билмасдан югуриб борарди. Ногоҳ пешонаси тақ этиб деворга урилди. Кўз ўнги қоронғулашиб, тиззалари қалтираганча ерга ўтириб қолди. Кимнингдир қўли елкасини силаётганини пайқаса-да, қарашга

мадори етмади. Оёқ остида эзилган гиеҳлар ҳидидан баттар боши айланиб кетди. Бир пайт, майсага ботиб турган тиззалари ёнида аёл кишининг оёғини кўриб, бошини илкис кўтариб қаради-ю, кўрққанидан кўзларини чирт юмди.

Энди бармоқлар сочларини чийлар, юзи ва буйнини сийпарди. Фурузон ижирганиб, ортига тисарилди ва рўпарасида турган ожиза юзига руй-рост қаради. Ҳаммадан аввал унинг тақир боши, пешонасидаги ёнғоқ катталигидаги гурра, юз терисининг қонсиз ва ҳиссиётдан маҳрумлиги унда нохуш таассурот уйғотди.

— Мендан чўчиманг, бир пайтлар гоят сулув қиз эдим, агар...

У гапини тугатолмади. Бир сакраб, буталар ичига ўзини урди-ю, кўздан ғойиб бўлди. Барзанги ва сочларига оқ оралаб қолган қария курунди. Улар етиб келишлари ҳамон қария насиҳат қилишга ўтди. Ёлғиз юрмаслик зарурлигини ўқтирди. Атрофда хулқи бузуқ аёллар изғиб юришини айтаркан, гапи давомини хиринглаган кулгу билан яқунлади. Кейинчалик Фурузон бу қария одоб илми-амалини ўрганадиган фандан дарс беришини ва шу фанга доир ҳадислар ёзишини билиб олди. Маърузасини тинглади. Бу қадар бачкана машғулотларга қатнашиши, ҳатто мунозараларга кўшилишини етти ухлаб тушида кўрмаганди. Антика хона, гаройиб дарс ва аёл сузватли таъвиялар билан учраштиришлардан қандай мақсад кўзда тутилганини Фурузон мутлақо тушунмасди.

IX

Бошқа ҳеч қандай воқеа юз бермади. Барзанги боғда сайр этиб юрди, қария аёлларнинг хулқи тўғрисида суҳбат уюштирди. Руҳан тушмаслик кераклигини қайта-қайта ўқтириш билан дарсни яқунлади.

Барзанги Фурузонни етаклаб ошхонага олиб кирди ва овқат буюрди. Фурузон чаққон ходимлар келтирган мошавани еб битиргунча ўзи қора соч, оқ юз, истараси иссиққина хизматкор аёл билан суҳбатлашиб ўтирди.

— Хўп, шу ерда хайрлашамиз, — деди Фурузон ўрнидан туриб, — меҳмондорчилик учун раҳмат.

— Саломат бўлинг!

Дадил қадамлар билан йўлга тушди Фурузон. Қорни тўйган, тана-сига куч-қувват энган, кайфияти ҳам ёмон эмасди. Шунча кунлик беҳуда оворагарчиликдан кейин, мана, ниҳоят, қутилиб кетаётганлиги гайратига гайрат кўшиб юборганди. Ўзига бўлган ишонч туфайлими ёки кап-катта одам қандайдир бир бинодан чиқиб кетиш йўлини тополмай адашиб юрганидан истиҳола қилибми Барзангидан булак ҳеч нарса сўрамай, сафархалтасини елкалаб эшикдан чикди. 932-хона ўн иккинчи қаватда жойлашганлиги ва ўзи худди шу қават даҳлизидида турганини ҳисобга олиб, дарҳол зинадан югургилаганча пастга туша бошлади. Қандайдир кўшиқни хиргойи қилиб борарди. Қанчалик ёмон кўрмасин, шу лаҳзада ҳатто Барзангига ҳам хайрихоҳлик билан яхшилик тилар, энди адашиб қолмаслик учун ҳар бир қаватда бир тўхтар, ўн бир, ўн, тўққиз... дея юқоридан пастга қараб санарди. Рақамлар тартиби бирга етганди рупарасида қўш табақали эшик пайдо бўлди. Худди шу жойдан кириб келганига сира шубҳаланмади. Фақат ҳеч қаерда ҳарбийлар кўринмаётганлиги кўнглига озроқ шубҳа солди. Кейин, улар ҳам тушлик қилишмаётгандир, қайтага яхши бўлди, сўраб-суриштириб гаранг қилишмайди, тезроқ чиқиб кета қолай, деб эшикни очди.

— Марҳамат, кираверинг!

— Кирмоқчи эмасман, чиқмоқчиман, — деди Фурузон аёл киши таклифига жавобан. — Биринчи қаватми ўзи шу?

— Бизда қаватлар тартиби ўзгариб туради.

— Нега? Бунда қандай маъно бор?

— Биқиклик назариясининг тартиби шундай.

— Биқиклик дейсизми? Қандай назария бу?

— Фурсат етганда ҳаммасини тушуниб оласиз.

— Хўп бўлади! Менга ҳозир бинодан чиқиб кетиш йўлини кўрсатиб юборинг, илтимос.

Аёл юзида ажабланиш аломатлари зоҳир бўлди. Қаршисидаги йигитга қизиқиш билан тикилиб турар ва афтидан унинг ақли жойидалигига шубҳаланаётгандай кўринарди. Фурузон ҳам ўз навбатида аёлнинг ҳолатидан ажабланиди ва улар бир неча сония бир-бирларига қараб қолдилар.

— Гапимни англамадингиз шекилли? — сўради Фурузон. — Кетмоқчиман, кўчага чиқиб кетадиган эшикни тополмаяпман, сиздан шуни кўрсатиб қўйишингизни сўрадим.

Аёл кўзларидаги қизиқсиниш аломатлари энди афсусга айланди.

— Ҳеч бўлмаганда ҳозир нечанчи қаватда турганимизни айтсангиз.

— Уттиз учинчида.

— Нималар деяпсиз ўзи, хоним? Мен ўн иккинчи қаватдан санаб пастга тушдим, адашганим йўқ, ҳисобимга кўра бу биринчи қават бўлиши керак, лекин ташқарига олиб чиқадиган эшикни очсам, бу ер сизнинг хонангиз бўлиб чиқди.

— Тўғри, сиз айтгандай бўлиши эҳтимолдан холи эмас, лекин, шуниси аниқки, ҳозир биз «ноль» рақамидан уттиз уч қават қўйидамиз. Фурузоннинг халтаси гўп этиб ерга тушди. Ўзи унинг устига ўтириб қолди.

— Бу лаънати маскандан чиқиб кетишим учун нима қилишим керак?

Аёл елка қисди, бошлиққа учраш керак, деб маслаҳат берди.

Жаҳл билан ўрнидан турди Фурузон, аммо энди аввалги шаҳди пасайган, тиззаси қалтираб турар, суяги оғирлашар, хилватроқ жойда бироз ухлаб олишни ўйларди. Шу боис жаҳл қилиши ҳам мадордан кетган қариянинг рағбатига ўхшарди. Бошлиқ қайси хонада туришини сўради ва аёл кўрсатган томонга эринибгина йўл олди.

Х

Кирсовун ҳиди анқиб турган даҳлиздан қадамини санагандай, оёғини судраб босганча узоқ юрди Фурузон ва, ниҳоят, узун, энсиз, шифтга тақалиб турган эшиклардан бирининг олдида тўхтади, рухсат сўраб ўтирмай ичкарига кирди.

— Менга бошлиқ керак.

Миз ортида ўтирган киши ҳолатини ўзгартирмади. Фурузон бу одамни танигандай бўлди. Танаси йўғон, боши илонникидай кичик, узун бўйни елкасига сўйри шаклида бирлашиб кетган. Иккинчи қават айвончасида, бинога кираверишдаги асосий эшик устида, кўчага ёнламасига туриб кўз қири билан дарвоза ёнида турган йўловчини кузатган мана шу эди. Эғнидаги бинафшаранг костюми ҳам ўша.

«Бошлиқнинг ўзимикан?» — дея ҳаёлидан ўтказди Фурузон. У заррабин ёрдамида қандайдир ёзувни ўқир ва нималарнидир кўчириб ёзарди. Ишга шу қадар берилиб кетгандики, ҳар бир ўқилган сўз лабларининг ҳаракатида акс этар, яъни, лаблари товушсиз шивирларди.

— Кечирасиз, бошлиқ қайси хонада туришини айтолмайсизми?

— Нега айтолмас эканман, — деди заррабинли киши қаддини ростлаб, эшик олдида турган одамни бошдан-оёқ кузатаркан. — Ҳар қандай бошлиқ ўз хонасида туради.

Унинг жавоби мантиқан тўғри бўлса-да, ўта аҳмоқона эди. Фурузон

ақлини жамлаб олишга улгурмай, заррабинли киши яна бидирлай кетди. Энди у ёш болага ақл ургатаётгандай, салмоқ билан, бошини бир ёнга эгиб, тавозеъ курсатиб ва афтідан ҳар бир калимасидан ўзи беқиес ҳузурланиб сузларди:

— Зиёли деган кас аввало миллий урфларимизни ҳурмат этиши жоиз. Инчинун, гапни саломдан бошлаш ҳам қарз, ҳам фарз. Шундай қилиб миллийлигимиз асоси — либос. Миллийлик мазмун бўлса, либос — шакл...

— Сухбатингизни мароқ билан тинглардим, домла, — деди Фурузон унинг гапини бўлиб, — афсуски, вақтим зиқ. Бошлиқнинг олдига киришим керак.

— Тўғри, сизни чақиртирибмизми, пировардида бошлиқ олдига киришингиз, яъни...

— Мени ҳеч ким чақиртирган эмас, — жаҳл қилди Фурузон сабри чидамай, — ўзим келганман. Шунчаки... утиб кетаётиб...

— Йўқ, сиз анча аввал, тўғрироғи, йигирма уч йил олдин чақиртирилгандингиз. Ҳарҳолда биздаги ҳужжатлар шундан гувоҳлик беради. Буниси аниқ чақирилиш. Мавҳум чорлов эса тахминан қирқ йиллар бурун рўйхатга олинган. Сиз келишингиздан бир ҳафта олдин ҳужжатларингизни кўздан кечириб чиққанман.

— Нималар деяпсиз?! Йигирма уч йил аввал йўрғақда эдим, — гарчи шу муддатда етти-саккизларда бўлса ҳам, атайлаб шундай деди Фурузон. — Қирқ йилни гапиряпсиз, ахир унда ҳали отам ҳам, онам ҳам йўқ эдилар, яъни бир-бирлари билан топишмагандилар. Алаҳсираяпсиз чамамда.

— Мени Тойтерьер дейдилар. Қандай тушунсангиз шундай тушунинг, — деди заррабинли киши. — Бу фамилиями, тахаллусми, изоҳ бериб утиришни ортиқча деб биламан. Балки ута хушёрлигим ва дов-юраклигим учун олган мукофотимдир бу. Ҳар ҳолда Тойтерьерлигимдан фахрланаман. Сиз ўйлагандай алаҳсирамайман.

Тойтерьер ўрнидан туриб, хонада кезина бошлади. Унинг қатнов масофаси хона туридаги жавон билан пойғақдаги курси оралиғи бўлиб, бўйи етти қадамлар келадиган, эни тўрт қадамдан ошмайдиған хонанинг энг узун томони эди. Фурузон унинг ортидан қараб, қадам босишига назар соларкан, пол бўёғи худди шу йўналишда рангсизланиб, тахталарнинг бир-бирига туташган жойлари қирилиб қолгани ва йўлакча ҳосил бўлганини, бу йўлакда балки Тойтерьердан аввалги ходим хизмати ҳам борлигини тасаввур қилди. Ниҳоят, Тойтерьер юришдан тўхтаб, қўлларини орқасига қилганча, қаддини бироз олдинга энгаштирган кўйи гапира кетди:

— Чорлов аслида катта бобонгиздан бошланган. Мен у киши билан учрашмаганман, отангизни эса танирдим. Худораҳмати дуруст одам эди. Нариги дунёга рихлат қилганларни ёмонлаш — одатимизга хилоф. Отангиз сизнинг тақдирингиз учун кўп қайғурарди. Бизда унинг васиятномаси сақланмоқда. Вақти келиб сизга айтарлар...

— Ростдан отамни танирмидингиз? Қаерда кургансиз? — сўради Фурузон ҳаяжондан титраганча. — Қанақа васиятнома тўғрисида гапиряпсиз? Нега у сизларнинг қўлингизда?!

— Ҳар нарсанинг ўз вақти-соати бор. Мендан сўраб утирманг. Кўнглимга ёқиб қолганингиз ва ёзувчилигингизни инобатга олиб айтдим буларни. Икковимизнинг ўртамизда қолсин.

Фурузон бу ерга нима мақсадда кирганини ҳам эслолмай, тўғрироғи, унутиб, ерга тикилган кўйи хаёл сурарди; қачонлардир отаси домдараксиз йўқолгани тўғрисида олди-қочди гапларни эшитган, аммо, шу лаҳзада мазкур воқеани нимага йўйишингиз ҳисобига етмасди. Хаёл билан ердан халтасини олди ва уни елкасига осибга ҳам мажоли етмай, судраганча, ташқарига чиқди. Нимқоронғу даҳлиз охири кўринмас, унг ва сўл тарафда чироқлар милтираб турар, хирагина нур девор

юқориси ва шифтни ёритар, ерга эса ялтироқ тунука қопланган сиртдан қайтган шуьлалар ёқтисигина тушарди.

Ногоҳ чироқлар ўчиб, ҳеч нарса куринмай қолди. Еру шифт, деворлару эшиклар майда қора заррачаларга айланиб, бир-бирига қўшилиб кетди. Фурузон чироқ ўчишидан сал олдин ўнг тарафда, ўзи турган жойдан етти қадамлар наридаги эшик қия очиқ турганини кўрганди. Қоронғуликда девор томон сурилди; бутун эътиборини ўша эшикни топишга қаратди. Бармоқлари девор сиртига тегиши билан олдинга юрди, қадамларини санаб босди. Сунгги, еттинчи қадам қўйилган жойда теп-текис девордан бўлак ҳеч нарсага дуч келмади. Яна бир-икки қадам ташлади ва пайпаслади: эшик йўқ! Девор бўйлаб юришда давом этаркан: «Бу ердан чиқиб кетолмасам-а!?» — деган ваҳимали фикр вужудини қамраб олди. Шошқин қадамлар билан чап тарафга ўтди.

Телбавор юришдан тўхтаб, пешонасидан оқаётган терни артди. Фикрини жамлаб олиш ниятида халтасини деворга тақаб қўйди-да, устига ўтирди. Қаердандир девор соатининг салмоқдор чиқиллаши эшитиларди. Огир сукунат қаъридан келаётган бу товуш адашган йўловчига заррача бўлса ҳам далда... Демак, одамлар бор...

XI

«Хал қилувчи жангга!»

Фурузон сафархалтаси чўнтагидан бир сиқим жийда олиб, бир донасини оғзига солди-да, ивйтиб, олдинги тишлари билан чайнай бошлади. Тамакиси тўгаган, жийдани эрмак қилиш билан хуморини босмоқчи бўларди. Бу одат анча аввал, Шихобосо муолижалари билан бир вақтда бошланган, тўғрироғи, тамаки хумор қилганда чекиш ўрнига жийда шимиб, оғзида олиб юриш, ҳатто ивиб қолган данагини ҳам чайнашни тавсия этганди Шихобосо. Гуё жийда гўштим гўштингга, пўстим пўстингга, суюгим суюгингга фойда беради, дермиш. Дастлаб оғизда ундек тўзғиб, томоққа тиқиладиган бу мева унга ёқмади, аммо, Шихобосо кўрсатгандай қилиб, пўстини тиш билан тешиб, унини оғизда ивйтиб, секин-секин суюлтириб ютиш ёқиб қолди.

Сафархалтасини елкалаб, дадил қадамлар билан йўлга тушди Фурузон. Энди у эшиклари қуюқ қора бўёқ билан бўялган, поли ва шифти оқ, деворларига аллақандай мавҳум сувратлар чизилган узундан узоқ даҳлиз бўйлаб илгарилади. Сувратлардан бирида билаги гўпдай шишиб кетган, қўллари ғайритабиий равишда узун ва илондек эгрибугри, қўйлаги танасига ёпишган аёл тасвирланганди. Аёлнинг фақат ўнг кўзи бор, чап кўзи ўрнига яшил доғ, кекирдаги ўрнида пиёла оғиздек келадиган тешик бўлиб, ундан орқа тарафдаги манзаранинг бир булаги кўриниб турибди. Унга мазкур асар нима учундир Л-Орони эслатди.

Сира қутилмаганда яна қоронғулик чўкди ва Фурузоннинг уйқуси кела бошлади. Аммо ўзининг қай кунларга қолганини англаш, устидан ҳукм юргизаётган кўннинг манбаини илғаб олиш истаги шу қадар кучайиб борардики, натижада уйқу азобини енгиб, деворни пайпаслаганча зулумотга чўмган йўлак бўйлаб шиддат билан юра кетди. Ногоҳ бармоқлари юмшоқ ва илиқ сиртга тегди. Дермантин қопланган эшик! Кузлари кучли ёруғликка дош беролмай чиппа юмилди. Сон-саноқсиз чироқлар порлаб турган ярим доира шаклидаги улкан гумбаз остонасида турарди. Кўзини очиб, рўпарасида Барзангини кўрди. Кувониб кетди. Кадрдон дўстини учратгандек, самимий оҳанда унга мурожаат қилди:

— Нималар бўляпти ўзи? Ёрдам беринг, кетай! Менга ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Ҳеч қандай бошлиққа ҳам учрашмоқчи эмасман, фақат шу ердан тезроқ чиқиб кетсам бўлгани. Худо хайрингизни берсин, кўчага чиқиш йўлини кўрсатиб юборинг!

— Истаган пайтингизда кетишингиз мумкин, — мазах қилгандай

жилмайди Барзанги, — фақат ўзингизга боғлиқ. Сизни биров ушлаб турган ёки йўлингизни тўсаятган бўлмаса.

— Қурясиз, кетолмаяпман-ку.

— Бу сизнинг айбингиз. Ёш бола эмассиз.

— Ҳаракат қиялман. Лекин бўлмаяпти. Деворлар, хоналар, даҳлизлар, зиналар...

— Инсон ҳаёти шулар билан боғлиқ. Шуларсиз кун ўтмайди.

Фурузон нима дейишини билмай, Барзангининг юзига мўлтираб қаради.

— Кетишингиз учун бошлиқнинг ҳам, рухсатноманинг ҳам зарурати йўқ. Фақат сизни тарбиялаш жараёни ҳали бошланиш нуқтасида. Бирорта ҳам тадбирий ва тадрижий жараёндан ўтмаганиз.

— Қандай тарбия?

Барзанги ажабланди:

— Наҳотки, нима иш билан келганингизни унутиб қўйган бўлсангиз? — кесатди у, кейин босиқлик билан давом этди: — Сиз шаҳардан четга чиқмоқчи эдингиз, ана шу ташвиш билан юрибсиз. Нима қиласиз ўзингизни гуликка солиб? Ҳозир дарсга кириш, ҳаммасини тушунтиришди. Бошлиқнинг олдига тайёр ҳолатда боришингиз керак.

— Ҳозиргина ҳеч қандай бошлиқнинг кераги йўқ дегандингиз...

— Унақа деманг, бунақа гапни гапирманг! Бошлиқларсиз яшаш мумкин эмас. Бошлиқ бўлмаса ҳар томонга титилиб кетамиз, қўйлар уюридай.

Шундай деб, Барзанги уни билагидан ушлаб, гуё, дарсдан қочган мактаб боласини тутиб олган назоратчи қиёфасида ичкарига етаклади. Жамоа «янги ўқувчи»ни унчалик хушламай қаршилади. Нигоҳларда ошқора қизиқиш ва шу билан бир қаторда, «энди сен етишмай тургандинг», деган аламзадалик. Маърузачи сўзини тўхтатмаган ҳолда ҳам бош, ҳам қўл ҳаракатлари билан қаерга ўтириш кераклигини кўрсатди.

— Энди биқиклик назариясининг иккинчи қисмига ўтамиз, — давом этди воиз, янги ўқувчи ўз ўрнига ўтирганини кўз қири билан кузатаркан. — Хўш, биқикликнинг ўзига хос жиҳати нима? Унинг инсон ҳаёти ва тақдирини учун қандай аҳамияти бор? Аҳамияти борми ўзи? Ҳаммасидан аввал шунини таъкидлайманки, бор! Оддий мисол: агар пилла қурти ўз атрофини майин ипак деворлар билан ураб олмаса ва биқиклик қучоғига кирмаса ҳаёти тўхтади, авлоди тугайди...

Фурузон жамоа аъзоларининг ўзига қараб-қараб қўйишгаётганини, улар назарида нотик айтаятган гаплардан фахр туйғуси барқ уриб турганини яққол ҳис этди.

— Қонуният бузилади! — таъкидлади воиз.

Ҳамма қарсақ чалди.

— Рад этиб бўлмайдиган ҳақиқат! — у сўнги сўзини бўғинлаб, ҳар бир бўғинга алоҳида ургу бериб талаффуз этаркан, бошини адл кўтариб, орқага чалқайганча қотиб қолди, токи қарсақлар тингунга қадар шу алпозда тураверди. Фурузон қарсақ чалмади.

— Шундай гиёҳлар борки, — давом этди воиз овозига сирли тус бериб, — токи томир отгунча устига шиша идиш бостириб қўясиз. Томир отиш — яшаш, авлод қолдириш. Авлод қолдириш эса ҳаётнинг давомийлигидир.

Янги ўқувчи бу сафар ҳам қарсақбозлар сафидан ажралиб қолди. Маърузачи унга норози қиёфада куз ташлаб олди-да, «кўпчиликдан ажраб қолиш ёки унга қарши бориш...» деганча кутиб турди. Бошлар ерга эгилди. Нима учундир жамоа ўз фикрини очик айтишдан чўчирди. Воиз қўли билан Фурузон ўтирган жойни кўрсатди, ҳамма қаради.

— Биосоциумни хароб қилади! — деди воиз тантанавор оҳангда.

Қарсақ янгради. Бу пайтда Фурузон сафархалтасини даҳлизда қолдириб келганини уйлар, кўп вақтлардан бери яширин сақлаб юрган қўлёмалари йўқолиб қолишидан чўчиб ўтирарди. Шу боис қарсақ туга-

ши ҳамон безовталаниб ўрнидан турди-да, ташқарига чиқиб келиш учун рухсат сўради.

— Бизда ҳеч нарса йўқолмайди, — деди воиз жиддий ва босиқ киефада.

Фурузон ночор жойига чўкди.

— Одамнинг ўзини олинг, — давом қилди воиз, — фақат биқиқлик туфайли у тирик. Инсон ўз вужудини кийим-кечакларга ураб-чирмаб юришини айтмоқчи эмасман, аслида бу ҳам биқиқлик. Дарвоқе, ҳаммангиз 931-хонада ва ундан кейинги синфда биқиқликдан чиқиш гоят ноқулай ҳис эканлигини амалда кўргансиз...

— Тўғри! Тўғри! — деган нидолар эшитилди.

Воиз савол берди:

— Қани, айтинглари-чи, кимнинг ўпкаси ёки юраги вужудидан ташқарида?

— Ҳамманики ичкарида.

— Бас, шундай экан, энди бу ёққа қаранг, — шундай деб воиз деворга ўрнатилган ускунани ишга туширди. Фурузон энди диққат билан тинглари, 931-хона тўғрисидаги гап унинг қулогини динг қилган ва қалаванинг учи топиладигандай, ўша шармандали текширувдан кўзда тутилган мақсад англашиладигандай бутун вужуди қулоққа айланиб эшитарди. Экранда яланғоч ҳолатдаги аёлнинг шаклу шамойили намоён бўлди.

— Энди бунисига қаранг.

Бошқа экранда аёл танаси шаффофлашган ҳолатда зоҳир бўлди. Томирлардан югураётган қон ҳаракати, ҳатто ҳужайралар ичидаги суяқлик ҳолатига яққол кўриниб турарди.

— Мана, — деди воиз кўлидаги чўпнинг учини ойнага тақаб, — биқиқлик ҳаётнинг бош мезони эканлигининг исботи. Қаранг, одамнинг ўзи либослар ичига яширингани каби унинг қони томирлар ичига, эти эса тери остига, олиги суяқларга биқиниб олган. Биқинганми?

— Биқинган, — жавоб бўлди тингловчилар томонидан.

Фурузон бу гапларга ярим-ёрти қушилган бўлса-да, дилидан маъқулламади. Шу билан бирга, нотик келтирган далиллар ва талқинларнинг раддиясини ҳам тополмади. Хулосалар тўғри ва айна пайтда тубдан асоссизлигини, ҳаётни бундай талқин этишдан келиб чиқадиган зарурият нимага кераклигини англамагани сабабли нафақат ошқора, балки, ўз-ўзича рад қилиш имкониятига ҳам эга эмасди.

— Қани, сиз айтинг-чи, — сира қутилмаганда Фурузонга мурожаат этди воиз, — инсоннинг жони борми?

Фурузон шошиб қолди. Туриш керакми ёки утириб жавоб бериладими, ҳали тартиб-қоида билмагани туфайли, ўрнидан ярим кўтарилди, тиззаларини ростлаб олмасдан, эгилган кўйи «бор» деди-да, жойига чўкди.

— Нимаси бор?

— Жони бор, — гувраниб жавоб қилди жамоа.

— Ана шундай, жавоб ҳамиша тўлиқ бўлгани маъқул. Демак, одамнинг жони бор. Мана, бош чаноғи, мана буниси эса скелети, — деди воиз таёқчаси билан бирма-бир курсатиб. — Диққат билан қаранг, жонни кўрасизми?

Жамоа ўртасида шивир-шивир бошланди. Кимдир қон эканлигини айтди. Бошқа биров жон илиқдалигини журъатсизлик билан исботламоқчи бўлди. Жон тананинг ҳарорати, деган фикр айтилди. Ҳатто ордендор бир қария, жонимиз — ватанимиз — дея хирқиради. Барча жавоблар жон томонидан «йўқ» деган битта сўз билан рад этилди.

— Жон танда яширин, уни кўрмайсиз ва ҳеч қачон кўролмайсиз. У танда биқиқ ҳолатда яшайди. Тананинг қайсидир қисмида биқиниб ётибди. Агар жон биқиқликни тарк этса тана ҳалок бўлади.

Маъруза ошкораликнинг ҳаддан ташқари ғайришуурий бир ҳол эканлигини намоиш этиш билан тугади. Экранда куринган тасвирдан ҳамма ҳайратга тушди. Гавдаси ҳар жиҳатдан мутаносиб тузилган чиройли йигит, ёнида худди шу вужуднинг ичи тескари ағдарилган куриниши: инсон танаси бамисоли бир дарахт-у, унинг ички аъзолари шу дарахтнинг беушшов мевалари...

XII

Жамоа оёққа қалқди. Нотик қарсақлар остида ташқарига йуналаркан, навбатдаги дарс биқикликнинг акси — ошкоралик ва унинг касофатлари тугрисида бўлишини эълон қилди. Жамоа ёшлари — улар етти-саккиз киши бўлиб, мўйлаби энди сабза урган усмирлар — кексаларга йул беришди. Ҳаммадан аввал соч-соқоли оппоқ, қадди букик, ҳасса таянган қариялар гудаклардай қадам ташлаб, эшикдан чиқа бошладилар. Булар бор-йўғи тўрт киши бўлиб, кўкраклари турли шаклдаги ялтироқ темирчалар билан безалганди. Жамоанинг катта қисмини қирқ беш-эллик беш ёшлардаги кишилар ташкил этарди. Фурузон ана шу салмоқдор жамоанинг орқасидан бораётган тўдага қўшилиб эшикдан чиқди.

— Овқатга! — деган овоз янгради.

Фурузон ўша мошовахўрликдан сўнг деярли дурустроқ овқатланмаган, қорни оч эди. Зиналарда ўтириб, шоша-пиша халтасидан қоқ нон олиб еган, жийда шимиганди холос. Ошхонага кириши билан таомларнинг ҳидидан булак ҳамма нарсани унутди.

Овқат тарқатадиган қиз-жувонлар жуда ёқимтой куринишар, қадларининг хушбичимлигини намоиш этиш учунми ёки юкнинг залвориданими, овқат тўлдирилган коса-товоқларни баркаши билан кўтариб келишаркан, бошларини лиқиллатиб, бел ва елкаларини уйнатишарди. Ёши ун саккиздан ошмаган ойдайгина, қош-кўзи қулиб турадиган, қулча юзли қизни кўз остига олиб, орқасидан қараб-қараб қўйди. Кутганидай унга овқатни шу қиз олиб келди.

— Оммавий сайр!

Фурузон бу сафар ҳам буйруқни ким бераётганини англамай қолди. Радиодан эълон қилиб туришса керак, деган хулосага келди. Кунглининг бир четида — халта ташвиши. Маърузахонадан чиққанида қандай қилиб халтани олиш ёдидан кўтарилганига тушунмасди. Уйлаган сари халтани олгани, елкасига ташлаётганда кимдир норози тўнғиллаб қўйганини эслади.

Фурузон туйқус аланглаб, жуда кўп нотаниш кишилар орасида бораётганини кўрди: нимқоронғу дала бўйлаб кетаётган оломоннинг миқ этмаслиги, фақат қадам товушларининг гурсиллаши юрагини сиқиб юборди. Емакхонада бирга ўтирган кишиларнинг бирортаси ҳам кўринмасди.

Қоронғулик чўккан сари одамлар сафи тиғизлашар, қўллар, елкалар, кўкраклар бир-бирига ишқаланарди. Фурузон дастлаб оёқ остидаги тупроқ юмшоқлигини, кейинроқ эса ернинг лойлиги ва чилпиллаб пойабзалига ёпишаётганини пайқади. Эгилиб қарамоқчи бўлганда, пешонаси ўзидан олдинда бораётган кишининг бошига тегиб сирғалди ва елкасига тақалди, ammo ер кўринмади. Сафлар шу қадар зич эдики, қадни бирозгина бўлса-да эгиш ҳаракатни номувофиқлаштириб юборарди. Ҳатто оёқ тўйиб кетса йиқилиш имкони йўқ эди.

Фурузон тўпигида илиқлик сезди. Балчиқнинг аста-секин юқорига кўтарилаётгани, аниқроғи, оломон ботқоқлик томон кириб бораётганини англаб, тараддудга тушди. Фурузон диққат билан қараб, одамлар тик турган кўйи ухлашаётганини ва айни пайтда гавдалари билан тўлға-

на-тулгана олдинга силжиётганларини пайқади. Мудроқ мухит уни ҳам домига тортди.

Фурузон уйқудан куз очаркан, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Теграси қамиш ва буйчан лухлар билан уралган ботқоқ ўртасида ёлғиз ўзи турар, кечаги мудроқ оломондан ном-нишон кўринмас, қуюқ ва илиқ лойқа бикирлаб қайнарди. Фурузон танини қимирлатиб, юришини иложи йўқлиги, ботқоқ ичида муаллақ турганини кўрди, оёғи ерга тегмасди. Кечаги оломоннинг ҳаракат усули ёдига тушиб, гавдаси билан тулғона бошлади. Шунда худди ўзига ўхшаб билтонглаганча ҳаракат қилаётган минглаб қуртларга кўзи тушди. Бу ҳолатини туш— хаёл ёки руҳнинг ҳаддан ташқари толиқиши деб баҳолади. Уни яна бир нарса ҳайратга солди. Қуртларнинг ранги худди кечаги оломоннинг эгнидаги кийим тусида эди. Бижиган қуртлар орасидан тезроқ кетиш учун бор кучини ишга солди, тундидан қора тер қуюла бошлади. Худди шу пайт кўзи антиқа ҳолатга тушди-ю, турган жойида ҳайратдан қотиб қолди. Ботқоқ устида ҳосил булган шаффоф қабарик сирт тагида одам гавдаси кўринди. Фурузон ҳайрат ичра тикилди. Аёл! Сўнг, аёл ўрнида катталиги гугурт чўпидай келадиган қуртни куриб, ҳафсаласи пир бўлди. Ботқоқдан бир амаллаб чиқиб, ҳоргин вужудини судраганча, майса устига келиб ётди.

Бирдан хаёлига шаҳарга тушиб, заррабин сотиб олиш фикри лоп этиб келди ва ўрнидан сапчиб туриб кетди. Соҳилдан узоқлашаркан, ҳайрлашмоқчи бўлгандай ортига ўгирилди. Ботқоқ тинч, фақат буйчан қамишлар ўткир пичоқларини бир-бирига оҳиста қайраб шовулар, лухлар ҳам кўнгр бошларини оғир-оғир тебратарди. Кучсиз шабада эсарди. Тезроқ заррабин келтириш ва ботқоқда яшаётган мавжудотларнинг ҳақиқий башарасини аниқлаш, сўнгра оламшумул кашфиёти билан ҳаммани, хусусан, бошлиқ қаердалигини айтмай ҳуноб қилган тўрани, нотўғри йўл кўрсатган Барзанги ва бошқаларни қолдиришни ўйларди.

Палағда тўхум ҳиди анқиб турган ботқоқ бўйида ўтириш ва уни кузатиш қанчалик ноҳуш бўлмасин, шаҳардан қайтгач, Фурузон бундан ўзини тийиб туrolмади. Майда чим ўт билан қопланган уватга чўккалаб, атрофни кўздан кечирди. Қутичадаги заррабинни олиш ва тадқиқотни бошлаб юборишга зоҳиран шошилмаётгандай кўринса-да, аслида бутун ҳушу фикри майса устида ётган асбобда эди. 9x9 белгиси у жисмларни шунча марта, яъни тўққиз баравар кўрсатишини англатар, Фурузон нигоҳи соҳилнинг нариги бетидеги оқаришиб кўринаётган уйларда бўлса ҳам ўзича тўққиз баравар катталашган гугурт чўпини тасаввур қилишга уринарди. Ботқоқнинг нариги соҳилидаги деворлар ва деразаларни аввал нега пайқамгани лип этиб хаёлидан ўтди-ю, бунга атайлаб эътибор бермай, қўлига заррабинни олди. Қирғоқ яқинида лойқа қуюла бошлаганди. Заррабинда ҳеч нарса кўринмади. Шунда Фурузон қорни билан ерга ётиб, ораликдаги масофани меъёрига етказгач, манзара тиниқлашиб, балчиқ ичида бемажол типирчилаётган жонзот кўринди.

Фурузон аслида жониворлар ҳаётини ўртача билар, қурт-қумурсқаларга бўлган қизиқишини баъзи манбаларда баён қилинган илмий ишларни ўқиш билан қондирган ва тузуқкина мақола ёзганди.

Мақола муаллифининг тула мағлубияти билан яқунланди. Халққа нисбатан ҳурматсизлик ва унинг мудроқ онгини уйғотишга уриниш, деб баҳоланиб, бошқа ижодий ишларидаги кескин фикрлар ҳисобга олинган ҳолда, уни ишдан ҳайдаш ва жазога тортишга қарор қилинди. Тўғриси, муҳбирнинг айби фақат шугина эмасди, у кўпдан бери раҳбарият билан чиқишмас, мулоқотларда кескин-кескин гаплар айтар, маънавий инқироз чўқурлашиб бормоқда, деб жар соларди.

«Қуртлар туфайли бахтсизликка учрагандим, — хаёлидан ўтказди

Фурузон,— мана, бугун уларни тадқиқ этиб шуҳрат орттирмоқчиман. Қаллам жойида, миям ҳам айнигани йўқ... Рости, мен учун энг муҳими, аёл қиёфасидаги кўрт. Ахир жуда катта мўъжиза-ку бу!»

Ана шундай хулосалар билан, ниҳоят, заррабинни бетиним типирчилаётган жонзотга тўғрилади. Заррабин ортида ёши нечадалигини тахминлаб бўлмайдиган қария зоҳир булди, у бетиним ҳаракат қилар, тинмай гапирарди.

— Сизни кўп кутдим, кўп кузатдим. Сиз жуда кучли журналистсиз. Мен «Парампара» ойномасининг бош муҳарририман. Уни сизнинг қўлингизга топширсам дейман.

Фурузон яйраб кетди. Ойномага муҳаррир бўлиш тўғрисидаги гап унга зиғирча ҳам таъсир этмади, уни қувонтирган нарса чол билан мулоқот эди. «Эҳ, нақадар қизиқ!» — деди у майса устига унғайроқ ўрнашиб оларкан.

— Сиз нега ботқоқ ичидасиз? — суради Фурузон ҳамон хурсандчилигини яширолмади.

— Илож қанча, — қисқагина жавоб қилди чол.

Сунгра Фурузондан таклифига тезроқ рози бўлишини суради. Умридан жуда оз қолганини, ойномани қобилиятли зотга топшириш истагида эканини айтди.

— Амалияни асра!

— У ким? — суради Фурузон.

— Қизим...

Чолнинг овози тобора сўниб борарди. Илтижо акс этди унинг кўзларида, яна нимадир дея ингранди, аммо Фурузон дуруст эшитмади. Заррабиннинг ҳолати ўзгариб кетди. Энди қанча тикилмасин, хас-чўплар харидек, болордек бўлиб кўринар, аммо чолдан ном-нишон йўқ, эди.

— Бечора бош муҳаррир, — шивирлади Фурузон кўзига ёш олиб. Пешонасини муздек майсага қўйди, аммо бу ҳолатда узоқ туриб бўлмас, бурни ҳалақит берар, нафас олганда майда чанг зарралари димоғига кетарди. Майсага чаккасини босди ва бошида кимдир соя солиб турганини пайқайди.

— Туринг ўрингиздан, ўртоқ бош муҳаррир, — деди соя илтижо оҳангида.— Ойнома тайёр, ўқилган. Бир кўз ташлаб, босишга рухсат этсангиз бас. Сизни кутишяпти...

XIII

Янги жойда ғайрат билан ишга киришди Фурузон. Булимлардан тушган мақолалар ва сувратлар яна икки сонга бемалол етарди. Бадиий бўш ва услуби ғариброқ ишлар билан бир қаторда купгина мақолалар пишиқлиги билан ажралиб турарди, айниқса Амалиянинг қаламидан чиққан рисоалар тиниқлиги билан манзур булди. Кечга яқин қоғоз титкилашдан бош кўтариб қаддини ростлади ва ўрнидан туриб деразадан ҳовлига қарарди. Амалиянинг ёлғиз узи утирарди. Ниманидир мутолаа қилар ва аҳён-аҳёнда ўқишдан бош кўтариб, бош муҳаррир деразаси томонга қараб кўярди. Атрофини қуршаган кишилардан фақат дакки еб, эзилиб юрган Фурузонга бу ердаги муҳит жаннат бўлиб туюлди, жон-тани яйраб кетди. Қизлардан бири мис баркашчада қаҳва билан сигарет кўтариб кирди. Бундай эътибор ва эъзоздан жуда унғайсизланди Фурузон, раҳмат айтди ва яна ярим-ёрти сўзлар билан нимадир деб гўлдиради. Қаҳвани ичди, лекин хонада тамаки тутатишга журъат қилолмади. Чекиш учун даҳлизга чиқаркан, далада Амалия ўтиргани ёдига тушди. Бетон йўлакчадан битта-битта босиб, тамаки тутатганча ҳовуз буйига борди. Анчадан бери чекмагани сабабли боши

енгилгина айланарди. Буни сездирмаслик учун йулакда тухтаб, дарахт танасига суянди. Қиз ён томондан кўриниб турарди унга.

«Ҳозир унинг олдига борсам, ўрнидан туради, утиришга таклиф қилиб, курсидан жой курсатади ва ўзи нарироқ сурилади, кейин мен нима дейман, ўқиётган китоби туғрисида сўрайман, кейинчи?.. Кейин бир гап булар».

Ана шундай ният билан энди ўрнидан кўзгалаётганда ичкаридан шошилиб чиққан йигит уни телефонга чақириваётганини хабар қилди. Амалия Фурузонга тикилганча гапга қулоқ солиб турарди.

Телефонда суҳбат узоқ чўзилмади. Товуши таниш киши ишга унчалик алоқаси бўлмаган нарсаларни суради. «Қутинг, бораман», деб дастакни кўйиб қўйди. Фурузон бошини кўтариб, Амалиянинг навниҳол қадди эшик олдида турганини кўрди. Қизнинг нигоҳида ташвиш аломати.

— Спортчилар либосидаги бир киши келди, ходимлардан биттаси билан гаплашди. Сув олиб келиш баҳонасида ёнларидан ўтдим ва «У одам кузатувда», деганини аниқ эшитдим.

Фурузон қизга далда бермоқчи бўлди, аммо ўзи бўшашиб кетди. Изидан тушган киши Барзанги экани аниқ.

— Тақдирда бори бўлади, — деди қиз ва хона тўридаги курсига утирди. — Шунга қарамасдан имкон борича курашиш керак.

Қизнинг кўзларида уз боласини ҳимоя қилишга чоғланган шернинг жасоратини кўргандай бўлди Фурузон.

— Сиз тургингизда кўп нарса биламан, отам гапириб берганлар, сўнгра китобларингизни топиб ўқиганман. «Тўн маликаси» сизнинг гойибона таъсиригизда ёзилган.

— Мен бахтсиз одамман.

— Ундай деманг. Ёзувчиликнинг ўзи катта бахт. Сизнинг ўрнингизда бўлишни хоҳлардим.

— Орзу қилманг бундай ҳаётни. Уйсиз-жойсиз дайдиб юрибман. Тинчгина оила бағрини кумсайман. Аммо йул беришмайди. Узоқларга бош олиб кетиб, таъқиблардан қутулиб, оила курсам дейман.

Қизнинг юзларига ловуллаб қизиллик югурди. Юзини четга буриб, бошини ерга эгиб тургани сабабли унинг ҳолати Фурузоннинг нигоҳидан яширин қолди. Қизнинг қулоғида тебраниб турган бинафшаранг чароит тошли ҳалқага ва чеккасидан кўнгираклар ҳосил қилиб кифтига тушган соч толаларига қараганча гапирарди у.

— Меҳнат қилиб рўзгор тебратсам, бола... — Фурузоннинг тили тутулиб қолди. Л-Оро ёдига тушди. Шунини уйласа уйланишдан ва фарзанд кўришдан қурқарди. — Ёлғизлик ва таъқибдан қутулсам дейман. Бошқа ҳеч қандай талабим йўқ. Шунга имкон беришса бас.

— Мени дўстингиз деб билинг, сиз учун ҳамма нарсага тайёрман!

Амалия бу гапни қай мазмунда айтганидан қатъий назар, Фурузон шунчаки кўнгил учун деб тушунди. Кўнглининг бир четиди: «Бирга ҳаёт кечириваётган ҳам тайёрмисан?» — деган кескин сўроқ турган бўлса-да, қизга ҳеч қанчон бундай савол беролмаслигини биларди. Амалия яна нимадир демоқчи бўлди, бошини илкис кўтариб, Фурузонга қаради ва ногоҳ хаёлига келган зид фикр таъсирида шаштидан қайтди. Даҳлиздан қадам товушлари эшитилди. Қиз ҳушёр тортди. Эшик ланг очилиб, Барзанги кирди.

— Э, шу ердამисиз, тақсир? Бир оғиз хабар берай ҳам демайсиз. Кўнглингизни қолдирмагандик чамамда. Ёки биздан бирор гуноҳ утдимми?

Шундай деб, Барзанги столга яқинлашди, ойноманинг янги сонини олиб, муқовасига бир қаради-ю, нописандлик билан шап этказиб стол устига отиб юборди. Кўзи хона бурчагида, эшикдан кираверишдаги энг четки курсида утирган қизга тушди.

— «Парампара» соҳибжамоли! — ҳайқирди у қўлини баланд кўта-

риб. — Аёл билан эркак ёлгиз қолдими, бир фалокат юз беради! Яхши-си бунинг олдини олайлик, бас, шундай экан, бу кеча икковимиз суҳбатлашиб ётамыз, ўртоқ Фурузон. Қани кетдик.

Фурузон индамай иш столини айланиб ўтаркан, қизга ночорона қаради.

— Тўхтанг! — қичқирди Амалия ва шиддат билан урнидан туриб Фурузоннинг йулини тўсди. — Қаерга борасиз?!

— Аралашманг хоним давлат ишига, — деди Барзанги дағаллик билан.

— Давлат иши бундай бўлмайди. Давлат иши қонуний бўлиши керак. Аввал ўзингизни таништиринг, ҳужжат кўрсатинг. Қани рухсатномангиз?

Барзанги зўрма-зўраки кулди. Сунгра, лабини чўчайтириб, бармоқлари билан капалак ушлагандай бир алпозда, қаддини олдинга энгаштирган қўйи, қизнинг олдига келаверди. Афтидан қизнинг ёноғидан ёки иягидан ушлаб, гўё, чақалоқни суйгандек бир қилиқ кўрсатмоқчи бўлди, аммо Амалия бунга йўл бермади. Нақ бурни тагида қилпиллаб турган қўлни бир зарб билан силтаб ташлади ва ўзи бир қадам орқага чекинди. Бундай қаршилик бўлишини хаёлига келтирмаган Барзангининг юзи бузарди. Қизнинг таъзирини бериш, ҳеч бўлмаганда елкасидан ушлаб бир-икки силкилаб қўйиш учун иккала қўлни олдинга чўзганча олға интилди. Амалия чаққонлик қилиб ерга эгилди ва лип этиб Барзангининг ортига ўтиб олди. Худди шу пайт, яъни Барзанги ҳавони қучоқлаб, ноқулай ҳолатда турганда, қиз баланд сакраб, нақд унинг буйнига тепди. Барзанги мункиб кетиб, деворга бориб урилди ва тиззалаб қолди. Сўнг ортига кескин ўгирилиб, кикбоксингчи қиёфасига кирди. Амалия ушу ҳолатида турарди: тиззалари, тирсақлари бироз букилган, бармоқлари шапалоқ қилинган. Барзанги икки-уч бор оёқ сермаб, қизни бурчакка қисиб қўйди. Худди шу пайт мушукнинг жон ҳолатда «вайа-ав» деган чинқириғига ўхшаш чинқириқ эшитилди. Қиз ҳавода чирпирак бўлиб айланаркан, иккинчи оёғи билан Барзангининг қулоғи остига шунақаям тепдики, столдан ошиб, бир неча курсиларни йиқитганча деворга бориб урилган кикбоксингчи ўрнидан туролмади.

Амалия белига боғланган тасма остида йиғилиб қолган кўйлак этагини тўғрилади, сумкачасидан ойна олиб қаради. Унг юзи озгина тирналган, иягининг чап томони аллақачон қақариб чиққанди. Фурузон энди нима бўларкин, дегандай ерда чўзилиб ётган Барзангига қараб турар. Амалия дераза томонга ўгирилиб, кукарган жойига бемалол упа суртарди.

XIII

Қарама-қарши ҳиссиётлар, қувонч ва қўрқув алмашилиб турди. Жанг пайтидаги қизнинг ҳолати, тана ва қўл ҳаракатларининг беқийёс гўзаллиги... қиз хонадан чиқиб кетаётди, уйига тақлим қилди. Акаси билан бирга туришини ва Фурузоннинг бориши ҳеч кимга малол келмаслигини таъкидлади. Аммо бошлигининг юзига қаролмади. Қилган ишидан изза эди. Шулар ҳақида уйлаб ётди Фурузон. Қизнинг сиймоси кўз унғидан кетмасди. Шу куни ўзининг ношудлиги янада бўртиб кўринди.

Девор тарафдан хириллаш ва инграш эшитилди. Қоронғуда ҳеч нарса кўринмаса-да, бошини кўтариб, тирсагига таянди Фурузон, қулоқ тутди. Барзанги узига келган, лекин ўрнидан туришга кучи етмай гингширди. Кейин жимиб қолди. «Ҳа, нима бўлса бўлди, эрта бошга тушганини кўрамыз», деди Фурузон ўзига ўзи. Ҳали юз бермаган воқеа учун қайғуришни ёқтирмасди. Гоҳида чигал масалаларни, узига боғлиқ бўлмаган муаммоларни ўйлашга эринарди. Курсиларни қатор қилиб ясаб

олган «каравот»и тунаш учун унчалик қулай бўлмаса-да, Барзангининг хурраги остига пишиллаб уйқуга кетди.

Эрталаб ўрнидан турганда хонада ўзидан булак ҳеч ким йўқлигини кўрди. Барзанги ётган жойда сизғирган қон доғлари, тупук кўзга ташланарди. Тупукнинг қуримаганига қараб, у кетганига ҳали кўп бўлмаганини англаш мумкин эди.

Эрталаб соат унларда бош муҳаррир хонасига турт киши кириб келди. Уларнинг талаби билан жамоа тез тўпланди. Жой етмай қолганлар уз хоналаридан курси олиб келмоқчи бўлишганди, йигилиш қисқа бўлишини айтиб рухсат беришмади. Келганлардан бири Фурузон номзоди тасдиқланмаганини, бош муҳаррирликка Синжобзоданинг ўзи тавсия этилганлиги тўғрисида қисқагина гапирди. Булак ҳеч кимдан ҳеч нарса сўрамади, ҳеч кимга сўз бермади, унинг маърузаси давомида Фурузоннинг хаёлида «Синжобзоданинг ўзи» дегани нимани билдиради, деган фикр айланарди. Амалия эътироз билдириб ўрнидан турди, сўз беришларини талаб қилди. Аммо унинг додига қулоқ солишмади. Бош муҳаррирнинг ёрдамчиси қилиб ўшалар билан бирга келган ёши элликлар чамасидаги киши тайинланди ва маърузачининг кескин овози янгради:

— Тамом!

— Ҳа, дарвоқе, — деди у эшиқдан чиқаверишда, жамоага ўгирилиб, — сиз ҳозирча бўлим мудирлиги лавозимида ишлаб турасиз.

Фурузонга айтилганди бу гап. Хона бир лаҳзада бўшаб қолди. Синжобзода ўз ўрнини аллақачон эгаллаган ва тезроқ чиқиб кетишини кутиб, Фурузонга ўқрайиб қараб турарди.

Уша куннинг ўзидаёқ Амалия ариза ёзиб, ишдан бўшатишларини талаб қилди. Манзаралар бу қадар тез алмашинуви, саҳна, ижрочилар ҳаракатидаги шиддат Фурузонни гангитиб қўйди. Амалиянинг ўрнини олиш ноқулай эди. Шу ҳақда ўйлаб ўтирганда хонага кизнинг ўзи кириб келди.

— Ишламайман, — деди Фурузон ўрнидан туриб кизни кутиб оларкан, — кетаман, мен аслида бутунлай бошқа мақсадда йўлга чиққанман. Сиз билмайсиз, Амалия.

Биринчи марта кизнинг номини тилга олди. Ипақдек майин туюлди бу исм. Майинликдан булак латифлик, муаттарлик ва яна бошқа жуда кўп хислатлар буй кўрсатиб турарди. Юзма-юз утиришди. Сўхбат узоқ чўзилди. Пировардида киз уни шу ерда ишлашга кўндирди. Ўзи вилоятдаги энг обрўли рўзномага ишга ўтмоқчи эканлигини айтиб хайрлашди. Эшик олдида бир дам тўхтади, сўнгра Фурузонга қўл узатди. Оппоқ, юмшоқ эди унинг қўллари, бармоқлари ингичка, узун-узун, тирноқлари пуштиранга мойил. Нозик бармоқларни кафти орасига олиб, авайлаб қисаркан, кечаги даҳшатли олишув кўз унгидан ўтди. Куч, нафосат ва ироданинг бир вужудда омухталигини кўриб турарди Фурузон.

XIV

Шаҳарга руҳан эзилиб қайтди Фурузон. Меҳнат таътили ҳам охирилган ва энди у яна жамоага қайтишни ўйларкан, кўнгли ишдан совиганини ҳис қилди. Меҳнат таътили учун берилган кўнларни фақат бир нарсага — Амалияни қидириб топишга сарфлади, аммо мақсадга эришолмади. Домдараксиз йўқолганди қиз. Фурузон қаттиқ ташвишга тушди. Барзанги ва унинг раҳнамоларидан хавфсирарди. Манзилгоҳини билмагани учун қизнинг акасини ҳам тополмади. Амалиядан ҳам, ўзидан ҳам хафа бўлиб юрди. Орадан шанба ва якшанба ўтиб, душанба куни муҳарририят томон йўл олди. Вақт ҳали эрта бўлганидан ишхонада ҳеч ким кўринмас, фақат Туронтан холанинг ёлғиз ўзи, узун супургисини

тарақлатиб судраганча, у хонадан бу хонага утиб пол ювиб юарди. Одамнинг юзига ҳамиша гуноҳкордай мултириб қарайдиган бу аёл шу қадар журъатсиз эдики, мабодо бирор киши юзига тикилиброқ қараб турса эгилиб кетаверарди. Енглари узун, этаклари кенг ҳилпиллаган куйлаги йул юрганда елпиниб нимаси биландир шамолни эслатар, ўзи ҳам бамисоли шамолдек шарпасиз қадам босарди.

Фурузон эшикни очиб, ичкари кирди. Ҳаммаёқ чанг, холанинг ишига ҳалал бермаслик учун қайтиб даҳлизга чиқди-да, тамаки тутатганча йулакдан бири-кетин ҳовлига кириб келаётган ҳамкасбларини кузатиб турди. Яна қайтиб хонага кираркан, Туронтан холанинг девордаги сувратга тикилиб турганини кўрди. Хона ҳамон чангиб ётар, кир босган челақ-супурги бурчақда аввал қандай куйилган бўлса, шу ҳолатда турарди.

— Шу расмни сизга берайми? — деди Фурузон нимадандир гаши келиб. Авваллари ҳам холанинг девордаги ҳеч нарсага арзимайдиган сувратга қараб турганини кўп кўрган ва узича, уқимаган, дунё кўрмаган содда аёлга мойбўёқ чаплаб ташланган оддий латта ҳам санъат асари бўлиб туюлса керак, деган уйга борганди. Рафаэл Санти асарларини курса нима қиларкин ёки аксинча, уларни сариқ чақага олмасмикин, деган уй билан иш жойига ўтаркан, холанинг «кечирасиз, ўғлим», деган гуноҳкорона товуши эшитилди. Аёлнинг бош эгиб, челақ ва супургисини олиб секин чиқиб кетиши кўнглида ноҳушлик уйғотди, қўли ишга бормаёй утирди. Ноҳушликка сабаб бўлган сувратга яқинроқ бориб қаради. Диққатни тортадиган ҳеч вақо йўқ. Бийдай текис чўл. Уқувсизлик билан чизилган. Уфқ ва осмон, илонизи йўлдан елкасига сафархалта осган киши қонталаш уфқ томон кетиб бормоқда. Тепада аралаш-қуралаш оқ ва қора булутлар тўдаси... Эртаси кун Туронтан хола хонасига кириб келиб саломлашганда ўрталарида бўлиб ўтган кечаги кўнглихиралик ёдига тушди ва аёлга, чиндан хафа бўлдимикин, дегандай зимдан қаради. Хола ҳар сафаргидек чангларни артди, гулларга сув куйди, полни тозалади. Фурузон очиқ эшикдан кузатиб турди.

Ҳамма ишни қилди, аммо сувратга қарамади. Орадан бир ҳафта утиб, хола ўз-ўзидан дадил гап қотиб қолди:

— Ўғлим, калит йўқлигидан қийналяпман. Ҳамма хоналарни ҳали эгалари ишга келмасдан аввал тозалаб бўлиб сизни кутиб ўтираман, ундан кейин йиғиштираётганимда ташқарига чиқиб туринг дейиш ноқулай...

Хола биринчи марта шундай узоқ нутқ сўзлаётганиданми ёки бу гапларни айтаётганда ҳамон ўша аччиқ бормиди, ҳарҳолда, ҳаяжондан товуши титраб турарди.

— Менда мана шу охириги калит қолган, — жавоб қилди Фурузон, — ўзимда туриши керак, вақт-бевақт келаман, гоҳида кечаси ишлашга тўғри келади.

Аёл индамай эшик томон юрди.

— Балки янги қўлф куйдирармиз, — деди Фурузон унинг ортидан.

Эшик оҳишта ёпилди. Пастдан қоғоз қирқақдиган машинанинг худди маст қайт қилаётгандай ўқчигани эшитиларди. Туронтан хола эртаси ишга келмади. Бош муҳаррир йиғилиш чақириб, унга хайфсан эълон қилди. Орадан икки кун ўтганда ҳам холадан дарак бўлмади. Учинчи кун унинг ўрнини Ёшгина шўх-шаддот бир жувон эгаллади.

— Аскарлар кўплаб ўлиб келаётганмиш, — деб қолди ходимлардан бири Фурузон билан саломлашаркан. — Туронтан холанинг ўглини ҳам олиб келишибди.

— Ўгли бор эдимми? — сўради Фурузон.

— Ҳа, бор эди. Боласининг жасадини кўмишга беришмаётганмиш.

Эшикни ичкаридан қулфлаб олиб, ҳеч кимни киритмаётганини айтиш-япти одамлар.

Бошқа гаплар Фурузоннинг қулогига кирмади. Ҳамма нарсани унутиб, узидан қаттиқ ранжиганча, хонасига қайтди. Курсига оғир чўкиб, холага бир оғиз ширин сўз айтмагани, бирга ишлаб туриб унинг ҳаётидан мутлақо беҳабарлиги кечирилмас гуноҳ бўлиб туюлди. Уғли бор экан, аскарликка кетибди, ўлигини олиб келишибди, ёлғиз она ўз ёғига ўзи қоврилибди...

Туронтан холанинг уша кунги ҳолати кўз унгидан утаркан, миясига яшин чақнагандай ярқ этиб бир фикр урилди ва деворга қаради. Суврат йўқ! Унинг урнида кўкиш хира турт бурчакли шакл деворнинг бошқа қисмидан ажралиб турибди. Югурганча далага чиқди, зинадан пастга отилиб тушиб, ишчилар телевизор томоша қиладиган хонага кирди. Фаррош аёлни чақириб олди-да, суврат қаердалигини сўради.

— Ташладим, — деди аёл.

Унинг эрқаланиб гапириши жаҳли кўзиб турган кишига ёқмади.

— Топинг!

— Бир сарғайиб кетган расмга шунчами, тақсирим? Деворнинг чангини артаётгандим, тушиб кетди, ташлай қолдим. Ахир, чанг артилсин, демаганмидингиз узингиз. Ортиқча қоғозларни ҳам ташлашни айтгандингиз.

— Боринг-да, ташлаган жойингиздан олиб келинг.

Фаррош турт-беш дақиқалардан сўнг кириб, сувратни стол устига қўйди. Бечора Туронтан хола шу сувратда, аскардаги ўғлининг қиёфасини қурармиди? Балки ўғлига ўхшар? Нега унинг дилига озор бердим? Ҳатто сувратга қараб туришга монелик қилдим. Тавба, нақадар қизиқ жонзот инсон. Боласининг ўлигини олиб келишган бўлса, нима учун шундай оғир кунда ҳолидан хабар олмаяпмиз? Ишимиз қолиб кетадими?

— Иш! Иш! Иш! — деди Фурузон даргазаб бўлиб. — Минг йилдан бери бор шу иш. Аслида Флобер тўғри айтган экан. «Одам ҳеч нарса эмас, гап ишда», деб, аммо уни Жорж Санд қандай тушунган бўлса? Йўқ, одам ғанимат, Туронтан холанинг ҳолидан хабар олиш, кўнглини кўтариш, ҳамдардлик билдириш керак.

Кафти билан суврат устидаги чангни авайлаб артди Фурузон ва уни миз устидаги қаламдонга суяб қўйиб, узини бироз орқага олганча диққат билан қаради. Аскар. Елкасида сафархалта. Оёғида дағал этик. Эғнида тупроқ рангига монанд ҳарбий кийим. Куйлагининг энг юқоридаги иккита тугмаси ечилган, ёқасига тикилган оқ сурп таглик кўриниб турибди. Ҳаво иссиқ бўлса керак, балки саратондир. Юзида тер излари. Йигит бир қўли билан қайишини маҳкам ушлаган, иккинчи қўли сафархалтасининг тасмасида. Нигоҳи ерда. Киприклари кўзидаги ифодани пардалаган. Аскар йигит юз ифодасига диққат қилиб, беихтиёр унинг кўзларини кургиси келди. Нима бор унинг кўзларида, ғамнинг қўланкасими ёки сокин ўйчанликми? Қаерга боряпти ўзи? Аскарликдан уйига қайтаётган бўлса нигоҳида қувонч ифодаси бўлиши керак эди, балки ўз қисмидан топшириқ билан бошқа жойга сафарга бораётгандир...

Бечора Туронтан хола сувратдаги сирлиликни пайқаган экан-да? Балки у ҳам аскар йигитнинг киприклари пирпираб кетишини ва «Она-жон!» — деб қийқирганча... Йўқ, унинг оддий мойбўёқда ишланган сувратлиги эътиборида турган, холани мафтун этган нарса аскар йигитнинг келаётгани. Аскар уйига қайтмоқда! Онанинг бағрига! Юзида соғинч ва интизорлик ифодаси.

Вақт пешинга яқинлашиб, деразадан тушган нур сувратнинг бир четини ёритди. Фурузон ҳолатини узгартириб, узини бир оз ёнга олди. Қарийб икки соатдан бери сувратга тикилиб ўтирганини пайқамас, аскарнинг юзини аниқроқ кўриш ниятида бошини гоҳ унг, гоҳ чап томонга

эгар, гоҳида сувратнинг узини ҳар тарафга суриб кўради. Тушлик тугаб, ҳамкасблари қорин туйдириб қайтишганда ҳам ҳолати ўзгармади. Сувратдан кўз узмай утираверди. Таҳририятда ишлайдиган қизлардан бири эшикни қия очиб, нимадир сўради, аммо бўлим мудирининг тошдек қотиб утирганини кўриб, ортига қайтди. Ҳовлида эшак ҳангради. Шундагина ҳуши ўзига қайтган Фурузон шошқин бир нигоҳ билан соатига кўз ташлади. Турондан холаникига бориш керак! «Эҳ, биз қанақа одамлармиз ўзи?» — деганча, ўрнидан турди-ю, даҳлизга чиқиб, иши санжоброқ икки ходимни топди. Уларни йўлга бошқариб қўйиб, ўзи рухсат сўраш учун бош муҳаррир олдига кирди. Бошлиқ ижирганди. Иш пайтида шахсий масалалар билан шуғулланиш жоиз эмаслигини, шундай ҳам устидан шикоят борлигини писанда қилди. Бўлим мудирининг шиддат билан ўрнидан турганини ва қатъий қарорга келганини кўриб, зўрга розилик билдирди.

Мухбир йигитлар далада кутиб туришарди. Бир-бирига туташиб кетган катта-кичик кўчалардан ўтиб, дарвоза олдига келишди. Ичкарига навбатма-навбат бўйлаб қарашди, ҳеч ким кўринмасди. Ҳовли тинч. Дарвозадан кириб, торгина йўлакдан эшик олдига борганларида ҳам уйда тирик жон асари сезилмади. Йигитлардан бири эшикни секин тақиллатиб кўрди, жавоб бўлмади. Чақиришди ва акс-садони эшитмоқчидек қулоқ тутиб туришди. Сукунат. Оёқ учида юриб дарвозадан чиқдилар. Фурузон бир оз орқада қолиб, уйнинг деразасига қаради. Назарида парда оҳиста сурилди, кўйлакнинг сербар енги, парданинг четини ҳимариб турган бармоқлар... Дарвозани шошганча ёпиб, шошқин қадамлар билан узоклашиб бораётган ҳамроҳларига етиб олди. Ҳеч қандай кўрқинчи нарсани ҳаёлига келтирмаган бўлса-да, эти жимирлашиб кетди. Йўлнинг нариги бетида иккита кампир ажабланган қиёфада қараб турарди. Афтидан улар ниманидир сўрамоқчи бўлишар, лекин журъат этишмасди.

XV

«Уйда кимдир бор». Оғир ўйлар оғушида хонасига қайтиб, толиққан гавдасини каравотга ташларкан, ана шундай хулосага келди Фурузон. Қия очиқ турган парда, бармоқлар яна кўзига кўринди. Виждон азоби қийнардди уни. Турондан холанинг ишга бормаи қўйганига ҳам узини айбдор санарди. Кампир кўз унингдан кетмас, мўлтираб қараганча «кечирасиз, ўғлим», деган гапни такрорлайверарди. Аёлнинг қиёфаси шу қадар абгор эдики, ноҳуш ҳаёлдан чалғиш учун ўрнидан туриб тамаки тутатди.

Кимдир анчадан бери эшикни тақиллатарди.

— Нима бало, ухлаб қолганми? — деди эркак киши.

— Ҳали вақт эрта-ку, — жавоб қилди аёл овози.

Хонага Жарвис билан Шихобосо кириб келишди.

— Фурузон!

Ҳеч ким овоз бермади. Жарвис деворни пайпаслаб, чироқни ёқди ва шу заҳоти Шихобосо жон ҳолатда чинқариб юборганидан чўчиб кетиб, ортига ўгирилди-ю, хона ўртасида ҳайкалдек қотиб турган одамга кўзи тушди.

— Фуруз-о-о-он!..

Жарвиснинг овози аранг чиқди. Бу чорлов эмас, балки қаттиқ ҳайратланган киши нидосига ўхшарди. Хона ўртасида тик турганча ухлаётган одам қимирлаб ҳам қўймади. Унинг кўриниши шу қадар гайритабиий эдики, Жарвис яқинлашишга журъат этмади. Ҳеч нарсага тўшунмай, ёрдам сураган каби Шихобосога қаради. Унинг ранги қув ўчган, кўзини Фурузондан узолмасди. Яна биродарига қаради Жарвис. Унинг боши кўксига осилиб тушган, қадди бироз эгик, шифтга осиб қўйилганга ўхшарди. Жарвис унинг осилиб турганига шунчалик ишондики, оёғи ерга тегиб турганлигини ва тепада ҳеч қандай ипдан дарак йўқлигини билиб турган бўлсада, узини биродари устига отди. Улар гурсиллаганча бараварига ерга қулаб тушдилар. Шундагина Жарвис

унинг ҳуши ўзида эмаслигини билди. Юзи пахтадек оқариб кетган, юрак уриши деярли билинмас, вужуди ҳам пахта каби юмшоқ.

— Сув! Шихобосо, сув!

Муздек томчилар юзига ёмғир каби ёғилаётганини сезиб, қаттиқ антиқди Фурузон ва кўзини очди. Қонсиз лаблари ҳаракатга келиб шивирлади:

— Жарвис... қани у?

— Кимни айтяпсан, Фурузон?

— Кампир. Туронан...

— Алаҳсираяпсанми, сенга нима бўлди узи?

— Туронан...

— Ҳеч қанақа Туронан йўқ. Бўлди, ма, сувни ич!

Шихобосо дарҳол ерга чўккалаб, Фурузоннинг оғзига косани тутди.

— Қора ер устидан икки дарё оқаётганди...

— Ўргилдим сенинг фантазиянгдан. Ёзувчи халқнинг миясида йўқ ердаги нарсалар уя қуриб ётаркан, — ҳаҳл қилди Жарвис, — қани, узингни қўлга ол, тур, каравотингга ёт. Кошки энгилроқ бўлсанг, — деганча тиззаси устида ётган Фурузонни кўтаришга беҳуда уринди у. Шихобосо ёрдамга келди. Каравотга ётқизганларидан сунг Шихобосо Жарвиснинг қулоғига шивирлади:

— Оч бўлса керак. Сен дуконга чиқиб кел, мен шу ерда буламан.

Орадан ўн беш дақиқалар ўтиб, Шихобосо қозонга уринди. Ошхонадан сабзининг қиртиллаб тўғралаётгани эшитилиб турарди. Қизиган ёғ ҳиди таралди. Қозонга ташланган гўшт жағиллади. Энди Фурузон анча узига келган, бемалол гаплашиб ўтирарди. Шихобосонинг ошхонада чаққон ҳаракат қилиб ош пишираётгани, қадам товушлари, кафгир билан қозоннинг ҳамоҳанг «муסיқаси»га қулоқ тутганча суҳбат қуришарди эгизаклар. Шихобосо сочини сочиқ билан боғлаб, қаердан-дир бир булак матоҳ топиб, белига тутиб олганди. Астойдил ишлаганидан кенг пешонасида тер томчилари ялтираб турарди.

Тун ярмидан оғанда дўстлар хайрлашдилар.

XVI

Эртасига барвақт уйғонди Фурузон. Боши бироз оғриб турганига қарамасдан узини анча тетик сезиб, ишхонасига борди. Гап шу расмда бўлса уни ҳозирнинг ўзидаёқ олиб бориб берай, деган ният бор эди кунглида.

Суврат ёзув мизининг тортмасида ётарди. Уни олиб дарҳол йўлга тушди.

— Ўртоқ Фурузон! Ўртоқ Фурузон!

Юқорига қараб бош муҳаррирни кўрди.

— Режага кирган мақолани ҳали туширмабсиз-ку.

— Тушираман.

Деразадан масъул котибнинг ҳам боши кўринди. Фурузон қадами-ни тезлатди. Ярим йўлга етганда совий бошлади, яъни кампирниккига аза кунлари суврат олиб бориш ножоизлигини, агар у ерда одамлар бўлса қулгига қолишини уйлади. Қадами сусайди. «Ўзганча» кўчасига етганда сувратни дарҳол буталар орасига тикди. Атрофга қараб, ҳеч кимни кўрмай кунгли тинчиди. Дарвозадан кираркан, орқамдан биров келмаяптимикин, дегандай ўгирилиб қаради. Сўнгра, шарпасиз қадамлар билан йулакни босиб ўтиб эшикка яқинлашди. Тутқичга қўл чўзди-да, бир дам иккиланиб турди. Сўнгра, оҳиста, гуё эшикнинг очилишини истамагандай тортиб кўрди. Берк! Дераза пардаси туширилган. Тиқ этган товуш эшитилмайди. Шунда агар Туронан хола уйда бўлса, кечқурун чироқ ёниши керак, деган фикр миясига урилди. Улиб қолган бўлса-чи? Уша кунни дераза пардаси сурилганини кўрганди, демак, уйда кимдир бор эди, аммо ўшандан бери уч кун ўтди. Балки дафн этишгандир? Кимни? Боланими ёки онаними? Балки икковини ҳам...

Ё Худо, ўзинг асра! Бунчалик қурқинчли ва мунгли хаёллар унга қаердан ёпишди?! Утган йили кимсасиз бир ўқитувчининг улиги етти кун қолиб кетган, ҳафта давомида уни ҳеч ким йўқламаган, остонасидан қуртлар ўрмалаб чиқиб, бадбўй хид бутун «дом»ни тутиб кетгандан кейин хабар топишган. Наҳотки, бу ҳовлида ҳам шундай ҳодиса юз берса?..

Дарвоза тақиллади. Фурузон нима қилаётганини ўзи ҳам охиригача ўйлаб қурмаган ҳолда уйга тақаб қурилган оёнага ўзини урди. Бу ер турли лаш-лушлар қалаштириб ташланган омборхона бўлиб, деразасиз, қоронғи эди. Эшикни беркитиб, тирқишдан ташқарини кузата бошлади. Икки киши уй томонга ўтди. Эшикни тортиб кўришди, тақиллатишди. «Момо, очинг, ҳо момо!» — деган товушлар эшитилди. Фурузон беркинган жойидан чиқиб, уларга қўшилишга бир неча бор шайланди, аммо қандайдир эҳтиёткорлик йўл бермади.

— Миршаб чақиртириб эшикни буздирсак қандай буларкин?
— Шундай қилиш керак, лекин...
— Нима лекин?
— Нега бошқалар шундай йўл тутишмаяпти? Демак, бу ерда бир гап бор. Одамлар бекорга ўзларини олиб қочишмайди.

Улар олазарак нигоҳ билан атрофга қараб олишди-да, ҳовлини тарк этишди.

XVII

Тор жойда фикрлар доираси ҳам тораяди. Товуқ катагидек келади-ган омборхонада ўтириб, оқшом чўкишини кутаркан, дурустроқ чоратадбир ўйлаб топишга беҳуда уринарди Фурузон. Ниҳоят, темирдек қизиб кетган миясида миршабларга ўзим хабар қилсам-чи», деган фикр ўйғонди. Шу ният билан эшикчани очиб, ташқарига мўралади. Кампирнинг деразаси тагидан ўта туриб ичкарига қулоқ тутди. Уйда биров бордек туюлди. Нафасини ичига ютиб, шунчалик диққат билан тинглардики, ўз юрагининг гурсиллаши ўзига халақит берарди. Барибир элас-элас келаётган шарпаларни англади. Кимдир паст ва нолакор овоз билан қўшиқ айтаётгандай, ёки йиғлаётгани, бунисини фаҳм-лолмади. Овоз найнинг ноласига ўхшаб туюла бошлади. Кимдир энг паст ва энг ингичка оҳангда эҳтиёткорлик билан ҳазин куй чалмоқда. Бу ерда бир сир бор. Сеҳргарлар тўпланиб илон ўйнатишяптими? Куй сеҳри билан жодуланган илон шу қоронғу хонанинг қайсидир бурчагида бошини илқис кўтариб тулғонмоқда. Ҳадемай қаршимда пайдо бўлиб, бўйин пайларини кафчадек шишириб, човут солади, деган ўйдан эти жунжикиб, деразадан узоқлашди, юрганча дарвоза олдига борди ва кўчага чиқиб, тўғри ички ишлар бўлимига йўл олди.

Бошлиқ хонасида уч киши ўтирарди.

— Гиря кўчаси, 17-уйда...

Ғапнинг давоми бўғзида қолди. Миршабларнинг уччаласи ҳам бараварига ўринларидан сакраб туриб, бир-бирларига қараб олишди-да, узун ёзув мизини айланиб ўтиб, соқоллари ўсиб кетган, усти-боши чанг, кўзларида ваҳима шарпаси ўйнаб турган кишига тикилиб қолишди.

— Сиз Фурузонмисиз? — сўради улардан бири.
— Мен... ҳа, Фуру... Фуру... зонман, нимаёйди?
— Сизга қидирув эълон қилинган.
— Қачон? Нега қидиришади?
— Бугун еттинчи кун, қидирияпмиз.
— Ишхонадан чиққанимга етти соат ҳам бўлгани йўқ-ку!
— Кўп авжиманг, мана қоғоз. Утириб тушунтириш хати ёзинг!
— Мўҳим хабар бор, ахир! — деди Фурузон йиғлагудек бўлиб. —

Уша уйда...
— Ҳаммасини биламиз, — деди лавозими каттароқ миршаб босиқлик билан. — Сиз талаб қилинган ишни бажаринг.

Фурузон қоғозни олди, кўрсатилган жойга — девор тагидаги алоҳи-

да мизга бориб утирди-да, қоғозга тикилди. Хаёлига ҳеч нарса келмади. Миршабхонада ҳар бир сўзни минг ўйлаб, эҳтиёт бўлиб гапириш ва ёзиш кераклигини, акс ҳолда, бегуноҳ одамга ҳам бирор жиноятни ёпиштириб қўйишлари мумкинлигини ва бундай воқеалар ҳар кун бўлиб турганлигини билгани сабабли ёзишга қўли бормасди. Миршаббоши яқин келаётганини кўриб, ўрнидан сакраб турди, шошқин ҳаракатлар билан шимининг чўнтакларини ағдариб кўрсата бошлади.

— Бу нима қилганинг? — сўради бошлиқ дағдага билан.

— Киссамда наша йўқ! — жавоб қилди Фурузон.

Миршаблар бировга айб қўймоқчи бўлсалар шу йўлдан фойдаланишларини, қўлни чўнтакка бир тиқиб олиб, қоғозга ўралган жимжалоқдек нарсани кўрсатиб, «наша» дея қичқиришларини билар, уларнинг ҳатто қайсарлик қилаётган кишига қараб: «Ҳой, носкади, қўлимни киссанга бир тиқиб олсам, ун бир йил утириб келасан!» — деб дуқ уришларидан ҳам хабардор эди.

— Сиз нашани қўйинг, — деди миршаббоши қаршисида турган одам каттагина ёзувчи эканлигини эслаб қолиб. — «Гиря» кўчасида нима қилиб юрганлигингизни ёзинг.

— Жашиштан баш тортасизма? — сўради елкасида тўртта юлдузчаси бор миршаб, ҳамон қоғозга тикилганча хаёл сураётган кишининг олдига ўдагайлаб келиб. Бўрдоқидек семиз, бўйни йўғон, сочи калта қирдирилган бошқа миршаб ҳам ҳамкасбига кумакка отланди. Фурузоннинг димоғига қўйруқ ва пиёзнинг қоришиқ ҳиди уриларкан, миршабнинг ёғ тепчиб турган башарасига қўрқув ичра қаради. Эғнидаги миршабона либоси торроқ келиб қолган, елка ва қўл мускуллари буртиб чиқиб турибди. Бошлиқнинг олдига киргани учун бўлса керак, бўйинбоғини тортиб боғлаганидан бўйни ва юзи янада қизилдай, бир чертсанг юзи тарс ёрилиб, қон оқиб кетадигандай.

— Жаз!

Бирдан қичқириб юборди у. Қанчалик қўрқув ичида турган бўлмасин, Фурузоннинг кулгиси келди. «Жаз!» — дея такрорлаб кўрди ичида. Қозондаги қизиган ёқса ташланган гушт шундай овоз чиқаради. Шихобосо ош пиширганда шундай бўлганди.

«Тўшунтириш хати»ни топшириб, гандираклаганича эшикдан чиқаркан, ичкаридан миршаббошининг ходимларга бераётган топшириги қулогига чалинди.

— Қамаманг, кузатинг!

— Бажараман! — жавоб қилди миршаблардан бири.

— Ўзлари битта-битта келишяпти. Ҳаммаси жам бўлгандан кейин...

Гапнинг давоми узилиб қолди, эшик ёпилди. Бир неча дақиқадан сўнг уша буйруқ олган миршаб ичкаридан чиқиб келди.

— Сизга жавоб, — деди юмшоқлик билан, — бемалол ўз ишингизни давом эттираверинг қолганини ўзимиз бажарамиз.

— Туронтан хола... унинг уйи...

— Хотиржам бўлинг, буёғи бизнинг ишимиз. Уйнинг эшик-деразалари аллақачон тахта уриб михлаб ташланган.

— Кампир-чи? Ўғли-чи?!

Миршаб сирли жилмайди ва бораверинг дегандай унинг елкасидан туртди.

— Ахир ўлиб қолишади-ку улар! Кампир ўлиб қолади!

Миршаб унга бошдан-оёқ назар солди, кўзига қаттиқ тикилди ва аввалгидан ҳам юмшоқроқ қилиб: «Инсон икки марта ўлмайди!» — деди.

XVIII

Туронтан холанинг эшик-деразаси танбалаб ташлангани сира ақлга сикмасди. Ахир уйнинг ичида мурда бор. Уни тезроқ ерга топшириш

зарур. Инсоннинг майитлар олдидаги бурчи уни тезроқ нариги дунёга кузатиб қўйиш-ку. Тирик жон устидан қулфлаб, уни ўлимга маҳкум этиш — яна катта қабиҳлик!

— Рост айтасиз, тақсир.

Фурузон чўчиб ўзини четга олди. Баланд симёғочлардан тушаётган олачалпоқ ёругликда ёнида пилдираб келаётган одамни кўриб, уни таниди, нохушлик сезиб, қадамини тезлатди. Ҳамроҳи садоқат курсатиб, ортда қолишни истамасди, йўргалаб келаверди, оёғи ҳам оғзидек серҳаракат эди.

— Гапингиз ҳаққос рост. Улар инсон ҳуқуқларини топташяпти. Ҳаётнинг бемаънилигини қаранг! Заррача қизиқчилиги йўқ яшашнинг. Ҳўш, нима учун тентираяпмиз, бир кунни ўлиш учунми?

— Гапим ростлигини қаердан биласиз? — жаҳл қилди Фурузон шилқим ҳамроҳининг сузини бўлиб, қадамини тезлатаркан. Энди шимининг кенг пойчаларини ҳилпиллатганча, қўлларини қаттиқ-қаттиқ силкитиб борар, кенг елкаси билан ёнида пилдираб келаётган ҳамроҳини йўлдан суриб ташламоқчидек тебранарди.

— Сиёсат олдида инсон пашша. Қаранг, ўша Туронтан фарзанди мурдасини кўмолмади, балки ўзи ҳам жон таслим қилгандир. Сабабини биласиз, албатта.

— Қандай сабаб? — суради Фурузон сабри чидамай.

— Сабаби оддий. Ўша кунни, яъни Туронтаниннг ўгли аскарликдан қайтган кун... жасади қайтган кун демоқчи эдим, кимдир шаҳарнинг уч-турт жойига эълон ёпиштириб кетибди.

— Эълон дейсизми? Қанақа эълон?

— Гуёки, «Таргил тери» корхонаси ишчилари намойишга чиқишармиш. Бари бекор гап. Ҳукуматнинг намойишлардан қаттиқ чўчишидан фойдаланишяпти. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қиламиз дейишаётганмиш. Инсонга ҳуқуқ нима керак? Ҳуқуқ — бу мавҳум нарса. Қўлга ушлаб, ҳидлаб бўлмайди. Бизга моддий нарсалар зарур. Тўғрими? Нон керак. Есак, ичсак, чексак ва... эркакчилик қилсак!

Фурузон гапи ўзидан ҳам бадбўй бу кимсадан тезроқ қўтилишни ўйларкан, ишчилар намойиши билан Туронтан уртасида қандай боғлиқлик борлигини сўраш ёдига тушди. Кейин жуфтакни ростлайман, деган ўй билан суради.

— Ишчилар намойишининг Туронтан холага нима даҳли бор? Намойиш қилишса қилишаверсин. Хола ўғлининг жасадини дафн этиши керак.

— Гап шундаки, дафнга одам тўпланади. Намойишчилар бундан фойдаланиб қолишлари мумкин.

— Нима учун намойиш қилишмоқчи ўзи?

— Оддий қарсак устидан. Бошлиқ жун жийитиш бўлими йиллик режани бажаргани тўғрисида маъруза қилган, ишчилар қарсак чалишмаган. Шунда бошлиқ бунинг сабабини сўраган. Калтафаҳм бир ишчи ўрнидан туриб, агар инсонга бирор воқеа шодлик бағишласа, қарсак билан қувончини ифода этади, ҳиссиёт уйғотмаса чалмайди, деган. Шунда бошлиқ:

— Нега, сен жун жийитиш режаси бажарилишидан хурсанд эмасан? — деб сўраган. — Демак, ривожланишимизга қаршисан, ютуқларимизни кўролмайсан.

Хуллас, эртаси ўша ишчи йўқолиб қолган. Аввал ҳам шундай воқеалар бўлиб тураркан. Жасад анҳор тагидан топилган. Намойишга сабаб шу. Баъзилар жасад топилгани ёлгон дейишмоқда. Гуёки, ўзи ариза ёзиб, «жонимдан туйганман», деганмиш. Хуллас, бор эди — йўқ бўлди.

Фурузон «Таргил тери» корхонаси тўғрисида аввал ҳам кўп эшитганди. Қаердалиги номаълум, тўғрироғи Фурузон билмайдиган бу корхона нимаси биландир унинг юрагига ваҳм соларди. Шунинг учун ҳам у

қайси минтақада жойлашганини сўради. Саволни эшитмаганга олди Калтача. Чалғитиш учун, томдан тараша тушгандек, туннинг жозибадорлиги тўғрисида гапира кетди.

— Вальпургия! Ялдо кечаси! Лайлатул қадр туни!..

Кутилмаганда Калтача корхона тўғрисида ўзи гап очиб қолди. Агар Фурузон хоҳласа ҳозироқ йўлни кўрсатиб қўйиши мумкинлигини айтиб, нималаргадир шама қилди.

Орадан чамаси чорак соатлар ўтганда пастқам бир майдончада туришарди улар. Фурузон бошмоғи билан ерни қаттиқроқ босиб кўрди ва тупроқ намлигини, айрим жойлардан сув тепчиб чиқиб турганини пайқайди. Калтача соатига қараб, яна етти-саккиз дақиқадан сўнг автобус келишини айтиб, ҳамроҳини хотиржам қилди. Ҳақиқатан ҳам кўп ўтмай мотор гуриллаши эшитилди.

— Чиқинг, шу машина олиб боради, — деди Калтача қувончини яширмай.

Фурузон тараддудланиб туриб қолди. Қоронғиликка тикилиб на чироғи, на бошқа бир белгиси бор, шакли ҳам аллақандай беухшов — темир-терсақлар уюмига ўхшаб кетадиган машинани гира-шира кўрди.

— Тезроқ! Тезроқ! — деган товуш эшитилди ичкаридан.

— Мана, эшиги бу ерда, — деди Калтача.

— Сиз-чи?

Калтача жавоб бериш ўрнига эшикни қарсиллатиб ёпди. Ҳайдовчи қоронғуда йўлни қандай қилиб кўраётгани ва машина адашмай, катта тезликда кетаётганини ўйлаб боши қотди.

— Ўртоқ Фурузон, саломатмисиз?

Хаёли бўлинди. Овоз эгасини таниб, чўчиб кетди. Яна Барзангини учратаман деб сира ўйламаганди. Барзанги ишларини суриштирди. Машина ҳамон шиддат билан қоронғулик бағрини ёриб борарди. Йул ниҳояси ва бориладиган манзил қораси кўринмасди. Фурузон ёруғ нуқталарни қидирар ва манзилга тезроқ етиб бориб, корхона сир-асрорини ўрганишга ошиқарди. Аммо Барзанги машина ичида ўтиргани ва унинг ilmoқли саволи кўнглини хира қилиб турарди.

— Сиз ҳам қутулиб чиқдингизми? — сўради пичинг билан Фурузон.

Бу саволдан Барзангидан уч олиш, унинг хизматини менсимай, тутқунликка тенг деб қараш кўзда тутилгандики, Барзанги ҳаммасидан аввал шуни пайқайди ва жаҳл қилди:

— Ўзингизни ўйласангиз буларди. Мен хизматимдан миннатдорман. Худога шукр, ҳали миям ҳам айниб қолган эмас. Мумкин бўлмаган орзу қуланкасида сояламайман. Сиздақа яна олтита... — Барзанги қандайдир сирни очиб қўйишдан истиҳола қилгандай тўхтаб қолди ва деди: — Яна олтита одамим бор.

«Мен энди сеники эмасман, эркин қушман, машина тўхташи билан тушаману изимни кўмга соламан», деган фикр Фурузонга далда берди ва газабнок ҳамроҳига бошқа ҳеч нарса дейишни лозим топмади. Ногоҳ кучли ёруғликдан кўзлари қамашиб кетди. Машина тўхтади. Эшик очилиб, пастга тушаркан, рупарасида Барзанги ҳозир бўлди: қачон, қайси эшикдан тушгани, нима учун рупарасида турганига ақли етмади. Ёқимсиз ҳамроҳдан тезроқ қутулиш мақсадида тескари ўгирилиб, чироклар чарақлаб турган куча бўйлаб кетди. Анча юргандан сўнг, йўлга ўхшаган бўшлиқнинг икки томони қатор эшиклардан иборат дахлиз эканини куриб, гангиб қолди. Ортига қайтиб, ҳалиги машинадан тушиб қолган жойига келди ва нариги томонга ўтиб, атрофга қаради. Бу ерда ҳам эшиклар, айвончалар... Барзанги қаердадир туриб, кузатаётганини ҳис этди-да, ўннга, чапга юрди, ортига қайтди, айлана бўйлаб ҳаракат қилди, ниҳоят, ўзини улкан бино ичида кўрди. Бу йўллар, дахлизлар охири йўқлигига ишонмай, қаердадир туғаси ва бошқа бир ҳудуд бошланишига умид боғлаб илгарилади. Бир пайт ортига қараб, шар шакли-

даги қизғиш шуълага кўзи тушди. Ботаётган қуёшга менгзади уни. Қирраси билан ерни ўйиб кириб бораётган оловли соққанинг нурлари кўзларига қадалди. Баланд уйларнинг деразалари қуёшдан ҳам чароғон порларди. Қуёш ботаётган палла ҳамиша ваҳимали бўлади, аммо бугун гамли ҳам эди. Деразалардан оқиб чиқаётган мусиқа сокин кўчалар, хиебонларни тўлдириб, осмонга уралаётгандай. Йуловчи яна ортига ўгирилди ва бу томонда ҳам ботаётган қуёшни кўрди. Шунда қайси томонга қараб бораётганини унутиб қўйди, адашди. Энди ўзини гўхта-толмас, турган жойида чарх уриб айланарди. Иродаси қандайдир куч таъсирига тушиб қолганини сизди, кўзларини маҳкам юмиб олди-ю, ўзини ерга ташлади, аммо йиқилмади. Уша кўзга кўринмас куч, айлана тезлиги уни тутиб турарди, йиқилишга қўймасди...

XIX

Кўз очиб, теграсини қуршаган сон-саноқсиз оломонни кўрди. Сурат олувчи ускуналар кучли ёғду сочарди, гугурт қутисидек ихчам магнитафонлар, турли овоз ёзғич асбоблар, микрофонлар...

Говур-гувур бирдан тиниб, савол ёғила кетди:

— Тилимизни қандай ўргангансиз?

— Худога ишонасизми?

— Нега ерга тушганда биринчи бор: «Тангрим, паноҳингда асра!» — деган гапни айтдингиз?

Саволларга жавоб беришни хаёлига ҳам келтирмади Фурузон. Ўзи билан ўзи овора. Қаерга келиб қолганини билишдан бўлак истаги йўқ. Тумшуги остида қаторлашиб турган микрофонларга бефарқ назар ташлар ва ҳушини йиғиб олишга уринаркан, муҳбирлардан бири яқинроқ келиб, кўйлагига бармоғини тегизиб кўрди. Сунгра, билагидан ушлади. Ҳарорати ва юрак уришини ўлчамоқчи эди афтидан. Рўзнома учун чинакам шов-шув бўларди бу. Анча ўзига келди Фурузон. Аммо, бу шошқин оломонга нима деярини билмай, ҳуши бошидан учиб тураверди. Ёшгина бир қиз тўдани ёриб ўтиб, нақ бурни остига микрофонини тутди ва бор овози билан қичқирди:

— Уйланганмисиз?! Агар ерли қиз сизни севиб қолса уни бахтли қила оласизми?

Беҳад латофатли эди саволга тутаётган қиз. Юзи сутга чайилгандай оппоқ. Узун киприклари ўз ҳудудига соя ташлаб, парпираб турибди. Гапирганда лаби жозиба билан ҳаракатланади, тишлари ярқираб кетади.

— Бахтли қила оласизми? — қайта сўради қиз яна ҳам яқинроқ келиб.

Фурузон қанчалик афтодаҳол бўлмасин, бу саволдаги асосий маънони илғаб олди ва жавоб берди:

— Албатта!

— Гапирди! Гапирди!

— Тилимизни биларкан!

Оломон шовқин кўтарди. Энди саволлар шунчалар аралаш-қуралаш бўлиб кетдики, бир кишининг гапи иккинчи кишиникига қўшилиб, улашиб кетар, бирор маъно англаб бўлмасди.

— Яна бирор нарса денг, — деди ҳалиги қиз лабларини кенг ёйиб жилмаяркан. Гала-говур орасида унинг сўзлари бор оҳанги ва жаранги билан аниқ эшитиларди. Фурузон ўзи ҳам сира кутмаган ҳолда лабларини унинг юзига яқинлаштирди ва қулоғига шивирлади:

— Сени севаман, Амалия!

— Қаттиқроқ айтинг, магнитафонга эшитилмади, — деди қиз микрофонини янада юқорироқ кўтариб.

Шу пайт йўлнинг нариги бошидан жавадор чинқириқлар кела бошлади.

— Тарқалинг! Тарқалинг!

Майдон зумда ҳалқага олинди. Икки миршаб тудани ёриб кириб, Фурузонни қўлтиғидан олди ва машинага томон сургаб кетди. Шов-шув ишқи билан ёнган янгиликка уч оломон чувалашганча орқадан таъқиб этиб келарди.

— Қайси сайёрадансиз?

— Нострадамус башоратига қандай қарайсиз?

— Ердаги халқни ўзга сайёралардаги юксак ривожланган маҳлуқлар бошқариб туриши тўғрими?

Ҳаммадан олдинда югуриб келаётган қўл-оёқлари беҳад узун, новча бир мухбир нуқул: «Сизларда аёл баданининг ҳарорати неча даража бўлади?» — деган саволни такрорларди.

— Тарқалинг, бу киши ернинг одами! — қичқирарди миршаб микрофонда. Ниҳоят оломон ортда қолди. Машина шаҳарнинг шимолӣ шарқ томонида ястаниб ётган ҳудуд томон шиддат билан елиб борарди. Фурузонни уйқу босди. Йўлни эслаб қолиш учун қанчалик ҳаракат қилмасин, мункиб-мункиб кетарди. Охири, темир панжарага бошини қуйиб, ухлаб қолди. Тобраниш, гувиллаш, бензин ҳиди уни ҳамиша шу куйга соларди.

Нима тўғрисидадир тортиша бошлаган миршаблар шовқинидан уйғониб, деразадан қаради. Теграси панжара билан уралган чорқирра шаклдаги қадимий бино. Дорихона, кинотеатр, майда-чуйда савдо дўконлари. Машина бозор дарвозаси яқинида тўхтаган. Эшик очилди. Оёғи ерга тегиши билан гўп этиб сафархалтаси ҳам ёнига келиб тушди. «Раҳмат», деди Фурузон, аллақачон кўздан пана бўлган машина ортидан қараб. Халтани қаерда йўқотганди, қандай қилиб миршаблар машинасида пайдо бўлиб қолди, эслолмади. Сал руҳи тетиклашиб, яна бир марта раҳмат айтди. Халтасини елкалаб олиб, ичкарига кирди.

Фурузон сигарет сотиб олиш учун чўнтагини кавларкан, ҳафсаласи лир бўлди. Пули жуда оз қолганди. Улаганида миршаблар шилиб олишгани аниқ. Айланиб юриб шафтолиқоқидек буришиб утирган кампирчадан бир ҳовуч жийда солиб олди. Ортига қайтаётиб бозор дарвозаси ёнида дўкон очган эски танишини учратди. Сўрашиб кетиш учун ичкарига кирди. Таниши соат созлаб ўтирарди. Фурузон миз устида ётган сигарет қутичага кўз қирини ташлаб, ичида бор-йўқлигини мулжаллаб курди. Чеккиси келарди. Таниши қутичадан сигарет олиб тутатди.

— Сиз нега мана шу одамлар тўғрисида ёзмайсиз? — тўсатдан сўраб қолди таниши. — Қаранг, қорин қайғусини. Қорин! Қорин! Мия қайғуси йўқ.

Фурузон индамади.

— Туронтан холани қаранг, — деди таниши юзида афсус ифодаси билан. — Бечора, ўгли жасадини бағрига босганча ҳамон уйда ёлғиз ўтирганмиш. Балки ўзи ҳам оламдан ўтгандир. Ёзувчиларимиз эса жим. Бугун бир ҳамятга қарши бир ўзи исён кўтарган шу кампир қаҳрамонлигини Жанна д'Арк жасоратидан ортқ деб биламан. Жаннанинг армияси бўлган, кампир ёлғиз. Нега ёзувчиларимиз буни кўришмайди?

— Сиз Туронтан холани танирмидингиз? — сўради Фурузон ҳовлиқиб, — юринг, унда ҳозир борамиз.

— Йўқ, бугун жума. Клиентларим кўп, — жавоб қилди таниши. — Сиз боринг, мен шу ерда туриб сизга куч-қувват тилаб тураман. Ундан кейин мен савдо одамиман, ёзувчи эмасман.

Фурузон ўрнидан турди.

— Боринг, ака! Мен сизни сигарет билан таъминлаб тураман. Мана, олинг!

— Раҳмат!

Фурузон яримлаб қолган қутини олди-да, дўкандан чиқди. Бошини қуй солинтирганча мавзенинг бош кўчаси бўйлаб кетаверди. Туронтан хола қисмати уни қайтадан изтиробга солган, бечора аёл бошига тушган ғам ва кўргилиқда ўзининг ҳам айби бордек туюларди.

Кўп йиллар улуғланган катта бир раҳбарнинг кўпориб ташланган ҳайкали олдидан ўтаркан, яна бир муюлишдан сунг Туронтан хола уйи кўринишини ўйлади. Ҳақиқатан ҳам бурчақда таниш дарвоза кўринди. Уй рақами ўзгарган, «Қуртарон Ахтарбоев — 170» ёзуви ярқираб турар, куча номи сариқ тагликка кўк бўёқ билан ёзилган, дарвоза ҳам янгидан тўқ сариққа буялганди. Катталар топшириғи билан уни чалғитиш учун қилинган, билади, бу миршаблар иши, жиноятни яширишмоқчи, баъзан чалғитиш учун улар энг содда усулдан фойдаланишади. Катта жиноят содир этилгани маълум, аммо, унинг илдизи, ижроси, ундан кўзда тутилган мақсад нима? Умуман, ўша уйда кампирнинг ўзи борми? Уғли-чи? Йигит жасадини қаердан олиб келишган? Эшик-дараза нега михлаб ташланган? Саволлар шу қадар кўп ва чигал эдики, ўйласа боши ғувиллар ва ўзи ўргимчак уясига тушиб қолган пашшадек типирчиларди.

Фурузон қандайдир дарахт тўнкасида ўтириб сигарет тутатди. Аввал халтасига қўл тикиб, жийда олмоқчи бўлди, кейин сигарети борлиғи ёдига тушиб, бирдан кайфияти кутарилди. Мириқиб тутун тортаркан, нариги муюлишдан икки қария чиқиб келди. Умуман, бу маҳаллада одамлар кўчага кўп чиқишмас, баъзи дарвозалар олдида писта чақиб, ерга тупуриб ўтирган зериккан қиёфадаги ўсмирлар учрарди. Чоллардан бири кимгадир ҳамду сано ўқирди. Иккинчиси кеча маҳалладагиларга киши бошига бир ўз ўттиз граммдан ёғ берилганини ғурур ила пеш қиларди.

Ёши йигирмалар чамасидаги икки қиз ҳам суҳбатлашиб келарди.

— Ҳар кун маҳаллада чилдирма овози эшитилади, кимдир туй қилади.

— Ҳа, азада чилдирма чалинмайди-ку.

— Азада ҳам чалиш керак. Ҳаётни фақат ўйин-кулгидан иборат қилиб курсатиш лозим.

— Тўғри, жаҳон бизни кузатиб турганмиш.

— Кўрмаяпсанми, ҳар кун телевизордан шод-хандон кишиларни курсатишади. Қаердадир ўқитувчилар ойлигимизни оширмаса, ўз вақтида бермаса иш ташлаймиз, дейишганмиш.

— Қара-я, яна ўқитувчи эмиш.

— Ҳа, ундайлар ватанни пулга сотади.

Қизлар девор тубида ўтириб, тутун тортаётган кишига шубҳа аралаш қарай-қарай утиб кетишди. Куча ҳувиллаб қолди. Шамол кучайди. Чанг-тузон кутарилди. Ёнбош кўчадан куч билан отилиб чиққан шамол пачақланган тоғорани даранглатиб келиб, суви қуриган ва ярмигача суприндига тўлган ариқчага ташлаб юборди. Дайди шамол қандай бемаврид бошланган бўлса, шундай кутилмаганда таққа тўхтади. Пачоқ тоғора ариқда тўнкарилиб ётарди. Фурузонга ўз ҳаёти ҳам шу тоғорадек керакми бу аянч бўлиб туюлди. «Наҳотки фақат менинг ёлғиз ўзим норози бўлсам, йўқ, бундай катта ғамни бир ўзим кўтара олмайман. Қани менинг дўстларим? Нафрат вужудни емиради, деганди Шихобосо. Наҳотки ундан булак бу ёруғ дунёда ҳеч кимим йўқ! Токи Шихобосо ҳаётимда пайдо бўлмагунга қадар ҳолим қандай эди. Курсини уйдан айвонга аранг судраб чиқардим. Нафрат мени шу кўйга солганди. Осмондаги Қора тешиқларга умид боғладим. Энди билсам, шу ҳаётнинг ўзи қора тешиқ экан. Туронтан холани домига тортиб бормоқда. Уни кутказиш керак. Қўлимдан келармикин? Бечорага озгина бўлса-да тасалли бериш керак. Нима бўлганда ҳам уни кўришим зарур».

Ҳовлига қадам қўяркан, юраги ваҳимага тўлди. Кичкина-кичкина

уйчалар — эшик-дєразалари эскириб, бугеги униқиб кетган. Буготдан оққан сувнинг лойқаси қолдирган из, чука бошлаган дєворлар, энг ёмони — сукунат. Асосий бинонинг эшик-дєразаларидаги тахталар ҳаммаси биргаликда ғариб ва айни пайтда нохуш манзара ҳосил қилган. Ҳовлига бирров кўз югуртириб олиш мақсадида дарвоза ёндорисига суюнди Фурузон. Ногоҳ ташқарида кимларнингдир шивирлаганини эшитиб қолди:

— Кирди! — деди биринчи овоз.

— Кузатинг, фақат халал берманг, — деди иккинчиси.

— Хотиржам бўлинг.

«Шаҳарда жиноятчилар тўлиб ётса-ю, булар мени кузатиш билан умрларини ўтказишса, тун бўйи дєразам тагида ўтириб чиқишса», дєя хаёлидан ўтказди Фурузон. Сувратни олмагани ёдига тушди. Аммо бутун диққати қўрқувни энгишга қаратилгани сабабли бу ҳақда жиддийроқ ўйламади. Ҳар эҳтимолга қарши ўзига аввалдан таниш ўйчага кириб, эшикни ёпиб олди. Тирқишдан ҳовлининг ўрта қисми ва уйнинг нариги боши куриниб турарди. Утган сафаргидек эски чєлакни эшикка яқинроқ суриб устига ўтириб олди.

Узоқ қўтишга тўғри келмади. Ҳадемай узоқ-узоқлардан кєлаётгандай жуда заиф овоз эшитила бошлади. Тунда учадиган чивин ғинғиллашидай. Бутун диққатини тўплаб қўлоқ солди. Овоз уй ичидан кєлаётгани аниқ, аммо қанча уринмасин, йиғими бу ёки биров кўшиқ айтаётгани, аниқлаш имкони бўлмади. Узоқ тинглади. Сўнгра, қоронғу тушмасдан, айрим ҳозирлик ишларини кўриб қўйиш мақсадида ўрнидан туриб, хонани кўздан кечирди. Устига эски увадалар ташлаб қўйилган қўтидаги ўкувчилар сумкаси чиқди. Сумка ичида болға, қачов, миҳ суғурадиган пишанга ўхшаш асбоб. Атайлаб қилингандай. Қош қорайди. Қоронғулик чўқди. Аста ташқарига чиқиб, ўйга яқинлашди Фурузон. Қўлоқ тутди. Ичкаридан аёл фарёди эшитиларди. Ёрдамга чорлаётгандай. Қўрқувни энгиб, эшик олдига борди. Пишангни ишга солишдан олдин тутқичдан ушлаб, тортиб курди. Эшик очик! Бундай бўлишини сира кутмаганди. Ичкари киришга ва ундан кейин қандай йўл тутишга ўзини тайёрламагани сабабли эшикни қайта ёпди. Узини руҳан ҳозирлашга киришди. Хонадаги ҳолатдан тўчмаслик зарур. Бир муштипар кампир-да. Тобут-чи? Нима бўпти тобут бўлса, унинг ичидаги ҳам инсон. Фақат жонсиз, холос. Кампир ўзини осиб қўйган бўлса-чи? Бу даҳшат. Лекин улиқдан қўрқмаслик керак. Чунки ҳамма ҳам бир кун шу аҳволга тушади. Тўғилишдан кейин қўйилган ҳар бир қадам ўлимга олиб боради. Бутун иродасини тўплаб эшикни очди. Кўз ўнгида оғзидан олов пуркаб турган маҳлуқ пайдо бўлди. Улкан қора маҳлуқ. Кузлари ёниқ. Юраги орқасига тортиб кетди. Эси оғиб қолаёзди. Қора маҳлуқ даҳлиз билан асосий хона ўртасидаги эшик ўрнига тутилган оддий қора матоҳ эканлигини яна бир лаҳза англамаганда ҳушидан кетиб йиқилиши ҳеч гап эмасди.

Қора парда очилиши билан даҳшатли, айни чоқда, ғоят мунгли манзара намоён бўлди. Сочлари пахтадек оқариб кетган аёл ва тобут. Она беланчақдаги болага кўкрак бєраётган ҳолатда. Қўли билан тобутни қўчоқлаган, кўксини унга маҳкам босганча, хонанинг узоқ бурчагига термилган.

Орқадан қадам товушлари, кимнингдир ҳарсиллаб нафас олиши эшитилди. Угирилиб қарашга улгурмай темирдек панжалар Фурузоннинг бўйнидан тутди. Эшик ҳарсиллаб ёпилди. Дарвоза олдида машина турарди. Фурузон тунни қоронғу ва зах хонада ўтказди. Эрталаб соат тўққизларда суд бошланди.

— Бу нечи?

Фурузон суд раисининг қўлига қаради ва жавоб қилди:

— Уч.

Суд раиси жавоб тўғрилигини таъкидлади ва ҳукм чиқарди:

— Уч йилга кесилдингиз.

Эътироз билдиришга улгурмади Фурузон. Суд раиси шикоятни бўлса прокуратурага мурожаат қилиши мумкинлигини айтиб, ўрнидан турди. Миршаблар маҳбуснинг қўлларини орқага қайириб олиб чиқишди. Зиндон Кешкаш шаҳридан йигирма беш-ўттиз чақирим наридаги Қамшара шаҳрида эди. Икки миршаб йул-йўлакай суд раисини таърифлаб борди:

— Гўспандия хоним ажойиб аёл-да. Ҳукм чиқариш унинг учун бами-соли писта чаққандай гап.

— Ҳа, тажрибалари жуда катта. Жиноятчи узини ўнглаб олишига қўймайди.

— Мен сизга айтсам, ҳаммаси прокурорга боғлиқ. Мана шу оғайнимизга «уч йилдан ками — кам», деб кетувди, мана, айтгани бўлди.

Фурузон ҳайратда эди. Ахир бунчалик аҳмоқона суд жараёнини ер юзида ҳали ҳеч ким кўрмаган-ку!..

XX

Темир эшиқдан ичкарига кираркан, кўзи қоронгуликка бироз куник-кач, тизза бўйи баландиқдаги тахта сўрини кўрди. Рўпарада катталиги ўқувчилар дафтаридай келадиган дераза. Темир панжара урилган. Хонанинг чап тарафида қорайиб турган бурчак диққатини тортди. Елим челақ; девор ва бурчак ҳўл. Шифтир ҳиди шу ердан тараларди. Кўнгли айниди. Сури устига чиқиб, турдаги бурчакка бориб ўтирди. Челақ бу ердан кўринмаса-да, ўша тарафга қарамасликка уринди. Аммо орадан икки соатлар ўтгач, ўша мулк ҳузурига бош эгиб боришга мажбур бўлди. Дастлаб эшикни уриб назоратчини чорлади ва заруратини айтди. Бундай қилиш мумкин эмаслиги, маҳбусларни бир кеча-кундузда фақат икки марта — тонги ва кечки соат олтида ҳожат учун чиқаришларини тушунтирди. Маҳбус жойига бориб чўнқайди, аммо кечгача чидаёлмаслигини билиб, яна ўрнидан турди ва бирдан ҳўшёр тортди. Куз ёшларини шошқин сувратда артди. Қадам товушлари тобора яқинлашиб, унинг эшиги олдида тинди. Сўнгра калит шодалари шикирлади.

Ўша судни ўйлаб, бурчакда хомуш ўтирган маҳбус ташқарида шарпалар эшитилган захоти нигоҳини девордаги шакллардан узиб, темир эшикка тикди. Энди қия очиқ эшик оралигида миршабнинг бошмоғини, четида қизили бор шимининг пойчасини кўриб турарди. Бошини кўтариб, унинг юзига қаради. Бирдан қувониб кетди. «Айтмабмидим, янглиш қамашган, чиқаришади-да, кечирим сўрашади», деган фикрдан кўнгли ёришиб ўрнидан турди. Бир-икки оғиз аччиқ сўз айтиб, «чақиб» олишни ўйларкан, юз ифодаси ўзгарди.

— Челақни ол!

Маҳбус буйруққа тушунмади. Назоратчига қараб жилмайишга уринди. Остона олдида етганда ортига ўгирилди, ким биландир хайрлашмоқчи бўлган каби тараддудланди. Юзида яна ўша аввалги ифода билан остонага қадам қўйди.

— Челақни ол!

Назоратчининг совуқ нигоҳидан англадики, озод қилишмайди. Ортига қайтиб, қоронги бурчакни пайпаслади. Челақ қалқиб, шифтир ҳиди анқиди.

— Уннга!

Рўпарада, ҳар бир муюлишда, дарвоза ёнида соқчилар. Икки кузлари маҳбусда. Ҳамма томон девор, тиканли симлар, ҳатто ҳовличанинг устига ҳам тиканли сим тортилган. Фурузон челақни бўшатиб келди-ю, нима қиларини билмай, уртада туриб қолди.

— Чайқа!

Фурузон қўлювгич сувига челақни тутганди, бошлиқ жеркиб ташлади. Пастдаги ювинди сув билан чайқаш кераклигини тушунтирди.

— Бориб ҳалиги жойга тўкиб кел!

— Подшолар пиеда борадиган жойга-да, — деди Фурузон ўзини эркинроқ тутишга интилиб.

Жавоб бўлмади. Афтидан соқчилар гап маъносига тушунишмади. Беш-олти дақиқада бажарди бу ишларни. Темир эшик яна ёпилди. Калит шарақлаб, икки бор буралди. Бошқа камераларнинг қопқалари ҳам очилиб-ёпилгунча қош қорайиб қолди. Хона ичи ёритилмас, соқчилар юриб турадиган дахлиз томондан, эшик тепасида ўрнатилган чирокдан синган нурлар ёқтиси тушиб турарди.

— Ҳай, насади!

Қоронғи бурчақда уйга толиб утирган маҳбус индамади, қимирлаб ҳам қўймади ҳатто.

— Ҳай, насади! — чорлади яна ўша овоз.

Шундагина Фурузон темир эшик дарчаси орқали муралаётган башарани кўрди.

— Авқат жийсанма?

— Қанақа овқат?

— Овқатдақа овқат-да.

Маҳбус урнидан туриб, эшик олдига борди. Барча маҳбусларга хос бўлган ҳиссиётлар унда шакллана бошлаган, ҳаётни сақлаб қолиш, вужудни оғир кунларга тайёрлаш, кучни йўқотмаслик учун овқат зарурлигини уйлаб бош ирғади. Тирқишда бир томони пачақ алюмин коса пайдо бўлди. Олди. Бурчакка бориб утирди-да, косани тиззасига қўйиб, қоронғуликка тикилиб қолди. Лаблари жипслашди, ияги буришиб титрай бошлади, юрагини тўлдирган алам, қадру қиммат лашкарлари босқинига дош беролмай, йиғлаб юборди, жуфтидан айрилган бўридек увлади. Овозини назоратчи эшитмаслиги учун оғзини маҳкам юмиб олди. Кейин бирдан... тиззаси устидаги косага термилганча шивирлай бошлади:

Вужудга қамалган руҳим ва жоним,
Кетарсиз бир куни этиб тарки тан.
Ҳақсизлик ўтида мен эвоҳ ёндим,
Ношудлигим учун узр сўрайман —
Сиздан...

XXI

Тўйнуқдан тушган кўргошинранг нурдан хона ёришди. Фурузон узун туннинг юз берган бир сониялик ҳолат ичига қандай жо бўлганини сира тушунолмади. Нигоҳини рўпарадаги девордан узиб, эшик томонга қараганди, боши айланиб кетди. Темир панжара, ундан тушайтган ёруғлик ва темир эшик чирпирак бўлиб айлана бошлади. Аммо бу айланиш бошига сира таъсир этмади. Танасининг ҳолати ўзгармади, йиқилиб тушмади ва озор чекмади. Аксинча, қизиқ бир ҳолатнинг такрорланишини яна кўмсади. Ҳаммасидан аввал ҳали хаёлида шаклланган манзара — сарғиш дала, ўртадаги дорга ёйилган доқа рўмолдек ҳалпиллаб турган вужуди шамолдан иборат кампирни кўриш ниятида яна деворга қаради. Қаердандир учиб кирган ари хонани тўлдириб гўнгиллади. Жуда ёқимли эди бу овоз. Нима бўлганда ҳам тирик жон. Қанот қоқиб хонанинг шифтга яқин ёруғ қисмида учмоқда. Пастроққа қоронғулик билан чегараланган жойгача тушиб келади-да, яна кутарилади. Кейин, у дераза олдида визиллаб учди ва сим тусиқ орасидан утиб, деразанинг синган бурчагидан чиқиб кетди.

— Яна кел, дўстим! — деди Фурузон астойдил таъсирланиб. — Мендек бенаво бечорадан хабар олиб тур!

Анча вақт у ана шу бекиёс ажойиб воқеа таъсирида утирди. Арининг узоқ-узоқларга учиб кетгани, ҳамон учиб бораётгани, тиниқ ҳавода қанотлари визиллаб, кўзлари билан олдинга, пастдаги осий ерга ва беповён кўкка қараши, шохининг шабадада бироз орқага қайрилиброқ кетаётганини ўйлади.

Ногоҳ ташқи дарвоза кўнгируги садо берди. Назоратчи гурсилла-тиб қадам ташлаганча чопиб ўтди. Сўнгра даҳлиз эшиги ва ниҳоят камера кулфи ҳаракатга келди. Темир эшик очилди, хонага кимнидир итариб киргизишди-да, эшикни беркитишди. Калитлар шарақлаб буралди. Янги келган маҳбус кўли билан пайпаслаб кўриб, сўрини топди ва четига ўтирди. Бир нафасдан сўнг хонани кўздан кечирди ва бурчакка тикилиб ўтирган одам шарпасини пайқаб сўради:

— Кимсан?

— Маҳбусман, — дея жавоб қилди Фурузон нима сабабдандир исмини айтишни лозим кўрмай.

— Иби-ии, бу дунёда ҳамма маҳбус, фамилиянгни сўраяпман.

— Нима зарурати бор, барибир танимайсиз-ку.

— Балки қайси модда билан ҳукм қилинганингни айтарсан, ошна?

— 188-билан, — деди Фурузон таваккал қилгандай, бошқа қанақа модда борлигини ва «188» қандай жиноят учун жорий этилишини билмагани ҳолда.

— Э, кимни ўлдирдинг?

Ногоҳ Фурузон ҳаёлига «қотили мақтул» ибораси келди.

— Узимни, — деди ана шу фикр таъсирида.

— Оббо! — деди янги маҳбус бош тебратиб ва ҳуштак чалиб кўйди.

Кейин билагига ёпишган қон томчиларини тирноғи билан қириб олишга тутинди, бармогини ҳўллаб, тупуги билан ардоги.

Хонага-ари учиб кирди. Катта сариқ замбур гўнғиллаганча шифт бўйлаб ҳаракат қилар, баъзан пастлаб келиб, қоронгулик қуюқлашган қатламдан кескин юқорига кўтарилиб кетарди. Яна бир марта шундай пастлаганда янги келган маҳбус кўлини қаттиқ сермаб, уни уриб туширмоқчи бўлди. Ари чап берди. Қаттиқ гўнғиллаганча шифтга бориб урилди ва баландда айланаверди.

— Босит, сени ўлдиради ҳозир.

Шундай деб маҳбус урнидан кўзгалди.

— Индаманг!

Босит кулди.

— Одам ўлдириш бўлса баданлари жимир этмайди, зараркунандага раҳмлари келади-а?!

Фурузон унинг қоқсуяк гавдаси, узун бўйин, бесўнақай оёқларига ижирганиб қаради.

— Бизга зиёни тегмаяпти-ку!

— О, жаҳллари тез кўринади. Қасд қилдимми, ўлдираман!

Босит шундай деб ари ортидан қувишга тушди. Ҳамон гўнғиллаб учаётган жониворни уриб туширмоқчи бўлиб шифтга чўпчилар, баланд сакрар, бор кучи билан қўлларини сермарди. Унинг ҳатти-ҳаракатлари арини ўлдиришдан кўра бошқа мақсадга йўналтирилганга ухшарди. Маҳбуснинг билаклари йўгон, мускуллари ўйнар, бўйин томирлари ўқ-логдек буртиб турарди. У бошидан дўпписини олиб, ҳамлага ҳозирланди. Мўлжаллаб туриб дўппини отди. Ари нақ устига учиб келаётган дўппига чап бериб, бир пастлади-ю, йиқилмади, ўзини ўнглаб олиб, тўйнуқ томон учди. Фурузон бурчакка тикилганча бу машъум ўйинни кузатар ва арига омад тиларди.

Эшик дарчасидан назоратчининг юзи кўринди.

— Нима шовқин, ов наскади?

Босит жавоб бермади, аммо жангни тухтатиб, бурчакка бориб

ўтирди. Энтикиб нафас олди, дўпписи билан пешонасидаги терни артди, тўрт буклаб боши тагига қўйди-да, чўзилди. Назоратчи тарақлатиб эшикчани ёпди. Хона тинчи қолди.

Ташқаридан кўриқчи итнинг суяк ғажигани эшитиларди. Бу урғочи итга нима сабабдандир Жек деб ном берилганди. Ногоҳ момақалдироқ гумбурлади. Шиддатли шамол дарахтлар шохини эгаётгани, даҳлиз деразаси қарсиллаб очилиб-ёпилаётганига қулоқ тутиб, жим қолишди маҳбуслар. Кўп ўтмай Босит хуррак торта бошлади. Бурчакда ҳамон ўша зайлда ўтирган Фурузоннинг ҳам чўзилгиси келди, аммо қимирламасдан утираверди. Момақалдироқ ташқарида эмас, гуё унинг кўксиди гумбурларди. Яшин чақнаб хона ёришди. Шу титроқ ёғдуда деворда бошқа бир шакл намоян бўлди. Бошига оқ рўмол ташлаган аёл ёнламосига турибди. Бу чизгини аввал ҳам кўп марта кузатгани сабабли дарҳол илғади. Қиррадор, нозик ва бироз узунроқ бурни унинг гўзаллик намунаси сифатида тан олинган хушсуврат аёллар тоифасиданлигини, қиёфаси гоят зукко табиати борлигини англатарди. Яшиннинг ёрқин қиличи гилофига кириши ҳамон аёл ҳам титроқ ҳаракатлар билан қоронғулик пардаси ортига ўтди.

— Ҳо, наскадилар, чай бор, кетадима?

— Йўқ, — жавоб қилди Фурузон кўзини ҳамон ўзи тикилиб турган нуқтадан узмай. Уша сиймони яна бир бор кўришни истар, яна яшин чақнашини кутарди. Жуда таниш суврат. Кўкимтир нур лип этиб шифт-ни ва деворни ёритди. Аёл кўзларини бироз қисганча қудратли ёғду оқиб келаётган томонга, унинг манбаига, балки ундан ҳам ботинроқ нуқтага тикилиб турарди. Гоят жозибадор эди унинг ҳолати.

— Ё парвардигор, бу қандай синоат! — хитоб қилди Фурузон. Унинг овозини ҳеч ким эшитмади. Зеро, нутқ аъзолари иштирокисиз — ички туйғу билан айтилганди бу гап. Орадан бир соатлар ўтиб Боситни олиб кетишди. Осмонни қора булутлар ураб олган, ёмғир шовуллаб ёғар, хона қоронғулашган сабабли девордаги шакллар кўринмасди.

XXII

Маҳбус тиззаларини қорнига тортиб, гужанак бўлиб ётаркан, дунёда битта бўлса ҳам унинг тақдири учун қайғураётган ва уни қутқазиб йўлини излаётган киши борлигини билмасди албатта. Ҳатто озодликка чиққандан кейин ҳам бир неча муддат бошига қандай бахт қуши келиб кўнгани ва уни ким томонидан учирилганидан хабарсиз қолди. Фақат бир тасодиф туфайлигина ҳақиқатни англади ва дунёда ҳеч қачон ва ҳеч қаерда бирорта маҳбус бундай антиқа режа билан қутқазилмаганини ўйлаб ҳайратга тушди...

Қамоқхона дарвозаси очилганда у соч-соқоли ўсган, эгнидаги кийимлари кирланиб, ғижим бўлиб кетган, умуман, абгор ҳолда эди. Унинг Фурузон эканлигини бир қарашда билиш мушкул эди. Шундай бўлса ҳам Амалия таниди. Кузатди. Фурузон катта йўлни кесиб ўтиб, қандайдир дўкон олдида тўхтади, дўкондордан ниманидир сўради. Дўкондор қўлини чўзиб, аввал тўғридан бинони, сўнгра, ўнг томондаги майдончани кўрсатди.

Дурбиндан кўринаётган манзара товушсиз кинога ўхшарди. Амалия Фурузоннинг юришидаги ўзгаришни аниқ сезди. Қадам ташлаганда ширақайф кишидек билинар-билинимас гандиракларди. «Бечора Фурузон», дея хаёлидан ўтказди қиз. Кўнглидаги бор меҳру шафқат шу икки огиз сўзда жамланганди. Фурузон дўкондор кўрсатган тарафга юрди. Тўнини билагига ташлаб олган. Ўзи калта енг қуйлақда. Қуёш чарақлаган. Баҳор ҳавосидай. Катта қозонда ёғ тутарди, оқ халатли бақалоқ

бир одам қизиган ёққа бугирсоқ ташлаб олмоқда. Яқинроқ борди Фурузон. Тўхтади. Кейин қадамини тезлатиб, тепаси гумбаз шаклида қурилган бино томон кетди. Шоҳ кўчанинг нариги тарафида иккита узун тахта стол қўйилган майдончада хўрандалар тўпланиб туришар, кўрада кабоб турарди. Фурузоннинг айнан уша нуқтага қараб туриши Амалиянинг раҳмини келтирди. «Бечора шашлик емоқчи», деган гап хаёлидан утиб улгурмай ортига ўгирилди Фурузон. Ён кучага кўндаланг тушган бинога қаради. Юзида хавотир аралаш қувонч ифодаси. Кўзларини сузиб турибди. Афтидан уйга, уйнинг очиқ деразасига эмас, кўёшга қарамоқда. Ана кўзлари ёшланди. Шундай бўлса-да, бир муддат порлоқ нур оқимидан нигоҳини узмади. Юзини янада баландроқ кўтарди. Гуё куз офтобининг эрталабки илиқ нурларига юзини чаяётгандай. «Қандай яхши одам», деб хаёлидан ўтказди Амалия, шундай одамни кўтқарганидан мамнун бўлди.

Фурузон шоҳ кўчани кесиб утиб, кабобпаз қаршисида тўхтади. Тутун бурқираб кўтарилаётган томонга ўтди. Энди унинг юзи аниқ кўринмай қолди. Афтидан кабоб тутунини мириқиб ҳидларди. Кабобпаз тутун орасида туриб қолган одамдан шубҳаландими, нимадир деди ва қўлининг орқаси билан «бор, йўлингдан қолма» дегандай ишора қилди. «Бечора Фурузон», деди иккинчи марта Амалия. Учинчи қаватдан югуриб пастга тушгиси, уни бағрига босгиси ва кабобга роса туйдиргиси келди, аммо ўрнидан нотинч қўзғалиб қўйди, холос. Дурбинда эса кучалар, дўконлар, бинолар қалқиб турарди. Фурузон ана шу бинолардан бирининг ортига утиб, кўздан ғойиб бўлди. «Афсуски, унинг олдига боришим мумкин эмас, иккимизни ҳам кузатиб юришибди», дея хаёлидан ўтказди қиз.

Орадан йигирма дақиқалар ўтгач яна уша нуқтада, кабоб тутаб турган жойда Фурузон пайдо бўлди. Аммо энди бошқача қиёфада эди. Сочини тартибга солиб, соқолини қирдирганди. Кабобпаз ёнидан шитоб билан утиб, бекатда автобус кутаётган жамоага қўшилди. Беш-олти дақиқа ўтмай автобус келиб тўхтади. Амалия бутун диққатини кўзларига жамлаб, дурбин ёрдамида автобус пешонасидаги ёзувни ўқиди: «Кешкаш-Қамшара».

Фурузон Кешкаш шаҳрига кетаётганини билди.

Амалия тезроқ уйига етиб боришни уйларди. Автобусга чиқмай, таксилар тўхтайдиган майдончага ўтди. Бўйчан, қалин-кўнғир сочли, кенг елкали бу қиз дарров кўзга ташланарди. Шунинг учун ҳам такси ҳайдовчилар бирдан ҳаракатга келишди.

Улардан бири, сочи елкасига ёйилиб тушган, қора кўзойнаклиси, ҳаммадан олдин ўз хизматини таклиф этди. Кўзойнагини олиб, қизга рўй-рост қаради. Унинг нигоҳидаги бемаъни сурлик ёқмаса-да, бошқа ҳайдовчилар жимиб қолишганди, баъзилар тескари қараб туришганини кўриб, унинг машинасига ўтирди. У Кешкашга Фурузондан аввалроқ бориб, уни кутиб олмоқчи бўлди. Ҳаммасидан аввал ҳаммом ёқиш ва дурустроқ бирор егулик тайёрлашни уйларди. Аммо Фурузондан олдин етиб боролмади, нафақат уша кун, балки эртаси ҳам, орадан бир ҳафта ўтганда ҳам Амалия ўз уйида йўқ эди.

Қамокдан қутулиб чиқишига ёрдам берган, аммо ўзи кўрқинчли воқеаларни бошдан кечираётган қизнинг тақдиридан мутлақо беҳабар эди у. Ҳатто дунёда Амалия деган қизнинг борлигини ҳам унутган, хаёлида — «Калта пучмоқ» кўчасидан автобус билан аэропортга бориш ва 001234-рейс билан учиб кетиш. Қоп-халта елкалаган оломон ёпирилиб, эшик-деразаларга тирмашар, бир-бирини итариб-туртиб олға интилар, четдан қараган киши, улар автобусга чиқмоқчи эмас, уни ғажиб ташламоқчи, деб уйларди. Эсон-омон оёғи ерга тегаркан, четроққа чиқиб, ўзини абгор ҳолатда кўрди. Қўйлагининг тугмалари узилган,

елкаси йиртилган, этаги шимидан чиқиб кетганди. Халтаси эса одамларнинг боши узра лопиллаб уйнади.

Талабалар шаҳарчасига адашмай кириб борди. Бу мавзедаги уйларнинг аксарияти тўққиз-ун қаватли. Ора-сира икки-уч қаватли бинолар, спорт майдончалари, чоғроққина боғ ва кўкаламзорлар кўзга ташланарди. Бу ердаги сокинлик Фурузонга жуда маъқул бўлди. Машиналарнинг гувиллаши эшитилмас, китоб-дафтар қўлтиқлаган ёшлар жимгина ўтиб кетишар, паст овозда шивирлаб сўзлашардилар. Фурузон ерга қараб бораркан, ногоҳ пешонаси билан панжарага урилишига оз қолди. Кўллари билан панжарага таянди-ю, бутун вужуди зирқираб, ўзини орқага олди. Туртиниб йиқилди. Сухбатлашиб келаётган икки ўсмир ерда ётган кишини куриб, бошқа томонга бурилиб кетди.

— Лаънатилар! — дея ингранди Фурузон бир амаллаб ўрнидан тураркан. — Ток қўйганлари нимаси?!

— Булар ҳаммаси тозалик учун, — овоз келди буталар ортидан ва тўғарак дўппили кишининг боши кўринди.

— Қанақа аҳмоқгарчилик! — жаҳл қилди Фурузон. — Улишимга сал қолди-ку. Нега ток қўйилган, умуман, нима учун панжара билан тўсилган?

— Панжарани сўрайсизми? — деди дўппилик киши. — Тозалик учун шундай қилинган дедим-ку.

— Унда ток нимага керак?

— Тозалик учун.

— Панжара билан ток сизга ерни супуриб берармиди?

— Мен невлай, тозалик учун дейишганми, демак тозалик учун-да.

— Сиз қоровулми? — сўради Фурузон, бу ердан тезроқ кетиш учун халтасини елкасига оларкан.

— Мен огоҳлантирувчиман.

— Нимадан?

— Токдан-да.

— Унда нега мени огоҳлантирмадингиз?

— Сиз талаба эмассиз-ку. Менга фақат талабаларни огоҳлантириш айтилган, у ҳам бўлса янги келганларни.

Фурузон жаҳл билан қўл силтади. Сўнгра йўлни сўради. Дўппилик киши уни шимолий-шарқ тарафга йўналтирди. Афсуски, кўп юрмай яна рўпарасида панжара кўринди. Атрофга қараб бу ердаги биноларнинг ҳар бири панжара билан ўралганини ва ҳар уч-тўрт бино яна умумий темир-тўсиқлар билан қўршаб қўйилганини кўрди. Бу ҳол унга Тартарни эслатди.

Ниҳоят, кечга яқин кичкина темир дарвозача ёнида турган киши чўнтагидан калит олиб қўлфни очди-да, уни ўтказиб юборди. «Хайрият-е!» — деб қўйди Фурузон ичида ва эшикбон кўрсатган томонга қараб юрди. Шу ердан катта йўл бошланар, хибоннинг нариги тарафида эса яна панжаралар қорайиб кўриниб турарди. Юраги олинди қолган Фурузон ҳатто хибонга ҳам ўтмай, катта йўл бўйлаб кетди. Узоқ юрди. Йўлнинг ниҳояси кўринмасди. На бирорта машина, на инсон зоти учради.

Қоронғи тушди.

Узоқ-узоқлардан милтираб ёруғ нуқталар кўринарди. Чироклар. Уларнинг деразалари. Тун тобора зулумот қўйнига бурканарди. Соатлар ўтди, аммо йўл уни ҳеч қандай манзилга олиб бормади. Толиққан Фурузон оёқларига дам бериш, имкони бўлса тунаб қолиш учун қўлайроқ жой излади. Қоронғулик кўюкляшди. Бирор нарсага урилиб кетмаслик учун кўлларини олдинга чўзиб пайпасланиб борарди. Бармоқлари тахта тўсинга тегди. Гўё аллақандай доира ичида айланарди...

Сарсон-саргардонлик ҳар қандай иродаси мустаҳкам кишини ҳам толиқтиради. Чарчаб, асаблари қақшаб қолган Фурузон Кешкашдан чиқиб кетолмаётгани тўғрисида кўп ўйлади — бунга йўл қўймаётган куч ҳеч бўлмаганда ўз кулбасига қайтиш имконини ҳам бермаётгани тўғрисида фикр юритаркан, астойдил ҳаракат қилган киши охир-оқибатда албатта мақсадга эришмоғи тайин деб хулоса чиқарди ва ўрнидан туриб дадил йўлга тушди. Илдамлаб бораркан, шивирлашлари тавба-тазарруга ўшаб кетарди:

- «Ҳеч қачон номаълум эшиқдан кирмайман».
- «Ҳеч кимнинг гапига ишонмайман...»
- «Одамлар айтган гапнинг тескарисини қиламан.»
- «Аёллардан узоқроқ юраман...»
- «Кирган жойимдан чиқаман...»
- «Барзангининг раъйига бўйсунмайман!»
- «Раҳбариятга яқин йўламайман...»
- «Тилимга эҳтиёт бўламан...»
- «Тунда йўл юрмайман...»
- «Тусиқларни мажақлаб ўтаман...»

Тавба-тазаррунинг чеки-чегараси кўринмасди. Ногоҳ бош кўтариб, эшик тепасидаги ёзувни ўқиди: «Шаҳар прокуратураси». Гўспандия хонимнинг, ҳукмдан норози бўлса прокуратурага арз қилсин, деган гапи ёдига тушди. Сўнгра, шу бино билан боғлиқ кўпгина муҳим ишлари борлигини кўнглига тугиб, ичкарига қадам қўйди. Махсус либосдаги киши уни тўхтатди ва халта билан кириш мумкин эмаслигини айтди. Халтани эшик олдида қолдириб, иккинчи қаватга кўтарилди Фурузон. Барзангини судга бериш ва энг муҳими, васиятномани топишни ўйларди. Бу фикр эшиқдан кирганда ҳам хаёлида йўқ эди, зинадан кўтарилаётганда биринчи марта отасининг васиятномаси лоп этиб ёдига тушди. Барзангини шу ерда ҳам учратиб қолишдан қўрқарди, шунинг учун ҳам гоят эҳтиёткорлик билан оёқ учида юриб, қора дермантин қопланган эшиклардан бирига яқинлашди. Ичкари кириши билан даҳлиздан аёл кишининг шошқин қадам товушлари эшитилди. Юрак олдириб қўйган Фурузон атрофга тезгина кўз югуртириб, ўзини китоблар қалашиб ётган эски жавонлар панасига олди. Тақдир тақозоси билан у галати йигинга гувоҳ бўлди, яъни, Амалия қалтис ҳийла ишлатгани — шаҳар прокурори билан телефон орқали ғойибона ишқий муомалага киришиб, сўхбатни тасмага ёзиб олгани — уни мот қилгани ва ўзини озод қилишга кўндирганини билиб олди. Бу ерда узоқ қолиши хатарли. Қўлга тушиб қолса — тамом. Яна қамоққа ташлашлари ёки ундан ҳам ёмонроқ жазога ҳукм қилишлари турган гап. Чанг босган жавон орқасида ноқулай вазиятда тик туравериш ҳадемай тинкасини кўритди. Оғирлигини гоҳ у, гоҳ бу оёғига ташларди. Жавон орқасидаги оралиқда ётишни ақлга сиғдириб бўлмасди. Деворлар, оёқ остидаги майин чангнинг қалинлиги икки бармоқ энидан зиёд. Бунинг устига, жавонлар мустаҳкам туриши учун қуйи қисми кенгайтириб ишланган ва йўғон оёқлар ўрнатилгандики, Фурузон у ёқда турсин, ёш гўдак ҳам ётолмасди.

Ниҳоят, мажлис тугади. У энгил нафас олиб, жўнаб қолиш учун чоғланди, аммо, ногоҳ эшик тепасидаги чироқ уч марта ўчиб-ёнди. Хонанинг тўрида, ёзув ускунасидан сал ўнгда узун бўйли сариқ соч аёл пайдо бўлиб қолди. Бутун эътибори ёниб-учаётган чироқда ва қўлфга тиқиб қўйилган калитда бўлганлиги сабабли аёлнинг қаердан келиб қолганлигини пайқамади. Аёл деворга таяниб турар ва кичкинагина ойначага қараб, нимадир қиларди. Нимқоронгу хонада, бунинг устига,

ёруғликка тескари туриб ойнага қарашдан қандай наф борлигини тунмади Фурузон. Аёл киши бундай қилмаслиги керак, улар ҳамиша ойнага қараётганларида ёруғлик тушаётган томонга қараб туришарди. Айниқса аёлнинг сочи ва қадди-қоматида жуда таниш белгилар бор. Нахотки Шихобосо булса?! У нима қияпти узи? Кичқириб юбориш, уни чорлаш, умуман, ўзининг шу ердалигини билдириш мақсадида сал олдинга интилди Фурузон ва оғзи очилганча, кўллари билан деворни ва жавон кунжагини ушлаган кўйи тўхтаб қолди. Аёлнинг рўпарасидаги девор оҳиста силжиб, бир одам сиққулик жой очилди ва зум ўтмай Жарвиснинг узун гавдаси кўринди. Агар шу лаҳзада Жарвис бошини кўтариб тўғрисиға қараса, жавонлар орасида қотиб турган одам гавдасиға кўзи тушиши мумкин эди, аммо у қўлидаги қандайдир қоғозни аёлға тутди ва уни ўзи чиқиб келган хонаға таклиф қилди. Аёл шивирлаган товушда нимадир деди ва кўли билан жавонлар тўсиб турган, яъни Фурузонға кўринмайдиган томонға имо қилди. Жарвис ортиға қайтди, орадан икки дақиқа ўтиб, эшикда Л-Оро пайдо бўлди. Аёл уни маҳкам бағриға босди ва қўлидан етаклаганча хонани кесиби ўтиб кўздан пана бўлди.

— Юпи ичасанми? — сўради аёл меҳрибонлик кўрсатиб.

Жавоб бўлмади.

— Балки сникерс ерсан?

— Майли, — жавоб қилди бола эринчоқлик билан. Афтидан уйқу босарди уни. Фурузон ой фазасини ҳисоблаб кўрмоқчи бўлди, аммо кўнларни ва вақтни унутганди. Ҳеч нарса ёдига келмади. Нимадир гўрсиллаб кетди, афтидан бола ўзини диванға ташлади. Ширинлик ўралган қоғознинг шитирлаши эшитилди. Яна диван гижирлади. Шихобосо ҳам боланинг ёниға ўтирганини билди Фурузон. Ҳалиги ёзув ускунаси ёнидаги эшик ҳамон очиқ. Аёл шарпасиз қадамлар билан яна хонани кесиби ўтди. Эшикни ёпмоқчилигини айтди болага ва унинг қўлида яна ўша ойнача пайдо бўлди. Эшик ёпилди. Аёл ёзув ускунасининг олдиға бориб, қандайдир мурватчани бураб қўйди. Боланинг олдиға қайтиб келиб диванға ўтирди. Сукунат чўкди. Бола сникерс еяётгани, ширинлик ичидаги данаклар қитирлаб, тишлари орасида эзилётгани эшитилиб турарди.

— Катта... улғайгач ким бўласан?

Аёлнинг нима сабабдан «катта бўлсанг» демоқчи бўлганию, фикридан қайтиб булак сўз танлагани сабабини ўйлаб кўрди Фурузон. Энди чарчоқни ҳам унутган, она-боланинг сўхбатига диққат билан қўлоқ тутиб турарди.

Боланинг хўрсиниб қўйгани эшитилди.

— Болалар билан уйнашни яхши кўрасанми?

Унинг бошини силаб ўтирибди, деган хаёлға борди Фурузон. Нима учундир кўнгли юмшаб кетди. Шихобосоға раҳми келди. Аёлнинг Шихобосо эканлиғиға энди шубҳа қилмасди. «Бечорагина оилам», деди ўша таассурот таъсирида. Уларнинг ёниға бориш, Шихобосоға далда бериш. Л-Ороға ҳам шафқат кўрсатишни — оталик бурчини бажаришни ўйларди. Бола ширинлик чайнашдан тўхтамаган кўйи жавоб берди:

— Йўқ. Улар мендан куладилар. Шунда мен газабланаман ва уларни ўлдирман.

— Буни ким айтди сенга?! Л-Оро, болагинам, айт!

— Ўзим, — жавоб қилди бола саркашлик билан.

— Қандай қилиб ўлдирасан?

— Уларни ариза ёзишға мажбур қиламан, аризаларини ўқиб кўраман-да, эфтоназияға жўнатавераман.

— Нималар деяпсан, Л-Оро, унут буларни! Эфтоназиянг нимаси?

— Шаҳринғизда шундай муассаса бор.

Сухбат мураккаб тус олди. Аёл тобора ҳайратланар ва қўрққанидан болани бағрига маҳкам босганча утирарди.

— Бунга қонун йул қўймайди, Л-Оро, — деди у бироздан сўнг уйчанлик билан.

— Қонун?... Бу нима деганингиз? У — пуч нарса!

— Қанақасига? Қонунни юзлаб кишилар муҳокама қилиб кучга киритадилар. Қонун ҳамма нарсадан устун!

— Одам ўзи ўйлаб топган нарсани ўзидан устун қўймаслиги керак.

— Барибир, қонун — қонун-да.

— Тўғри, лекин сизлардаги қонунлар биреклама, узгарувчан, бири бошқасини рад этади. Маълум бир гуруҳ манфаатига қараб узгараверади.

— Сен худди катталардай фикрлайсан, Л-Оро.

— Биласиз-ку, ёш бола эмасман, ёшим — 2540 да.

— Бундай фикрлар билан яшолмайсан, болам!

Л-Оро жим қолди. Афтидан яшашнинг зарурати бор-йўқлиги тўғрисида бош қотирарди.

Бир муддат давом этган жимликдан сўнг аёл эҳтиёткорлик билан сўради:

— Фурузон, сенинг отанг, шундайми?

— Буни сиз биласиз.

— Жарвис амакинг.

Шихобосо буларни айтишдан мақсади болага ўз яқинларини таъништириш ёки уларнинг бири отаси, иккинчиси амакиси бўлишини таъкидлаш эмасди, Фурузон билан Жарвис аслида кимлигини билмоқчига ўшарди.

— Жарвис... Жарвис ниманингдир айнияти.

— Айнигани демоқчимисан?

Бу саволни жавобсиз қолдириб, ўз фикрини давом эттирди бола:

— Ниманингдир энг юксак нуқтаси. Жарвис қолипга сигмайдиган фикрлар мажмуаси, мақсадга интилувчи куч. Умуман, Жарвис кўп нарса. Жарвисда кўп одам мужассам. У улуг ишлар қилишга қодир, фақат ўзидаги қарама-қаршиликлар, вужудидаги зиддият, юрагидаги сувайдо тўсқинлик қилади ва айни пайтда шу тўсқинлик унинг фикрларига ривож беради. Лекин бир фикри иккинчисини емиради. Жарвис — емирилиш босқичи.

— Ниманинг?

— Жарвис — инқироз. Жарвис ниманингдир ибтидоси ва айни пайтда ниманингдир интиҳоси.

Бола алаҳсирарди. Ҳарҳолда Шихобосога шундай туюлди. Дераза пардасини очиб осмонга қаради. Ой қопқора булутлар қўршовида.

Бола бошини ястиққа қўйди ва гўлдиради:

— Жарвис эфтоназия тақомилини ўйлаб куради. Ҳамма унга ариза ёзади. Чунки ҳеч ким қийналиб ўлишни истамайди. Ҳузурбахш улим — гуманизм.

— Мен ҳам ёзаманми?

— Ёзасиз.

— Фурузон-чи?

— Ёзади.

— Жарвиснинг ўзи-чи?

— У ўзини инкор этади.

— Қаерда ўша эфтоназия деганинг?

— У жой муаллақ. Ломакон. У жой Адам водийсида.

— Болагинам, сира тушунмаяпман.

— Сизга тушунтирилади... тушунти... ри... лади...

Л-Оро ухлаб қолди.

Калит ҳамон нажот эшигининг бурнида осилиб турарди. Беркинган жойидан чиқиб, хона ўртасига келди Фурузон. Шихобосо гўдагини багрига босганча ухлаб ётарди. Бир лаҳза уларга маҳзун қиёфада қараб турди. Унинг қалбида оталик муҳаббати уйғонганиданми ёки Шихобосога бирор оғиз илиқ гап айтишни хоҳлардимми, ҳар ҳолда киприклари намланди, аммо Амалия зурлик қилди. Фурузон чет элга кетиш иштиёқини ҳам вақтинча бўлса-да, бир четга йиғиштириб қўйган эди ва фақат Амалияни топишни уйларди.

Калит майин товушда буралди ва эшик шарпасиз очилди. Даҳлизга қадам қўяркан, отасининг васиятини қидириб топиш сира мумкин эмаслиги, шунингдек, Барзангини судга беришдан наф чиқмаслиги, аксинча, ўзини тутиб олиб яна қамоққа ташлашларига тула ишонч ҳосил қилди. Халтаси эшик олдида қандай ҳолатда қолдирган бўлса шундай турарди. Фақат эшикни қуриқлайдиган миршаб алмашганди. Фурузонни тўхтатиб, исмини сўради ва қўлидаги қоғозга қараб кетавериши мумкинлигини айтди.

«Хўш, судга бердим ҳам дейлик ёки отамнинг васиятномасини кўрсатишларини талаб қилдим ҳам дейлик, гапимга ким қулоқ солади? Қайси қонун мени ҳимоя қилади? Л-Оро гапнинг тўғрисиини айтди. Қонун нуноқ бўлмаса, иш урни қисқарди, деб мени ҳайради, бошқа одамни худди шу вазифага қўйишармиди? Яхшиси Амалияни топай, миннатдорчилигимни билдирай, рози бўлса чет элга олиб кетай».

Ана шу ўйлар сўнггида бирор бошпана топиш зарурати кўндаланг бўлди. Амалиянинг олдига боришдан аввал ўзини бироз бўлса-да тартибга солиши, имкони топилса, ҳаммомга тушиб, ювиниб-тозаланиб олиши керак. Бу минтақадан ўз ховлисини топиб боришга кузи етмасди. Ногоҳ Шихобосонинг шу ердалиги, Л-Оро ва Жарвиснинг у билан биргалигини эслаб, уйланиб қолди. Улар ўйларига боришлари керак, шундай экан, уларни пойлаб туриш, эшикдан чиқишлари билан орқаларидан эргашиб, уйга адашмай бориб олиши мумкин. Руҳи кўтарилди, теграсига аланглаб, ўнгайроқ жой қидирди. Йўлнинг нариги бетида деворига «Дом на слом!» — деган ёзуви бор ташландиқ уйча қийшайиб турарди. Уша тарафга ўтди. Кўпқаватли янги қурилган бинолар орасида мунгайиб турган уйчага қадам қўяркан, ҳафсаласи пир бўлишига оз қолди. Уйчанинг деразаси олд томонда бўлиб, бу ердан прокуратура биноси кўринмасди. Нима қилиш кераклигини хона бурчагида ётган учи ўткир темир «айтди». Уни қўлига олиб, салмоқлаб кўрди. Ярим соатлар чамаси қилинган меҳнат натижасида пивла оғзидек тешик очилди. Халта устига ўтириб, ташқарини бемалол кузатса бўларди. Фурузон шундай қилди. Кўз ўнгида прокуратуранинг кўш қаватли гиштин биноси. Мармар зина, ойнабанд эшик. Пастки ва юқориги қават зиналари — ҳаммаси ойнадек равшан кўриниб турибди. Фурузон шунга амин булдики, очиқ далада туриб қараганга нисбатан, тешик орқали қаралса, тиниқроқ кўринаркан. Узи ясаган «қурилма»ни «телескоп» деб номлади ва ундан кечгача кўз узмади. Одамлар кириб-чиқиб туришарди, аммо Шихобосо ва Жарвисдан дарак бўлмади. Бўйни оғриган, бели толиққан Фурузон орқасига қараб, эшик олдида турган миршабни кўрди. Бир-бирларига сўзсиз қараб қолдилар. Миршаб қўли билан Фурузонни четлатиб, тешикдан қаради. Кучли чироқлар билан ёритилган бино бами-соли экрандагидай кўринарди.

— Мен билан боришингизга тўғри келади, — деди миршаб қаддини ростларкан.

— Қаёққа? — сўради Фурузон йиғлагудек булиб.

— Ички ишлар бўлимига.

— Гуноҳсиз одамларни ушлаб кетаверасизми? Мен чарчагандим, дам олиб турибман. Уғирлик қилганим йўқ, одам ўлдирмаганман, кис-савур ҳам эмасман.

— Юраверинг, ўша ерда аниқлаймиз.

Ночор йулга тушди Фурузон.

— Халта-чи? — қичқирди ортидан миршаб.

— Тураверади.

— Бизга сиздан кура халта купроқ керак.

— Унда олиб кетаверинг, мен шу ерда қоламан.

— Кайфингиз борми дейман, ака?

Фурузон миршаб билан айтишиш яхши оқибатга олиб келмаслигини сезиб халтани елкасига олди. Миршабнинг узгарган овози, тугилган мушти ва қўлида дириллаб уйнай бошлаган таёғи буйсунишга мажбур қилди. Миршабхонада мўъжизага тенг воқеа рўй берди. Халта очилди, ичидан чиққан нарсалар сира ақлга сигмасди. Пештахта устига териб қўйилаётган ашёларга қизиқиш ва ҳайрат билан қараб турарди Фурузон. Латта ўрами ичидан соат механизми ўрнатилган мина чиқди. Наша ва бир неча дона ўқ, пичоқ ва яна қандайдир ялтироқ жисмлар.

— Булар нима? — суради бошлиқ.

Фурузон елка қисди.

— Қўпоровчилик билан шуғулланасизми?

Бошлиқнинг юзига мўлтираб қаради Фурузон.

— Гапирради ҳали, шундай гапиррадики, булбул бўлиб кетади, — деди бошлиқ. — Ҳужжатларини тайёрланг, терговга топширинг, буларни ашёвий далил сифатида олиб қўйинг, сувратга туширинг! Бу сафар ҳеч ким қўтқазолмайди!

XXV

Миршаббошининг айтгани тўғри чиқди.

Уч йиллик муддатни ўтади Фурузон. Ниҳоят яна озодлик! Қуёш! Тоза ҳаво! Увишган, захлаган вужудини қуёшга тоблаб, йўл четидаги чанг босган тош устида ўтирарди. Карахтлашиб қолган оёқларини узатиб юборди. Қуқимтир тусга кирган, шешинқираган юзи, елкаси ва оёқларини қуёш жазиллатиб қўйди, Фурузон эса бунга парво қилмасди. Қотган нон билан парракланган пиёзга қаноат қилиб яшаган, осмондаги Қора тешиқлар тўғрисида ўйлаб оқшомларни ўтказган дамлари энди жаннат бўлиб туюларди. «Кулли явмин бадтар», деганлари шу экан-да. Ёзувчилиги ёдига тушди, тилига биринчи бор ўз фаолиятига баҳо берувчи калима келди васваса! Шунча меҳнатни ким учун қилганлигини ўйлаб, яна ўша калимани такрорлади: васваса! Кейин бир-бирига боғланмаган узук-юлуқ хулосалар гирдобиди қолди: оқимга қарши сузиш. Эшаклар орасида эшак бўл. Инсон — икки устун устидаги шаҳар, мен эса икки чўп устига ўрнатилган харобаман. Улишим керак. Л-Оро, ўғлим, ёрдам бер! Қани ўша муаллақ масканинг? Менга эфтоназияни кўрсат, чорла, бир ариза бўлса ёзиш ҳали қўлимдан келади. Келақол, буюк халоскорим! Қўлинг бағрингга отилишга, сени қучишга тайёр. Аризани энг жимжимадор сўзлар билан ёзай. Қасбим ёзувчилик. Ҳеч кимга керак бўлмаган иқтидоримни сенга бағишлай! Қўлингни ёруғ дунё юкидан халос эт!

Улим нима ўзи? Жонни тандан суғуриб олиш қувватига эга бўлган бир булак кузга қурунмас зулумот эмасмикин, ундай бўлса Қора тешиқлар ундан кучли-ку?! Қизиқ, отам шўрлик васиятномасида менга нима деган экан? Шуни билишим керак. Ал-Маърийи ҳаётни лаънатлаган. Муҳаббатдан қўрққан, дўстлардан ҳазар қилган. Унинг асарларидаги инсонни тортиб турувчи куч шундами ёки фалсафанинг қудратидами... «Э, Худо, дўстлардан асра, душманларни ўзим енгаман», деган гапда Ал-Маърийи таъсири йўқмикин? Инсон коинотда қичкина худо, деган гап-чи? Бу ғирт аҳмоқлик. Мен шўрликнинг нима худо? Қара ўзингга, Фурузон. Қара, кимга ухшайсан? Ўзингга, албатта.

Таг чарми қоқ ўртасидан ёрилган бошмоғига қаради. Ғуё бор будшуди шу бошмоқдан иборатдек, шу бошмоқ, ғуё Фурузоннинг узидек, уни синчиклаб кўздан кечирди, қўлига олиб, учини қайириб кўрди:

товони ёйилиб, бир ёнга эгриланиб қолган, жимжилоғи тешиб чиққан, ранги аввал қандай бўлганлигини билиб бўлмасди.

Энди кўёш ён тарафдан қиздирарди.

Ўнг томонида узун, беўхшов соя. Тобора узайиб борарди. Унда ўзини кўрди Фурузон. Ўрнидан туриб, йўлга тушди. Шими ҳадеганда тушиб кетаверар ва жадал юришига тўсқинлик қиларди. Қули билан кутариб қўйиш, ушлаб юриш жонига тегди, тут дарахти новдасини синдириб олиб, қўлбола қайиш ясади. Новдадан ажратиб олинган ҳўл пўстлоқ юмшоқ ва мустаҳкам, қайрилувчан булиб, қуригунга қадар қайиш ўрнини босиши мумкин. Уни белига тортиб боғлади ва ўзи ҳам бирдан енгил тортиди, кайфияти кутарилди. Узоқ йўл босди. Шаҳарнинг пастқам кучалари бошланди. Ташландиқ уйлар, илонизи йўлкалар. Бирорта ҳам тўғри, текис йўл учрамади. Ҳовуз сувиға бирин-кетин тош ташланса бир-бири билан кесишган сон-саноксиз айланалар ҳосил бўлганидек, бу хароба мавзенинг кучалари ҳам уйларни ҳалқа шаклида ураб олган. Одатдан ташқари сукунат. Маҳаллалар бўмбўш. Жанубга томон ичкарилаб борган сари манзара янада гариблашар ва юракни эзар даражада мунгли кўринарди. Аммо кутилмаганда яшнаб турган бир туп ковул учради. Нураган деворлар ва кесак уюмлари орасидан чиқиб келган киши учун ҳақиқий мўъжиза эди бу. Унинг ёнига тиз чўкди Фурузон. Ковул оплоқ гуллаган, новдалари остида икки дона ола тарвузчаси. Фурузон япроқлар орасида қизил рангларни ҳам кўрди, булар пишиб ёрилган тарвузчалар. Аммо энг муҳими — гуллар. Ковул гулларида Фурузондан бошқа ҳеч ким пайқамаган қизиқ мўъжиза бор. Одатда биз оқ ранглардаги бир-бирдан фарқ қилувчи тиниқликларга эътибор қилмаймиз. Ҳақиқий япон чиннисини ушлаб кўрганда ёки оҳиста силаганда қўл ва баданга ажиб майинлик оқиб утаётганини ҳамма бирдек ҳис этмаслиги мумкин. Ковул бутаси ёнига аста ёнбошлади Фурузон. Юзини гулига яқин тутди. Димогиға сира таърифлаб бўлмайдиган муаттар ҳид урилди. Инсон қули билан яратилган бирорта атир ёки табиат бунёд қилган бошқа бирорта чечак (гарчи улар миллион-миллион бўлса ҳам) ковул гулларидек хушбўй эмас.

Фурузон чуқур нафас олди. Вужудига қўйилаётган муаттар атир лаззатини кўзларини юмганча бир муддат симирди. Лаблари шивирлади:

— Амалия!

Кўзларини очгиси келмас, бир умр шундай ҳолатда туришни хоҳларди. Амалия шундайгина рўпарасида турганини, унинг этаклари ҳилпираб, юзига тегиб-тегиб кетаётганини ҳис этди. Эғнида оқ шоҳи қўйлак. Балки бошқа матоҳдандир, нима бўлганда ҳам жуда нафис, япон чиннисининг сиртидек ёқимли ва беозор.

— Амалия!

Муаттар буй қизнинг этагидан тараларди.

Бошини аста ерга қўйди Фурузон. Шу лаҳзада ў ўзининг «Ковул гули мўъжизаси» романидаги Бўйдоқ йигитга ўхшар ва гўё уша йигит ҳаётининг кичик бир парчасини саҳнада жонлантирарди. Фақат романдаги қизнинг исми Амалия эмас, сал бошқачароқ, узунроқ... Эслашга уринди Фурузон. Ҳа, қизнинг исми Амальяма. Танидаги бор ҳарорат билан шивирлади Бўйдоқ йигит.

— Амальяма!

Ўн икки ёшидан бери таниш бу сўз. Амальяма. «Менинг азиз ўғлонларим» деган китоб бўларди. Лев Кесселники. Улғайганидан кейин бу китоб ўсмирлар учун ёзилган шунчаки бир уртамиёна асарлигини билди, аммо болалигида вужудига сингиган ширин хотирот ўз кучини йўқотмади. Тоғдан қандайдир табиий кучлар таъсирида юмалаб келиб, қишлоқ чеккасидан ўтадиган йўл бўйида қарор топган чағир тошлар панасида туриб Амальямани кутарди.

Амальяма тўққиз-ўн ёшлардаги дўмбоққина қиз. Бугдойранг, қалин-қопқора сочли. Кўзлари ҳам қора, куралай. Соддадил. Буйга етганда ҳам болаликдаги беғубор табассуми билан йигитларга ёқарди.

Бугдой ўрими. Тепаликларнинг оқшомги сояси. Фарамлар остидаги сояга беркитиб қўйилган сув тўла қузлар. Тушлик. Усмирларнинг тунги суҳбатлари. Тулин ой.

Фурузон кўзларини юмганча ётарди. Қизнинг этаклари юзини майин-майин сийпаларди. Кузини очиб, гул япроқлари орасида бир-бирига маҳкам жипслашган лабларни кўрди. Гулнинг япроқлари — қизнинг этаги... Ковул гулини кўрмаган ёки унга эътибор билан қарамаган киши тушунмайди буни. Фурузон бир пайтлар ўзи яратган «Ковул гули мўъжизаси» романидаги Бўйдоқ йигит ҳолатига тушиб қолганди.

XXVI

«Мингқудук кичик корхонаси».

Қизил тагликка заъфарон ҳарфлар билан битилган бу лавҳа Фурузоннинг диққатини тортди. Девор кемтигидан ошиб ўтиб, эшик олдига борди. Айвонча супурилган, танга-танга қилиб сув сепилганди. Кимсасиз мавзеда, харобалар орасида бундай жойга дуч келишини уйламаганди. Шунинг учун ҳам иккиланиб туриб қолди. Ҳар қандай маъмурият ва ҳар қандай идорадан чўчиб, юраги безиллаб қолгани сабабли секин ортига қайтмоқчи бўлиб турганда ичкаридан «кираверинг» деган овоз эшитилди.

Ичкарида малларанг сочли одамча утирарди. Хона тахта тўсин билан иккига бўлинган. Тўсиннинг нариги томонида ғаройиб манзара. Бўйи икки-уч қаричдан ошмайдиган яланғоч маҳлуқлар қоп-қора кўзларини эшикдан кириб келган нотаниш кишидан узмай қараб туришарди. Тахта тўсин билан девор оралигидаги торгина жойга стол-стул қўйиб ўтириб олган Малла одамча Фурузоннинг диққатини тортиш учун бир неча бор томоқ қириб қўйди, ўрнидан туриб, сарғиш костюми ёқасини тўғрилаган бўлди.

— Утиринг, аввал гаплашиб олайлик. Бу тасқараларни кейин истаганча томоша қилаверасиз, — деди Маллача сабрсизлик билан. — Улар ҳали жонингизга ҳам тегиб кетади.

Фурузон утирди. Маҳлуқлар уялгандай киндикдан пастроқдаги жойларини қўллари билан беркитиб туришарди.

— Аввал иш, кейин кишиш! — деди Маллача хурсанд бўлиб. Афтидан бу мақолни ҳозир ўйлаб топган ва ўзига жуда маъқул тушганидан мамнун эди.

— Қанақа иш?

Маллача бирдан жавоб қилмади. Сарғиш мўйлабини силаб қўйиб, тамшанганча тураверди. Лабларида ўша жилмайиш. Ниҳоят юзига жиддий тус берди-да, сўради:

— Сиз эълон бўйича келдингизми?

— Ҳеч қандай эълондан хабарим йўқ, — деди Фурузон.

— Ҳечқиси йўқ, майли, ўзим тушинтираман. Эяг муҳими, келганингиз. Халқ бошига тушган фалокатни ҳис этганингиз кўриниб турибди. Сизда ватанпарварлик туйғуси бор. Ҳа, халққа ачинмасангиз, ҳимояга отланмасангиз бўлмайди. Шаҳар харобага айланяпти. Кўчиб кетишяпти одамлар. Биз шаҳарни қутқазишимиз керак. Ажабланманг, савол ҳам берманг. Ҳаммасини ўзим тушунтираман. Манами сиз кўриб турган чурвақалар... балки қурвақалар десак тўғри булар... Хуллас, мавзени хароб қилаётганлар — мана шулар!

Тахта тўсин ортидан нотинч чийиллашлар эшитилди. Сузгичлар шапир-шупури одамларнинг мажлисида, митинглардаги қарсақ чалишига ўшарди. Фурузон ўрнидан туриб, тўсин ортига қаради. Чурвақалар япалоқ сузгичлари билан кўкракларига уришарди. Баъзиларининг «қўли» кўксиде. Бош эгиб тавозе қилиб туришибди. Олдиларини беркитишни ҳам унутиб қўйишган.

— Бас қилинглар, лаънати таъвиялар, туширинглар қўлларингни!—

кичқирди Маллача. Гарчи ўрнидан турмаган бўлса-да, шу лаҳзада чурвақалар қандай ҳолатда турганлигини биларди ва бегона киши олдида ўзини гуноҳкор сезгандек жаҳл қилар, гўё бу жонзотлар учун уяларди.

— Булар шаҳарни, бутун мамлакатни босиб олишади. Жуда оз қолди бунга. Кўпи билан уч йил. Урғочилари ҳатто шу ерда ҳам ҳомиладор бўлиб қолишяпти.

Маллача астойдил аччиқланиб, бисотидаги бор таҳқир сўзлар билан сўкинarkan, тўсиқ ортида нотинчлик кучайди. Таъвиялар афтидан янги келган кишига арз қилишар ва тарафимизни олади, деган ҳаёлда мунгайиб қарашар, айримлари чийиллар, бошқа бирлари куз ёши тукишарди.

— Бу ношуд жониворлар қандай қилиб шаҳарни бузишяпти? — сўради Фурузон Маллачанинг гапидан ҳеч нарса англамай.

— Кўринишидан беозор, аммо қилмишидан ҳамма безор, — жавоб қилди Маллача. — Келинг, утирайлик, шуларга кўзимиз тушмасин. Уларнинг қулидан туғиш ва туғдиришдан булак ҳеч нарса келмайди. Бунчалик мужмал бўлишмаганда балки биз... майли кейин ўзингиз иш жараёнида ҳаммасини тушуниб оласиз. Хуллас, сизни Худонинг ўзи етказди. Энди икковлашиб ишга киришамиз. Умидсизликка тушманг, одамни кўпайтирамиз, келишади, эълон ўз кучини кўрсатади.

— Мен нима қилишим керак?

— Ҳозирча қудуқ тозалaysiz. Кейинчалик одам кўпайгач, сизни уларга бошлиқ қилиб қўяман. Маошингиз яхши бўлади. Қудуқларда шу таъвиялар урчиб кетган. Сувга челақ ташласангиз албатта битта-иккитаси илашиб чиқади. Одамлар жирканганларидан уй-жойларини ташлаб бошқа минтақаларга кўчиб кетишяпти. Яна тақор айтман, сиз ватанпарвар кишисиз. Акс ҳолда бу ерга келмаган булардингиз.

Маллачанинг астойдил ишониб гапирганини куриб, Фурузон эътироз билдирмади. Адашиб юрганини айтиб ҳам ўтирмади. Ким билади, бу ҳам балки биқиқлар жамиятидандир, деган уйга бориб, тилини тийди. Фақат, харобага айланган бу жойлар Кешкаш шаҳрининг чекка бир мавзеси эканлигини наҳотки бу одам билмаса, деган шубҳа билан унга савол бериб кўрди ва Маллача Кешкаш шаҳрини умуман эшитмаганини англаб, хотиржам тортиди. Маллача миз устига мавзе харитасини ёйди. Уч хил ранг кўзга яққол ташланиб турарди: эгаси ташлаб кетган ҳовлилар сариққа, ҳали одам яшаётган маҳаллалар қизилга, темир қувурлардан сув ичадиган хонадонлар кўк рангга бўялган.

— Кўчиб кетмаганлар сувни қаердан олиб ичишяпти?

— Катталар ҳамда савдо аҳли ҳали кўчмаган. Уларга сув махсус қувурлар орқали тоғдан келади. Қудуқлардан фойдаланишмайди. Оддий халқнинг эса бунга имкони йўқ. Тош қасрларга кўзингиз тушгандир, ўшалар раҳбарларники.

— Халқ бўлмаса, раҳбар ҳам бўлмаслиги керак, — эътироз билдирди Фурузон.

— Улар халқсиз ҳам яшайверишади, — шивирлашга ўтди Маллача, — керагича йиғиб олишган, фақат сайловлар пайти ҳар бир нойиб учун овоз беришга етарли халқ бўлса бас. Тўғрисини айтсам, шу махлуқлар ҳам ўз-ўзидан пайдо бўлмаганга ўхшайди, сайловларда энди улардан фойдаланишяпти...

— Ҳўш, ишни нимадан бошлаймиз, — сўради Фурузон мавзу сийсатга оғаётганидан ҳуркиб.

— Мана сизга харита, — деди Маллача тортмадан бошқа кичикроқ ҳажмдаги қоғозни олиб, — бунда кўчиб кетишга қўрби етмаган оилалар белгиланган. Бу таъвиялар ўшаларнинг қудугидан ушланган. Аммо яна пайдо бўлишяпти. Ишчиларимиз эса бедарак йўқолишмоқда. Хуллас, сиз Сомонбозор даҳасига борасиз. Мана бу ерда, мана.

Маллача харита устига бармоғини қўйиб, тангадек жойни кўрсатди. Манзил узоқ эмаслигини айтиб, Фурузоннинг елкасига дўстона қўл ташлади. Таъвиялар бири-бирларининг пинжига тикилганча ҳамон уша

алпозда туришар, кузларини одамлардан узмай тикилишарди. Гуё, булаётган гап-сузларни тушунаётгандай. Фурузон эшик олдига борганда ортига ўгирилиб қаради ва буни ҳис этди.

XXVII

Йулда унинг хаёлига бир қадар қувноқ фикрлар келди. Шаҳарнинг хароба мавзесини қўтқазиб билан хайрли ишга бош қўшиш, шу йул орқали бошлиқларни жазолаш, қасос олишнинг хира, ҳали тўла шаклланмаган истаги пайдо бўлаётгандай. Мана, ниҳоят, оворагарчиликлар ортда қолгандай. Айниқса биқиклик назарияси тарғиботчилари таъқибдан қутулганлигини уйлаб қувонди.

Шихобосони эслади.

Йул тобора нишаблашиб борарди. Жарвис билан Л-Оронинг нохуш қиёфаларини хаёлига келтирмаслик мақсадида пул тўплаш ва чет элга кетиш тўғрисидаги уйларга зўр берди. «Барибир кетаман», деди ўзига ўзи ярим товуш билан ва бошини кўтариб атрофга қаради. Боши берк куча, рўпарада тахталари майишиб қолган ва чирий бошлаган дарвоза. Тепа қисми нураган девор. Дарвоза умуман бўялмаганми ёки бўёғи йиллар ўтиши билан ўчиб кетганми, билиб бўлмасди.

Фурузон шошилиб харитага қаради. Чизиқлар, белгилар, рақамлардан бирор нарса англаб бўлмасди. Дарвозани қоқди. Ичкаридан танбаланган бўлса керак, деган хаёл билан итариб кўргандай, дарвоза шарпа чиқармай енгилгина очилди. Шохлари қурий бошлаган қайрағочнинг олачалпоқ соясида ўтирган қиз дарвоза остонасида пайдо бўлган нотаниш кишини кўриб, ўрнидан турди.

— Ким бор?

— Мен, — жавоб қилди қиз заиф товуш билан.

— Эллик иккинчи уйми?

Қиз индамади.

— Мен қудуқ тозалаш идорасиданман.

Қизнинг нигоҳи қайрағоч танасига тақаб қўйилган челақда. Дарвоза тарафга бир қаради-ю, бошидан рўмолини ечиб, челақ устига ташлаб қўйди.

— Қудуқни кўрсатинг, арғамчи ва челақ олиб келинг, — деди Фурузон қизнинг рангпар юзига ачиниш билан қараркан.

Қиз ўзини тетикроқ кўрсатишга ҳаракат қилар, юзига қувноқ ифода беришга беҳуда уринарди. Ночорликда кечирилган ҳаёт унинг кузларига тамғасини босган, нигоҳида мунг. Аммо кимгадир жуда ўхшаб кетарди.

— Мен кўникиб қолганман. Балки тозалаш шарт эмасдир, ундан кейин тўлашга пул ҳам йўқ, — деди қиз ва ўзига таъқиб назари билан (балки тадқиқ назари десак тўғрироқ бўлар) тикилиб турган нигоҳни пайқаб, нимчаси остига йиғрилиб қолган кўйлагини тортиб тўғрилади, қаддини кўтарди.

Фурузон қизнинг абгор ҳолатига яна бир карра разм солди. Пул олмаслигини, чой-пойнинг ҳам кераги йўқлигини айтиб, ишни бошлаш ниятида ҳовлини кўздан кечирди ва шох-шаббалар қалашиб ётган томонга юрди. Занг босган, новотини қурт еган чигирни айлантириб кўрди. Челақ чамаси етти қулочлар пастга тушгач, сувнинг шалоплаши эшитилди. Занжир таранглашди. Аммо, қанчалик уринмасин, занжир тескарисига айланмади. Гуё челақни кимдир маҳкам тортиб турарди. Нима гап ўзи, дегандай, қизга қаради. Унинг ғамгин нигоҳида афсус аломатларини кўриб, пастга эгилди, қўлини қудуқнинг бетон деворчасига тираганча, чўқурлик қаърига тикилди. Чайқалиб турган сув хирагина йилтиллар, бошқа ҳеч нарса кўринмас, фақат нохуш рутубат ҳиди димоққа уриларди. Икки қўлаб занжирни бор кучи билан тортиб кўрди. Қиз ҳам унинг пинжиги тикилиб, ориқ ва нозик қўлини занжирга чўзди. Икковлашиб бир

муддат уринишди. Ҳеч қандай натижа чиқмаганидан кейин пастга тушиш керак, деган қарорга келди ва буни қизга билдирди:

— Тушаман.

— Йук! Йук, — эътироз билдирди қиз унинг енгидан ушлаб.

Кўзларидаги мунг кўрқувга айланди. Лаблари титраб турарди:

— Ундай қилманг.

— Нега?

— Шу... ҳеч бири қайтиб чиқмаган.

— Қачон? Ишонмайман. Ана сув кўриниб турибди. Кўп чуқур эмас шекиллик, ахир, сув тортишимиз керак-ку. Сизга сув керак. Мен челагингизни илинтириб кўйдим, ўз хатомни ўзим тўғриламасам бўлмайди.

— Унда бирга тушамиз, — деди қиз сира кутилмаганда.

Фурузон ажабланиб қаради унга. Қизнинг лабларидаги табассумда истехзога яқин бир нарса бўлса-да, кўзлари ва бутун қиёфаси жиддий гапираётганини англатиб турарди.

— Менга барибир, — деди қиз Фурузоннинг ажабланиб қарашидан ўзини ноқулай сезиб.

Унинг жавобидан ҳаётнинг заррача қизиқлиги йўқлигини ҳам, ўлимга розилигини ёки тақдирини кимга бўлса-да, боғлаш ва ёлғизликни ортда қолдириб кетиш иштиёқи борлигини ҳам пайқаш қийин эмасди.

Фурузоннинг кўз унгидан Амалия ўтди. Ундаги жасоратни бу қиздаги кўрқув ва тушқунлик билан сира тенглаштириб бўлмасди. «Нега энди Амалия билан солиштиришим керак?» — деган фикр ўтди Фурузоннинг кўнглидан ва рўпарасида турган қизга, биринчи бор кураётгандай, бошдан-оёқ разм солди. Қиз бош эгиб, қудуқнинг қорайиб турган оғзига тикилиб турарди.

— Нимага илиниб қолганини ҳам билиш, тўсиқни олиб ташлаб, челақни эркин тушиб-чиқадиған қилиш керак, — деди Фурузон занжирга осилганча оёғини қудуқ четиға маҳкам тираб қизга қараркан. Нигоҳлари тўқнашди. «Хайр!» — дегиси келди, аммо қизга ҳозиргина берган тасаллисини ўйлаб, индамади. «Дуркун Амалиянинг сўлғин ҳолати», деган фикр миясига урилди.

XXVIII

Рутубат оғушида қолди Фурузон. Намлик ва яна қандайдир кўнглига гулгула солувчи куч таъсири сезилиб турарди. Тепага қараб доирасимон ложувард бўшлиқ ва бу тиниқликка раҳна солиб турган чигирдан бўлак ҳеч нарсаи кўрмади. Қизнинг гамгин ҳолати кўз унгидан ўтди. Челақни қудуққа туширганда чигир тўхтаған ва занжир сўнгги ҳалқасигача айланиб, таранг тортилиб қолғанди. Пастликка томон тушиб бораркан, «ғийқ-ғийқ» этган товущдан хўшёр тортиб ўз ҳолатини баҳолади. Тепада чигир айланар ва занжир узайиб борарди.

Ҳадемай сувнинг шалоплаши, қий-чув овозлари эшитила бошлади. Бу овозлар Мингқудуқ корхонасидаги яланғоч маҳлуқларникига ўхшарди. Фурузон юқорига қаради, энди қудуқ оғзи кичрайған ва тулин ой катталиғида ярқираб турарди. Чуқурликдан эшитиладиган овозлар кучая борди. Фурузон занжир ҳалқаларидан маҳкам ушлаганча пастлаб бораверди. тепадаги ой митти юлдузчага айланди ва яна бир муддатдан сўнг бутунлай кўздан йўқолди. Ботқоқ ҳиди. Ногоҳ қўлуғиға жуда таниш овоз эшитилди. Қўланса буй кучайди. Фурузон кафти билан бурнини беркитиб олди.

— Уртоқ Фурузон!

Бу сафар аниқ эшитилди овоз. Кимдир уни чорларди. Наҳотки Барзанги бўлса, деган кўрқув билан пастга қаради. Кекса қарағайларнинг сертикан шоҳлари соя ташлаб турған кучада ўзини панага тортиб турған киши кўринди. Уша олақуроқ «Монтана». Яшил, қизил ва савса-ни лахтақлардан тикилған либос.

— Тушаверинг, тушаверинг! — далда бергандек қичқирди барзанги. Чироқлар қизариб хира ёритиб турган куча. Лойқа сув. Сарғишкунғир либос кийган кишилар қиялик томонга қараб боришар ва тепадан туриб қаралганда бу манзара бутана бўлиб оқаётган лойқа сувга ўхшарди. Барзанги эса шу оқимдан юқорироқда алоҳида ажралиб турибди. Оқим унинг белидан сал қуйироқда тўлқинланяпти. Дастлаб Фурузон кунгиртоб бу издиҳомни, уятчан маҳлуқлар тудаси бўлса керак, деб ўйлади. Яна бироз пастлагандан сўнг (юқорига кутарилолмасди) уларнинг эғнидаги либос инсон баданининг рангига яқин тусдаги матохдан тикилгани, ўзлари эса уятчан маҳлуқлар галаси эмас, балки росмана одамлар эканлиги маълум бўлди.

— Юқорига! Юқорига! — буйруқ берди Фурузоннинг мияси вужуди-га. Қўллари куч билан тортилди, вужуди зилдек оғир. Қилинган ҳаракатлар зое кетиб, осилиб турган дарахтнинг майда новдалари ва япроқларини чаггаллаганча гурсиллаб ерга қулади.

— Текширувдан батамом ўтиб бўлмагунингизча чет элга кетолмайсиз, ўртоқ Фурузон, — деди Барзанги унинг тирсагидан ушлаб кутараркан. — Ке-тол-май-сиз! Сизга минг карра таъкидлаганман. Қайсарлик эшакка ярашади, одамга эмас. Қаранг, усти-бошингиз чанг, тугмаларингиз узилган, энди йиғинларга қандай борасиз? Айтилганди-ку сизга, бу костюмни авайлаб кийинг деб. Ахир, сизга «Гурур отидан тушмайлик» деган роман битиш масъулияти юклатилган-а! Хокисор одам бундай асарни ёзолармикан?

Барзанги қарагайнинг қиличсимон уруги билан шақирлатганча Фурузоннинг шимидаги чангни қоңа бошлади. Сунгра уни хиёбонга олиб ўтиб, «шу ерда тура туринг» деди-да, деворига кўк мрамор тош ёпиштириб сувалган дўконга кириб кетди. Ичкаридан кулги овози эшитилди.

— Путури кетган кимсами? — сўради нотаниш овоз.

— Ушалардан бири.

— Эркин фикрламоқчи буладиларда-а?

Барзанги бунга жавобан нимадир деди, аммо Фурузонга эшитилмади.

— Ёзувчи дейсизми? — сўради бошқа бир киши чийиллаган товуш билан.

— Шаҳар рўзномасида бўлим мудирини бўлиб ишлаган, ёзувчи. Икки-учта романи чиққан, аммо ҳаётдан рози эмас, бунақалар ҳеч маҳал рози бўлмайдилар ҳам. Бири сўз эркинлигини, бошқаси матбуот эркинлигини талаб қилади. Чет элга кетиш ҳаракатига тушиб қолади. Ўз халқини, юртини сотиб кетиш иймондан эмаслигини билмайдилар.

— Тавба! Е, ич, яшайвер, нима қиласан бошқасини? Юқоридан нима дейишса хўп де...

— Исмини Фурузон дедингизми? Эшитмаган эканман. Айби нима ўзи?

— Айтдим-ку, ҳалиги... норози. Гўё халқ маънавий инқирозда эмиш. Бошқа айблари куп: рўзноманинг номини ва шиорини узгартаришга уринган.

— Йўғ-е! Шунга журъат қилибдимми-а?

Улар шивирлашга ўтишди. Кўчадан қандайдир машина гулдурос солиб ўтди. Барзанги эшикдан мўралади. Фурузон гапга қулоқ солиб ўтирмасдан жуфтакни ростлаб қолсам бўларкан, деган ўй билан дўкон орқасига ўтиб олишни мўлжаллади. Энди уридан жилганди Барзангининг товуши эшитилди:

— Бораверинг, орқангиздан етиб оламан!

Фурузон қадамини тезлатди. Дарахтлар панасига ўтиб, бор кучи билан югура кетди. Бошидан шаррос тер қуйилиб, ҳарсиллаганча чопиб бораркан, нотаниш уйлар, кўчаларни кўриб кўнгли таскин топди. Ўйлади: «Бу жойлар нотаниш, сердарахт. Демак, қочиб қўтулиш имкони бор. Балки чегара яқиндир, чет элга бир амаллаб ўтиб оларман».

Фурузон нима тўғрисида ўйламасин, қудуқ, сув ва одамлар оқими

хаёлидан кетмади. Қудуқ тепасида қолган қиз дам-бадам кўзига кўри-
нар ва йиқилиб тушган жойига яхшилаб қарамагани, челакни қидириб
курмаганидан афсусларди. Тўхтамай югураверди. Нима бўлганда
ҳам ўзида пайдо бўлган шижоатдан мамнун эди. Аммо хурсандчилиги
узоққа чўзилмади. Рупарасидан йўлни кесиб ўтиб, уч-тўрт одим нарида
тўхтаган машинадан Калтача сакраб тушди. Эғнида «Тунги ёғду» мато-
ҳидан тикилган тўн, бошида дўппи, қўллариде қора қўлқоп. Шаҳдам
қадамлар билан келиб, Фурузоннинг олдида тўхтади.

XXIX

Шифга тикилганча ётарди Фурузон. Хаёлнинг олақуроқ саҳифала-
ри: қудуқ тепасида қолган қиз. Шихобосо ва Жарвис. Бир кўзли фар-
занд. Уятчан маҳлуқлар, шаффоф ҳубоблар, ботқоқда ҳаёт кечирувчи
одамлар... Буларнинг ҳаммаси баланд темир панжаралар ичида. Уйлар
ҳам панжара билан ўраб олинган...

Жимжит хонада димиқди. Эрталаб Барзангининг ўзи келди. Қўлти-
гида қоғоз кўплигидан қаппайиб кетган жилд. Эғнида «Ламбада» тўн,
бошида салла. Бу Фурузон учун янгилик. Унинг узгарган қиёфасидан
узица маъно қидирди. Ҳақиқатан ҳам Барзанги мамнун жилмайганча
Фурузонни табриклади:

— Уртоқ Фурузон, ишингиз бирдан олға силжиб кетди. Иккинчи
босқичга ўтдингиз. Табриклайман!

— Қандай афзаллиги бор? — сўради Фурузон эҳтиёткорлик билан.

— Бор. Кейин биласиз. Энди сиз билан хайрлашамиз.

Фурузон ўрнидан туриб кетди ва ҳайқирди:

— Озодманми?!

— Нима деганингиз бу? Сиз ҳамиша озодсиз. Сизни афв этган
прокурор бошқа минтақага ишга ўтказиб юборилган.

— Ахир мен Марказ таъсирида эдим-ку.

— Унинг таъсири... Келинг, руҳсат берилган нарсалар устида гап-
лашайлик. Қолаверса, у ёғи катталарнинг иши. Гап шуки, энди сиз
Калтачанинг ихтиёрида буласиз.

Калтача маъқуллаб бош ирғади.

Фурузон бушашганча жойига чўкди.

— Шу хонада яшайверасизлар, — давом этди Барзанги, — ҳозир-
дан эътиборан ижодий ишга ўтиринг. Калтача хизматингизда бўлади.
Байрамгача ёзиб тугаллашингиз лозим. Сизга барча қўлайликлар яра-
тиб берилади.

— Гурур байрамигача, — изоҳ берди Калтача.

— Ифлослар! — кичқирди Фурузон газабини босолмай. — Қачонга-
ча таъқиб этасиз! Қачонгача хўрлайсиз! Наҳотки инсон ҳуқуқлари шу
даражада оёқости қилинса?! Наҳотки...

Фурузон гапининг давомини айтолмай, боладек ҳиқиллаб йиғлашга
тушди. Сунгра, бирдан бушашди, дами чиқиб кетган пуфақдек шалви-
раб қолди. Гуё, бор аламлари, йиллар давомида юрагида тулланиб
қолган изтироблар юқорида қилган хитоблари билан бирга ҳавога учиб
кетди.

Ешгина, хипчабел котиба қиз бир даста қоғоз кўтариб кирди. Бар-
занги билан Калтача ўринларидан турдилар. Улар ёзувчини холи қол-
дириб, унинг ижод столига ўтиришига имкон яратиш мақсадида ташқа-
рага чиқиб кетишди.

XXX

Бу воқеалар тушга ўшарди. Марказнинг таъқибидан қочиб қўти-
лиш осон иш эмаслигини англаб етгани сайин Фурузоннинг руҳи ту-
шиб борар, вужудидаги курашчанлик ва қайсар руҳнинг ожизона ти-

пирчилашларига ачинар, ношудлик қилаётганини ўйлаб эзиларди. Ногоҳ хаёлига ярқ этиб бир фикр келди-ю, ўрнидан даст туриб, ёзув столга утирди. Шихобосо билан учрашгандан буён утган воқеалардан бошлаб кейинги кунларда бошига тушган мубҳам ташвишларни қоғозга тушириш ниятида қўлига қалам олди. Куз ўнгидан шиддат билан утаётган лавҳалар тутқич бермади. Уларнинг ҳаммаси кенгликлардан оқиб келиб, тор узанга йиғилар ва осмоннинг бир бурчида қорайиб турган тешикка жо бўларди. Оқимнинг шиддатига ҳайрат ичра қараб тураркан, уз вужуди ҳам ана шу оқим ичида Қора тешиклар томон қалқиб бораётганини кўриб даҳшатга тушди. Соҳилга чиқиб олиш керак! Шошқин ҳаракатлар билан ортига чекинди, аммо хона деворлари ҳам лопиллаб оқиб борар, бутун борлиқ ўша мавҳум куч томон интиларди. Шунда у бор кучини тўплаб, оқимга қарши суза кетди. Бир амаллаб эшикка етди, тутқични тортиб, эшик очилиб, кўз ўнгига бутунлай ўзга манзара намоён бўлди. Дарахт томирлари осилиб тушган суқасди. Жарлик. Тубанда пўртана уриб оқаётган дарё. Томирга тирмашди. Тепадан ҳам томир бўйлаб сизиб сув оқарди. Юқорига кўтарилди бошлади. Яна ўша рутубат ва қўланса ҳид. Тепада милтираб юлдуз кўринди ва аста-секин каттара борди. Қўллари шилиниб, қонаб кетганини сезмасди, фақат юқорига интиларди. Пастда оқим кучайиб, унинг шамоли дарахт томирларини беланчадек учирар, кулаб тушмаслик учун бутун вужуди билан томирга ёпишиб олганди.

— Қўлингизни беринг! — деган овоз эшитилди тепадан. Аммо Фурузон буни англаш даражасида эмас, англаганда ҳам томирни куйвориб, қўлини узатолмасди. Пастда — пўртана уриб қора тешикка куйилаётган оқим, юқорида — кўёш чарақлаб ётган дунё. Сўнги имкониятини ишга солиб, тиззалари орасидаги томирни маҳкам қисди ва қўлини юқорига чўзди. Бармоқлари илиққина юмшоқ бир нарсани маҳкам чангаллаб олди: бир талпиниб, иккинчи қўли билан бетон тўсиқни ушлади. Кимдир қўлтиғидан ушлаб тортарди, яна бир талпиниб гавдасини бетон тўсиқ устига олди. Силжиб ерга тушди ва ухлаб қолди. Кузини очиб, эгни-бошидан оққан сув ҳалқоб ерда тўпланиб қўлмакча ҳосил қилганини кўрди. Тумшуғи қўлмакчага ботиб турган бошмоғига қараганча бир муддат ётди. Гавдасининг белидан қуйи қисми ҳали қудуқ ичида осилиб турар ва Фурузон оёғи остидаги чоҳдан тезроқ қўтилишни ўйларди. Тирсақларига таяниб, қаддини кўтарди-да, ёнбошига ағдарилди.

— Раҳмат сизга, — деди бироз ўзига келгач, тепасида турган қизга қараб ва бирдан ўзини ноқулай сезди. Шу ҳолатда кўм-кўк ва бепоён осмон томоша қилиш, ложувард бўшлиқ сатҳида ёлғиз қад ростлаган қизга қараб ётавериш нақадар яхши. Аммо қиз боланинг олдида, бундай ҳолатда... уятли бир ишдек туюлди ва ўрнидан туриб куйлак-шимини тўғрилади. Усти ҳўл, тирсағи ва тиззалари лой. Қўлоқларига, ёқасига шилимишқ сув утлари ёпишиб қолган.

— Бунча ҳаялладингиз? — деди қиз қудуқ тозаловчининг абгор қиёфасига қараб, ачиниш билан.

— Сиз тунни шу қудуқ бошида мени кутиб ўтказдингизми? — сўради ўз навбатида Фурузон.

— Нега ундай дейсиз? — ажабланди қиз. — Сиз қудуқ ичида бор-йўғи ун-ун беш дақиқа бўлдингиз, балки йигирма дақиқадир, шу ҳам менга йилдек туюлди. Кўп қаҳирдим, жавоб б'эрмадингиз.

— Ун беш дақиқа дейсизми? Янглишмаяпсизми? Назаримда мен у дунёда юз йил бўлгандайман.

Совуқ шамол эсди.

— Тумовлаб қоласиз, уйга кириг, — деди қиз.

Кўринишидан ҳали ун еттига ҳам тўлмаган, нимжон ва касалманд қизнинг овозида аёлларга хос меҳр, оналарга хос гамхўрлик сезилиб турарди. Фурузон буни ҳис этиб қаршисида турган нозик-ниҳол жуссага илк бор эркак назари билан қаради. У нигоҳини ерга олди.

— Кириг.

Уй бир айвон ва чоғроққина даҳлиздан иборат эди. Ерга тушалган гилам, иккита кўрпача ва хонтахтадан булак диққатни тортадиган ҳеч нарса йўқ.

— Мана шунга ураниб туриш, — деди қиз илгакдан аёллар халатини олиб узатаркан, — мен кийимларингизни ювиб-қуриштириб бераман.

Фурузон айвондан эшитилаётган товушларга: тоғора даранглаши, сув шовуллашига қулоқ тутганча ечинди. Халат торлик қилди. Бир амаллаб олдини тўсганча ҳўл кийимларини қизга узатди-да, кўрпачага чўзилди. Қиз таҳмондан кўрпа олиб, устига ёпиб қўйди ва яна айвонга чиқиб, кир ювишга тугинди. Таҳмонда уч-тўртта кўрпа-ястиқ қалашиб турар, олди жойиш билан тўсиб қўйилгани сабабли Фурузон қизнинг бисотини пайқамаганди. Токчада ярми синиқ ойнача, тароқ ва яна қандайдир шишача. Икки-уч дона китоб. Бошқа токчада иккита коса, чойнак-пиёлалар. Фурузон яна аввалги токчага қаради. «Қиз бола ҳар қандай ночор ҳолатда ҳам ойнага қарайди, соч тарайди, нимадир суртади», деган уй қалбига илиқлик бахш этди. Хонада эркакларга тегишли ҳеч нарса йўқлиги ҳам унинг назаридан четда қолмади. Хонани кузатар ва мудрарди.

Фурузон уйғонганда тун яримлаган эди. Кўзини очиб, хира чироқ ёруғида ўтирган қизни кўрди. Тиззаси устида эркаклар қўйлагги. Қиз кийимларни ювган, қуришган, ҳатто дазмоллаган ва энди қўйлакни тиззалари устига қўйганча унга тикилиб ўтирарди. Қилт этмас, кўзлари ярим юмук ҳолда ухлаб қолганга ухшарди. Чироқнинг хира ёғдуси, қизнинг деворда акс этиб турган сояси, сукунатнинг зилдек юки. Юракни эзиб ўборувчи шундай бир таъсир кучи бор эдики бу ҳолатда, Фурузон ортиқ тоқат қилиб туролмади. «Эҳ, бечора, бунчалар гариб!» — деган фикр ўтди хаёлидан. Қизнинг гарибона ҳолати қанчалик қанчалар буғул булмасин, хонадаги мунг ундан ҳам ортиқ эди. Фурузон томоқ қириб ўрнидан кўзғолди. Қиз тиззаси устидаги қўйлакни қўлига олиб оёққа турди.

XXXI

Кейинчалик, ҳатто ҳаётининг энг тушқун дамларида ҳам қизнинг ўша ҳолати Фурузоннинг кўз ўнгига бот-бот гавдаланиб турди. Умуман ўша оқшом, ўша тун, қизнинг қўйлакни узатаётган пайтдаги ибоси, тугма қадаган нозик бармоқларини сира унутиб бўлмасди. Тун ярим бўлганди. Фурузон қўйлакни кийди, уёқ-буёғини тузатди. Бу орада қиз дастурхон ҳозирлади. Олмақоқини куйдириб дамланган чой, бир ҳовуч жийда. Жимгина ўтириб чойхўрлик қилдилар. Қиз бошини қўйи солганича уч дона жийда данагини ўйнаб ўтирар, уларни гоҳ дастурхоннинг оқ чизигига суриб борар, гоҳ ундан ўтказиб кук йўл устида тўплар, аммо «қўйлари» бу ерда ҳам узоқ қарор топмас ва чўпонлик қилаётган кўрсаткич бармоқ сурувини сариқ йўлда яйратар, кейин яна оқ чизик устида тўпларди.

Фурузон бу ўйинга диққат қилди. Дастлаб шунчаки эрмак учун қилаётган бўлса керак, балки одатланиб қолгандир, беихтиёр бир ҳаракатдир, деган ўйга борди. Сунгра қизнинг хаёлида кечаётган воқеалар дастурхон устида айнан акс этаётганини пайқади. Оқ чизик — уй, кўк чизик — сув, сариқ чизик — саҳро. Чўпон қўйларини жазирама саҳродан ўтказиб дарёга олиб боради ва у ердан сувлатиб қайтади.

Қиз чой узатди. Ғам чойни ширин қилади, деган гап ўтди Фурузоннинг хаёлидан. Кобо Абенинг қайсидир романидан ўқиганди бунди. Ҳозир чойни нима ширин қиляпти, деб сўради ўз-ўзидан ва жавоб излагандай қизга қаради. Амалия! Уша шаддот қизнинг ўзи турарди рўпарасида. Фақат жуда ўзгарган. Ориқлаган, кичрайган, кўп нарса йўқотган. Қани унинг жасорати, журъати? Хира ёруғлик, тилсиз сукунат, гарибгана дастурхон. Шу ҳолат минг йил давом этса, минг йил шу хонадан чиқмаса, Амалияга тикилиб ўтираверса... Айтганча, ота-онаси ким, улар қаерда? Нега ёлғиз ўзи яшайди? Бундан кейин қандай ҳаёт кечирмоқчи? Эҳтимол бу саволлар ортиқча.

Рўпарасида ўтирган қиздан кўз узгиси келмасди. Дафъатан кўз

унгида Шихобосо пайдо бўлди. Бу аёлдаги қатъият ва журъат уни доим чўчитган. Шихобосо Амалияга ухшамас, унда руҳни эзувчи алланима бор эди. Шундагина Фурузон Шихобосони нима учун севолмаганини англагандай бўлди.

Қиз яна чой узатди.

XXXII

Қиялаб-қиялаб, одамлар орасидан чаққонлик билан ўтиб, пилдираганча келаётган кишини куриб қолиб, нигоҳи билан беркинишга жой излаётган киши машхур Ёзувчилигини афтидан бу мавзеда ҳеч ким билмасди.

Калтача!

Миясига жаранглаб урилган бу ном энди уни ҳар қачонгидан ҳам чўчитиб юборди. Зардуштиянинг гамгин қиёфаси, унинг бир неча вақтдан бери дурустроқ овқат емаганлиги, аҳволи ночорлиги кўз унгидан яшин тезлигида утаркан, узини қутқазिश — бир бегуноҳ хилқатнинг ҳаётини сақлаб қолиш билан баробарлигини ҳис этди. Ун қадамча нарида тахтадан тикланган кичкина савдо дўконидан бўлак яширинса бўладиган дурустроқ пана жой кўзига ташланмади. Кўчани кесиб ўтиш ёки бошқа бирор тадбир ўйлашга фурсат йўқ. Калтача эса тобора қадамини тезлатиб, атрофига олазарак кўз ташлаганча югуриб келмоқда. Фурузон лапанлаганча қочиб, дўкон ортига ўтди. Тахта тусин орқасида ахлат тўкиш учунми ёки бошқа мақсаддами қазилган чуқур тўрт бурчак шаклида оғзини очиб турарди. Фурузон бир дам иккиланди. Балки Калтача пайқамагандир, шу ерда паналаб турсам ҳам булар, деган ўй билан нафасини ичига ютиб, кутиб туришга қарор қилди. Аммо бу қарор ҳали дилида мустаҳкамланиб улгурмай Калтачанинг овози эшитилди. Ҳовлиқиб, ярим таҳдид билан ҳозиргина шу томонга ўтган одамнинг қаерга даф бўлганини суриштирарди, пала-партиш сўзлар билан Фурузоннинг ташқи қиёфасини тасвирларди:

— Бошьяланг, чекка сочига оқ оралаган одам. Кўрмадингизми? Тўғриси айтинг, йўлни кесиб шу томонга утаётганди. Эғнида чорхона матоҳдан тикилган кўйлак. Кўк трика шимда. Бўйи ўртадан баланд, ялпайган гавдаси шалвираганроқ одам. Кўз ойнаги бор. Эсланг! Бошқа тарафга кетиши мумкин эмас, фургон машина олдимни тўсиб қўйган пайтда менга фақат мана шу бурчак куринмасди, йўлнинг нариги тарафига қараб қочмасин, деб кузатиб тургандим. Эсланг, оёғида товони бир тарафга қараб ейилган эски бошмоқ...

— Пайқамадим-ов, жума кун, одам кўп, кўчма бозор яқин, — деди дўкондор гуноҳкор овозда.

Фурузон чуқурга кўз ташлаб, сакрашга чоғланди, лекин, қочиб беркиниш жойи тайинлигидан хотиржам тортиб, яна гапга қулоқ тутди.

— Лаллайиб ўтирасилар, ҳушу фикрларинг пул! — жаҳл қилди Калтача. — Мана суврати. Ушланг, кузатинг, ўтиб қолгудек бўлса ортидан тушинг, дўконга кирса гапга тутиб туринг, қуруқ кўймаймиз! Дўкон ортида нима бор? Ахлат ура денг! Нега эртароқ оғиз очмайсиз?

Эшик қарсиллаб ёпилди. Фурузон кўзини чирт юмиб, чуқурга сакради. Шу заҳоти тепада қадам товушлари эшитилди. Калтача қаттиқ ҳарсиллар, сўкинар ва ҳавф телефонда ким биландир гаплашарди:

— Изига тушдим, лекин изини йўқотдим. Эшитяпсизми? Кўчмабозор мавзесида. Ўттиз еттинчи нон дўкони ортида турибман. Йўқ-йўқ, сугурта идорасининг қаршисидаги дўкон. Шаҳар прокуратурасидан ўттиз қадамлар берида. Худди шундай, ўртоқ майор!

Калтача сўкинди, тупурди. Фурузон нақ Калтачанинг оёғи остида — деворга қапишиб турарди. Таъқибчи шарпаси сезилмай қолди, аммо ҳали шу ердалиги лаҳза ўтмай маълум бўлди. Ахлатхона тубида, қарийб уч метр чуқурликда қалашиб ётган консерва қутилари устига пешоб зингиллаб қуйиларди. Фурузон ёғин-сочинлардан ҳосил бўлган

галдир томон сурилди. Тепадан тукилган шағал аралаш тупроқ оёқ остидаги қоғозлар устига тушиб шалдираб кетди. Эгилиб қараётган Калтача сояси ура деворида кўринди. Кейин соя росланди. Айланиб, чуқурнинг нариги томонига ўтди. Афтидан пастга сакрамоқчи булар, аммо калта-бақалоқ оёқлари билан бу ердан чиқиб олишига кўзи етмай тайсалларди.

Ҳадемай қош қорайди. Урадан чиқишга уринавериб ҳафсаласи пир бўлган Фурузон димиқиб, гоҳ этаги, гоҳ енги билан юзидан куйилаётган терни артарди. Аламидан йиғлагудек бўлиб ўзини лаънатларди. Ҳаёли Зардуштияда. Уйда ёлғиз оч-наҳор ўтирган қизнинг гариб ҳолати, қоронғуликка тикилганча ҳар бир шарпага зийраклик билан қулоқ тутиб, кўзлари йўлда тўрт булаётганлигини ўйлаб, нима бўлса ҳам урадан чиқишга аҳд қилди. Калтача ғойиб бўлганда.

— Ким бор, ёрдам беринглар! — қичқирди тепага қараб.

Кейин яна ҳам баландроқ овоз билан такрорлади:

— Ёрдам беринглар!

— Кимсан? — деди қоронғуликдан биров хирқираган заиф овозда.

Фурузон қўриқиб кетди. Овоз тепадан эмас, галдир ичидан келарди. Кўп ўтмай рўпарасида қора гавда пайдо бўлди.

— Кимсан? — қайта сўради Шарпа.

— Фурузонман.

— Хизмат?

— Йиқилиб тушдим, ёрдам беринг, тезроқ кетишим керак.

— Йўқ, — қатъий рад этди шарпа.

— Сиздан нима кетади? Оёғимдан сал ҳимо қилиб юборсангиз бас, — ялинишга ўтди Фурузон. — Мана хизмат ҳақи.

— Мумкин эмас.

— Нега?

Шарпа индамади.

Фурузон, бармоқлари орасида гижимланган пулни узатганча, ўз аҳволини тушунтира кетди. Уйда хотини йўқлиги, ёш гўдакни ёлғиз ташлаб нон олиш учун чиққанлиги, тезроқ бормаса бирор фалокат юз бериши муқаррарлигини айтиб, илтижо қилди. Умирида биринчи бор ёлғон гапираётганди.

— Мумкин эмас-да, — деди Шарпа бироз юмшаб. — Қўлимдан келадигани — сизни шу ерда олиб қолиш, Донишмандга курсатиш. Бошқа ҳеч нарсага умид боғламанг. Ташқаридан ёрдам ҳам сўраманг. Ҳозир менинг ортимдан юринг. Кейин бир гап булар.

Ночор қолиб, унга эргашди Фурузон. Донишманд дегани балки аҳволимни тушунар, деган умид билан тор ва қоронғу йўлакни пайпаслаб бораверди. Йўл пастлаган сайин кенгайиб борар ва энди қадни бемалол тик тутиш мумкин эди. Олдинда узунлиги одам буйидай келадиган сарғиш нур чизиқлари кўринди. Қандайдир уйнинг эшиги олдида тухташди. Шарпа Фурузон тушунмайдиган тилда икки-уч оғиз сўз айтди. Ичкаридан кимдир шу тилда жавоб қилди. Калитнинг шиқирлаб буралгани, занжирнинг жаранлагани қулоққа чалинди. Рўпарада кимдир шишасини қурум босган чироқ ушлаб турарди. Фурузон унинг рангпар юзига қараб ваҳимага тушди. Қоронғуликда кечирилган ҳаёт бу одамнинг қиёфасига ўз тамғасини босган, кўз қорачуқлари ҳаддан ташқари катта, юзи кукимтир ва қонсиз. Фурузоннинг бирдан-бир умиди Донишманддан. Ҳар ҳолда илм-маърифатли одамда одамгарчилик бўлиши мумкин, деган ақида унга далда берар ва бу уша эмас-микан, деб чироқбонга эҳтиром қилишга чоғланарди.

Чироқ ёруғида йўлда давом этдилар. Девоқлар сиртидаги кафт-деккина тоқчаларда қора жинчироқлар тутаб ёнарди. Ниҳоят, баланд гумбазнинг ўртасида курси куйиб ўтирган одам қаршисида тухтадилар. Фурузон икки қўлини куқсига қўйганча эгилиб салом берди.

— Кимсан? — сўради Донишманд.

— Ёзувчиман, — жавоб қилди Фурузон.

Ҳеч қачон ва ҳеч қаерда ўзини бундай таништирмаганди. Донишмандга маъқул бўлиш учун шундай қилди.

— Нега бу ерларда адашиб юрибсан? Данте ўз устози Вергелий етакчилигида келганди. Сенинг устозинг қани?

— Таъқибдаман. Менга устоз на қилсин?

— Таъқибда бўлсанг, ақлли экансан-да?

Фурузон индамади. Савол-жавобда хатога йўл қўйишдан қўрқарди. Эҳтиром билан бош эгди.

— Ақлли кишиларнинг бошига ҳамиша мусибат тушади, — давом этди Донишманд. — Суқрот, Аристотел, Стагирит, Солженицин, Абдулла Қодирий... Булар жуда кўп. Ҳатто Ибн Сино, Беруний ҳам қувгинда бўлганлар.

— Сиз айтган буюқлар даражасида эмасман мен.

— Нега таъқибдасан?

— Чет элга кетмоқчи бўлгандим.

— Нега?

— Ишдан ҳайдадилар, қамадилар, эшигим тагида миршаб куйдилар. Бўрининг олдига боғлаб қўйилган қўйдек яшадим. Қаерда йигин бўлмасин, менга лаънат тоши отадиган бўлишди. Пировардида «путури кетган кимса» номини олдим.

— Оиланг борми?

— Йўқ. Мен туфайли фарзандларимнинг бахтсиз бўлишини истамайман.

— Чет элга кетсанг, халқ душмани, деб эълон қилишларидан қўрқмайсанми?

— Аристотелдан, сен қаерликсан, деб сўрашганда, «Мен коинот фарзандиман», деб жавоб қилган экан. Аслида инсон оёғи остидаги бир булак ерни эмас, бутун куррани ватан деб билиши керак. Шундай деб билгандагина бошқа минтақалар, ўзга юртларда бўлаётган хунрезликлар, очлик ва ночорликларга хотиржам қараб турмайди. «Худога шукур, ўзимиз тинч», деган кайфият билан яшамайди. Ўзга миллат, ўзга дин кишисини азобламайди. Чунки ватани — битта!..

— Худонинг буюргани ҳам шу. Одам Ато билан Момо Ҳаводан пайдо бўлганмиш. Хўш, улар ернинг қайси минтақасида яшаганлар, қани, ким айтиб бера олади?

Донишманд ўз саволига жавоб излагандай, соқолини силаганча. сукутга толди. Фурсатдан фойдаланиб атрофни кўздан кечирди Фурузон. Қароргоҳ унчалик ҳам горга ухшамасди. Пастликда тўда-тўда одамлар. Йуллар қават-қават.

— Ҳеч қаерни чегараламаслик, дунё буйлаб эркин юриш, эркин яшаш, исталган жойда қўналга қуриш имкони бўлиши лозим. Одамзод миллат тушунчасини уйлаб топган, бир миллат ўзини алкинчисидан устун қўйгач, оқибатда урушлар келиб чиққан. Хўш, шундай қилиб чет элга кетмоқчимисан?

— Кетардим...

— Агар дунёни кўрмоқчи бўлсанг, ўз уйинг деворларига қара.

— Тушунаман. Бунинг учун бироз телбароқ бўлиш керак. Шу... Кетмоқчиман, лекин имконим йўқ. Нимадир ҳамиша таҳдид солиб туради. Уйдан чиқиб кетганимга қанча бўлганини эслолмайман. Хуллас, бир неча ой, балки бир неча йилдан бери овораман. Дастлаб аллақандай учи-қироғи йўқ бинога кириб қолиб, чиқиб кетиш учун анча уриндим. Қаерга бормай уша даҳлизларга, уша хоналарга қайтиб келардим. Бирор киши тўғри йўлни кўрсатмади. Болохона тағхоналарида, рақамлари чалкаш қаватларда тентираб, чиқиб кетиш йўлини изладим.

— Худди тушдагидай, — деди Донишманд.

— Тўғри, тушга ухшайди. Узим ҳам кўп марта шундай хулосага келганман. Қандайдир дарсхоналар, биқиклик назарияси, Барзанги, Калтачалар таъқиби. Жун жийитиш корхонаси, Марказ...

— Шулардан қутулиб кетдим деб уйлаяпсанми, бўтам?

— Билмадим. Таъқибдаман. Аммо уша уйдан чиқиб кетдим шекилли.

Донишманд кулди. Ёшланган кўзлари билан Фурузонга тикилиб қолди бир муддат, сўнгра, афсус ифодасида бош чайқади:

— Бўтам, майли, ҳеч бўлмаганда шу фикрингга раҳна солмай. Балки уша уйдан чиқиб кетгандирсан, аммо биз ҳамон чиқиш йўлини тополганимиз йўқ.

— Сиз ҳам...

— Шундай.

Фурузон пастда ҳаракатланаётган тумонат одамга қаради.

— Улар ҳам, — деди Донишманд.

— Мен кетишим керак, ёрдам беринг, — деди Фурузон тоқатсизланиб.

— Иложи йўқ, бўтам. Кетсанг бизнинг қароргоҳимиз ошкор бўлади.

— Айтмайман. Қийноқларга дош бераман, — деди Фурузон энги билан кўзларини артиб.

У йиғларди.

Узоқ сукутга ботди Донишманд.

— Ёзувчига шайтоннинг ҳам раҳми келади, — деди ниҳоят. Сўнгра эшик олдида турган рангпар одамни ёнига чорлаб, қулоғига шипшиди. Рангпар гапни тинглаб, бош ирғади.

— Майли, бўтам, боравер! — деди Донишманд улугворлик билан. — Бор, қийналиб қолсанг, шаҳримизга кел. Фақат бутунлай кетмайдиган бўлиб кел. Кўряпсан, менинг фуқароларимга ҳеч нарса керак эмас. Уларни безовта қилишмаса бўлгани. Тезроқ, жўна, тонг ёришиб қолмасин!

Рангпар ва яна бир киши Фурузонни бошлаб кетдилар. Йўллар чалкаш, ўйдим-чукур. Хас-хашаклар оёққа ўралади. Чириган ёғочлар, тупроқ тепачалар...

— Чиқ!

Юқорига тирмашди Фурузон. Рангпар ва унинг ҳамроҳи оёғидан кўтариб, баланд деворга миндирдилар. Девор ортида ҳеч нарса кўринмасди.

— Сакра! — деган буйруқ бўлди.

Тубсиздек туюлган қоронгуликдан кўрқиб, йиқилиб кетмаслик учун деворга маҳкам ёпишиб олди Фурузон. Уч қават зулумот билан ўралган Тартари шу бўлса керак, деб уйлади.

— Сакра!

— Бу қандай зулумот? Ер қани?!

— Ҳеч нарса сўрама. Мумкин эмас. Сакра, акс ҳолда, бир умрга бизнинг шаҳримизда қолиб кетасан.

— Зардуштия! — шивирлади Фурузон. Сўнгра, қаддини ростлади, кўлтигидаги нонни тушириб, йўқотиб қўймаслик учун маҳкамроқ қисиб, кўзларини чирт юмганича вужудини пастга отди...

Юлдуз Каримова

ГАВҲАРШОД БЕГИМ САБОҚЛАРИ

Тарих — сабоқ.

Ҳар бир ижодкор тарих сабоқларидан хулоса чиқариб, маълум бир давр кишилари қиёфасини яратса, бундай бадиий асарлар узоқ яшайди.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Пиримқул Қодиров Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бобурийлар тарихи ҳақидаги улкан ва жиддий асарлари билан ўқувчилар қалбини забт этган эди. Мана, яқинда («Жаҳон адабиети» журнали) таниқли адибнинг «Она лочин видоси» асари ҳам чоп этилди. Ёзувчи бу асарни «Мухтасар тарихий роман» деб атаган.

Маълумки, Соҳибқирон Амир Темур вафотидан кейин у қул остига бириктирган буюк салтанат таназулга юз бурди, узаро урушлар, тожу тахт талашликлари, шаҳзодаларининг бир-бирларига булган кин-адоватлари улуг туркий давлатнинг парчаланиб, булиниб кетишига сабаб бўлди.

Уш, бу тарихий ҳақиқат «Она лочин видоси»да уз ифодасини қандай топган?! Асарда Шоҳруҳ, Гавҳаршод бегим, Мирзо Улуғбек, Абдулатиф сингари тарихий шахслар қандай қиёфада акс этган.

Асар марказида Шоҳруҳ Мирзонинг суюкли хотини, элу юрт орасида «Маҳди Уле», яъни «Авлиё Она» дея эъозланган Гавҳаршод бегим образи туради. Соҳибқирон Амир Темур вафотидан кейинги барча фожиалар, кургиликлар асарда ана шу аёл қалби орқали утиб, китобхонни ларзага солади.

Пиримқул Қодировнинг маҳорати шундаки, у Гавҳаршод бегимни адолат тимсоли деб тасвирлай олади. Ёзувчи уз идеалларига мос воқеа-ҳодисалар топа билиб, буларни Гавҳаршод бегим образида мужассамлаштира олган. Гавҳаршод бегим Алоуддавла ва Абдулатифларга адолат нуқтаи назаридан қандай муносабатда бўлса, суюкли угли Мирзо Улуғбекка ҳам худди шундай муносабатда бўлади. Чунки, адолат мезони барчага баробардир. Шу боис, тарихий шахс ҳисобланган Гавҳаршод бегим идеал образ даражасига кутарилади. Унинг орзу-умидлари Мирзо Улуғбекка йўлаган мактубида шундай ифодаланади: «Шоҳ углим Улуғжон! Сиз соҳибқирон бобонгиздек, марҳум отангиздек мушкулотлар оловида тобланиб, фозил бир даҳо даражасига кутарилдингиз. Мен уйлар эдимки, нисвараларимни яхши тарбияласам, илму амалга ургатсам, ота-боболарининг тажрибасини дилларига сингдирсам, улар ҳам сизлардек улуг сиймолар бўлиб стишгай».

Аммо, Гавҳаршод бегимнинг орзу-умидлари сароб бўлиб чиқади. Унинг узи бунини шундай ифодалайди: «нисварамиз Абдулатифнинг хомлигидан фойдаланиб ивгогарлар Нишопурдан нарида унинг илки билан менни банди қилдилар. Ҳозир Алоуддаланинг хомлигидан фойдаланиб, золимлар мени энди унинг асоратига солиб қўйдилар. Уз аҳволимга йиғлайменю, қайғули бир ривоятни эслаймэн... Тоғда мен каби бир Она лочин утган экан. Унинг уяси яқинида захарли илонлар яшар экан. Улар ханф соғанда лочин илонларни думидан чангаллаб осмонга олиб чиқар экану, қоятошлар устига ташлаб юбориб улдирар экан. Қолган илон-

лар тоғ камарларига беркиниб лочиндан қасд олишининг йулини уйлашибди. Она лочин ҳар йили пана бир жойдаги уюсига тухум қуйиб, жужа очар экан. Илонлар ҳам тухумдан бола очади-ку. Лочин узокқа ов қилгани кетганда илонлар ескин урмалаб келиб, унинг тухумларини сийишибди-ю, урнига илонларнинг тухумини қуйиб кетишибди.

Бундан бсхабар Она лочин қуйган тухумларига вужудининг ҳароратини бериб, уларни бир неча кун босиб етибди. Вақти-соати етиб, тухумлар тешилибди. Ичидан нималардир чиқа бошладилар. Она лочин қараса, тухумлардан жужалар урнига илонбаччалар урмалаб чиқаёттибди. Бундан даҳшатта тушган Она лочин чинқириб уюсидан кукка учибдир. Илонларга см булган аялоди билан видолашиб фарсд чекканда тоғлар ларага келибдир... Мен ҳам меҳримни бериб устирган невараларимнинг ёмонликларини куриб, уша лочиндск фарсд чекким, бу фоний дунс билан видолашгим келур. Лекин... ноумид шайтон. Парвардигор бирор жойдан нажот келтирур, деган илннжим бор».

Гавҳаршод бегим она лочинга қиссланади. У она була туриб, у момо була туриб уз болаларига, невараларига ҳайрона қарайди, «наҳотки, шуларни мен ундириб устирган бўлсам» дея уйлайди.

Она лочин тухумдан чиқариб курган илонбаччалар бу — ошкора, куриниб-билиниб турган иллат. Уларни қоядан ташлаб юбориб йуқотиш мумкин. Лекин, Гавҳаршод бегим азобини тортаётган иллатлар пинҳоний, уларни на-да куриб, ушлаб булади. Диний ривоятларга қараганда ҳам бундай иллатлар Одам Ато билан Момо Ҳаво жаннатдан қувилиб, шайтонваччининг гуштини сб қуйганларидан бошланган булса ажаб эмас.

Биз Мирзо Улугбек ҳақида ёзилган тарихий асарларда Абдулатифни гоятда қора бусқларга чаплаган ҳолда курардик. Пиримкул Қодиров узбек адабиетида, биринчи булиб, Абдулатиф шахсига адолатли тарзда, ҳаёт ҳақиқатларига суяниб ендашади.

«Абдулатиф ундан (Алоуддавлдан) озгинроқ ранги заҳилроқ булса ҳам эҳсини жуда уткир, уқиган нарсаларининг купини ед билар, узи ҳам яхши шсърлар езар, мушоираларда доим Алоуддавлани ютиб чиқарди. Тўққиз-ун ешлариде улар егочдан ясалган қиличларини бир-бирига шақ-шук уриб машқ қилишган булса, балогатга етиб, йигит булиб қолган келлариде ҳақиқий қилич билан куч синашадиган булди. Абдулатифнинг еши кичик булса ҳам билатганда кучи куп, оталиги уни қиличбозликде соҳибқирон бобокалонингизга тортгансиз, деб мактайди».

Езувчи Абдулатиф ҳақида олдндан хулоса чиқаришга, уни бирданнга «ёмонлаб кетиш қолипига тушиб олишга уринмайди. У характернинг шаклланиш жаранларини кузатади. Ҳаёт, муҳит узаро муносабатлар бир томон булса, Абдулатифнинг томирида оқаётган қон, ирсияти иккинчи ва купинча тарозининг биринчи палласини босиб кетадиган жиҳатидир.

Мана, Гавҳаршод бегим у ҳақда шундай дейди:

«Тугри, Абдулатиф жуда ботир йигит. Унинг довюраклиги менга Халил Султонни эслатадир. Онаси Ҳусн Нигор хоним Халил Султоннинг қизи эмасми? Ирсий хислатлар она томондан ҳам утар экан-да. Ботирлиги яхши. Лекин ботирлик ҳам ақлу ирода билан идора этилмаса булмас экан. Халил Султоннинг фожиасига ботирлигини уз ақли билан идора этолмагани сабаб булди».

Ҳақиқатдан ҳам, Соҳибқирон Амир Тсмур улим тушагида етганида Мирзо Пирмуҳаммадни валиаҳд деб эълон қилган, лекин Халил Султон Соҳибқироннинг васиятига хиенат қилади. Соҳибқирон руҳига хиенат қилган Халил Султоннинг узи ҳам узокқа бормайди, лекин, унинг пушти камаридан булган Ҳусн Нигор хоним қолади, унинг қонидан утган хиенатларнинг бир учи, Абдулатифга келиб туташади.

Тарих саҳнида юлдуздай порлаган соҳибқирон Амир Тсмур салтанати улимдан кейин парчаланиб кетганининг куплаб тарихий, ички ва ташқи сабаблари бор. Пиримкул Қодиров езувчи сифатида ана шу булинишининг ички сабабларини, ҳар бир инсон қонида кезиб юрган шайтоний вавасаларни курсата билади. Ҳатто, Абдулатифда вавас касали булганлигини ҳазрат Навоий «Мажолисуннафоис»даям қайд етганини езувчи таъкидлаб утади. Гавҳаршод бегимнинг курмоқчи булган чора-тадбирларини Мирзо Улугбекнинг ақли қувватлаб турса-да, шохлик гурури бунга йул қуймайди.

«Аммо мен энди унинг сузига ишонмаймен! — дейди Гавҳаршод бегим. — Улугбек Мирзога бориб айтгин. Алоуддавла Хиротда унинг хизматида булгай. Самарқанд Соҳибқирон Амир Тсмур давридаги каби бош пайтахтга айлансин. Абдулатифнинг гуноҳи буйнида. Ихтиериддин қалъасида бирор йил тинч етсин».

Васнасага бериладиган одати бор. Табиблар даволасин. Майли, аҳли ҳарамии ҳам сннда булсин.

Қалъада шохона хоналар бор. Майдан бошқа нозу несъматлар муҳайе қилин-гай. Бирор йилда Абдулатиф шифо топиб, эҳтимол феъли ҳам узгарар. Унгача алғов-далғовлар ҳам босилгай. Мирзо Улугбекнинг тинчини уйлаб шу таклифни қилмоқдамен. Бориб айтинг, жаноби элчи, мен углимга фақат яхшлик истаймэн!»

Езувчи таъкидлаганидек, ҳақиқатдан ҳам Улугбек бу таклифни қабул қили-шининг иложи йуқ, чунки унинг атрофидаги амиру уламолар Абдулатифнинг Алоуддавла томонидан ҳибс қилинишини Улугбекнинг подшоҳлик шаънига доғ деб ҳисоблашарди.

Гавҳаршод бегимнинг Шахс ва Она сифатидаги буюк хизматлари асарда яхши очиб берилган. Гарчанд у кунглида шайтон оралаган шахзодалар бошини силаган булсада, Мирзо Улугбекдай улуг инсонни ҳам тарбиялаб вояга стказди.

Темурбек наслидан Султон Улугбек
Ки олам курмади султон анингдек...

«Она лочин видоси» асарининг «Даҳога куз тиккан балолар» деган бобида биз Гавҳаршод бегимнинг еш Алишерга курсатган ҳомийликларига ҳам гувоҳ буламиз:

— Алишернинг зехни уткирлиги мени худди Улугбекнинг болаликдаги зехни каби ҳайратга солур. Улугбек бир уқиган нарсасини дарҳол ед олур эди. Едингиз-да борми, манлоно? Улугбек беш хоналик сонларни шундай хотирасида зарблаб, ҳосиласини бехато чиқариб берур эди. Шундай буюк салоҳиятни бундан қирқ-эллик йил олдин Улугбекда курган булсам, мана энди Алишержонда ноёб бир иқтидорнинг бошқа бир хилини куриб қойил булмоқдаман. Қаранг, мана шу Алишер... ҳозир етти ешга қадам куйган шу болагина минглаб байт шеърларни ед билур. Фаридиддин Атторнинг «Мантикут-тайр» китобини бошдан-оёқ ед олмиш-дир. Бу китобнинг суфисна фалсафасини беш-олти ешда фаҳмлаб, севиб ед олиш — муъжиза эмасми?»

Биз асарни уқиб, гарчи бир томонда тожу тахт курашлари давом этса-да, иккинчи томонда теурийлар буюк хонадонининг маданият, фан ва санъат бора-сидаги улмас ишлари ҳам тухтаб қолмаганлигини теран ҳис этамиз.

Мигел Колясо
(Куба)

САМО фариштаси

— Эй Дарвеш, сенга ним бўлди?

Дарвеш йўгон тилла занжирли, карнайгулнусха шим, ялтиратиб мойланган пойабзал кийган одамга қараб туриб, худди шундай нухалар борлиги учун ҳам сатурнликларнинг бу ерга қадам ранжида қилмасликлари ҳақида ўйлади. Бундан аччиғи чиқиб, ғазабланди. Кейин бунинг ўрнини хотиржамлик эгаллади. У Олифтадан нигоҳини олди ва камзулининг чўнтагидаги қоғозларни пайпаслаб, текшириб кўрди. Олифта эса жон-жаҳди билан тишлари орасига кириб қолган ловия пўстини чиқариб ташлашга уринарди. У тиш тозалаш билан овора бўлиб туриб ҳам, Дарвешдан кўз узмасди.

— Ҳа, Дарвеш, сенга нима бўлди? — дея қайта сўради шеригининг тиззасига шапатилаб.

— Шундай, ўзим, — деди Дарвеш ва ўша заҳоти илтимос қилди. — Беш сентаво бериб тур?

— Нимага?

— Қорним ўлгудек оч.

Бу воқеа Гобернасьон рўпарасидаги Компостело кўчасида жойлашган Ёзув қоғозлари дўкони растаси соябони остида юз бераётган эди. Ялтиратиб мойланган пойабзал соҳиби Дарвеш томон эгилди.

— Мен булсам худди қироллардек тамадди қилдим: қора ловия билан аралаштириб пиширилган гуручли ош! Кейин — иккита қулинг ўргилсин банан. Овқатмисан, овқат! Қалай, зўрми, Дарвеш?

Дарвеш оҳиста ютиниб қўйди ва бу ҳам Олифтанинг назаридан четда қолмади.

— Агар сен шунча овқатни еганингда «тарс» ёрилиб кетардинг! Кейин, — қаҳва ичдим. Энди эса, мана ўзинг кўриб турганингдек — ўтирволи-и-иб «Портигас» фирмасининг сигарасини тутатиб ўти-

рибман. Э, бунақанги ҳаётни одамлар фақат орзу қилишади, билдингми?

— Беш сентаво бериб тур.

— Беш сентаво, беш сентаво! Узинг синчиклаб қара: мен ҳеч ҳам банк хужайинига ухшайманми? Бор, бошқа бировдан сўра! Угрилик қил... Агар менга пул керак бўлиб қолса — шартта бораман-да, пақ-пуқ!.. Шунақа, акаси, мен оч қолиб бошқалардан пул сўрайдиганлардан эмасман!

Дарвеш ундан юзини буриб, самога тикилди. Унинг ортидан Олифта ҳам ўша томонга қаради.

— Сен менга ўша — ҳар доим валдираб юрадиганинг — арвоқлар тўғрисида гапириб берсанг — айтганингни оласан. Уларнинг яшаш жойи қаерда?

Дарвеш индамади, фақат мубҳам қилиб, бармоғи билан самони курсатди.

— Ўша ерда... тепада-я? Нима, улар қушмидики...

— Улар — қуш эмас. Беш сентаво берасанми?

Ярақлатиб мойланган пойабзал соҳиби пиводан бушаган қутини Дарвешга яқинроқ суриб, ўтирди.

— Булмасам-чи, профессор... Очигини айт: улар билан гаплашиб туришинг ростми? Одамлар шунақа дейишяпти. Шу тўғрими? Ана шулар ҳақида гапириб бер... Кейин... мен сенга беш эмас — ўн сентаво бераман.

— Улар — қуш эмас. Бизга ўхшаб кетишади.

— Улар ростдан ҳам осмонда яшайдими, профессор?

— Йўқ, улар Ойга учиб келишган.

Олифта ахийри тишлари орасини тозалашдан қутулди.

— Улар қандай қилиб Ойга учиб боришдйкан? — сўради у.— Ахир, Ой у ёқда — осмонда, бу ерда эмас-ку. Улар Ойга учиб кетишган, лекин учиб келишмаган! Назаримда, очликдан силланг қуриб, эс-ҳушингни еб қўйганга ўхшайсан...

— Сенга учиб келишган дедимми, учиб келишган. Мен бор гапни айтдим. Энди сенинг ўқитишинг қолувди, валакисаланг. Ҳарҳолда, менинг ақлим унча-мунча нарсага етади, бунинг устига илми нужумни ҳам биламан.

— Ими-жимини?

— Илми нужумни. Астрономия!

— Ҳа-а... биламан, инсу-жинслар тўғрисида-да...

Ўн сентаво илинжида иссиққина овқатни ўйлаб ўтирган Дарвеш Олифтанинг гапларига чидашга мажбур эди.

— Ҳа, худонинг онгсиз маҳлуқи, мен шундай демоқчи эдим.

— Ҳей, мени Кўса деб чақаришади. Сени ҳам «жулдирвоқи» деб чақаришса ёқмаслигини биламан-ку.

— Сен ҳақсан, Кўса. Ҳисобли дўст айрилмас. Ваъданг эсингдан чиқмадими?

— Булди-булди. Билганингни тезроқ айта қол, вақтим зиқ. Бул-маса шартта туриб кетвораман — тишингни ковагини сўриб ўтираверасан. Ма, мана бу сигарани ол.

Дарвеш тугаш олдида турган сигарани, икки қўлларини ёнига артиб, олди. Кўзларини юмиб ҳузур қилиб тортди.

— Шундай қилиб, улар учиб кетишган, дегин.

— Учиб келишган.

— Ҳай, майли. Учиб келишган ҳам дейлик. Фақат мундоқ тушунтириброқ айт: бу қандай юз бериш мумкин? Ахир, Ой у ёқда — тепада-ку...

Дарвеш бурнидан тутун чиқариб, сигара қўлини куйдирмаслиги учун унинг чўгига қараб утирар эди.

— Лекин улар Ойдан ҳам наридан — бўшлиқдан учиб келишган.

— Ойдан ҳам наридан?! Улар қанақа ўзи? Ростдан ҳам арвоҳ эмасми?

Дарвеш Олифтанинг фикрлаш қобилиятини тасаввур қилишдан айниди. У босиқ оҳангга сўзида давом этди:

— Йўқ, арвоҳлар эмас. Улар бошқа дунё одамлари. Бизнинг одамларга ўхшамайди.

Олифта оёқларини чўзиб, қашланиб кўйди.

— Бўлиши мумкин эмас, профессор!. Агар гағларингга ишонсак, улар Марсдан эмас экан-да? Унда, айт-чи, улар қаерлик? Жуда қизиқ-ку...

— Улар сатурнликлар.

— Нима турнликлар?

— Сатурнликлар!

— Бу яна қанақаси?

— Сатурн сайёрасида яшовчилар.

— Шунақа жой борми?

— Бор!

Дарвеш жаҳл аралаш ерга тупурди: ҳе, сендақа Олифтадан ўргилдим!

— Сен одамни гангитма, профессор. Одам тушунадиган қилиб гапир.

— Етар, чарчадим. Қорним оч. Илтимос, ўша ўн сентавони бер.

Олифта мазаҳ аралаш кулди:

— Йўқ, аввал гапириб бер.

— Сен барибир ҳеч балони тушунмайсан.

— Гапиравер.

Шу пайтда куча четида шимини қойилмоқом қилиб дазмоллатган Хумкалла илжайганча Дарвеш томон келаётган эди. Унинг боши ҳаддан ташқари катта, кўзлари эса гилай эди.

— Ҳей, Хумкалла, оёғингга тош боғлаб олганмисан? Тезроқ юр! Сен Сатурн нималигини биласанми?

— Бирорта қиморхонанинг номи бўлса керак-да.

— Қиморхонангни қўйиб тур. Мана бу профессор арвоҳлар ҳақида...

— Қанақа арвоҳлар?

— Э, ўша — ўзи ҳар доим гапириб юрадиганлари-да.

— Хабарим йўқ...

Хумкалла кўзларини қисиб кўйди.

— Хумкалла эмас — хомкалласан! Айтганча, бу чўпчакни профессорнинг ўзи тўқиб, ўзи ишонмаслиги ҳам мумкин-ку. Шунинг учун ҳам «профессор»да...

Дарвеш хаёл оғушига чўмган, мовий бўшлиққа тикилганча турарди. Лекин Олифта уни тирсаги билан туртиб, уз ҳолига қайтарди. Дарвеш юзи тундлашиб, пешонасини тириштирди.

— Сен нима учун жимиб қолдинг, профессор? Гапир! Ҳардам-хаёлликни йиғиштир.

Хумкалла шимининг чўнтагидаги тангаларни жиринглатди.

— Эй, Хум! Кўрмаяпсанми ахир, Дарвешниң очликдан силласи қуриб ётибди.

Хумкалла шеригига қараб кўз қисиб кўйди.

— Мен унга иссиққина овқат еб олиши учун ўн сентаво ваъда қилдим.

— Хуш, кейин-чи?

— Олдин ўша арвоҳлар ҳақида сўзлаб берсин. Бекордан-бекор-га пул барадиган аҳмоқ йўқ.

Хумкалла чўнтагидаги тангаларни яна бир бор жиринглашиб кўйди.

— Яна нега жим турибсан, профессор? Ё ўн сентавони олгинг йўқми? Шунча ақча учун мен бир дунё ёлгон-яшиқни тўқиб ташлардим.

— Майли, гапираман. Айтганингда турасанми?

— Гап битта.

— Осмон аслида биз кўриб тургандек эмас... — дея сўзлай кетди Дарвеш. — Осмон ҳарир парда, холос.

— Осмондан у ёғида нима бор? — қизиқсиниб сўради Хумкалла, шимининг раҳига қараб.

— Бўшлиқ.

— У қандай рангда? — қизиқсиниб сўради Олифта.

— Унинг ранги йўқ. У зулматдан иборат: у ерда ёруғлик ҳам, ҳаво ҳам йўқ. Ердан ташқаридаги осмон, қуёш нур сочиб турса ҳам, зимзиё. Қуёш — бу юлдуз, осмон эса юлдузлар билан қопланган...

— Қандай қилиб қуёш юлдуз бўлиши мумкин? — ҳайрон бўлди Олифта. — Қуёш-ку қуёш, юлдузлар эса...

— Қуёш — ана шу юлдузлардан биттаси, холос. Кечаси бизга кўринадиган юлдузларнинг ҳар биттаси — қуёш.

— Бўлмагур гапларни қўй, — деди Хумкалла. — Сен, яхшиси, арвоҳлар ҳақида айтиб бер. Улар қайси очиқ мозордан келиб қолишди?

— Улар арвоҳ эмас, балки бошқа дунё одамлари.

— Қайси дунё одамлари?

— Ер — биз яшаётган дунё, Марс — бошқа дунё. Ҳар бир сайёра ўзига ҳос бир дунё. Умуман, улар — бизнинг дунёмиздақа.

— Бошни қотирдинг-ку, Дарвеш!

— Шунақа, Кўсавой, — деди Хумкалла, — сендақанги пандавақилар камдан-кам топилади.

— Ўзинг пандавақисан! Қани, унда айт-чин сайёра дегани нима ўзи? Ана, ана: айтмадимми, билмайсан!

Дарвеш тортишувга чек қўйди:

— Шошманглар, ҳозир мен ҳаммасини тушунтириб бераман.

Хумкалла бир қимтиниб қўйди.

— Нега билмас эканман, биламан, Ер — сайёра, тўғрими, Дарвеш?

— Тўғри, Ер сайёра ҳисобланади.

— Ана! Кўрдингми?

— Сен олдиндан эшитиб олгансан.

— Бекорчи гап!

Тортишув атрофдаги йўловчиларнинг эътиборидан четда қолмади.

Хумкалла тортишувга қулоқ солиб тўхтаб қолганлардан бирини ёқасидан ушлаб ўзига тортди.

— Ана, ишонмасанг Чеодан сўра — Дарвеш бирор марта менга бу ҳақда гапирганмикан? Агар унда ҳам ишонмасанг, Каскете билан Пата ҳам айтиши мумкин.

— Нимани талашяпсизлар? — қизиқсиниб сўради уларга яқинлашган Пата.

— Кўрмайсанми, — деди Олифта. — Хумкалла ўзини ақлли қилиб кўрсатмоқчи.

— Нима шовқин? — орага Чео ҳам келиб қушилди. Олифта унга гап сайёра ҳақида бораётганини тушунтирди.

— Ҳали сайёрани талашяпмиз, денг? Унинг ўзи нима?

Каскете, сайёра юлдузлардан биттаси, демоқчи бўлди. Лекин Дарвеш уларга, юлдузларни юлдуз деб атасак ҳам улар юлдуз эмас, сайёра ҳисобланади, деди.

— Қолганлари-чи? — сўради Каскете. — Қолганлари нима экан унда?

— Ҳақиқий юлдузлар, — деди Дарвеш. — Кечаси чарақлаб турган нуқталар ичида юлдузлар ҳам, сайёралар ҳам бор.

Орага бир зумлик сукут чўқди.

— Мен ҳам худди шуни айтяпман-да; юлдузлар ҳам, сайёралар ҳам бор. Масалан. Ой ҳам сайёра.

— Ой — Ер йўлдоши, — деди Дарвеш.

Олифтага жон кирди:

— Қалайсан энди? Ўйлаб топган гапингни қара-я. Ой сайёра эмиш. Балониям билмайсан, Хумкалла!

— Лақабимни бузмай айт! Ўзинг-чи?

— У атайлаб Дарвешни гиж-гижлаяпти, — Чео Патанинг қулогига пичирлади. Кейин баланд овозда деди:

— Нега Орландитони чақирмадиларинг?

— Орландитого нима бор? — ҳайрон бўлди Олифта.

— У бунақанги жумбоқларни ечишда Дарвешдан қолишмайди. Шунга ақларинг етмадими?

— Нега ақлимиз етмас экан?

Хумкалла пешонасини ишқалаб Дарвешга ўгирилди ва унинг камзулидан тортиб туриб, қичқирди:

— Эсим курсин! Хаёлимдан кўтарилибди. Орландитонинг сен айтган арвоҳлардан бири билан яшаётганини эшитмовдингми?

Дарвеш атрофдагиларга ҳайрат билан қараб чиқди. Бу гап ростми ёки шунчаки ҳазилми — шуни билмоқчи бўлди. Агар мазах қилишаётган бўлса... ана унда томошани кўрасиз.

Каскете ва Пата тиззаларига шапатилаб қаҳ-қаҳ уриб кулишарди. — У нима деди, Чео? — сўради Олифта.

Чео Хумкаллани туртиб кўйди:

— Узинг тушунтира қол.

Хумкалла бир қўлини Дарвешнинг елкасига, иккинчи қўлини эса Олифтанинг елкасига ташлаганча, худди ҳарбий сирни ошкор қилмоқчи бўлгандай атрофга аланглаб кўйиб, деди:

— Биласизларми, оғайнилар, Орландито бир марслик қиз билан яшяпти... Биби Марям руҳи билан қасам ичаман, рост гап! Унинг ўзи айтди. Айтишига қараганда, у соҳибжамол учар тарелкалардан бирида... Ҳирингламай турсангчи-е!

Пата чидолмасдан чапак чалиб юборди:

— Э, ҳей-ҳей! Кимни алдамоқчисан? Мени-я?!

— Пата, агар сени алдаётган бўлсам турган жойимда тил тортмай ўлай! Орландитонинг ўзи бу гапни ҳамма ёққа дoston қилиб юрибди. Уни ўша жонони билан йигирматача одам кўрибди. Алдасам — худо урсин! Ишонмасанг — Пакодан ҳам сўра, у ҳам кўрган. Кўрмаса гапирармиди?! Ўша нозанин кузни олгудек қизгиш рангда экан...

— У Орландитони деб эс-хушини йўқотиб кўйган эмиш. Жин урсин! Мен ҳаммаларинг билсаларинг керак, деб уйловдим. Сен ҳам билмовдингми, Олифта?

Дарвеш тўмтайиб олди. Олифта ичаги узулгудек бўлиб кулаверганидан букчайиб қолди ва Хумкалланинг елкасига уриб қўйди:

— Қара, қара, қалтираб кетяпти! Сен... Сен бўлса ишониб ўтирибсан! Вой... во-ей... Вой, аҳмоғ-эй!

— Кошки ишонишга арзийдиган гап бўлса! Лекин Дарвеш ўша арвоҳлар ҳақида валдирагани-валдираган... Хуш, бунга нима дейсан, профессор?

Дарвешнинг ранги худди мурданики каби оқариб кетган эди.

— Бёъмани ҳазилни йиғиштиринглар, — деди у.

— Ҳеч ким ҳазиллашаётгани йўқ, профессор, — деди Чео. — Буни менга Пако айтган эди. Айтишича, уша қиз худди фариштадек момоқаймоқ экан.

— Э, бу даҳшат-ку! — орага суқилди Хумкала.

— Бунақа ҳазилни ёқтирмайман, — деди Дарвеш.

— Наҳотки ишонмасанг, Дарвеш? Биз ҳазиллашишни хаёлимизга ҳам келтирганимиз йўқ. Сенга бор ҳақиқатни айтяпмиз, холос. Ахир, сен ўзинг уша арвоҳларни бу ерга келган, деб ҳаммани ишонтирмовдингми? Ана, ҳақиқатан ҳам улар шу ерда экан.

— Майли. Орландитонинг ўзи айтсин; шу гап ростми, тўқилганми? — шунда ҳамма нарса равшан бўлади-қўяди. Нима дейсизлар? Чақирамизми?

— Бўлмасам-чи, — деди Пата. — Мен дарров бориб чақириб келаман. У шу яқинда — барда ўтирибди.

Пата Орландитони чақириб шу чопиб кетди, Дарвеш эса пайтдан фойдаланиб, сездирмайгина жуфтакни ростлаб қолди.

— Профессор қани? — Чео унинг йўқлигини сезиб қолиб, атрофга аланглади.

— Ҳу-уу-ув, ана! — қичқириб юборди Олифта. — Э-эй... Дарвеш!

Каскете Дарвешнинг изидан югуриб кетди ва уни Лус кўчасининг муюлишида ушлаб олди. Олифта иккаласи уни зўрға ортига қайтариб олиб келишди.

— Бу ёққа обке уни, — деди Чео. — Ҳозир Орландито ҳам кеп қолади.

Улар Пата югуриб кетган томонга қарашди, у эса Орландитога дам Дарвешни, дам осмонни кўрсатиб, нималарнидир тушунтириш билан овора эди.

Орландито кир-чир Чеодан ўзини четлаб, унга эргашди. Орландитонинг устидаги ҳар доим киядиган, тоза мовутдан тикилган камзули ўзига ярашиб турарди.

Орландито қўлида пивовли идишни ушлаб, тўпланганларга яқинлашди; қизариб кетган кўзлари шишинқираган, ҳоргин қовоқлари орасидан аранг кўриниб турарди.

— Биласанми, Орландито, — дея гап бошлади Олифта, — айтишларига қараганда, сен анови марсликлардан бири бўлган офатихон билан айш-ишрат қилиб юрган эмишсан... Манови Дарвеш эса ишонмаяпти, бизни эса алдаяпти, деб юрибди. Унга гапимиз ростлигини исботлаб қўй.

— Менга ҳам бу ҳақда Пако айтганди, — қўшилди Чео. — Шу гап ростми, ёлгонми?

Орландито шоммасдан пивосини хўплади-да, деди:

— Ҳақ гап! Сизларга нима?!

— Эшитишимизча, унинг ранги қизғиш эмиш? — деди Каскете.

— Худди памилдорига ухшайди, оғайни, — тасдиқлади Орландито, илжайиб туриб. Пата оғзи очилганча, қотиб қолди, кейин шоша-пиша сўради:

— У кўзни қамаштирадиган даражада фаришта эмиш, тўғрими?
— Худди оймумадай! — тилини тақиллатиб кўйди Олифта. — Биродарлар, нима гап ўзи? У қизғишми, кўкишми, сарғишми — бу билан нима ишларинг бор? Қандай рангда ва қайси кўринишда бўлишидан қатъий назар, аканг қарагайга ёқса бўлди-да.

— Жононинг марсликми? — ҳайрат аралаш сўради Каскете.

— Нима ҳам қила олардим, жўралар! — деди Орландито. — Иложим йўқ. Гаваннадагилар кўнгилга ўтирмай қолди...

Пата Олифтанинг қулоғига шивирлади:

— Обқоч-а! Чамамда мияси жойида эмас!

Олифта эса унга шундай деди:

— Курмаяпсанми, гирту ширт маст-ку!

Дарвеш олдинга чиқди, у энтикиб қаттиқ-қаттиқ томоқ қирдида, чўнтагидан қорайган сақичларни олди ва Орландитога яқин келди:

— Демак, сизнинг тасдиқлашингиз бўйича, ўзга сайёралик хоним билан яшаяпсиз, шундайми? Малол келмаса, унинг кўринишини тасвирлаб беролмайсизми? У қандай кўринишда?

Орландито кўзларини очиб-юмиб атрофдагиларга қаради.

— Бу жулдирвоқи мендан нима истайди?

— Э, уни оймчангнинг қандай эканлиги қизиқтираяпти! — тушунтирди Олифта. — У бунақа масалаларда «профессор»! Қанақалигини айтиб бер унга, тамом-васалом.

— Ҳа-ҳа, айта қол, — деди Хумкалла ҳам, — сайёра ҳақида ҳам. У бунақаларни яхши билади. Тўғрими, Дарвеш? Бу кишим кўп нарса билганликларидан анақароқ бўлиб қолганлар...

— Унинг кўриниши қанақа? — Ўз саволини қайтарди Дарвеш.

— Ҳусни жамолига қараб туриб туймасан, киши! Сенга қандай тушунтирсам экан, Дарвеш?

— Одамни хит қилиб юбординг-ку, айтиб кўя қол-да; қанақалигини! — аччиги чиқди Патанинг.

Орландито пиво идишини унга тутқазиб, камзулини тўғрилади, шимининг дазмол чизигини тортиб кўйди, сўнг орқага тисарилиб, кўзларини юмди ва худди ажойиб сийратни кўриб тургандек ҳайрат билан деди:

— У бутунлайин юмшоқ... енгил... майин... сузи-и-иб юради... оққушдек! — шундай дея қутилмаганда ҳайқириб юборди.— У — илоҳий санам, азизларим!

— Йўғ-ей! — деди лол қолган Пата.

Дарвеш Орландитонинг кўзига синчиклаб тикилиб турди-да, сўради:

— У қайси сайёрадан экан? Қаерлик экан?

— Қаерлик, дейсанми? — Орландито қорини силаб туриб, жавоб ўрнига савол берди. — Менга Ойдан келдим, у ёқдан, деди... Учар ликопчада... мени излаб келибди. У — сатурнлик.

— Нима?! — деди Дарвеш қулоқларига ишонмай.

— Шунақа, қария, сатурнлик экан. Марслик аёлларни шунақа дейишса керак?

— Сатурнликлар — Сатурн сайёрасида яшовчилар. Улар бу ерга Ойдан учиб келишган, чунки у ерда базалари бор.

Атрофдагилар Дарвеш ва Орландитонинг суҳбатини мириқиб, жон қулоқлари билан тинглашарди. Пата тирсаги билан Каскетени, у эса ўз навбатида кулгусини зўрга босиб турган Хумкаллани туртди.

Орландито Патадан пивони олиб, шошмасдан — майдалаб ичди. Сўнг шундай деди:

— Уша соҳибжамолнинг исми — Ярноо.
— Нима? нима дедингиз? — Дарвеш ўзи сезмаган ҳолда бақириб юборди.

— Яр — но — о.

— Қойилмақом исм экан! — Каскете ўзини тутиб туrolмади.

Дарвеш шошилини тарзда чўнтагидаги сувқоғозларни олди. Улар ичидан керакли қоғозни топди шекилли, ўқиб кўрди ва ҳаяжон билан қичқирди:

— Бўлиши мумкин эмас! Сиз буни қаердан билдингиз?

— Унинг ўзи айтди.

— Ишонмайман! — Дарвешнинг овози титради.

— Нега энди ишонмас экансан? Нима жин урди сени? Унинг исми Ярноо, сатурнлик. Менинг ойимчам!

Дарвеш жим эди.

— Сиз... Сиз буни қандай билдингиз? — дея олди у. Илтимос, шу ҳақда батафсилроқ сўзлаб бериңг. Мен бу соҳада куп шугулландим. — У сувқоғозлардаги ўзувларни кўрсатди. — Мана, кўринг. Бу ерда ҳаммаси ўзилган. Ҳаттоки бошқа исмлар ичида... Унинг ҳам исми... Ярноо!

— У менинг ўйнашим.

— Сизнинг ўйнашингиз?

— Худди шундай. У мени еру кўкка ҳам ишонмайди, мени деб эс-ҳушини йўқотиб қўйган!

Дарвеш аламзада, кўзлари қинидан чиққан ҳолда Орландитонинг устига бостириб борди, рақиб ўзини олиб қочди.

— Гапингиз тўғри! — гудранди Дарвеш. — Лекин улар... улар бундай қилишмайди!

Орландито кўлларини олдинга чўзиб, уни ушлаб қолмоқчи бўлди:

— Яқинлашма, устимни кир қиласан! Бунга бир бало бўлганми?

— У... У охириг экспедиция билан учиб келган эди. Ойда уларнинг базалари бор. Лекин улар иблис ҳам, ифлос ҳам эмас! Сиз... сиз қандай журъат қилдингиз?! У... у сиз билан... йўқ!

— Неча марта қайтарай ахир, у менинг ўйнашим, деб?

— Уйдирма гап бу! Улар, юксак онглилар бундай... йўқ! Сиз— қаллбсиз! Сиз ёлгон гапиряпсиз!

Дарвеш шундай дея Орландитого ташланди, унинг камзули ёқасидан ушлаб, ўзига тортди. Довдираб қолган Орландито Дарвешнинг кир-чир, ёғли кўлларидан, унинг чангалидан — узининг куни кеча оппоқ қилиб тозаланган камзулини озод қилмоқчи бўлди. У ғазаб билан, бўзарган ҳолда, жонининг борича Дарвешнинг итариб юборди.

Дарвеш мувозанатини йўқотиб, ерга йиқилди ва боши билан пиво қутисига бориб урилди.

— Қараб тураверасизларми, ахир, у Дарвешни майиб қилиб қўяди! — кўрқиб кетган Пата Дарвешга ёрдамга шошилди.

Дарвешнинг бурнидан қон оқди.

— Ёлгон! — хириллаган овозда бақирди Дарвеш.

— Камзулимнинг дабдаласини чиқарди, хунаса, — деди бўғилган Орландито, камзулидаги қора доғни кетказишга уринар экан. — Ҳаммасига Пата сабабчи!

— У... У жинни бўлиб қолибди! — қичқирди Пата.

Олифта эса ўзини панага олди:

— Ушланглар уни!

— Ушланглар мени, бўлмаса жулдурвоқини эзиб ташлайман! — деди ғазаби қайнаган Орландито.

Каскете ва Чео Орландитони ушлаб улгурмасларидан у Дарвешнинг қорнига тепиб улгурди. Дарвеш чалқанча ётган ҳолда оғзидан зангори кўпик чиқариб типирчиларди.

...Худди шу пайтда Ярноо пайдо бўлди.

Унинг қандай қилиб келиб қолганини ҳеч ким сезмай қолди, лекин у пайдо бўлди ва ҳақиқатан ҳам қизгиш рангда, фариштасимон эди. Орландито кутилмаганда ҳовлиқиб қолди. Пата шу зумдаёқ жуфтакни ростлади. Унинг орқасидан эса дод солиб Каскете ва Чео чолишди. Олифта билан Хумкалла эса турган ерларида гўзал хилқатдан кўз уза олмай қотиб қолишган эди. Дарвеш ўзини унглади, сулув санамга кўзи тушгач, нигоҳи ёришиб кетди.

— Ё раббим! — хитоб қилди у. — Сатурнлик аёл!

У шундай дея ҳушидан кетди.

Орландито энди ҳайратдан ўзига келди.

— Эй, сен, — деди у Ярноога. — Сени бу ерга ким чақирди? Уйдан ҳеч жойга чиқмасликни неча марталаб айтишим керак? Қани, уйга марш!

Орландито жаҳл аралаш унга кўл кўтарди, лекин кўли ҳавода муаллақ қолди. Шу пайт қандайдир куч уни айлантириб туриб... деворга қапиштириб қўйди.

Хумкалла ва Олифта Орландито атрофида оловли чақмоқ доира ясалганлигини ва ўша заҳотиёқ уни деворга олиб бориб урганини кўришди. Кейин ўша оловли чақмоқ зудлик билан Дарвешни ўраб олди ва оёққа турғазди, Ярноо уни кучли зувуллаш остида осмону фалакка олиб чиқиб кетди. Буларнинг барчаси бир зумдаёқ содир бўлди қўйди.

Хумкалла ва Олифта атрофга аланглашди: ҳеч зог йўқ. Улар эса бир-бирларига ёпишган ҳолда туришар, юзлари бўзариб кетган эди.

— Ана инсу жинсу, мана инсу жинс! — дея хитоб қилишди даҳшатга тушган икки улфат.

Ўрисчадан Собир ЖАББОР таржимаси.

Саёҳат

Рафиқам билан саёҳатга чиқмоқчи эдик.

— Кити, поезд соат олти яримда жўнайди!

— Биламан, Йоханнес!

— Тезроқ бўлақол!

— Эндигина ўн икки бўлди-ку!

— Шунинг учун шошил, деябман-да!

Кити жомадонни олиб келиб нарсаларни жойлаштира бошлади. Бир одамга сафар учун нима керак бўлса, ҳаммаси олинди. Лекин баъзи бир нарсалар жомадонга сиғмай қолди. Шундан сўнг Кити жомадонни яна бир марта саранжомлашга тушди. Бу пайтда соат тўрт бўлган эди.

— Кити, тайёرمىсан? Поезднинг жўнашига икки соат қолди.

— Ҳали анча бор экан.

— Поезд бизни кутиб турмайди!

— Мен ҳам куттириб қўймайман!

Бу жавобдан хотиржам бўлдим. Ўн минут ичида ўзимга керакли нарсаларни жойлаб бўлдим. Сўнг қарасам, Кити ошхонада блузкасини ювиш билан овора.

— Блазка ювишга топган вақтингни қара! — деб қичқирдим.

— Нима, ифлос блузка билан сафарга чиқишим керакми? — бўш келмади у ҳам.

— Йўқ, сен...

— Вақтимни олма, Йоханнес, бўлмаса кеч қоламиз.

Шляпа ва пальтоимни кийиб, соат беш яримгача уни эшик олдида кутдим. Биз вокзалгача ярим соат йўл юришимиз керак эди. У эса ҳалиям...

— Тайёرمىсан, Кити?

— Ҳозир, бир дақиқа.

— Кутяпман.

— Ҳозир, дедим-ку!

— Ҳали ҳам кийинмабсан-ку, ахир.

— Ҳозир кийинаман!

Аммо у ҳали ҳам имилларди.

— Йоханнес, сен нима дейсан, кўк кўйлагим билан қизил шляпамни кийганим маъқулми, ёки ола-була кўйлагим билан қора шляпамними?

— Нимани хоҳласанг шуни кий, фақат тезроқ бўлсанг бўлгани!

— Йоханнес, азизим, ахир, сен биттасини айт-да.

— Кўк кўйлагингни кияқол!

— У бўлмайди, шляпам жомадонда!

— Унда ола-буласини кий, — деб бақирдим. Аммо мен жуда камдан-кам бақирардим. Баъзи-баъзида бақириб ҳам туриш керак, шекилли. — Илинган бирон нарсани кий-да, ахир!

— Бу ажойиб фикр, Йоханнес! Албатта, бу сенинг фикринг!

— Менинг фикрим?!

— Ҳа, кулранг курткам билан блузкамни кияқоламан.

Кулранг курткани кийиб олди. Аммо блузкани топа олмасди. Қидира бошлади. Караватнинг остини, печканинг орқасини, кўйинги, ҳамма ёқни қидириб чиқди, аммо блузка ерда ҳам, кукда ҳам йўқ эди. Бу орада соат роппа-роса олти бўлди.

— Топдим, блузкамнинг қаердалигини! — қичқирди Кити.

— Қаерда экан?

— Тикувчида! Эҳ, Йоханнес, жуда эси паст аёлман-да! Мана энди поезддан қолиб кетамиз! Оҳ, Йоханнес, ҳали ҳам мени сева-санми? Мени ортиқ севмаслигинг ҳам мумкин. Чунки мендек тен-так аёлни ким ҳам севар эди. Айтақол, Йоханнес, мени сева-санми, тезроқ айт!

— Ҳа, сени севаман. Фақат тезроқ бул! — дедим мен.

— Барибир, Йоханнес, поезддан кеч қолдик!

— Кеч қолганимиз йўқ!

— Кеч қолмадикми? Ростданми?

— Ҳа, рост. Шундай бўлишини аввалдан сезганлигим учун со-атимизни бир соат олдинга суриб қўйгандим. Ҳозир беш бўлди.

— Йоханнес, азизим, жуда ҳам ақллисан-да! Мен мана ҳозир тайёр бўламан.

Аммо Кити ҳали ҳам имилларди. Иккинчи марта соат олти бўл-ганда, ниҳоят кўчага чиқдик. Шу пайт бирдан Китининг ёдига газ жумрагини бураб қўймаганлиги тушиб уйга чопди. Қайтиб келгани-да соат олти ярим бўлганди.

— Йоханнес, энди поездга етиб бўпмиз!

— Етиб борамиз!

— Поезд соат олти яримда жўнаб кетади-ку, ахир.

— Йўқ, поезд еттида жўнайдди, мен сени тезроқ тайёр бўлар-сан, деб шундай айтган эдим, — ахийри тан олдим мен.

— Жуда яхши, Йоханнес!

Ниҳоят, ўн минути кам еттида вокзалга етиб келдик.

— Оҳ, Йоханнес!

— Яна нима бўлди?

— Эсиз, Торкватони қўшниларга бериб қўйишни унутибман!

— Мушукни-я?

— Ҳа, қайтиб боришим керак. Бечора мушук!

Бу можороларимиз тугаганидан сўнг яна бир ажойиб воқеа рўй берди. Рафиқам уйдан роппа-роса соат ўн минути кам саккизда қайтиб келганда ҳам поезд жўнамади. Бунинг учун дўстим Ҳанс Гулшега миннатдорчилик билдиришимиз керак. У перронда кутиб турган экан.

— Мен сени рафиқанг билан ўз вақтида етиб кела олмасликла-рингизни билардим. Шунинг учун поезд еттида жўнайдди, деб айт-ган эдим. Аслида саккизда жўнайдди, — деди.

Шундай қилиб, саёҳатга жўнаб кетдик. Жўнашимиз шу бўлса, саёҳатимиз қандай ўтади, бу ҳали менга қоронғу эди.

Немисчадан Шухратхон ИМЯМИНОВА таржимаси

Мундарижа

МЕРОС ВА ҚАДРИЯТ	
Шоҳида Бобоҷонова. Бобур ва табиат	3
НАЗМ	
Жуманиёз Жабборов. Бир яхши сўз юракда қургай ол- тин иморат	7
Мухтарама Туркой. Кузларим қарогига жойлашар чақин	110
Толиб Йўлдош. Рубоийлар	65
Эшқобил Шукур. Нақшбанд. Достон	126
САОДАТ АСРИ ҚИССАЛАРИ	
Аҳмад Лутфий. Кунботар арафалари	13
НАСР	
Комила Мурод қизи. Ҳолат. Кичик ҳикоялар	60
Сафар Барноев. Кичкина Хўжа Насриддин. Қисса	68
Неъмат Арслон. Мавҳумот. Роман	149
ҚИЗЛАР ДАФТАРИДАН	
Нур булиб кўнаман киприкларингга	53
ҲИКОЯЛАР ХАЗИНАСИ	
Мигел Колясо. Само фариштаси. Ҳикоя	213
Ханс Рослер. Саёҳат. Ҳикоя	222
ДУРДОНА	
Маҳмуд Ҳаким Яйфоний Лавҳи хотирда ҳаёли оразинг нақш айламиш	138
ДАФТАРЛАРДА ҚОЛГАН САТРЛАР	
Уллибиби Отаева. Сенинг дарагингни сўрадим	147
АДАБИЙ ТАНҚИД	
Юлдуз Каримова. Гавҳаршод бегим сабоқлари	210
ЙИЛЛАР, ВОҚЕАЛАР, ҲУЖЖАТЛАР	
Жаннат Исмоилова. Қонга беланган халқ ҳаракати	141

Безовчи расом Р. Қўнғирова.

Мусаҳҳиҳ М. Йўлдошев

● Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоққача булган материаллар муаллифларга қайтарилмайди ● Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади ● Ойнома матбаасига оид нуқсонлар (саҳифалар етишмаслиги, чалкаш босилгани) бўйича ушбу ташкилотга мурожаат қилинг: Тошкент — 83, Буюк Турон кучаси, 41. «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни ● Обунага монёълик курсатилган ёки ойнома ўз вақтида етиб бормаган тақдирда Тошкент — 700000, Амир Темур тор кучаси, 2. Жумҳурият матбуот тарқатиш марказига мурожаат қиласиз.

Теришга берилди 9.02.98 й. Босишга рухсат этилди 27.03.98 й. Қоғоз формати 84x108^{1/32}. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 7. Шартли босма табоғи 13,44. Нашриёт-ҳисоб табоғи 18,48. Адади 10.442 нусха. Буюртма № 1997.

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРҲДА
«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмаҳонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кучаси, 41.